Opera lui Eugene Ionesco:
Scrieri în limba română: *Elegii pentru ființe mici* (versuri, 1931), *Nu* (critică literară, 1934), *Englezește fără profesor* (piesă de teatru, 1943), *Război cu toată lumea* (publicistică, 1992).
Scrieri în limba franceză:
Teatru: La Cantatrice chauve, La Lețon, Les Salutations, Jacques ou la Soumission, L'Avenir est dans les ceufi, Les Chaises, Le Maître, Le Salon de l'automobile, Victimes du devoir, La feune Fille ă marier, Amedee ou Comment s'en debarrasser, Le Nouveau Locataire, Scene ă quatre, Le Tableau, L'ImpromptudelAlma, Tueursansgages, Rhinoceros, Delire ă deux, Le Pieton de Pair, Le roi se meurt, La Soifet la Faim, La Lacune, Exercices de conversation et de diction franțaises pour etudiants Americains, Jeux de massacre, Macbett, Ce formidable bordel!, L'Homme aux valises, Voyages chez les morts, La Niece-Epouse, Le Vicomte, Le Rhume onirique, Les connaissez-vouz?, Maximilien Kolbe.
Proză: *La Photo du Colonel* (nuvele, 1962), *Le Solitaire* (roman, **I973)-**
Eseuri și memorialistică: Notes et contre-notes (1962), Journal en miettes (1967), Present passe, passe present (1968), Antidotes (1977), Un homme en question (1979), Entre la vie et le reve. Entretiens avec Claude Bonnefoy (1987), Une quete intermittente (1987).
Volume de desene: *Decouvertes* (1969), *Le Blanc et le Noir* (1981).

ANTIDOTURI

Traducere din franceză
și cuvânt introductiv de
MARINA DIMOV
Ediția a II-a, revăzută

Redactor: Vlad Russo
Coperta: Angela Rotaru
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
Corector: Cristina Jelescu
DTP: Radu Dobreci, Dan Dulgheru
Tipărit la Real
Eugene Ionesco
Antidotes
© Editions Gallimard, Paris, 1977
© HUMANITAS, 2017, pentru prezenta versiune românească
Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
Ionescu, Eugen
Antidoturi / Eugene Ionesco; trad. din franceză de Marina Dimov.
Ed. a 2-a, rev. - București: Humanitas, 20t7
ISBN 978-973-50-5659-9
I. Dimov, Marina (trad.)
821.135.1
EDITURA HUMANITAS
Piața Presei Libere i, 013701 București, România
tel. 021 408 83 50, fax 021 408 83 51
www.humanitas.ro
Comenzi online: www.libhumanitas.ro
Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro
Comenzi telefonice: 021 311 23 30

Introducere

Am reunit în culegerea de faţă mare parte din articolele pe care, începând din 1960, le-am scris şi publicat în *Le Figaro* sau în alte periodice. Aceste articole precizează punctul meu de vedere asupra subiectelor de actualitate, ideologice şi politice. Mentalitatea intelectualilor francezi s-a schimbat. Metamorfoza s-a produs în ultimii doi-trei ani. In 1967, chiar, nu puteai rosti o vorbă împotriva regimurilor din ţările socialiste fără a fi acuzat de fascism sau nazism. O prietenă, citind unul dintre manuscrisele mele, m-a sfătuit insistent să nu┤critic pe Lenin: „îţi vei face duşmani; o să ţi-i ridici pe toţi în cap.“ într-adevăr, inteligheţia privea cu ochi răi pe orice anticomunist „primar ori visceral". începând din 1968, aveai voie (dacă te declarai de stânga) să fii contra comunismului sovietic, cu condiţia de-a fi maoist. După publicarea cărţilor lui Simon Leys, nu mai trebuie să fii nici maoist. Timp de treizeci de ani - trebuie s-o spunem - intelectualii s-au tot înşelat.

Schimbarea a fost înlesnită în mare măsură de Soljeniţîn şi de scriitorii ruşi exilaţi. E drept, Raymond Aron şi Fejto, Thierry Maulnier şi Revel, apoi Pierre Daix, Suffert şi mulţi alţii, iar înaintea tuturor Jannine Hersch, scoseseră de mult în evidenţă distanţa — distanţa şi contradicţia - dintre ideologie şi realitate în ţările comuniste; intelectualii occidentali au refuzat multă vreme, în chip iraţional, să accepte evidenţa. Tocmai ei, pretinşii demistificatori, se complăceau în automistificare. Avertismentele mai vechi - şi serioase - nu lipsiseră: Andre Gide, Andre Breton, Panait Istrati, pentru a nu-i cita decât pe ei, atrăseseră atenţia asupra nelegiuirilor şi crimelor comise în totalitarism. Charles Maurras, înainte de război, deci înainte de-a deveni colaboraţionist, subliniase identitatea dintre colectivismul nazist şi colectivismul comunist. Imediat după ultimul război, Kravcenko şi Koestler au ţinut să-i prevină pe occidentali că primejdia e mare şi că vine din Est. Amândoi au fost insultaţi, calomniaţi, consideraţi trădători, iar americanii, care ne salvaseră de nazism, erau atacaţi şi în presă, şi în piesele lui Jean-Paul Sartre. Multă vreme nu i-am iertat lui Sartre faptul că a viciat inteligenţa franceză. Mi-am dat seama, nu demult, că el n-a fost un spirit director, un maestru al gândirii, ci reflecţia unei mentalităţi generale. Totuşi, Camus, David Rousset îşi spuseseră cuvântul. Nimeni nu i-a crezut, tocmai pentru că spuneau adevărul. Adevărul devenise incredibil. La fel, cu câţiva ani în urmă, Jules Roy a scris o carte critică despre China, carte care l-a compromis. De unde se vede că visul ideologic nu trebuie tulburat. în timp ce pe Sartre îl copleşeau elogiile pentru complezenţa sa faţă de propaganda ideologică, un om lucid ca Denis de Rougemont era marginalizat. Denis de Rougemont nu mai era citit, el care, alături de Jean

Grenier, putea fi un adevărat director de conştiinţă al epocii noastre. între adevărul nemăsluit şi ideologie au fost preferate ideologia şi minciuna.

Da, intelectualii încep să se trezească din vis. Mă tem să nu fie însă prea târziu. Cincisprezece-douăzeci de spirite care-şi recapătă luciditatea nu pot desface, peste noapte, răul făcut timp de douăzeci ori treizeci de ani. Până să-şi facă loc un nou mod de gândire printre intelectualii de rând - profesori de liceu, învăţători, studenţi -, multe evenimente cu urmări grave se vor petrece. Reaua-credinţă, minciuna vor ajunge la putere. Dacă nu cumva se va întâmpla o minune. Şi minunea nu poate fi decât prăbuşirea, improbabilă, dar oricând posibilă, a societăţii sovietice.

Am satisfacţia amară de-a nu mă fi înşelat. Public această carte ca să se vadă o dată în plus cât de simple erau adevărurile ce trebuiau spuse, cât de orbi puteau fi oamenii şi cât de încețoșată le era mintea.

A îndrăzni să gândeşti altfel decât ceilalţi

Faptul de a gândi altfel decât ceilalţi te pune într-o situaţie foarte incomodă. A gândi altfel înseamnă a gândi pur şi simplu. In fond, ceilalţi, care cred că gândesc, fie adoptă fără să cugete sloganurile la modă, fie cad pradă unor pasiuni mistuitoare, refuzând să le analizeze. De ce refuză ei, aceşti ceilalţi, să demonteze sistemele, cristalizările de clişee ce le alcătuiesc filozofia gata confecţionată, întocmai ca o haină? în primul rând, evident, pentru că aceste idei primite de-a gata le slujesc interesele sau impulsurile, deci le împacă conştiinţa şi le justifică acţiunile. Ştim cu toţii că se pot comite crime în numele unei cauze „nobile şi generoase[11]. Apoi, mai există şi categoria celor, deloc puţini, care n-au curajul să aibă alte idei şi alte reacţii decât cele ale tuturor. Fapt cu atât mai supărător cu cât, aproape totdeauna, dreptatea e de partea solitarilor. O mână de oameni, câţiva, iniţial necunoscuţi şi izolaţi, izbutesc să schimbe faţa lumii. Minoritatea devine majoritate. Iar când „cei câţiva[11] au ajuns să fie cei mai mulţi şi cei mai ascultaţi, atunci, exact atunci, începe falsificarea adevărului.

Eu unul, de când mă ştiu, am avut obiceiul să gândesc în răspăr cu ceilalţi. Licean, apoi student, polemizam cu profesorii şi colegii. Eram pornit pe critică, refuzam „marile idei“ pe care voiau să mi le vâre în cap ori în burtă. O asemenea atitudine se explică prin raţiuni psihologice, de care sunt conştient. Oricum, sunt fericit că sunt cum sunt. Şi sunt un solitar autentic pentru că refuz să adopt ideile celorlalţi.

Dar cine sunt „ceilalţi“? Sunt eu singur? Şi există cu-adevărat solitari?

„Ceilalţi" sunt de fapt propriul tău mediu. Mediu constituit uneori dintr-o minoritate care, pentru tine, reprezintă

întreaga lume. Când trăiești în mijlocul unei astfel de „minorități", „minoritatea" exercită asupra ta, dacă se-ntâmplă să nu gândești ca ea, un teribil terorism intelectual și sentimental, o presiune aproape insuportabilă. Din oboseală, din teamă, am vrut și chiar am încercat de câteva ori să „gândesc" asemeni celorlalți. Dar, de fiecare dată, firea mea m-a împiedicat să cedez tentației. Până la urmă însă, aș fi fost învins dacă nu-mi dădeam seama că, de fapt, nu sunt singur. Era de-ajuns să schimb mediul, chiar țara, ca să găsesc frați întru singurătate care simțeau și reacționau ca mine. Adesea, rupând cu „lumea" mediului meu restrâns, am întâlnit foarte mulți „solitari" aparținând categoriei numite, pe drept cuvânt, majoritatea tăcută. E greu să știi unde e majoritatea, unde e minoritatea, după cum la fel de greu e să știi dacă te afli înainte sau ai rămas în urmă. Câți oameni, din cele mai diferite clase sociale, nu s-or fi recunoscut în mine?

Așadar, noi nu suntem singuri. O spun ca să-i încurajez pe însinguraţi, adică pe cei care se simt rătăciți în mediul lor. Dar dacă solitarii sunt numeroși, dacă există poate chiar o majoritate a solitarilor înseamnă oare că ea are totdeauna dreptate? Gândul acesta mă amețește. Rămân totuși la convingerea că fiecare este îndreptățit să se opună lumii sale.

Mediul meu, căruia mă împotrivesc, este cel al așa-numitilor intelectuali. Cândva, de mult, am trăit într-o țară unde intelectualii erau de extremă dreaptă: filozofii, profesorii, scriitorii, artiștii, chiar și oamenii de știință, mai toți erau de extremă dreaptă. Și atrăgeau după ei întreaga populație. Acea populație care se manifestă la manifestații. Pe-atunci, eu eram de stânga, în vreme ce majoritatea categoriilor sociale adera la extrema dreaptă. Un întreg popor era pentru Garda de Fier, în Germania mulțimile aclamau nazismul. Dar nu asta mă neliniștea în primul rând. Mulțimile se schimbă cu o repeziciune incredibilă. La drept vorbind, ele nu fac decât asta. Altceva mi se părea cu mult mai grav: noile teorii în domeniul biologiei și al geneticii întemeiau „științific" rasismul; o nouă sociologie și o nouă economie politică se constituiau, păreau posibile, chiar adevărate. Știința putea justifica și verifica politica. Nu doar arta și literatura, ci și psihologia, sociologia, matematicile erau orientate de forțele Istoriei. Mi s-a luat o piatră de pe inimă când am aflat că și alte filozofii, ce-mi păreau mai acceptabile, puteau fi la rândul lor justificate prin alte demersuri, experiențe, descoperiri științifice. însă dacă nazismul ar fi ieșit învingător, azi am trăi în cu totul altă lume, într-o lume confirmată de știința „obiectivă[11]. La fel de sigur e că marxismul poate fi și el infirmat sau confirmat de alte „adevăruri[11] științifice. Depinde cine deține puterea.

Astăzi, nu mă mai tem. Nimic nu mă mai poate face să

mă îndoiesc de ceea ce cred, de ceea ce simt, de ceea ce mă simt îndemnat să cred. Nu mai am încredere în obiectivitatea științei. Totul ține de interpretare. Ba chiar mi se pare că obiectivitatea zace în străfundurile subiectivității mele.
)

Iubiți cititori, credeți-mă și încredințați-vă: fiecare dintre voi are dreptate, numai ceilalți greșesc. Totdeauna. Cu o condiție: nici unul dintre voi să nu-și închipuie că e

celălalt. Nu vă încrederi în afirmațiile altora. Repuneți totul în discuție. Fiți voi înșivă. Nu ascultați nici un sfat: cu excepția acestuia.

Acum câțiva ani, am fost invitat la dejun, împreună cu soția mea, la unul dintre cei mai mari bogătași din Franța și din Europa. Mai fuseseră poftiți câțiva jurnaliști din inteligheția pariziană și un romancier. Discutam, bineînțeles, politică. Eu mă încăpățânam să combat, împotriva tuturor celor de față, anumite teze ale stângii. Atacam în special Rusia sovietică, lucru obișnuit azi la cei de stânga, de neconceput însă pe-atunci. Obișnuit azi, zic, pentru că un monstru mai puternic, China, a îndrăznit să-i atace pe conducătorii sovietici. Ca urmare, sovieticii și-au pierdut parțial prestigiul, nu se mai bucură de aceeași stimă. Chinezii i-au provocat, iar ei nu i-au nimicit pe chinezi. Azi, nu mai poți să ataci China fără riscul de a te compromite.

Dar să revin la discuția din jurul acelei mese copioase. Când a sosit momentul plecării, eu încă mai tremuram de furie. Ajunși pe stradă, o aud pe soția mea, care nu scosese o vorbă în timpul mesei, spunându-mi: „Iți dai seama în ce situație ridicolă te-ai pus? Apărai capitalismul împotriva miliardarilor!"

Am mulți prieteni, sau foști prieteni, de „stânga[11]. Nu-i mai suport. în 1940, erau de dreapta. Militau atunci, ca și acum, în sensul opus celui firesc. Le spun: „în 1940 trebuia să fiți de stânga, acum ar trebui să fiți de dreapta". Evident, ei preferă să fie în pas cu istoria.

Cine-și mai amintește de biata doamnă Craven? Astăzi, oameni foarte „curajoși", riscând totul ca să câștige totul, însuflețiți de un grandios „ideal patriotic ori revoluționar",

deturnează avioane, iau ostatici, îi omoară, cum bine se ştie, masacrează copii, pregătesc un genocid, aruncă în aer edificii şi aşa mai departe, toate în numele „Idealului" lor. Mulţi, scăpând teferi, se întorc în ţările lor sau în ţări aliate, încărcaţi de bani şi de glorie. Ei nu fac însă parte dintre cei ce sunt gata să-şi sacrifice viaţa. Şi-o riscă, aşa cum spuneam, ceea ce e cu totul altceva.

Doamna Craven, în schimb, nu era susţinută de nici o ţară, de nici un serviciu de spionaj, de nici un partid politic, de nici o putere care s-o protejeze. Când a izbucnit războiul din Israel, a vrut să facă un gest, ceva prin care să atragă atenţia lumii, prin care să-i determine pe oameni să reflecteze asupra crimelor şi ororilor pe care mulţi le comit numai prin faptul că le acceptă. înarmată cu un browning, l-a îndreptat către echipajul avionului în care se urcase, cerând deturnarea avionului spre o destinaţie oarecare. Avionul nu apucase să decoleze. Deghizaţi în tehnicieni ai aeroportului, câţiva poliţişti s-au urcat la bord şi, drept unic remediu la îngrijorarea femeii, au pus-o la pământ. Ea nu avusese de fapt intenţia de-a trage. Nu era decât o biată fiinţă fără apărare. O asemenea pirată a aerului nu putea scăpa poliţiştilor. Şi nu le-a scăpat.

Oricum, eroii pirateriei aeriene, acoperiţi de gloria triumfului, se află acum la adăpost. Dar mormântul doamnei Craven, care nu şi-a riscat viaţa, ci şi-a sacrificat-o printr-un gest inutil, pe unde-o fi? Oare unde-i înmormântată? Aş vrea să mă duc să pun o floare şi să mă rog la mormântul ei...

Eutanasia, avortul printre altele

Acum câtva timp, la Paris, s-au reunit medici şi biologi pentru a discuta despre eutanasie şi pentru a cere legiferarea,

legalizarea ei. Printre savanții veniți din toate țările, erau și doi cu Premiul Nobel, Monod și Jacob. Cu toții susțineau - fără umbră de umor negru - că bolnavii au dreptul să moară și că doctorii sunt datori să-i ajute în realizarea acestui scop. Sortiți eutanasiei ar fi toți cei care nu mai pot profita de „achizițiile sociale și morale ale umanității'[1]. Ce înseamnă asta de fapt? Și cine decide? S-a pus, bineînțeles, și problema avortului. Puțini medici s-au opus eutanasiei active și avortului. Printre ei, profesorul francez Lejeune. Intervenția lui a fost foarte prost primită de confrați. De fapt, cei mai mulți erau de o ipocrizie desăvârșită. Căci, în realitate, eutanasia se practică pe scară largă în spitalele unde sunt îngrijiți bolnavii săraci, fiind cu mult mai redusă în clinicile rentabilizate de pacienții bogați. Oricum, medicii nu mai vor să fie stânjeniți de lege. Vor să dispună după bunul-plac de viața oamenilor. Oricine vrea să dispună de viața oricui. Un medic englez propunea recent, într-un ziar londonez, ca nou-născuții să nu mai fie declarați imediat după naștere, ci abia peste câteva zile, răstimp în care să se decidă, în cazul handicapaților, dacă merită sau nu să trăiască. Acum câțiva ani, în Belgia, s-a judecat un mare proces: o femeie care adusese pe lume un copil infirm fusese acuzată, cu îndreptățire, că l-a omorât. A fost achitată. Cunosc un pictor, Meb, care suferă de mongolism. Pictura lui Meb, figurativă și nonfigurativă, aduce în cultură o expresie nouă, viziunea lui asupra lumii, dementă și totodată plină de sens, de care pot profita din plin tocmai oamenii normali. Când se poate afirma despre cineva că e incapabil să se bucure de cultură, când se poate declara despre cineva că nu-i poate face pe alții să se bucure de unicitatea viziunii sale asupra lumii? Un profesor, handicapat, predă într-o universitate germană. Suferă de o maladie congenitală a oaselor care, măcinându-se, nu s-au dezvoltat, astfel încât capul acestui bărbat stă deaiz
supra unui corp de mărimea celui al unui copil de trei ani. Dar omul ține cursuri despre Proust și se bucură el însuși de literatura lui Proust. Fiind născut în vremea nazismului, mama sa a fost nevoită să-l țină ascuns, deoarece medicii, geneticienii, biologii hitleriști, ba chiar și sociologii, nu-i dădeau dreptul să trăiască. Fiecare viață trebuie salvată, fiecare viață este un izvor de suferință, dar și de contemplație, de bucurie. Ca și avortul, eutanasia aplicată bătrânilor, infirmilor ori handicapaților face parte însă dintr-un ansamblu: dispreț față de viață, dispreț față de spirit, dispreț față de om, dispreț față de metafizică, dispreț față de existența personală; societatea înainte de orice, sănătatea națiunii, a rasei - toate acestea ne amintesc de lumea lui Ffitler, ele fac parte din „morala" totalitaristă.

Recent, un medic a interzis, în spitalul în care lucra, apli-

carea oricărui tratament bătrânilor cu maladii cronice. Nici medicamente, nici hrană, doar apă de băut. Cum să-i faci să înțeleagă pe asemenea imbecili că fiecare viață e unică și că fiecare suflet contează? Faptul relatat s-a petrecut într-un mare spital din Ziirich. Patria Crucii Roșii! Va avea loc un proces, căci medicul a fost totuși arestat. Vor sări destui să-l apere, doctori-polidcieni, criminaliști, avocați specialiști în materie. Ce se va întâmpla însă când medicii înșiși vor fi supuși eutanasiei? Atunci, numai atunci voi spune și eu: da, eutanasia trebuie să se aplice, dar numai eutanasiștilor!

Umanismul se duce, vai!, bucată cu bucată...

„Jurnalul unui cetățean fără voie“

Il Giomale, ianuarie 1975

DE LA PRAGA LA LONDRA, RUŞINEA

I

îl întâlnesc pe vechiul nazist, ori fost nazist, cum spune el. A trăit mulţi ani în Elveţia germanică; actualmente, trăieşte în Austria. „Cum de-a fost cu putinţă - mă-ntreba acum doi ani, prin ianuarie sau februarie, când ne-am văzut -, cum de-a fost cu putinţă să mă înşel intr-un asemenea hal?“ în fond, zicea, şi el a fost umanist, ca şi mine; un umanist poate decepţionat, scârbit, ceea ce-l determinase să treacă, în tinereţe, la fascism. Dar fondul său, repeta el, adevărata lui natură îl îndemna să fie umanist. Şi a şi fost, înainte de-a trece la extrema dreaptă, apoi n-a mai fost, pentru ca ulterior să redevină.

Prin 1940, îmi declara că evreii sunt cauza tuturor războaielor - bunăoară a celui din 1940. îi răspundeam, pe-atunci, că afirmaţia lui e mai mult decât îndoielnică, evreii neputând fi în nici un caz prohitlerişti, şi că războaiele îşi au îndreptăţiri proprii (sau, mai degrabă, neîndreptăţiri): economice, politice, sociale şi îndeosebi biologice, primitive. Fiind profesor de liceu, profesor de germană, deci ceea ce se cheamă „un intelectual", ar fi trebuit totuşi să înţeleagă că originea războiului trebuie căutată, dacă nu şi găsită, în altă parte, în zone psihice profunde şi greu decelabile; în inconştientul colectiv ori în logica sau iraţionalitatea istoriei.

— Bine, i-am replicat la vremea respectivă, dacă eşti de părere că evreii au un amestec în războiul actual, nu înţeleg

cum de poți susține că tot ei l-au provocat și pe cel din 1914-1918? Explică.

— Simplu, simplu de tot - mi-a răspuns ei sunt singurii interesați în declanșarea războaielor.

— De ce?

— Ca să dezbine lumea și s-o domine.

— Vor să domine întreaga lume?

— Mai încape vorbă?! mi-a răspuns, citându-mi apoi *Protocolul înțelepților Sionului* și alte lucrări cu care propaganda epocii invadase piața ideilor, punând în mișcare mulțimile și înflăcărând tineretul.

— Dar - mă încăpățânam eu -, Războiul de Treizeci de Ani tot evreii l-au declanșat?
)

— Bineînțeles, altfel ce interes ar fi avut oamenii să se măcelărească unii pe alții?

— Și Războiul de o Sută de Ani?

— Și! Altfel ce interes...

— Dar războaiele din Peloponeș, războiul perșilor împotriva grecilor, tot evreii le-au...

— Evident! Ce naiv ești! Pentru epoca respectivă, documentele lipsesc, dar cu siguranță că și atunci, ca totdeauna, evreii au stat la originea conflictelor. Cum ar fi ajuns oamenii să se ucidă între ei dacă nu i-ar fi împins evreii, prin intrigi perfide, să se omoare? Ce interes...

— Dar ce interes au avut și au oamenii să-i asculte pe evrei?

— Evreii sunt diabolici. Se fac ascultați.

— Uite ce e - i-am răspuns -, în momentul de față armatele germane au invadat Polonia, Basarabia, Rusia. Știi că-i măcelăresc pe toți evreii din satele și orașele pe unde trec? Bărbații adulți sunt mobilizați; femeile sunt omorâte, la fel bătrânii, copiii, oricine le iese-n cale.

— Și ce-ai vrea să facă? Doar trebuie să se apere, nu?

— Cum adică? Se apără de bătrâni și de copii?!

— In orașele unde pătrunde armata, populația evreiască - copii, femei, bătrâni - trage pe ferestre în soldații nemți.

— Nu, zău? Vasăzică, femeile și bătrânii pun puștile în mâna copiilor fără să-și dea seama ce-i așteaptă pe ei și pe odraslele lor?!

— Oricât n-ai crede, ăsta-i adevărul. Am informații prei ise. Nu te mira, evreii sunt turbați. Ii urăsc atât de tare pe nemți, încât trag asupra lor chiar cu riscul de-a fi pe urmă și ei omorâți. Fiind în bătaia puștii, bieții ostași germani i rag ca să se apere, e clar!

La sfârșitul războiului, omul s-a căit în felul său: evreii, iiind puternici, își meritau victoria, zicea.

— Nu te-ai schimbat, i-am spus. Tot mai crezi că războiul mondial a fost războiul evreilor împotriva creștinilor?

îmi aminteam de discursurile pe care mi le ținea „fostul

nazist" pe vremea când era un fascist declarat. între oameni, susţinea el, nu există decât raporturi de forţă: fiecare vrea s.i facă din celălalt instrumentul său, obiectul său; important c cine pe cine reuşeşte să aservească. O lume scutită de antagonisme dure, violente, e de neconceput. Umanismul meu era, pentru el, o pură absurditate iudaică, nefastă, dis- i ructivă. „în istorie, numai forţa e de conceput. Forţa constituie unicul ei adevăr. Altul nu există. Şi nici altă lege, altă justiţie. Forţa are dreptatea de partea ei.“ Prin forţă, înţelegea violenţă, violenţă bestială. Creştinismul era o invenţie iudaică (contestatarii de azi îl numesc pe Isus „broasca răstignită"), anemică sau anemiată[1].

Omul acesta aplica două măsuri: se arăta caritabil cu „bie- (II nemţi", dar dispreţuia caritatea, slăbiciunea, când era [1] vorba de alţii. Nu numai că se arăta a fi un adept al violenţei, mai era şi crud pe deasupra, era cucerit de „tineretul crud“ (din timpul lui Hitler), sănătos, „dinamic"; dispreţuia, în consecinţă, înţelepciunea, bătrâneţea, cultura; era pentru elanul vital, adică pentru „dinamismul revoluţionar", cum îl numim astăzi când ne referim la rebeli, fie ei studenţi ori nu, fie ei din lumea occidentală sau „extrem-orientală"; simţise o bucurie de zile mari, se exaltase chiar, văzând cum defila prin Paris cel mai minunat tineret din lume, tineretul german; pe francezi îi considera un popor degenerat, burghez. Marile lui gogoriţe erau burghezia şi mai ales socialismul (astăzi, ca şi atunci, rebelii tineri îi urăsc pe burghezi - din rândul cărora fac parte - şi pe comunişti). Şi, de asemenea, nu sionismul, ci „iudeo-masonii, plutocraţii"... întocmai ca astăzi - americanii în cârdăşie cu evreii.

Eu consideram, evident, că întreaga revoluţie de dreapta e de natură biologică, alimentată fiind cu puţin Nietzsche şi cu foarte multe şi perfide manevre fasciste, după cum în 1968 revolta a fost tot biologică, alimentată cu puţin Lenin sau Marcuse şi foarte multe şi perfide sforării maoiste.

Pe-atunci se ardeau cărţi, ca şi astăzi, ceea ce voia să însemne că are loc o revoluţie culturală; se urmărea introducerea masivă a erotismului în viaţa socială, precum şi a amorului liber (nu suntem împotrivă şi, de altfel, amorul chiar este liber în societatea noastră liberală; se preconizează însă instituţionalizarea sa ca atare, ceea ce ar fi de prisos); naziştii, pentru a regenera ori ameliora rasa îmbătrânită, înfiinţaseră în Germania lagăre de amor.

Asemenea manifestări au dus finalmente la distrugere şi la moarte, de care, se ştie, erotismul este intim legat. Mexicanii au înţeles foarte bine că nunta - sărbătoarea -

>

e o capcană, fiind de fapt reversul morţii, al războiului.

---

1 Dimpotrivă, alţii îl asemuiau pe Cohn-Bendit cu Cristos. Pe timpul Gărzii de Fier, şi despre Codreanu, ucigaşul ucis, se spunea că ar fi reîncarnarea lui Isus *(n. a.).*

Omul adora superba primăvară nemțească (*Fruhling*) și detesta „bătrânul umanism", deci era pentru violență, glorie, voluptate. Ricana văzându-i pe bieții oameni plecând la război împotriva Germaniei, „aliata ideală a francezilor".

Ura democrația, adică alegerile, parlamentele, votul univvrsal, precum și orice dialog. Ca și rebelilor de azi, îi pliceau spărgătorii, dar nu cei de mașini, ci, mai simplu, '.părgătorii de geamuri, adică de vitrine ale magazinelor mdeo-masonilor". Dacă încercai să discuți, înjura laolaltă i II cei de-o teapă cu el, cum se procedează și acum, taxându-și adversarul drept „burghez împuțit", „iudeo-mason spurcat", „iudeo-plutocrat“ și „bolșevic" pe deasupra. La .irgumente răspundea cu bâta.

Ce voiau ei să pună în locul discursurilor, alegerilor, votului universal? O altă adeziune universală, mai întâi impusă, ipoi dobândită de către o minoritate teroristă. In unele țări, .ideziunea majorității a fost, într-adevăr, cucerită, dar prinii o violare magică a maselor. Da, despre magie era vorba, și nu despre alegeri (votare-trădare!), despre magie, vrăjitorie s.iu cine știe ce droguri care să-i preschimbe pe oameni în rinoceri: „natura, natura" — ori biologia.

„E de necrezut - îmi spunea acum doi ani fostul nazist - i ât de prost am putut să fiu! Tineretu-i mediocru, vulgar. Nu știe, cum nu știam nici eu, ce valoare au prietenia, forța iubirii, dialogul, comunicarea. Și-apoi, ce poate fi mai primitiv pe plan ideologic decât să crezi, cum am crezut noi, în «lupta dintre generații»? Acum, datorită psihanalizei, am învățat că niciodată n-atingem vârsta adultă, nici în tinerețe, nici la bătrânețe. Mi-am regăsit - îmi spunea - umanismul din adolescență, dinainte de fascism."

M-am reîntâlnit recent cu acest fost nazist, pe care nu–1 mai văzusem din 1967. Folosește un alt ton. Are o altă expresie. E mai sigur de sine. Nu se mai simte vinovat. Nu se mai declară umanist.

— Ei bine, da — îmi spune făcând un gest larg -, în tinerețe am trecut prin experiența fascismului. A fost o

„experiență" majoră. Tu ai făcut experiența umanismului, cu Berdiaev și Mounier ai tăi. Și umanismul n-a murit, nici vorbă, nici vorbă... Numai că actualmente umanismul tău, doctrina ta despre prietenie primește o lovitură zdravănă. Forța, violența pătrund din nou în istorie. Creștinilor li se dă peste nas. Cât despre evrei, eu nu mai sunt antisemit, dar, vezi și tu, ei tot nu lasă lumea în pace: de ce s-au repezit cu toții în Israelul ăla al lor?

„Fostul nazist" era sensibil la evenimentele recente. Și ele îl încântau. Se repeta sărbătoarea biologică și renăștea o ideologie nouă ce justifica violența pe care el o admira într-atât, încât devenise nazist. Era din tagma lor.

In ceea ce mă privește, cred că stindardele ideologice nu sunt decât măștile impulsurilor noastre (J. Benda însuși a spus-o), că portretele înălțate de aceste stindarde sunt în egală măsură interșanjabile și că stânga se identifică cu contrariul ei. Fiii naziștilor de ieri - care huleau democrația și liberalismul - sunt în culmea fericirii fiindcă au găsit un drapel mai puțin compromis.

Le Figaro litteraire, 2 iunie 1969

Cehoslovacia? Singura țară din Europa care își merită independența

A(11 in aproximativ un an și o lună, cotidianele, hebdom.id.iiek[4], revistele, posturile de radio și de televiziune din înticaga lume aniversau împlinirea a 50 de ani de la Revoluția Rusa. Era glorificată Uniunea Sovietică. Articole peste articole, studii, elogii entuziaste și ditirambice!

Un **concert** de laude ori un vacarm aiuritor. Marxiști și nemarxiști, ziariști, scriitori, artiști, politicieni, toată lumea .Irbătorea în Franța și America, în Germania și Italia, în Brazilia și Cuba, în țările mai mult sau mai puțin socialiste, c a și în țările capitaliste, marele eveniment și marele popor, pe marele Lenin și pe alți mari care, în realitate, într-o jumă-1.1 tc de secol, nu numai că nu izbutiseră să realizeze socialismul, dar în locul lui, realizează cea mai înfiorătoare tiranie din istorie. Cincizeci de ani de masacre, războaie, represiuni și închisori, lagăre de concentrare și pregătiri de cucerire a lumii. Am scris cu acel prilej câteva rânduri vagi pentru i mi exprima nedumerirea în fața orbirii generale și pentru i încerca să spun cât de cât adevărul, precum copilul care-a îndrăznit să strige: „Regele e gol!"

Dar puteam oare face într-adevăr ceva, m-ar fi crezut ori ii fi fost cineva dispus să mă creadă? Ce să faci împotriva orbirii atotstăpânitoare, împotriva orbirii voite?

Totuși, din unele țări din Est veniseră scriitori, savanți, i rt iști care încercau să le împărtășească intelectualilor occidentali faptul că trăiseră într-o lume a terorii, a minciunilor uhuești, a mizeriei. Dar, vai!, s-au izbit de neînțelegerea încăpățânată a stângii intelectuale, cu alte cuvinte a tuturor

oamenilor de litere din Occident. Martorii, cărora nu li se dădea crezare și care nu urmăreau poate nimic altceva decât să fie crezuți, fie se întorceau la ei acasă deznădăjduiți, fie IUI se mai întorceau. Numai că în țările din Vest, unde autoritățile le îngăduiau totuși să se statornicească, abia dacă îndrăzneau să iasă în lume sau să spună ce aveau pe suflet, fiind unanim considerați trădători. Victime ale cenzurii ori ale tiraniei regimului, deveneau aici, în Occident, victime ale cenzurii și tiraniei conformiștilor din opoziție, neavând drept sprijin din partea restului populației decât o neutralitate suspicioasă.

„Trăiți într-o țară socialistă și nu sunteți mulțumiți! Ce mai vreți? Ori credeți că-i mai bun capitalismul? Să știți că și-aici există cenzură, și tiranie...", așa li se spunea.

Cei sosiți din Est, știind prea bine ce înseamnă tirania și violența represivă, nu reușeau să le constate în țările pe care le vizitau sau în care hotărâseră să se stabilească. însă nu mai îndrăzneau s-o mărturisească.

Nici cei care treceau zidul Berlinului, primejduindu-și viața, nici funcționarii sovietici care preferau uneori să se sinucidă decât să se întoarcă în patrie, nici cărțile, nici documentele autentice, nici chiar protestele fiicei lui Stalin, nici ale Evgheniei Ghinzburg, nici ale altora, nici scriitorii ruși ținuți în închisori - nimic nu era luat în considerație. Atatul i.incurilor rusești împotriva muncitorilor din Berlin, i vcnimentele din Ungaria și-atâtea și-atâtea altele fuseseră uit ale. De fapt, burghezii din Occident aveau răfuieli între i i . .ı detestau reciproc și fiecare pe el însuși, iar autodetestarea • ia pu .ı puternică, prea importantă și le răpea prea mult • •mp i a s.i m.li bage de seamă nenorocirile altora.

\' in* I tiiai t iu ia acestor *alții,* am încercat să le-o fac cunos- • ui l ıı Im diu mediul meu: nebunii m-au socotit nebun. i"ltișl i li de limpede era totul: în urmă cu câțiva ani, •dMt "I" ui i li I nbet k, m-am dus până la frontiera cu Ger- ... .li I ii \i HIH era o barieră. Dincoace de barieră- un huni plin di linie i opaci, oameni care se plimbau venind ..... ····· pi "pi ii p ııI I l.i hotarul celeilalte lumi.

I ıı" ı ıı..... ii i.Urrc și deșert. Nici o casă, nici un |"p" I " i Hnpii ..... un uit ivate, pentru ca prezumtivii IMI "• .... ııı• i Nui vegetație, nici arbori, doar ""l ı ■ I" I" • I. .... /.IIe.ui posturile de observație pla II. ! ..... I..... I n iiiii Im epc.i infernul.

Iu un ii I i iiinp pmp ij' mda tușilor și a numeroșilor lor prieteni, a iiiuncinșilm Im i umplu i de pretutindeni, volun-

' HI sau nu, vorbea despre delirul persecuției și isteria răz-
l"unică a țărilor din Vest. O dată în plus, nebunii strigau
mp, e nebun!“, maniacii persecuției proiectau asupra
•hora propriul lor delir. Un prieten actor, care fusese la
Moscova ca să turneze un film franco-rus, îmi povestea că
un coleg de-al lui își dăduse întâlnire cu o fată pe stradă.
Insoțindu-și colegul la locul întâlnirii, a văzut acolo doi
polițiști ruși coborând din mașină, înhățând-o pe tânără și
diuând-o cu ei. Fata n-a mai reapărut. Prietenul meu îmi
ipunca că a ținut să-mi povestească întâmplarea deoarece
nu număram printre puținii care⊣puteau crede. Alții îl
i o.iseră drept mincinos și nemernic.

I)ar pe măsură ce se înstăpânea infernul și puterea lui
■ o știea, fiind din ce în ce mai cumplită, spiritele cedau. Răul
• li venea o realitate istorică incontestabilă, care atrăgea. Tre-
buia să pășești în cadența epocii, în pas cu istoria, chit că
Inițial revoluționarii înșiși se împotriviseră cursului istoriei.
(ilării deveneau binefăcători, adică frica se transforma în
uloratie. începând de atunci, Kravcenko sau Koestler, pre-
i tun și alții care denunțaseră comunismul, au fost tratați
drept secături de către adevăratele secături, de cei orbiți și
slabi, de intelectualii de stânga - stânga cea rea -, din lu-
mea întreagă, de toți lacheii literari. Alții, ca Albert Camus,
a căror bună-credință nu putea fi pusă la îndoială, erau
< oiisiderați mediocri, orbi printre orbi. Or, Camus era ceea
i e se cheamă un clarvăzător. Credința justă, așa cum fusese
definită de Jean Grenier, cu alte cuvinte conformismul inte-
lei tual, câștiga întregul teren.

bineînțeles, Stalin n-a fost atacat decât în momentul când
i onducătorii ruși au îngăduit-o. Nici unul dintre cei pe
. are-i numim intelectuali n-ar fi spus un cuvânt fără să aibă
voie, chiar ordin, să-l spună.

De râs, tot se râdea, însă pe seama burghezilor de treab.i „care aveau o teamă irațională de comunism" și care îl nu meau pe Stalin „omul cu cuțitul în dinți". Deși el chiar asta era: „un om cu un cuțit în dinți". La fel ca și urmașii săi.

Se pare că astăzi, după agresiunea sovietică din Cehoslovacia, agresiune nejustificată și nejustificabilă, o parte din lumea occidentală se trezește mai mult sau mai puțin din somnolență. Mai degrabă mai puțin decât mai mult. Bună oară, studenții cam netoți din Germania au fost în stare să spună că rușii n-au făcut decât să se apere și că au făcut bine ocupând o țară care se îmburghezise. Nu pot să nu po menesc și de acel student contestatar care protestează în mai, apoi pleacă în vacanță în Anglia, bineînțeles cu banii tatălui său, acolo neurmărind prea atent desfășurarea eveni mentelor, pentru ca, la înapoiere, când tatăl său îl pune la curent cu tot ce se petrece în Cehoslovacia, junele să nu se mire defel, ba chiar să le dea dreptate rușilor.

Un alt tânăr, care locuiește intr-un cartier parizian foarte elegant și intr-un apartament superb, unde are, bineînțeles, camera lui, ai cărei pereți i-a acoperit cu portretele lui Guevara, omul cu arma, și cu cele ale marilor răufăcători ai istoriei, Marx, Lenin etc., dușman înverșunat al societății de consum, se duce totuși la Saint-Tropez cu propria mașină, consumând o cantitate considerabilă de benzină. întors la Paris, declară că povestea din Cehoslovacia nu⊣interesează. Dispreţuiește atât Cehoslovacia, cât și pe cehoslovaci, deși, după opinia mea, Cehoslovacia e singura țară din Europa care-și merită independența. Dar tânărul avea alte preocupări și alți oameni de insultat.

Să nu trecem cu vederea nici reacția acelor scriitori și jurnaliști, din aproape întreaga lume, care acum protestează și acuză, spre marea mea uimire, deși anul trecut, la împlinirea

miel jumătăți de secol de masacre, ridicau osanale tiraniei ' Imperialismului sovietic. Am impresia că o fac numai ..... . li .ı îşi imaginează că forţa monstruoasă a Rusiei e în uleie şi că o altă forţă, la fel de monstruoasă, dar mai .....nică, împinge China înainte. Dacă Rusia se va dovedi iu \ mai tare, se vor reorienta spre Rusia.

()i icum, protestele vin prea târziu. S-a denunţat încercui- i Rusiei de către aşa-zisele forţe imperialiste ale Americii. I ii MI Rusia se declarase încercuită şi trebuia crezută, nu?

Acum ne încercuiesc ruşii pe noi. Sunt şi în nordul Scan- • 1ıı.ı viei, şi în jurul Angliei, şi în Oceanul Indian, şi în Alge- Mi. şi în Mediterana, şi la graniţele Germaniei - şi, peste iu, înarmaţi, nu glumă! E prea târziu.

I l ista poveste cu Cehoslovacia va fi uitată, iertată, justi- ln u i, lăudată, admirată.

In faţa unei Rusii care îşi dovedeşte cinismul şi forţa ui laşă, contestatarii de azi se vor pleca mâine, se vor închi- n i, vor aproba.

I prea târziu pentru riposte. în timp ce la noi, burghezii tineri şi mai puţin tineri se distrează jucându-se de-a revoluţi.i, Rusia le pregăteşte viitorul.

Eu contest, poate, multe contestări ale contestatarilor, iI u în primul rând îi contest pe contestatari, le contest ego- i mul, insensibilitatea, lipsa de solidaritate umană, înclinaţia, i' mştientă sau nu, pentru tiranie, căci o pregătesc: represiu- ni .ı va veni, masivă, din exterior.

I)acă n-am nici o stimă pentru literaţii din Occident, un în schimb una deosebită, plină de tristeţe şi îngrijorare, pentru scriitorii, artiştii, contestatarii din Polonia, din Ceho- i Invada, pentru eroii sau martirii întemniţaţi în Rusia în numele dragostei, al devotamentului, al dreptăţii, şi refuz i i identific pe cei dintâi cu aceştia din urmă.

Prea târziu.

Poate că nu. Să aşteptăm noua generaţie rusă; să aştep tăm ca propria lor căinţă şi propria lor ruşine să disloce regimul sovietic şi pe tiranii săi.

Le Figaro litteraire, xi noiembrie 1968

De la Praga la Londra, ruşinea

Unele evenimente istorice mă răscolesc de parc-ar face parte din istoria vieţii mele personale. Bunăoară, ultima lo vitură a sovieticilor, cea de la Praga. Mă simt realmente implicat. Am fost lovit, înspăimântat.

Şi alte evenimente m-au aruncat în plină disperare: cele din iunie '40, de pildă, când credeam că totul e pierdut pentru Franţa, fiindcă, pe-atunci, consideram Franţa ca fiind patria mea şi a lumii întregi. Am asistat de departe, neputincios şi cuprins de mânie, la invadarea Poloniei de către naziști, apoi de către bolşevici; pe urmă, am fost zidit în zidul Berlinului, care se ridica deasupra propriului meu cap; am fost revoltat de indiferenţa generală când a fost distrusă

civilizația din Tibet; am fost indignat când mi-am dat seama că nimănui nu-i pasă de nenorocirile vietnamezilor din nord și din sud și că reacțiile ascultă de prejudecăți: Vietcongul încercuiește un sat și totul - case, bărbați, femei cu copii în brațe — este ars cu napalm de către unii care se plâng de neomenia criminală a celorlalți. Acest Oradour[2] de care s-a făcut vinovat Vietcongul n-a fost dezvăluit francezilor decât de *France Soir,* care însă de atunci n-a mai abordat nici-

•I.na subiectul si nimeni nu-si mai amintește de el. Putem > > >

iu să acceptăm, putem oare să apărăm pe ucigașii sudaneili a, pe asasinii biafrezilor sau tiraniile criminale din țările ■ Irc olonizate" și noul lor sclavaj, impus de „independența națională"?

Am trăit momente de speranță: de mult, în timpul îndelungatei și eroicei rezistențe a micii armate finlandeze, con-11 untată cu întreaga Armată Roșie. Din păcate, așa ceva nu ginea dura. Am trăit bucurii intense: când după un război • li c âteva zile, Israelul a scăpat de genocid; și mai înainte, li .igur, la căderea Berlinului, ca să nu mai pomenesc de lipiul că bombardarea orașelor germane nu mă întrista ilrfcl.

Asasinarea lui Gandhi - acum câțiva ani - a fost semna->
lul declanșării unei noi violențe pline de ură, unei noi .lupidități neonaziste, însoțită și de teorii noi care o justifiui Pe-atunci ne îmbătăm cu ideea umanismului regăsit, t i.imcnii fuseseră atât de loviți, încât deveniseră buni. Nu I>< ntru multă vreme.

(âim spunea un filozof, învinsului îi este impus „adeu 111 " învingătorului, „dreptatea" și „filozofia lui asupra ieții", și abia când acceptă filozofia învingătorului învinsul învins cu-adevărat. Câți francezi au fost de acord, în timpiil războiului, că s-a terminat cu Franța, că e o țară în plină dec adență, degenerată, cum proclama doctrina hitleristă! Până și unii evrei deveniseră antisemiți. Dar majoritatea n .1 acceptat un asemenea mod de-a gândi. Francezii au gâsit în umanism rațiunea de-a supraviețui și puterea de-a învinge, iar evreii, cu extraordinara lor forță vitală, s-au dovedit mai integri biologic decât învingătorii lor vremelnici.

I ară îndoială, lovitura de la Praga nu-i ușoară. Ea repre-/uită o primejdie pentru socialismul polonez, românesc, german și rusesc, întrucât îl compromite cu o evidență izbitoare: o jumătate de secol de tiranie neo-țaristă, atâtea crime și minciuni, atâta educare și reeducare absolut zadar nice. Intelectualilor ruși și celor din țările-satelit nu socia-

---

2 Oradour-sur-Glane, localitate în centrul Franței unde o companie Waffen-SS aflată în drum spre front a săvârșit un măcel împotriva populației civile, omorând 642 de locuitori, inclusiv femei și copii (*n. t.).*

lismul, ci liberalismul li se pare acum paradiziac, utopic.

Dar, atâta vreme cât poporul cehoslovac va refuza să admită că a greşit, atâta vreme cât va refuza să adere la sistematologia opresorilor săi, atâta vreme cât va respingi morala şi legea acestora, el nu va putea pieri, se va dovedi mai puternic, va asista la ivirea şi creşterea sentimentului de vinovăţie ce va copleşi conştiinţa conducătorilor sovietici, făcând să explodeze sistemul.

De fapt, relaţiile dintre învingător şi învins sunt corn plexe. In timpul ultimelor sărbători de Crăciun şi de Anul Nou mă aflam la Londra. în anumite cercuri de-acolo nu se mai ştia bine dacă englezii învinseseră Germania sau dacă ei fuseseră învinşi de americani, de nu cumva se învinseseră, în egală măsură, singuri, ei pe ei înşişi. Oricum, lăsau impresia că se autodetestă din mai multe motive: şi pentru că au fost salvaţi de America, şi pentru că au învins în războiul contra lui Hitler, şi pentru că au deţinut un mare imperiu. Un englez de stânga îmi declara că urăşte Anglia deoarece este „o ţară capitalistă şi imperialistă[11]. Absolut liiesi. Un englez de dreapta ura Anglia pentru că „îşi pierduse vocaţia imperială".

în Anglia, am văzut un film în culori. (Cu culori frumoase, cine nu face filme frumoase? E o tehnică simplă, la îndemâna oricui are cât de cât experienţa aparatului de filmat.) Regizorul filmului este Tony Richardson, pe care–l cunosi personal şi care se bâlbâie copios. Filmul, care a rulat şi pe ecranele pariziene, ne înfăţişează, într-o viziune proprie, asedierea Sevastopolului de către francezi şi englezi în timpul aşa-numitului război al Crimeii, din 1852-1856. Oamenii de stat englezi şi generalii francezi apar în postură

I. i u tini, de incapabili, de desfrânați. Prostiei și debandadei
militare de care se fac ei vinovați li se opun armatele rusești
iț.mste, totuși, și vestite, ele în primul rând, pentru dezor-
i mizarea ce le era specifică), înfățișate ca niște oștiri de
.i li.mgheli, perfect ordonate, acționând exemplar, cu desă-
ii șiia siguranță, și masacrând după pofta inimii, după
mpoarea că au fost atacate, ba chiar ajungând să jubileze
nul răpun, cu baioneta, cu pistolul sau cu tunul, sute și
mc de falnici lăncieri englezi, îmbrăcați impecabil la pie-
ii c, dar care fără doar și poate s-ar fi întors de pe câmpul
.I. luptă zdrențăroși ca vai de ei, dacă n-ar fi murit, uciși de
■ ineast. „Sevastopolul n-a căzut“ - iată fraza finală și con-
i lu/i.i filmului.

In aceeași seară cinez cu câțiva englezi, din arondismentul
\VI al Londrei, ca să zic așa, și discutăm despre film. „E
I II n ul adevăr - îmi spune o încântătoare doamnă -, filmul
■ i instit.“ „Totuși - îi răspund - războiul Crimeii a fost câș-
i ig.it de Franța și Anglia, și Sevastopolul a căzut, nu?“ „Poate,
nr..i nu imediat, ci mult mai târziu, iar noi am făcut mari
|Mcșeli“ etc. etc. Chipurile din onestitate Richardson voia

11 ('scrie istoria după cele mai clasice metode staliniste: mult
l .11 mai fi plăcut ca Anglia să fi pierdut războiul cu Rusia,
|u atunci tot atât de imperialistă ca și Anglia, azi mai
Imperialistă și mai colonialistă decât Anglia, această Rusie
■ arc se află acum la Praga. Mi-am zis că acei generali și mi-
niștri imbecili au fost poate mai puțin idioți decât vor să
ni i arate cei de astăzi, de vreme ce se pricepuseră, de bine
de rău, să mărească un imperiu deja uriaș, de vreme ce l-au
aparat, nu l-au scăpat din mână și au știut să-l administreze.
<)ticum, mai puțin idioți decât bâlbâitul regizor.

Vă amintiți de Coventry? La începutul războiului, în
i*>40, avioane germane bombardează și distrug complet
acest oraș din Anglia. Pentru a denumi asemenea acțiuni

întreprinse în scopul nimicirii totale, propaganda hitlerisnî a creat atunci termenul „a coventriza“, exultând la ideea „coventrizării“ Londrei şi a altor oraşe din Anglia. Când .ı venit rândul aviaţiei engleze să „coventrizeze“, ca măsurii de represiune, Hamburgul, Hitler a urlat: „Englezi asasini!' Azi, o piesă de Hochhuth, autor prusac, ni⊣înfăţişează p< Churchill ca pe un asasin, autorul reluând pe cont propriu strigătul hitlerist, preluat ca atare şi de noii englezi, deoa rece piesa se joacă la Londra şi e pusă în scenă de un englez care urăşte Anglia şi deopotrivă pe sine: Kenneth Tynan, alt bâlbâit, înverşunat în nesfârşite răfuieli personale şi-n răzbunări împotriva lumii întregi! Englezii de ieri mi se par preferabili bâlbâiţilor de azi.

Toate aceste fenomene îmi dau impresia unei ciudate tresăriri a Germaniei anilor '40, fiind parcă o revanşă a spi ritului celor învinşi. Fenomene londoneze similare se mani festă şi pe alte planuri: un profesor e înconjurat pe stradă de cincisprezece copilandri vagabonzi, între paisprezece şi şaisprezece ani, foarte asemănători tinerilor SS-işti, care⊣ insultă, îl scuipă-n obraz, urinează pe încălţările lui. In noaptea de Crăciun, o altă bandă năvăleşte în biserică ori în templu ca să-şi facă nevoile pe sau lângă obiectele de cult. Desacralizarea poate fi acceptată, bineînţeles. Demistificările şi demitizările pot fi şi ele înţelese. Ele rămân chestiuni de dezbătut, cum se zice, profanarea reprezentând o tendinţă foarte profundă a naturii umane, despre care ne-au vorbit toţi psihologii. Ca mai peste tot, la Londra studenţii urlă în universităţi. Dar de ce acceptă atunci fără discernământ noile scripturi roşii, extrem de rudimentare, şi de ce, detes-tând ritualurile, frecventează totuşi ceremoniile maoiste cu o supunere desăvârşită, fără urmă de spirit critic, ridicându-se ritualic şi protocolar ori de câte ori se rosteşte numele părin-telui monstruos şi tiran, în vreme ce părinţii toleranţi sunt i ■ >i.i l.i stâlpul infamiei? Tocmai fiindcă sunt blânzi. Fiindcă Hiţi aceşti oameni vor, inconştient, teroarea, o teroare pe in s-o exercite, dar s-o şi îndure, fiindcă sunt masochişti. < âţiva îmbuibaţi din Occident, agitatori literari, îi insultă i i chi pentru că au vina de-a iubi libertatea, pentru că ar fi i| 'abili să se organizeze, pentru că sunt îndeajuns de maturi IH i a depăşi tirania. Poate că Anglia are nevoie de un tutore. ■ i boslovacia nu. E poate singurul popor nemonstruos din lume. De aceea şi vor să-l pună în lanţuri. Şi fiindcă⊣înlăn-"iii . mă simt si eu înlănţuit.
' > >

I n mare măsură, e vina Occidentului că Praga a fost înge-nuncheată. Căci dacă în locul harababurii ideologice, în li •• ul confuziei pătimaşe pe care bărbaţii şi femeile de litere ui taspândit-o în creierele de-aici, dacă, zic, în locul acestei alini ar fi existat o conştiinţă mondială clară, precisă, răul

I uit a fi ocolit. Şi-atunci poate n-ar mai fi îndrăznit.
Le Figaro litteraire, 14 aprilie 1969

Vânătoare de oameni

M i se pune arma-n piept în fiecare dimineaţă. Cum des-
' lud ziarul la pagina cu spectacole şi mă uit la anunţurile publicitare ca să văd ce filme rulează pe ecrane, zeci de revol-
u , carabine, pistoale-mitralieră ţintesc spre mine, biet
< fiilor.

Azi am dat peste o imagine absolut uimitoare: patru pis-
ıı mic perfecţionate, cu câte patru ţevi fiecare, ţinute de un l'.ub.u cu patru mâini şi şaisprezece guri gata să-mi scuipe Incul în faţă. Oamenii se duc la cinema ca să fie ucişi cu delicii sau ca să vadă cum se ucide. Toate astea rămân însă ıiıı joc de groază. Dar realitatea există.

De ea le reamintesc burghezilor cumsecade, rebeli loi normalişti, inşilor obosiţi din cartierele luxoase, cu sensibili tatea tocită de plăceri, whisky şi chiolhanuri, le reamintesi de ea inconştienţilor care vor „revoluţie" în numele volup tăţilor, orbi, surzi, egoişti, închişi în mediocritatea plăcerii, tuturor le reamintesc de realitatea pe care refuză s-o cunoas că; altminteri, şi-ar schimba viaţa toţi aceşti parizieni imbc cili pentru care lumea se sfârşeşte la Porte Dauphine. L< reamintesc realitatea de care vorbesc toate ziarele, dar can lor totuşi nu izbuteşte să le-atingă nervii, să le trezeasc.i conştiinţa, să le întrerupă partuzele ori să le clintească aşa zisele ideologii, pe care ei le cred de stânga. Le reamintesc că oamenii se omoară unii pe alţii în cele patru colţuri ale lumii şi în miezul ei, la o distanţă de numai două ore cu avionul. Victimele de ieri, bengalezii, îi masacrează acunv după ce i-au torturat bine, pe pakistanezi.

„Ştim, dragul meu“, răspund snobii, sorbindu-şi whis ky-ul. Eu însă nu mă las, îi dau înainte cu tot ce am citit în presă: vechii colonizaţi nu se omorau între ei pe vremea colonizării, în schimb astăzi, în republicile şi dictaturile negre care şi-au regăsit tradiţiile, a ucide prizonieri de aceeaşi rasă şi a-i tortura a devenit una dintre regulile războiului.

Aşa este şi nu poate fi altfel, viaţa e crudă, eşti un senti mental, îmi răspund snobii şi toată lumea. Şi au, bineînţeles, dreptate, dar atunci mă-ntreb: de ce s-a mai luat atitudine, în numele conştiinţei umane, împotriva asasinatelor de la Oradour?

Tot nu tac: în Irlanda, şi catolicii, şi protestanţii sunt uci-gaşi, în egală măsură. Civilizaţia tibetană a fost nimicită şi nimeni n-a mişcat un deget. Era singura civilizaţie metafizică din lume. Deci s-a procedat corect nimicind-o, ne pot re-plica aceiaşi stângişti din arondismentul XVI. Cultura iuda-ică din Rusia sovietică a fost aproape complet distrusă.
i H umile eliberate de sub jugul imperialist au azi în frunte
• II mi cruzi şi odioşi. Pe timpul colonizării trăiau în sărăcie,
• iu iese sub teroare.

I'n.ite nu toți, numai cei care n-au renunțat să gândească, iipn le pasă însă de toate astea sufletelor caritabile de la ni'.. 1 .ondra sau New York, după ce i-au susținut, în nume-imlependenței naționale, pe revoluționari care, odată ajunși I'Uleie, au instaurat despotismul, teroarea, au umplut până i u lii/. închisorile. „Măcar fac toate astea ei între ei", ne

I unici sofiștii și falșii filantropi, spălându-se pe mâini. Știu, ilii. și iu, totdeauna a fost la fel, dacă privești în trecut, nu /i decât civilizații distruse, orașe rase de pe suprafața pă-" nilului, populații ori națiuni întregi intrate-n sclavie.

A/i, americanii bombardează provincii locuite, iar Viet-migul măcelărește pe oricine refuză să i se alăture; în urmă ii II.in mormane de sute și mii de cadavre. Stalin a omorât milioane de ruși. Nemții n-au omorât un număr atât de
> >
MI iu- de ființe omenești. Aproape că s-a uitat de milioanele li rvrei uciși, azi urmărindu-se, cinic ori ipocrit, să fie exter-minați evreii din Israel și chiar cei de aiurea.
A fost cu desăvârșire uitată exterminarea armenilor.
I >.u am sta să plângem soarta câtorva milioane de armeni, o im mai putea trăi, nu ne-am mai putea bea în liniște ginul, u .mi mai putea discuta politică, la naiba! I-auzi, armenii n um..."

< a să nu tulburăm conștiințele prea împăcate, justificăm înlcnța. E adevărat că ea există în tot universul, la oameni, ı ' mimale, la insecte. Dar pariul omului, pariul lui Isus a li IM să instaureze, în plină violență naturală și universală, II mviolenta. Ne-am luat această misiune. Inamic al violen-ți i exercitate de putere, dictatorul instaurează o violență lepicsivă cu mult mai cumplită decât cele care au precedat-o. ı iivântul „umanism" sună la fel de ridicol ca pe vremea nazismului.

Dar există un cuvânt pe care chiar nu-l mai poți roșii azi fără să ți se râdă în nas, cuvântul suflet. Cuvântul „inimă“ mai e folosit de chirurgi, de medici în genere și de câte-o femeie miloasă care-și alintă cățelul zicându-i „inimioara mea“. Se iau ostatici, apoi sunt uciși, iar ideologi perfizi n< demonstrează că ostaticii se împart în răi și buni, prin ut mare e legitim să-i ții zălog pe cei buni, dar ar fi o crimă să procedezi la fel cu cei răi.

De partea cui e violența bună? Dar cea rea? Violenț;i depășește totdeauna nevoia de violență, și proba cea mai elocventă în acest sens o aduce faptul că violența proaspăt instalată a întrecut-o de fiecare dată pe cea răsturnată de la putere. Jumătatea de secol de comunism sovietic s-a dovc dit mult mai nefastă decât regimul țarist, societatea ideală continuând să rămână un vis la auzul căruia zâmbim și dt care, în fond, n-avem nevoie. Priviți figurile dictatorilor ruși, priviți-le bine, nu veți citi pe acele chipuri decât bestialitate Unde sunt visătorii?

Când, după război, a fost ucis ultimul sfânt, Mahatma Gandhi, am presimțit ce ne așteptа. Milionarii de stânga se prefac a-i compătimi pe săracii din Occident, dar vorbesc despre ei numai când vor să atace guvernul. Săracii îi inte resează exclusiv ca argument politic. Mă gândesc la fața lătă reață și flască a șefului opoziției socialiste din Franța. Puțin îi pasă lui de nevoiașii, condamnații, încarcerații, oprimații din țările socialiste, nu se-ncurcă el în asemenea fleacuri! Nu-i folosesc în propagandă, dimpotrivă, i-ar dăuna. Iubi-rea de oameni?! De ce nu se sinchisește nimeni de miile de victime ale cataclismelor naturale? Pentru că nu pot sluji nici unui fel de politică.

Bine, bine, știm toate astea, îmi răspunde prietenul meu Guy ori prietenul meu Gerald, pot fi evocate și masacrele,

imurile, și genocidurile de care vorbește Biblia sau isto-
■ i i i uccririi Americii, unde e descris genocidul comis de
• uni Insiadori asupra aztecilor, care, la rându-le, distruseseră
. ıı • i ivilizații precolumbiene și masacraseră popoarele care
m precedat.

Utoria-i plină de nopți ale Sfântului Bartolomeu. Iar
II ni se susține că toate măcelurile n-ar avea decât cauze
■ i inimice și sociale, legate de lupta de clasă, se recurge la
HI i lișeu idiot și fals, pe care nu-l pot lua în serios decât
HM livizii subdezvoltați intelectualicește, ca Bernard Dort,
bunăoară.

I drept, toate astea se știu, le știm. Dar nu⊣știm înde-
ajuns.

Nu demult, niște tineri revoluționari japonezi au tortu-
i ii i ucis alți revoluționari japonezi din același partid cu ei,
iumilă aceștia din urmă aveau idei prea personale, erau
di i i.iționiști. E clar că i-au omorât din plăcerea de-a omorî.
Ini de curând, în Turcia, câțiva tineri revoluționari s-au
iiiim.it în aer împreună cu ostaticii lor, sacrificiu colectiv
MII amintește de asasinatele si sinuciderile unor membri
> >
H (..uzii de Fier, organizație nazistă românească dintre cele
duna războaie. Și ei procedau la fel ca turcii de stânga, dar
din alte cauze și în virtutea unor idealuri diametral opuse.
¹ n a ce înseamnă, după părerea mea, că temeiuri de con-
ți llnță, temeiuri ideologice diferite, chiar contrare, au gene-
i ii pulsiuni identice, ducând la comportamente identice.
I l in urmare, respectivele temeiuri ideologice au fost în am-
I M le cazuri doar justificări superficiale, menite să mascheze
M i leași tendințe instinctive profunde a căror declanșare au
l.ivurizat-o. Mult timp am crezut că oamenii care-i urăsc
pi alții se urăsc de fapt pe ei înșiși; acum cred că fiecare se
Iubește numai pe sine și urăște tot restul lumii.

Cred că Hider a câșdgat. în calitatea mea de dramaturg
mai cred că Antonin Artaud se înscria în contextul crimei
și al cruzimii timpului său. Cred că teribila cruzime nazist;!
n-a fost decât semnul precursor al urii și al furiei distructive
înstăpânite azi în toată omenirea, începând cu burghezii dc
stânga, care nu sunt alții decât fiii burghezilor fasciști ori
naziști din anii ’30-’40.

Mulți gânditori preconizează azi dezlănțuirea dorințelor
se vorbește de o sărbătoare a dorințelor, dar anume ce fel
de sărbătoare? Singura sărbătoare colectivă de acest gen ai
fi, din câte știu, carnavalul berii și al cârnaților ce se ține în
fiecare an la Koln, de pildă, și care, de fiecare dată, se tei
mină dimineața cu câteva cadavre zăcând pe caldarâm.

Asemenea sărbătoare, asemenea sărbători se explică exclu
siv prin dorința de a distruge. Și naziștii făceau caz de săr

bătorile lor. In Mexic, toate cântecele sunt triste, cu excepția celor revoluționare, indiferent de obiectul și scopul revoluției: e vorba, pur și simplu, de bucuria de-a omorî. în loc să dezarticuleze, să dezamorseze dorințele, revoluțiile iscate din plăcere și sărbătorile mult așteptate exacerbează defularea instinctelor până la explozia finală, care va fi explozia spi rituală și atomică a întregii planete.

Când resimți acest rău „în sine", când ai conștiința lui acută, nu superficială, mi se pare absurd să continui să trăiești. Spre sfârșitul vieții, Freud se temea de catastrofa cos mică pe care ne-o pregătim. El știa că toate justificările, generoase sau nu în aparență, sunt doar alibiuri ale instinc telor noastre ucigașe. Iar în decursul istoriei acest rău în sine a îmbrăcat nenumărate aspecte: justificări religioase, economice sau politice, justificări libertare, explicații mincinoase.

Și, în tot acest timp, scriitorii au scris, eu însumi scriu. Romane de dragoste, romane „filozofice[1]*, înjghebări forma ' de genul noului roman, toate nefiind decât mizerie și ..... I iteratura, cuvintele nu mai pot cuprinde atrocitatea • t i l \ • i sală.

I)< i urând, m-am întâlnit cu un prozator, unul dintre i u /entanții noului roman. Soljenițîn tocmai luase Premiul "l>cl. „Din punct de vedere «moral» - îmi spunea el -, i • >it nu-i rău că i s-a dat premiul lui Soljenițîn, deși - con- .... el zâmbind superior -, din punct de vedere literar, ■ In nițîn nu-i cine știe ce." Nu i-am răspuns. Chipul însă 11 .itl.i gândul: „Premiul mi se cuvenea mie, ce naiba, doar mii un scriitor mai mare ca Soljenițîn![11] Apoi, reprezentantul Hiului roman s-a îndepărtat, fără să bănuiască o clipă că i te scrie el nu-i decât... dar să nu fim grosolani.

l otul este posibil. E posibil chiar ca omenirea să supra- . i. ț II iască. Dacă merită să supraviețuiască și dacă va și reuși l M un u că încă mai există martiri sau câțiva „drepți", foarte imini, care depun o mărturie eroică - precum Soljenițîn -, u o forță dantescă, cu sfințenie și genialitate, împotriva violtmei, prostiei, furiei, imbecilității care guvernează lumea.

Poate vom deveni conștienți de toate astea și poate vom i/luni, cu orice preț, să stopăm sau măcar să întârziem catauol'a universală.

„Jurnalul unui descumpănit[11]",

Le Figaro litteraire, 6 mai 1972

Interviu pentru *L'Arche*

Care a fost reacția dumneavoastră când ați aflat că anul ,11 nta vi s-a decernat Premiul Ierusalim?

H. IONESCO: Am fost foarte fericit, bineînțeles, căci nu ■ 1.1 un premiu oarecare, aveam în direcția asta precursori iluștri, ca M. Frisch sau J.-L. Borges, pe care-i admir foarn mult. După părerea mea, acest premiu, deși mai puțin

cunoscut, e mai important decât Premiul Nobel, decern.n oficial de suedezi, dar în realitate acordat de țările occiden tale, care n-au suferit încă de pe urma comunismului. Atu buirea lui este dictată de rațiuni politice și ideologice, impuși de opoziție, care, în toate statele liberale, a instaurat o dk tatură în toată regula, la fel de serioasă ca și cea exercitau de guvern în țările totalitare. Conformismul opoziționist a înlocuit dictatura de stat, ceea ce înseamnă că si în tărik
> >
libere există tentația dictaturii.

— Vi s-a acordat premiulpentru contribuția dumneavoastră la „libertatea individului în societate E, se pare, o idee la catr țineți în mod deosebiți

— Intr-adevăr, am susținut-o dintotdeauna, am ținut-o la mare preț, deși e ridicolă. Libertatea individului, umanis mul sunt idei ridicole. La fel erau și acum treizeci-patruzeci de ani când, în presa de dreapta din unele țări și toată presa din alte țări care băteau pas de defilare, se spunea că Rudoll Hess - care fugise în Anglia - e nebun, numai așa explicân du-se ideile lui umaniste și filantropice.

Ei bine, umanismul acesta, altădată ridicol în ochii extre mei drepte, a devenit de-atunci încoace la fel de caraghios și pentru extrema stângă. Avem de-a face cu alți tineri, înzes trati însă cu exact aceleași caracteristici ca si cei înrolați în
* > > >
mișcările trecute, Garda de Fier în România, fascismul în Italia; nu s-a schimbat decât stindardul: antiumanism, anti-creștinism, antioccidentalism, antisemitism, intitulat, acesta din urmă, antisionism. Atunci, ca și acum, se ardeau cărți în numele revoluției culturale. Tinerii de stânga sunt la fel de naivi ca părinții lor de dreapta, de altminteri li se găsesc justificări identice.

Pentru cel care a scris Rinocerii, înfățișându-ne ascensiu- / fast ismului, ce semnificație are primirea unui premiu chiar Ierusalim?

I r.i imposibil să-l fi primit în altă parte. în ce țară mă i,iiii .un face remarcat printr-o noțiune atât de „desuetă“ pre- .iini ca de libertate? E îmbucurător că Israelul ține să apere . ■ .i.i idee, pe care sperăm că Europa o va regăsi cândva.

Pentru a primi premiul, vă pregătiți să vă duceți în i,/(7, care nu beneficiază de o presă unanim favorabilă.

('uvintele dumneavoastră mi-au amintit brusc de spu- , I. uneia dintre prietenele mele, care repetă oricui e dispus , ,, asculte: „Eu nu sunt evreică, sunt franțuzoaică.[11] Mulți ni msiit asemenea vorbe și le-au plătit scump. Astfel de inși ,Ui șese prin a fi pândiți și demascați de persecutori. Toc- mai de aceea e necesar ca evreii să se unească și să se organi- , /c într-o țară a lor, și ea este Israelul. Că un stat odată

.....stituit poate comite acte condamnabile, precum vărsarea ,|, ,.mge, e cât se poate de regretabil, dar exterminarea amenințț. i clipă de clipă această țară, iar genocidul - pe locuitorii , i, exact cum s-a întâmplat odinioară cu națiunea iudaică în ,il Cât despre atitudinea Franței față de Israel, ea e dici ii.i de rațiuni politice elementare. Dacă vrei să ai petrol, **nu** i supăra pe arabi. **E** clar, nu?

- *Ați mai fost în Israel!?*
- Da, de câteva ori, în 1963,1965 și 1967, dar înainte de 1.1/boi. Sunt nerăbdător să văd Ierusalimul unit, căci până .num nu l-am văzut decât de la înălțimea bisericii Notre-I lame de France.

— *Și care a fost impresia dumneavoastră?*

—Sunt proisraelian, mai e nevoie s-o spun? Acest popor trebuie să trăiască, numai că are foarte puțin spațiu. Având iu vedere cât de întinse sunt teritoriile arabilor, aceştia s-ar 1 uveni, cred eu, să zică: „Luați și voi câte ceva.[11] Pentru ei

ar fi o nimica toată, iar israelienilor le-ar rezolva problema, ei nu cer mai mult. în tot cazul eu unul așa aș proceda în locul arabilor. Cât despre israelieni, ei sunt altfel decât evre ii din Occident. Pentru mine, iudaismul înseamnă înainte dc orice spiritualitatea iudaică, hasidicii din Bucovina și Polo nia, precum și scriitorii de limbă idiș.

— Se poate stabili vreo legătură între dramaturgia dumnea voastră și umorul evreiesc?

— Desigur, există afinități între umoriștii de limbă idiș și ceea ce scriu eu. Și nu numai eu, de altfel, ci și unii scrii tori cehi, polonezi, români. în ultimă analiză, e vorba nu numai de același context geografic, ci și de același climat cultural. Eu am descoperit în Israel dramaturgia iudaică, am văzut *Dibbuk,* remarcabil reprezentată, una din capodo perele genului pe plan mondial; sunt acolo scene de exor cism care reprezintă teatru pur, căci, în mare măsură, teatrul înseamnă exorcism - ceea ce se vede clar în teatrul No, ja-ponez, și în tragedia clasică greacă -, adică, purgare a pasiu-nilor, cum spune maestrul nostru Aristotel.

Interviu acordat Reginei Rittel,
L'Arche, martie-aprilie 1973

în Israel și mai departe

Vinerea mare, pe înserate, la Ierusalim. Când răsare prima stea, evreii, cu perciunii lor, coboară străzile-n pantă din orașul vechi și, tot atunci, arabii se grăbesc la chemarea muezinului, iar creștinii ortodocși se îndreaptă și ei către lăcașurile de cult. Merg iute cu toții, unii lângă alții, fără învălmășeală, fără ostilitate.

Este unul dintre spectacolele cele mai emoționante din câte mi-a fost dat să văd, coexistența spirituală în libertate

,,,,1. ncd, un motiv care justifică o dată mai mult necesi-
• i.i, xistenţei statului israelian.
V,.nlar, acolo domnea nu doar un deplin liberalism poli-
III etnic, ci şi unul spiritual. Se aflau în faţa mea copiii
lini, I raţi care nu se duşmăneau între ei şi nu se despăr-
i i, ,leiât în momentul slujbelor religioase. In zilele urmă-
iii, ,i ,im văzut vieţuind laolaltă într-o desăvârşită înţelegere.

I vident, israelienii nu pot şi nici nu vor să-i distrugă pe
. il >i C lied că Israelul constituie un model de ţară liberă,
,i i'iivcrn, cu opoziţie, cu partide politice, cu credincioşi şi
ıı, , icilincioşi. E ceea ce se cheamă un stat cu-adevărat
l, moi raţie. îndârjirea statelor arabe de a distruge Israelul
mi ., pare absolut de neînţeles.
Şl Iu, ei pretind actualmente că vor să-şi recucerească teri-
IOIiile proprii. în 1967, nu se punea problema recuceririi
, moliilor, ci a exterminării unui popor. încă din şcoala
I<ıı niară, li se fixează ca scop în viaţă exterminarea acestei
,,ıı Am auzit că în manualele de aritmetică, adunarea le
,ic explicată copiilor din Egipt prin probleme de felul ur-
ni.\lor: un sirian omoară un evreu, un irakian omoară doi
viei, un egiptean omoară trei evrei; câţi evrei au fost omo-
, iţi în total? Un confrate (A. Fontaine în *Le Monde)* citează
■ ovilitele rostite de Choukeiri în 1967: „După victorie,
, indienii născuţi acolo vor putea rămâne în Palestina, dar
nu cred că o să supravieţuiască mulţi."

Sper ca ura primitivă să fie, azi, depăşită. De fapt, nu văd
. om distrugerea statului Israel ar putea rezolva problemele
,, onomice şi sociale ale popoarelor arabe. Nemaipomenita
lor înverşunare ţine de mister, raţional fiind inexplicabilă.
ı urnea întreagă doreşte ca arabii să trăiască, doar sunt moş-
ii-ui torii unei mari civilizaţii.
Lumea creştină nu se poate dispensa însă nici de evrei şi
drept e ca acest popor persecutat să aibă o bucată de pământ,
s-o cultive şi să trăiască în pace. Evreii au ţinut să aibă pm
pria lor ţară: au fost ameninţaţi că nu vor găsi acolo dec.n
un cimitir.

în cursul unei discuţii televizate, am auzit afirmaţia i .ı
arabii de acolo ar avea o reacţie de respingere de natui.i
aproape biologică. Directorul unui săptămânal susţinea t.ı
israelienii nu se vor integra în acel spaţiu fiindcă sunt un
corp străin şi „colonizator[41] (să însemne colonizare a-ţi cui
tiva grădina?) european şi occidental; şi că ar trebui sau ai
fi trebuit să se orientalizeze. Ce aberaţie! Cred că lumea
occidentală e din nenorocire pierdută şi tot din nenorociri'
câştigătoare.

Văzusem Beirutul în urmă cu zece ani. Acum însă mi s-a
înfăţişat ca un oraş elegant şi occidental. Cairo, Damascul,
Kuweitul se occidentalizează mai intens decât o bănuiesc

ele însele. Musulmanii i-au masacrat de mult pe iluminați și pe sufiști și se pune întrebarea dacă religia islamică mai există efectiv și dacă urmările, efectele spiritului modern nu vor duce la abolirea ei treptată. Acum treizeci de ani se credea că întâlnirea dintre Occident și Orient va fi rodnică și-i va ajuta pe occidentali să regăsească tradiții spirituale părăsite, pierdute, uitate.

S-a întâmplat tocmai pe dos. Orientul se occidentalizează și, occidentalizându-se, se întoarce împotriva Occidentului: U.R.S.S., China, curând statele arabe unite, aceste noi imperii întinerite, se ridică împotriva celor care le-au furnizat ideologii, precum și mijloace de-a combate un Occident asediat; acum se realizează adevărata colonizare occidentală în detrimentul Occidentului. Decolonizarea îi colonizează. O spun în calitate de creștin, neevlavios, dar creştin totuși. Nu vedeți ce lucruri surprinzătoare se petrec, surprinzătoare și totodată prevăzute? Am afirmat, nu demult, că nu poate ■ 'i MK ialism cu față umană. Voiam de fapt să spun că - MMII socialism posibil ar fi unul cu față divină. l in ml cel mai surprinzător este faptul că azi numai în ¹ idem e îngăduită libertatea spiritului, în ciuda unor • '•idițlonări și în condiții jalnice,. In Rusia sovietică a fost distrusă o întreagă cultură, în- • i i|-l spiritualitate iudaică, talmudică, hasidică. Deocamdată, II >unii ortodocși sunt de bine de rău toleraţi, cu condiția i ui se manifeste. Soljenițîn, Bukovski și ceilalți mari eroi imuualității, culturii si literaturii ruse sunt credincioși. r. ui imă sunt credincioși sunt internați în spitale psihiatrice ii |Mir și simplu lichidați. O reînviere a sfințeniei are loc • n Rusia, dar statul veghează, implacabil. în Suedia, unde ■ lalismul n-a recurs la exterminarea fizică a oamenilor, m . I. /ii suferă, se plictisesc, se sinucid din disperare pentru ııı rul e gol, cum spune Ingmar Bergman. Sau, cum spune IU . I cit vorbind despre Dumnezeu, pentru că „ticălosul nu ■ M I I . Iar întreaga lui opera nu e decât agonie și deznă- • I i|iluită căutare metafizică. în China, budismul a fost inter- • si.aul fără chip e pretutindeni stăpân absolut sau chipul li m e înlocuit de chipul dictatorului, al idolului. Maoizarea ¹ liniei pare un fenomen de intrare colectivă în posesia diavolului. Acolo omul nu mai e decât „social", unidimen- .liniai, totalmente politizat, fără o viață și o vocație personale, fără posibilitatea unei opțiuni culturale, o simplă Imnică. Dumnezeu e fie statul, fie dictatorul. La ce bun m am dorit libertatea, la ce bun ne-am dorit eliberați de I lumnezeu, dacă ne era dat să cădem sub jugul colectivist, iutipersonalist, etatist, stalinist, maoist etc.?

(lei mai de preț mi se pare faptul că, deși nu toți israelie-

ini sunt credincioşi, în Israel libertatea credinţei e reală, fiind nu doar îngăduită, ci chiar autorizată. Nişte tineri evrei din Safed stăteau la fereastră citind Tora, i-am văzut şi nu-i voi uita niciodată. De fapt, îndărătul explicaţiilor politice, naţio naliste, imperialiste, îndărătul tuturor ideologiilor şi al furiei dezlănţuite se ascunde ura împotriva spiritualităţii.

Spitalele psihiatrice în Rusia, sfinţi consideraţi nebuni, occidentalizarea ţărilor orientale, nerăbdarea de-a distruge Israelul, „dezislamizarea" arabilor care ar putea fi, care suni, de fapt, fraţii evreilor. Occidentul a câştigat. De aceea e pierdut.

Le Figaro, 29 octombrie 1973

Ce am văzut şi ce am auzit în Israel

M-am înapoiat din Israel după ce fusesem şi la Bonn, unde s-a întâmplat să trec o dată prin faţa ambasadei Israe lului, o fortăreaţă împrejmuită de ziduri înalte ce ascund privirii incinta ambasadei. Pe ziduri, sârmă ghimpată. în zid, o uşă închisă, blindată desigur. Am trecut şi pe lângă alte ambasade: elegante, primitoare, deschise. Ambasada Israelului a început, a reînceput să fie un ghetou înarmat. Şi în alte oraşe sunt trase obloanele de fier peste vitrinele oficiilor de turism israeliene, iar când vizitatorii, atent triaţi, pătrund înăuntru, se pomenesc în faţa gardienilor înarmaţi cu pistoale-mitralieră. *„Din cauza războiului"*, zic eu. *„N-avem de ales",* mi se răspunde. Şi, într-adevăr, nu au.

Mă aşteptam să găsesc o atmosferă similară şi în Israel, deşi ambianţa din avionul care ne ducea într-acolo era total diferită; contrar aşteptărilor, controlul n-a fost prea sever, avionul nu era armat, iar în timpul zborului amabilitatea uşor convenţională a stewardeselor era aceeaşi ca în orice avion asupra căruia nu planează nici un blestem.

I i I .ml, localitate al cărei aeroport se bucură de o tristă . 1.1>ttt.itc din cauza masacrului ce a avut loc acolo, mi se , o. M .1 c posibil ca oricând un comando să repete sinistra iniile. I*e străzile din Ierusalim şi Tel-Aviv domnea însă .Imul. nepăsarea. în timpul şederii mele la Ierusalim s-au im III totuşi două atentate, dar pe o stradă îndepărtată, IM,II un alt cartier al oraşului.

Ali ntatele produc mai puţine victime decât accidentele i, maşină ori de alt soi. Era cam ca la Paris în timpul răz- ■ mini clin Algeria, dar parcă fără agitaţia de-atunci. Pe n i ile din Ierusalim sau Tel Aviv n-am văzut patrule. O ni|iina dată am zărit doi civili cu o puşcă; tocmai dădeau .ilpil. Arabii din Gaza continuă să vină să lucreze în Israel, I. ,iairce sunt mai bine plătiţi. Alţii vin din Iordania. La I.Mirlnl unde locuiam, unul dintre chelneri, un tânăr liba- m lucra jumătate de an la Ierusalim, ca în jumătatea cea- I ili.i s.i-şi poată face studiile la Beirut.

In timpul ultimului meu sejur, aparent domnea pacea, , n,icc dacă nu prietenoasă, cel puțin nepăsătoare. In oraș, . i l uă treburi se plimbă, ceilalți se duc la lucru, automolilllșiii se ceartă și produc blocaje de circulație, ca peste tot In lume, studenții poartă barbă, îndrăgostiții se sărută; în IMicul universității din Tel-Aviv câțiva studenți stăteau întinși pe iarbă, sub un soare orbitor, în plină iarnă; alții umpleau sălile de curs.

() sală mare, arhiplină, m-a ascultat vorbind despre ce , n deți? Despre „teatrul absurdului[11]. Lume multă în restaui.mtc, lume multă la cinematografe, în ciuda pericolului. I i barul hotelului Hilton, oameni tineri și mai puțin tineri , i msumau și dansau. Și acolo, ca mai peste tot, oricine putea să intre și să arunce o grenadă în mijlocul numeroasei adunări, după cum oricine putea pătrunde în orice cameră ca să-i atace pe clienții hotelului. Neputându-se supravc ghea totul, nu se mai supraveghează nimic. Se mizează pc statistică.

Pe de altă parte, proiectele prind viață, oamenii constru iese, muncesc, fac vizite, râd. Din când în când, neliniștea iese la iveală: „S-a petrecut cumva în Franța o schimbare de opinie în favoarea noastră?" îndeosebi persoanele mai în vârstă pun asemenea întrebări. Tinerii nu pomenesc despre asta, se simt singuri, părăsiți, și primesc cu recunoștință cel mai mic semn de prietenie. Ce înseamnă un semn de prie tenie? Să vii să-i vezi, bunăoară, să le vorbești.

De fapt, sub aparenta nepăsare se ascunde îngrijorarea, teama: „Nu ne mai iubește nimeni." Ei știu, fără-ndoială, cum știm și noi, că statul Israel este amenințat, că zilele-i sunt, poate, numărate. Masacrați, persecutați, izgoniți de peste tot, clădesc totuși o țară ca să trăiască în ea și riscă să-și afle acolo mormântul. încerc să mă pun în locul unei însemnate părți a populației, a celor sub 30 de ani, care, spre deosebire de părinții lor, au trăit într-un stat liber și independent, într-o țară pe care au știut s-o facă să fie frumoasă, s-o scoată din neant, s-o ridice pe nisip... în plin deșert, din păcate! *„își dau seama foarte bine* - îmi spune un interlocutor —, *că aceleași realități, respectate în alte locuri, sunt ponegrite când e vorba de ei.* “ Un vocabular aparte, folosit de dușmanii lor, dă nume diferite unor lucruri identice. De pildă, de la o vreme, în toată lumea se discută mult despre dreptul popoarelor de a-și hotărî destinul și de-a lupta pentru independență națională. Când se vorbește însă despre naționalismul sau patriotismul evreilor, acestea sunt denumite șovinism.
»

Dacă elveții vor să scape de muncitorii nord-africani pe care totuși i-au primit; dacă în sudul Franței o parte a populației, ce cuprinde și algerieni refugiați, manifestă față

. .ii.t din urmă o profundă ostilitate, asemenea fapte
,i i" hună dreptate calificate drept rasism ori blamabilă
i|< H n.ite de a-l accepta pe celălalt. In schimb, oameni
i Iiiiii.i credinţă, chiar prieteni ai Israelului, victime ale
, ,iliniarului, consideră că arabii nu pot accepta Israelul
ii |ItII ina unei „respingeri biologice" întru totul explicabile;
■. i r arabilor acceptarea „celuilalt" ar fi ceva inadmisibil,
.. „celălalt", în speţă Israelul, este colonizatorul, impe-
i. li iu il Halal imperialism care se mulţumeşte cu o fâşie
l> imânt la ţărmul mării, cu câteva mii de pogoane, pe
,i milioanele de hectare ale arabilor!

/ 'roletarii şi ţăranii din ţările arabe n-au nici de pierdut,
„ mic câştigat— îmi spune un alt interlocutor - dacă statul
h a I există sau nu. Nu se poate afirma cu certitudine nici
i,i,,/ palestinienii vor sau nu să trăiască în Palestina. Ştim cu
.,i I>I ca au fost reţinuţi în lagăre spre a exercita o permanentă
, i muc politică. Ar fi refuzat ei — dacă li se dădeau — tere-
i, ' i hbere, neocupate, şi locuinţe, în ţări arabe de aceeaşi rasă,
Vi,/I eraşi limbă, de aceeaşi religie? Am uitat de milioanele de
■ mt ruşi trimişi în Siberia. Ni se pare firesc să fie izgoniţi
Im \frica de Nord «coloniştii» de origine franceză care erau
una la ei acasă, de vreme ce trăiau acolo de-atâteageneraţii.“
„U de grav - îmi spune un altul - pe atât de semnificativ
< i faptul că trupele de comando au ucis copii evrei în şcoli.
, ca mai bună dovadă că nu urmăresc decât să distrugă
impurul nostru.“

Altcineva îmi atrage atenţia că arabii au acceptat cu bună
• iluţ.i să devină uneltele ruşilor ca să distrugă Occidentul
*>iii măcar să-l satelizeze, adică să-l colonizeze. Numai că,
mpul odată atins, ruşii le-ar veni imediat de hac ţărilor
iiiihc, deocamdată insuficient înarmate ca să le ţină piept.

Israelienii ştiu deci că o nouă confruntare armată este
iminentă. Poate vor fi nimiciţi, poate nu. Oricum, n-au
încredere în ofertele de pace pe care conducătorii palestini
le tot fac; sunt conştienţi că-i ameninţă genocidul. Poat
de astă dată o parte va scăpa cu viaţă. Ei se îndoiesc că ;u
viştii palestinieni ar fi cu-adevărat preocupaţi de întoarcci
conaţionalilor lor în Palestina. Unul din membrii comande
»
lui de pe aeroportul din Lod, un japonez, a fost prins
făcut prizonier. Este privit cu milă. Şefii lui îi spuseseră u
un luptător al revoluţiei mondiale. Omul habar n-avea în i
ţară a fost trimis. Nu-i un inadmisibil abuz de încredere."
Tânărul terorist japonez nu avusese libertatea să înţelea
să compare şi să aleagă. I se refuzase dreptul la opţiune.
om a fost prefăcut în obiect, într-un instrument fanaţi/.
Iată de ce i se deplânge soarta. E însă o dovadă că terori
mul palestinian are alte scopuri decât cele declarate. E
se folosesc de aceşti fanatici cu intenţia de a se descotoro
» >

de ei îndată ce vor fi distrus Israelul.

„Este evident - mi-a declarat un al treilea interlocutor că nici nu putem și nici nu vrem să scăpăm de arabi. Iar dat denunțăm anumite abuzuri de limbaj, sloganurile propagande o facem numai pentru a-i determina pe cetățenii lumii s reflecteze și să ia o atitudine sau alta, neinfluențați de clise Este evident că poporul palestinian suferă. Este evident și c suferința lui nu-i impresionează câtuși de puțin pe șefii ma lor state, care îl susțin exclusiv din motive strategice, de tică mondială, și nicidecum din compasiune ori din justițiar. Nu demult, Rusia se declara de partea noastră, dai nu din motive morale. Așa cum nu din motive morale e astăz\ împotriva noastră. Sigur, toate astea sunt cunoscute, dar nu strică să le repetăm. Se știe și că politica nu-i tot una cu moraht sau cu justiția, dar nu strică să repetăm mereu și acest lucru Noi și palestinienii și nu suntem decât pioni într-un joc dc șah uriaș, planetar.“

Ceva mai târziu, un grup de intelectuali și de oameni dc știință m-a invitat la Tel-Aviv. Unul dintre ei, profesor, era »ıı. MM l)esăvârșit cunoscător al limbilor romanice, vechi •di I ne, era foarte interesat și de opera lui Hieronymus li h.igase de seamă că în pictura acestuia nu apărea iui' 'Iul, diavolul cu coadă și cornițe, acela din Evul Mediu. MM .) li, oamenii se preschimbă în animale monstruoase, i* il nu vine din afară. Se află în noi. Specialistul mi-a ară-M |«inducere după un detaliu dintr-un tablou de Bosch: ■ H li MI I. Dumnezeu e acolo, între Adam și Eva. Crabii,

. | H mii le dau târcoale încă de la începutul Creației. Speli iul părea să împărtășească concluzia viziunii lui Bosch: mul nu se află în altă parte, infernu-i aici, în noi, chiar ■ H'i Mintcm infernul.

Iu mai toate operele lui Hieronymus Bosch, în partea ir. a pânzei, pe o suprafață de zece centimetri pătrați, se i ■ u imaginea paradisului terestru, îndepărtată, inaccesi-ıı I.Ir în restul compoziției - vastă, monstruoasă -, lumea • li nulă, lumea noastră.

I ăi profesor de fizică - unul din marile nume ale științi i II male -, ca să fie pe înțelesul meu, încerca să-mi ofere • i .plicație vulgarizatoare despre antilume, antimaterie, premii si despre particule: neutroni, protoni. Mi-a vorbit de .... incosmos și microcosmos. Mi-a spus că savanții speră i4 i|imgă la descoperirea punctului ultim al microcosmosului, li im și indivizibil, adică la baza materiei, la materia de i i ,i I)ică există o limită a microcosmosului, mă gândeam, . dincolo de orice îndoială că există și una a ceea ce nu se i nui putea numi marele infinit.

I't ivite din acest punct de vedere, istoria, patimile, masan Ic, războaiele de exterminare nu mai au nici o importanță; *ıı• i încăierările de la colțul străzii între bandele dușmane, nli i bătăliile între furnici. Dar dacă ești furnică...

Le Monde, i februarie 1975

Abuzuri de limbaj

La ce servește limbajul? Ca să ne exprimăm gândim eventual o concepție asupra universului - adică filozolit Ca să ne facă să înțelegem teoretic și practic necesitatei adică știința. Ca să ne exprimăm pe noi înșine cu pasiuni - noastre - adică literatura și arta. Ca să dăm și să primim informații utile - adică limbajul practic: „Atenție, ard „Dă-mi brânza". In artă și literatură, minciuna este impim bilă de vreme ce chiar și ea dezvăluie eul. In existența coli diană, practică, nimănui nu-i trece prin cap să spună „adu n un scaun" când vrea un pahar cu apă.

In propaganda politică, la toate nivelurile, funcția lini bajului e să ascundă adevărul, să înșele, să păcălească. Câm| ești „politizat", minți vrând-nevrând. Așa se întâmplă ii| propaganda publicitară, jurnalistică. Mă refer la jurnalist ic i politică, firește. Demistificarea limbajului ideologic și poli tic este o sarcină titanică, o „misiune imposibilă". Lucru ut atât mai neliniștitor cu cât mulți din cei ce se doresc demn

> >

tificatori fac totul ca să vă înșele. Vă înșală chiar și atunu când își propun să definească demistificarea. Bunăoari citim într-un dicționar serios că „demistificare" și „demitizarc sunt sinonime, și asta numai pentru că unul dintre redacto rii dicționarului respectiv crede, poate sincer, că „mitul" i minciună, ceea ce-l autorizează să schimbe, nesincer, seni nificatia termenului[1]. Chiar dacă mitul ar fi minciună, lucru discutabil, există (ar exista) alte minciuni decât mitul.

în practica politică și jurnalistică, limbajul e plin de cap cane. Faptul a devenit absolut firesc, de la sine înțeles. Poți ajunge să fii de rea-credință în mod cinstit, poți întinde capcane fără să-ți dai seama, pentru că nimeni nu scapi [3]

.....nat. Văd, de pildă, într-un cotidian ceva mai M i Ici ât celelalte, un titlu despre *întâlnirea la vârf a aliniate:* „In fața națiunilor bogate, Lumea a Treia ii divizată." Formularea te duce cu gândul că există, pe i ii h . I urnea a Treia, divizată, iar pe de alta, blocul com-

.....mlitic, al „națiunilor bogate", unite. Din declarațiile

n III autului unei țări din Lumea a Treia, aflăm că „în it HI poporul și sute de mii de palestinieni izgoniți din un i Im sunt victimele unei adevărate exterminări". Din .....ne, este evident că acolo oamenii se luptă pentru a

i * i mina unii pe alții. Când mi se spune însă că se urmă-

,H alungarea palestinienilor din patria lor, eu unul nu mai i . nu le le e patria: în Liban, în Israel, în Iordania, căci se .1. inirebarea: ceilalți „palestinieni", locuitorii întregii [1] i mc din vechime, nu sunt în țara lor? Iar libanezii creș-H mi sunt si ei în tara lor, de vreme ce „sutele de mii de , il. linierii" veniți în Liban au fost, recent, primiți de liba-

3 *Cf.* dicționarul Robert (*n. a.).*

■ (după cum mi se spune)? Libanezii, aflați în propria
i II i. ii lăsau să trăiască liniștiți pe acești palestinieni care
înmulțeau pe zi ce trece. In schimb, știm prea bine că
j. ili i mienii n-au stat deloc liniștiți. Au vrut să pună mâna
, ■ întregul Liban, instaurând dezordinea în țară și reușind
ni aga de partea lor mulți musulmani libanezi care, până
nu i, trăiseră în bună înțelegere cu libanezii creștini. Au
■ n .i i uit fortificații aproape inexpugnabile care au fost totuși
in i nie, ca la Tel al-Zaatar. Voiau să transforme Libanul
• HI o bază de lansare contra Israelului și mai voiau să de-
ıiușcze revoluția în toate țările arabe. Conducătorii palesti-
Hii mior, cunoscuți ori secreți, pretind că vor să dea o țară
..... oameni care n-au nici una, ceea ce ar fi de înțeles, dacă,
ui lealitate, ei n-ar urmări mai presus de orice „revoluția
..... tdialâ", nu dăruirea unei patrii palestinienilor. Tocmai
.li aicea printre conducătorii acestei mișcări se găsesc și

creştini, şi marxişti, şi troţkişti, şi japonezi şintoişti şi nu nu ştiu câţi alţii. în fine, o misterioasă reţea internaţionala înţelegând totuşi că viaţa alături de musulmani nu m| este posibilă, libanezii nemusulmani ar vrea să protejeze IM teritoriu pe care să poată trăi; de aceea caută să-i îndepării, pe nou-veniţii nedoriţi, nu însă din tot Libanul, ci excliul din teritoriile ce le aparţin lor, adică din spaţiul vital i n le este indispensabil. Pentru că acesta-i adevărul: palestinieni au pornit războiul împotriva libanezilor, imediat ce au intit în Liban. Nimeni n-ar fi făcut atâtea concesii ca libanezi Şi totuşi, sunt prost văzuţi, din cauza unui anume limbi Când palestinienii au fost decretaţi de stânga, s-a decret» şi că musulmanii ar fi toţi de stânga. Iar cei care se ap.ii contra lor, existenţa fiindu-le pusă în joc, sunt auto nu socotiţi conservatori, oameni de dreapta, fascişti, person.i|> dubioase. Aşa s-a creat termenul „islamo-progresist“. CUM poţi fi progresist şi totodată adept al Islamului? Valoam fundamentală a religiei musulmane decurge din faptul câ i imuabilă, „reacţionară“, spre a folosi un termen la mod! Gândirea musulmană merită un infinit respect, dar ea m este, nu poate fi „progresistă". De altfel, ce înseamnă pm gresist? Cuvânt la fel de golit de sens ca şi cuvântul libertăţi (de vreme ce nici o revoluţie n-a izbutit să inventeze libci tatea) sau justiţie (care, demistificat, înseamnă pedeapsl răzbunare).

Vedeam la televizor luptători din ambele tabere. Cânii apărea un creştin, pe ecran scria „extremă dreaptă". Şi, firește „stângă", de câte ori apărea un adversar. Totuşi, printre lib.i nezii „de stânga" există arabi exorbitant de bogaţi, adevăraţi seniori feudali. Situaţia este deci mult mai complexă. Nu ştiu dacă printre creştinii libanezi sunt şi „conservatori". Libe ralii precumpănesc. Libanul a fost o ţară liberală, de un libe ralism care a distrus-o, străin de orice nuanţă de fascism, ' i. ÎŞI I sau brun. Cu toate astea, chiar azi citesc într-un o iui un titlu de-o şchioapă: „Forţele de dreapta iau cu Ic fortăreţe palestiniano-progresiste“. Nimeni n-a ı u di ramă, nimeni n-a spus cât de bine vorbesc franţu- i i zişii „creştini conservatori, de dreapta". Nu-i de .in doar sunt de cultură franceză, spiritul lor e francez, ii iiicezi. O frântură din Franţa, o ultimă frântură a ei, i 11 11 ,i acolo pas cu pas. A, de bună seamă, greşeala-i tot ■ «de ritului, căci şi pe ei tot colonizarea i-a denaturat! im a iv în plus pentru ca francezii din Franţa să-i urască, li imezii îi urăsc pe francezi. Ce pot să fac? Mie unuia i i II neputinţă să urăsc Franţa. Reciteam ieri *Jocul dra-* v *<d întâmplării.* Ce dramă îngrozitoare, dar ce limbă . ui, ce minunat, unic fel de-a fi! Am recitit nu demult -i 11 orile pe care mi le trimitea bătrâna fermieră din Ma- ni care mă găzduia când eram copil. Scria aşa cum

d .ı i o limbă țărănească, dar de secol XVII sau XVIII.
..... /ii au însă toate motivele să fie liniștiți: dacă palesti-
iini progresiștii îi masacrează sau îi alungă pe libanezii
pini, apoi pe israelieni, în aceste regiuni exotice nu se va
. il vorbi franceza. Franceza se va mai vorbi o vreme în
i i mț.i, dacă nu cumva se va considera că e o limbă burgheză
■ i. ,u ționară. Hitler n-a izbutit să transforme Franța într-o
mvlncie nemțească, în schimb ea riscă să devină o țară
iinlr n-o să se vorbească decât rusa sau chineza.

\vem și noi, subdezvoltații, norocul nostru: africanii din
ne gai și Camerun vorbesc franceza și își leagă cultura de
nliura franceză. Mă voi duce să trăiesc în Senegal!
Am un prieten fermecător, inteligent, cultivat, îndatoritor.
Inc să mă ia cu mașina ca să mă ducă la țară. Mă așez lângă
■ I, in gentileței-i fără margini, mă ajută să-mi pun centura
de siguranță, căci sunt foarte neîndemânatic. în timpul <lif
mului, mă uit peste titlurile ziarului său, pe care n-ani uit
ceiul să-l citesc; eu citesc altul, unul despre care e de bou i< ı
să zici: „nu citesc așa ceva“. Mi se-ntâmplă să și scriu în ı
rul care nu se citește. Evit să public în jurnalele prea ciim
aș avea prea multe necazuri. Aruncându-mi așadar privim
pe ziarul citit de cei care nu citesc ziarul citit de mine, o» U
mi se opresc asupra unui titlu: „Fostul general Spinol.i .
întoarce în Portugalia". în ziarul pe care┤citesc eu și nu
citesc alții nu scrie „fostul general", ci „generalul Spinul*'
îi spun însoțitorului meu, iritat că stă prea mult la sem.ilo.
„Generalul Spinola n-a fost degradat, din câte știu. E Io»
șef de guvern, dar general a rămas. E o capcană de liniin
Lucrul pare inofensiv, dar spunând fostul general în lot il
general, îl pui pe respectivul general într-o lumină nefavi
rabilă. Se creează impresia c-ar fi fost degradat, condamn ı
ba chiar se poate crede că a dezertat. Or, aici e vorba pi-
și simplu de o degradare la nivel verbal. Și prezentatoare!
de la televiziune, cu vocea lor melodioasă, rostesc surâzân
și arătându-ne o dantură superbă: «fostul general Spinola'
„Prezentatoarele n-au nici o vină - îmi răspunde înso|
torul meu -, ele repetă ce li se spune. — Evident, zic, di
nu fac decât să dea glas, cu grație, prostiei mijloacelor d«
informare! îmi place chiar să le aud cum anunță, râzân.
satisfăcute, cu gândul la cu totul altceva, că foametea din
Africa ori inundațiile din Bengal au provocat moartea a zoi
de mii de oameni. — Dacă râd *cu lacrimi* înseamnă totu
că sunt cât de cât îndurerate. — Bineînțeles, ele, sărmaneli
nici nu știu ce vorbesc, cu redactorii am eu ce am... — Șl,
mă rog, cu ei ce ai?" însoțitorul meu trece pe galben. „Bravi
ai reușit, zic. îmi displace că se spune «fostul general Spi
nola» în loc de generalul Spinola. — Ești adeptul lui Spi
nola. — Dacă vrem să fim obiectivi, suntem datori s.i

I

.....ni |'< ncralul Spinola, fost șef de stat sau de guvern, și
i I*¹ mu lost general; surprind aici un complot terminolo-
.....mplot politic. — Despre un general rămas fără co-
li militară se poate spune că e un fost general. — Când
M i .iliil de Gaulle nu mai avea comanda militară, nu i se
..... Iostul general de Gaulle. — E un obicei la noi, în
"ți i, un obicei monden, de a păstra vechile apelative
.....II ici care au deținut funcții ori grade superioare în
.....u rație, armată, diplomație, chiar și după ce respectivii
. I. ,1, la pensie: «Domnule Consilier», «Domnule Gene-
I)omnule Ambasador». Nu în toate țările este asa.
i »
¹ i|nii, dumneata prea vezi peste tot numai comploturi.
"inploturi se ocupă CIA. — Poate, dar nu numai ea.
' pildă, amintește-ți de războiul din Coreea. Americanii,
. liberaseră Coreea de ocupația japoneză, se pregăteau
¹ ' întoarcă la ei în țară când nord-coreenii, alături de chi-
. si de ruși, au invadat intempestiv Coreea de Sud. Fiind
'Huiți, americanii au fost siliți să riposteze. Se spunea că
..... . u anii n-au ce căuta în Coreea, într-un loc atât de înde-
i mat de țara lor. Nu se spune însă același lucru despre
"ipl din Oceanul Indian sau chiar din Ungaria... Atunci,
■' i*)so, complotul de limbaj a dus la afirmația că, deși nord-
•i n nii au atacat primii, din punct de vedere strategic ade-
n.iții agresori erau americanii, care sunt imperialiști. Curând
■ lupă aceea nu s-a mai spus că americanii erau agresori stra-
¹ l'.u i, ci agresori pur și simplu: agresorii americani. S-au
■ 11s piese de teatru pe acest subiect și cărți, pentru a se vârî
m tapetele oamenilor ideea că nord-coreenii ocupați de
americani își apărau țara, rezistau agresiunii... întreabă azi
pr oricine, dintre cei în vârstă care nu mai știu, sau dintre
tineri care n-au avut de unde să știe, întreabă-i: cine au fost
ipi i-sorii în războiul din Coreea? Toți îți vor răspunde:
americanii... — Ideologic și obiectiv, chiar ei au fost. Obii.
tiv și filozofic vorbind. Iar întrebarea: ce caută american
în Coreea nu mi se pare chiar atât de prostească. La um
urmei, Asia-i a asiaticilor, trebuie lăsați să se descurce .
între ei. - în cazul ăsta, după dumneata, e perfect nornid
ca rușii să invadeze Cehoslovacia, de vreme ce sunt europa-
iar Europa e a europenilor. Dar atunci ce-au căutat anini
cânii în Europa în 1918 și în timpul celui de-al Doilea Râ»
boi Mondial? Trebuia să-i lase pe europenii nemți, france
și englezi să se descurce între ei. — Americanii au intere,
nit din motive pur economice și de hegemonie politic.
Vezi, acum ne domină. Oricum, Germania reprezenta -
ideologie care contrazicea tradiția democratică și umaniștii
Europei. A Occidentului. —Aveai aceeași opinie și pe-atuni 1
Prietenul meu frânează brusc din cauza unui camion mm

care ne apare-n față, venind din stânga și încălcând reguli
priorității. „Ce anarhie - îmi spune -, sunt mult prea muln
mașini, asta-i buba epocii noastre. Ah, societatea de con
sum! — De ce nu renunți la mașină? — Sunt prizonierul
sistemului. Cei din Est au infinit mai multă liniște, fiindt.
n-au atâtea mașini. Și nici publicitate gălăgioasă. Au timp
de reflecție, de meditație. — Sunt totuși destui cei care voi
să treacă zidul Berlinului chiar cu riscul vieții, ca să nu dau
decât un singur exemplu. — Fiindcă ticăloșii ăștia de amc
ricani luminează străzile Berlinului de Vest anume pentru
ca vitrinele doldora de obiecte să se zărească de dincolo și
să-i atragă pe unii, așa cum lumina atrage fluturii și mierea
muștele. Se lasă amăgiți. Se apropie și mor. — Dar nu sol
dații din Vest trag asupra lor. — Cei din Est trebuie totuși
să rămână acolo ca să construiască socialismul. Momeala
americanilor, da, e un complot. — Deci, după dumneata,
Rusia e îndreptățită să-și îngrămădească tehnica de luptă la
.....Ic de vest și să așeze mii de tancuri în fața a două-
..n.u Ate de divizii americane. — Niciodată rușii nu vor
. primii. — Dar în Angola? - Nu ei au făcut-o, ci
i un /ii. N-ai să-mi spui că poporul cubanez, acest popor
i. i eroic, este imperialist! Cubanezii nu sunt ocupanți,
m .(.ii o mână de ajutor la eliberarea poporului angolez,
unu i, cum rămâne cu americanii în Vietnam, în Indo-
i .. i. de exemplu... — Nu-i același lucru. Ei erau ocu-
M firește, cu ajutorul unei bune părți din populație,
i mii .1 una se găsesc nemernici, colaboraționiști. N-au fost
,i |.|intre noi, în 1940? — Să ne întoarcem la mania perse-
nți, 1 Știi, eu am fost de câteva ori în Israel. Oamenii se
mi liberi, încrezători, în ciuda evenimentelor lumea e
. . la, nu există această paranoică teamă de spioni și de
■ muiate. Străinii circulă în voie, se duc unde poftesc.
. 1. lu-nilor nu le este frică de străini. Nu-ți cer să fii propa-
1. liman, nici proisraelian, dar nu poți să nu constați că,
I. ți m Israel se trăiește normal, nu există țară mai încolțită,
.111 împresurată de dușmani. — Nu-i totuna. Ei au spri-
1 il diasporei mondiale. Al evreilor din întreaga lume. De
■ 1 israelienii sunt siguri pe ei. — Și sovieticii au de par-
1 lor partidele comuniste din toate țările. Nenumărați
1 mizani care, trădându-și țările de obârșie, le-au dezvăluit
... mc militare de o importanță uriașă. Au fost ajutați, repet,
I. mate partidele comuniste din lume, ca să nu mai vorbim
l simpatizanți. între 30 și 50% din opinia publică mon-
Inl.i! — Te înșeli, dragul meu. Partidele comuniste sunt
mionome, nu se află în contact cu Moscova. —Așa se zice,
u 11111 câteva luni nu se susținea așa ceva. — Ești victima
1 mpagandei americane, îmi răspunde amicul meu. —Ame-

II. anii nu știu să facă propagandă, în afară de cea pe care o
11. chiar împotriva lor. Dar, cum nu poți să negi faptul că

israelienii sunt îndrăzneți, curajoși, inventivi, spune-mi părere ai despre raidul israelian asupra aeroportului Enul be? — Evident, și-au făcut de rușine adversarii, zice el < un aer posac. “

Ajungem în fața unei bodegi. Dacă ne-am opri să bei ceva?

— Eu nu citesc *Le Figaro,* conchide amicul meu împli gând portiera.

Le Figaro, 31 august-i septembrie 19

Allende si socialismul altora

Allende era un om cumsecade. Un fel de Guy Moliei Era și curajos. A fost un martir și un erou. Soția lui a decii rat că s-a sinucis, fiica lui a susținut că a fost ucis. Ceea 1« dovedește, oricum, că cei care dețin puterea nu trebuie .si fie martiri. Adesea nu sunt decât niște tâlhari care se omoai i între ei, căci au răfuieli reciproce, ca în lumea interlop.! Așa s-a întâmplat din Antichitate până în zilele noastn Stalin era o brută. EIrușciov - un tiran șiret, cât despre Bre| nev - care a distrus Cehoslovacia și i-a martirizat pe in te Io tuali -, să nu mai vorbim, căci n-avem dreptul să insultăm pe șefii altor state. Mao și ceilalți bătrâni idolatrizați din șleahta lui sunt niște diavoli nemiloși. Ideologia, capriciile setea de putere le țin loc de caritate și nimic nu i-a împic dicat să distrugă Tibetul, adică o civilizație, ori să dezlănțuie șirul de fărădelegi ale revoluției culturale; Lenin nu cunos tea mila. Cronica Angliei și piesele lui Shakespeare ilustreazi [4]

4 Guy Mollet (1905-1975), om politic francez, secretar general al Partidului Socialist Francez în perioada 1946-1969 *(n. t).*

.... poate mai grăitor cruzimea, lăcomia, absolutismul,
a..... .. 1i onducătorilor. Cazul lui Lin Biao nu e nou. A
> un trădător[11], la fel ca regii Angliei masacrați de alți
11 11 Id ca „tiranii[11] din '89 și cei „judecați[11] și executați
^ducătorii cei „buni[11], deveniți la rândul lor ucigași,
n l dți ucigași reușesc să-i învingă.
II. mic era un umanist. Socialismul nu este umanist.
1 11 li fost inuman, Allende ar fi rămas la putere. El era
....111 intelectual și un visător însetat de dreptate. O drep-
(ii Imposibilă. A eșuat și a murit pentru că a respectat
IM H,nea, pentru că a cerut asentimentul poporului.
li ,e tot vorbește despre un „socialism cu față umană[11].
' 1 ninl.i, banală și demagogică, ne face să râdem cu lacrimi.
hilism cu față umană " e o contradicție. Socialismul nu
< n, *respecta individul.* Ne mai amintim cazul Dreyfus. O
‖ ț 11 nic, națiunea franceză, ridicându-se spre a face dreptate
imii om împotriva statului. In paginile lui Proust vedem
....ducele de Guermantes, antidryfusist, își dă seama brusc
■ I iiryfus era nevinovat. Fără știrea ducesei de Guermantes,
‖‖ i șic slujbe religioase pentru Dreyfus. Fără știrea soțului
ducesa de Guermantes face același lucru.
>
Sr întâlnesc în biserică. Oameni drepți și miloși - mila
M ■ induce mai sigur decât dreptatea pe calea adevărului -,
l doi soți antidreyfusiști devin dreyfusiști. Nu e o fic-
....ic Atitudinea lui Peguy rezumă strigătul unui întreg
I upor, liberal în suflet, umanist și încă creștin. Ce spunea
l'i |',uy? Mai bine sacrifici Statul, Armata, Cetatea, în exis-
i 'iițn ei temporală, decât să lași să cadă blestemul pe sufle-
• • il f ranței, decât s-o lași să comită o nedreptate criminală.
Șl asta pentru că, pe-atunci, Dumnezeu încă mai exista.
Intr-o piesă de Brecht, un militant de bună-credință este
111 utat pentru că bunele sale intenții l-au dus pe o cale

greșită, punându-l în dezacord cu interesele partidului, colectivității.

Nu s-ar fi procedat aidoma în orice țară totalitaristă, i azi chiar și în unele regimuri netotalitariste? Să mai pom nim de milioanele de evrei masacrați în numele stupid idei de rasă, de cele 20 sau 25 de milioane de ruși măcelări de Stalin, ori deportați, ori întemnițați? Strigătul drepți In al intelectualilor și poeților ruși, ne dezvăluie adevăni Ochii occidentalilor încep să se deschidă. Nu pentru mul timp. Interesele superioare ale statelor și indiferența imU cilă a „generoșilor" intelectuali parizieni de stânga ne voi face să uităm iute toate astea. N-am nici o speranță în pi vința calităților morale ale acestor inși. Există arierați mint.il există și idioți moral. Asupra Occidentului s-a abătut idio ția morală. Un extremism de stânga, fanatizat de mitul în șelător al Revoluției, continuă să proclame că „dictatul,1 proletariatului" e o etapă ce trebuie străbătută. După exprc sia unuia dintre marii noștri oameni, care se trezește îns.i de fiecare dată prea târziu, dictatura proletariatului este dc fapt - doar o știm de mult - dictatura exercitată de unul sau mai mulți tirani asupra proletarilor.

Românii sunt siliți să comemoreze în fiecare 23 augusi eliberarea țării lor, deși în august 1944 România era ocu pată de Armata Roșie, care instaura dictatura, teroarea, hăl tuind, torturând, închizând zeci de mii de oameni. Asemenu lucruri mă fac să cred că tot ce se afirmă, în politică, ești contrar adevărului, e mistificare, înșelăciune crasă.

Știm, dar uităm repede. Ca să revenim la Chile, știam de doi-trei ani că economia merge prost, că deruta e totală: gospodinele revoltate ajunseseră să ceară soldaților să răs toarne guvernul Allende, lucrătorii din transporturi și șoferii de camioane făceau greve, țăranii și o mare parte a munci torilor erau nemulțumiți etc.

I .MIC astea s-au uitat. Căderea regimului nu mai este
... |.. seama falimentului economic ori a nemulţumirii
... i.il. sau majoritare a populaţiei. Asemenea realităţi nu
....ţin minte. Acuma vina aparţine reacţiunii şi ameri-
.1.11. ni se spune. Aşa se scrie istoria, conform formulei.
. vident că aşa-numita reacţiune va trage foloase din
. n naţie. Dacă însă totul ar fi mers bine, reacţiunea
. li acţionat, căci n-ar fi fost susţinută de popor.

l'.Uerca mea e că, în actuala situaţie, nici un fel de eco-
.ii.inic, socialistă sau liberală, n-ar putea satisface nevoile
. mc. Lumea, societăţile, regimurile sunt depăşite. Şi
1.1 (’.astro ar fi vrut să fie popular. Mai puţin scrupulos
II Allende, a ajuns la putere prin tiranie. Pentru a se
... nţ Ine la putere, socialismul trebuie să recurgă, încă şi
i I/I, la represiune, tancuri, mitraliere, poliţie, frică.

I c ştim pe toate. In Hong Kong, în 1965, mii de chinezi,
., iiiil de regim, se refugiau în oraşul liber, am văzut-o cu
.. Ini mei. Vrem să vorbim de catehismul roşu? Prea multe
. ncrc.se ne închid gura. Vrem să denunţăm sclavajul din
... Ic ţări arabe? Problema petrolului ne împiedică.

S -a putut protesta împotriva societăţii capitaliste. Nu se
..n poate protesta împotriva minciunilor, împotriva atenta-
1. Im la libertatea individuală, atât de frecvente în ţările socia-
1 .ic. Oameni de stat francezi se duc în China şi apoi ne
.nbesc de un popor cu surâsul pe buze. Am fost şi eu în
I lung Kong, am fost în Thailanda, am fost în Japonia, şi
1.. .mai zâmbetul acestor asiatici m-a înspăimântat. Nu
1.. iţ i ghici ce se ascunde sub el, sub masca lui.

Nu ştiu dacă era cu putinţă ca lucrurile să nu ajungă aici.
¹ nntrar gândirii marxiste, putem presupune că numai în
n gimurile ţărăneşti se poate instaura comunismul. Ce abe-
i.iţic pentru marxism! Un diplomat sovietic, în cursul unui
dineu stropit din belşug cu băutură, mărturisea unei p<
nalităţi franceze că, dacă Kerenski rămânea la putere, 11
ar fi ajuns la aceleaşi rezultate, poate chiar la unele mai Im
şi cu mult mai puţine pierderi. Dar, vai!, a fost nevoii
crimă, a fost nevoie de pedepse, a fost nevoie de închi ■
de cruzime, a fost nevoie de catastrofa. Iată ce caută on
cu tot dinadinsul.

Recent, în Argentina, un partizan a lui Peron a fos(.1
sinat de un comando. Şi în acest caz Peron va trebui
folosească violenţa, ucigaşi nemiloşi vor omorî alţi ucij'.i
nemiloşi. Liberalismul, opoziţia, dialogul nu sunt cu putini

Dacă ţin bine minte, Churchill, în memoriile sale, sp
nea că nu se cunosc decât puţine epoci liberale. Secolul li
Pericle, secolul al XlX-lea, începutul celui următor, ih
spune el mai departe, liberalismul decurge din împrejuri
cu totul excepţionale, liberalismul e un pariu. în Angli
există - supremă acrobaţie! - „şeful opoziţiei Maiestăţii Sul.

și „opoziția Maiestății Sale“. într-adevăr, opoziția acccp
tată și plătită de stat reprezintă un pariu nemaiîntâlnit ii
istorie. Presimt că ne vom reîntoarce la legea multisecul.11,1
a puterii opresive și a tiraniei, poate pentru veacuri întreg
de-acum înainte, până ce un nou miracol se va produu
Cine știe când?

O speranță ne rămâne totuși: din Rusia, de unde atâu
rău se abate întruna asupra noastră, ne pot veni, printr u
întorsătură a lucrurilor, fericirea și libertatea. Numai dato
rită scriitorilor sovietici, eroi și martiri ale căror nume *si*
află pe buzele tuturor și în inima mea.

Le Figaro, 28 septembrie 1971
L

■ miile nu merg bine în Portugalia. Ba merg chiar
I ti ost. Socialismul nu se poate face în libertate, iar
■ [1] Iil'I ii.iţea e abolită şi se instaurează regimul socialist,
,..... il respectiv nu are nimic comun cu socialismul. O
..... ui ,i din Est, care se pricepe întru câtva la asemenea
I MU mi a definit comunismul drept cea mai grandioasă
->■> lu lie a secolului. O spunea cu umor. Umor negru.
■ lud intelectualii comunişti ori socialişti îşi dau seama,
■ | 11.11. că socialismul algerian e de fapt o tiranie în care
poate trăi; când află că scriitorii şi artiştii sunt cam
■ iip in Cuba, cum sunt de mult în Rusia; când a avut
M 11 ilia din Ungaria; când a fost invadată Cehoslovacia;
inii muncitorii polonezi au fost masacraţi; când începe să
. înţeleagă că viaţa în Vietnam nu-i deloc uşoară şi că era
nuli mai acceptabilă sub regimul „corupt“ al americanilor,
pioduce o reacţie de ezitare, ba chiar un recul al intelec-
.liliii de stânga, o incipientă schimbare de opinie. Doar
ipielită însă. In ciuda prăpastiei dintre realitate şi ideolo-
i n estea din urmă învinge. Rutina gândirii reintră pe faga-
il dorit. Nici un exemplu, nici un eveniment nu izbuteşte
pună capăt acestei incredibile inerţii, nimic nu mai ser-
• H la nimic, automatismul noilor conformisme, deja
mei Iute de altfel, continuă să funcţioneze imperturbabil,
lip ui „revoluţiei" a pătruns în subconştientul agitatorilor,
.,1 Maţilor, simpatizanţilor, s-a cuibărit acolo şi nu mai poate
li i vai nat, stă pitit şi dirijează, în ciuda raţiunii, sentimente,
i. puni, idei, toate câte credem noi că alcătuiesc conştientul.
' ouştientul“ nu mai poate face faţă. Militanţii de bază se
im ied în el, intelectualii îşi închipuie şi ei că fac acelaşi lucru,
di a sunt manevraţi. Neîndoielnic, e vorba de un soi de fata-
lii ale istorică foarte greu de analizat.

Printre revoluționari, comuniști, adepți sinceri și m i conștienți, există și alții care, păcăliți doar pe jumătate » chiar deloc, odată intrați în angrenaj, nu mai pot ieși tl joc. Conducătorii sovietici - sunt absolut convins - ți prea bine că societatea comunistă e irealizabilă, după cu la fel de bine știu că societățile capitaliste nu sunt nici | departe inferioare democrațiilor populare. Dar nu au cm să mai pună lucrurile pe un alt făgaș. Mecanismul a fost • clanșat. Șefii partidelor comuniste, care organizează opo/iț în țările din Vest, știu și ei că nu există o societate mai but pe care s-o instaureze sau s-o propună. Dacă numeroși im lectuali occidentali continuă să frecventeze biserica marxici în schimb în țările din Est nu mai există nici un marxist, în Occident se cunoaște adevărul. Dar adevărul nu intri* sează pe nimeni. Aici se manifestă o atracție irezistibilă .1 mănătoare celei cu care șarpele își fascinează prada. Nu poate exista un comunism de tip italian sau de tip franu diferit de cel din Rusia, din țările-satelit, din Cuba și, recii H din Portugalia. Aceste țări au crezut și ele că vor avea păru de un comunism original și „uman". Sistemul e însă necm țător. Procesul, am văzut, este peste tot același. Totul M bizuie pe irațional și magie. Oamenii fac altceva decât croi că vor să facă. Declară că doresc libertatea și fericirea și fu totul ca să ajungă la tiranie, mizerie și catastrofa. Parc-.i dori în taină să-și pedepsească semenii și să se pedepseasi .1 pe ei înșiși. M-am întrebat adesea cum de se duceau băi bații la război, toți bărbații, fără ca nici unul s-o doreasi .1 Nesupunerea se obține cel mai greu. Nesupunerea în ma.s.i când se manifestă, nu e de fapt nesupunere, ci un alt fel dr supunere, e disciplina organizată, ascultătoare, a neascultării Cunosc o țară unde întregul popor îl urăște și-l disprețuiește pe dictatorul care⊣conduce. Portretul său, prezent zilnic în toate ziarele, stârnește zeflemeaua, toată lumea cârtește împo «Iul, oamenii închid televizorul de îndată ce apare ima-

* ■ i si asta se întâmplă zi de zi, sau răsucesc butonul

• ■ oului de radio ca să nu-i mai audă interminabilele dis-

III I detestat de toată lumea: simplii cetățeni, intelec-pu.mii, meșteșugarii, muncitorii, până și polițiștii și i! (nații nu-l mai suportă, nici chiar prietenii lui, apro-in lui. Dar toată lumea se supune, toată lumea se duce ..... u le-stațiile obligatorii, toată lumea acceptă să facă ore .... mare de „muncă voluntară forțată", presa îi ridică

■li poeții compun ode în onoarea sa. A devenit obse-

■ | ogorița unei țări întregi. E suficient să se întâlnească

1 ' persoane ca să înceapă a-l vorbi de rău, e înjurat în

■ iiciumile, anecdote batjocoritoare la adresa lui cir-

h i u miile. Și totuși nimeni nu mișcă. Criza economică

. •mus la culme, piața e săracă, protestele gospodinelor sunt

■ i doar verbale. Mă întreb ce forță îl menține în fruntea

iou ic magie... Se crede că ar fi puternic, ceea ce⊣și face
i In astfel. Puterea este magică. Incomprehensibilă, inex-
lii abilă, la fel de misterioasă ca și nașterea, moartea, exis-
"|a universului.
Vine un moment când omul de la putere încetează să
o il fir ascultat, când nu i se mai acordă nici un credit. Dar
nul și cum se ajunge aici? Există doctrine filozofice, socio-
ıı' r, politice care încearcă să analizeze procesul consolidării
di /integrării puterii. Nici una nu mă satisface. Vom
ıı ı poate la acest subiect dacă evenimentele ne-o vor
luțfAdui. în orice caz, nu „mai binele" împiedică revolta.
ı 'împotrivă, bunăstarea generează și înlesnește nesupunerea,
lai binele este dușmanul binelui - spune un proverb
înțelept. Exact atunci când s-au acordat libertăți, adică în
i olul al XVIII-lea, libertatea totală a fost confiscată și s-a
o venit la ordine, teroare, tiranie, autoritate. Orice societate
H uzează, îmbătrânește. Și cu a noastră s-a întâmplat la fel,
toată lumea o știe. Oamenii își dau seama că pot devi
neascultători sau, mai bine zis, că nu li se mai dau ordin
Și se simt dezorientați, iar singurul lor scop este să redevii
ascultători și supuși, potrivit ordinii sociale firești și tr.i,
ționale. Paradoxal, mijloacele folosite aparțin „revoluți,
drumul cel mai scurt către o presupusă „nouă“ ordine, t
fapt însă, o simplă reîntoarcere la ordinea arhetipală, etern
a cărei înnoire este doar aparentă.
Eu unul sunt mândru că nu semăn cu ceilalți. M u
>
născut neascultător. Dacă mi se-ntâmplă să ascult, asm
numai de ceea ce nu-i nici permis, nici profitabil să asculi
împotriva modei. împotriva Istoriei.
„Jurnalul unui cetățean fără voii
Il Giornale, iunie 19;[1]
La bordul corăbiei nebunilor
La care bord? La bordul corăbiei nebunilor. Sper să im
mă laud considerând că am rămas printre puținii oameni
cu mintea întreagă de pe această corabie delirantă care
lumea. Să fie ea oare azi mai bezmetică decât altădată? Rj
mâne de discutat. Cert e doar faptul că reaua-credință idcn
logică reprezintă o formă modernă a demenței. A puin
reaua-credință în slujba unor „idei“, pasiuni, de fapt, nu
altceva decât o nouă formă de nebunie. Numărul sporește
nebunia. Cu cât nebunii sunt mai mulți, cu atât se râde mal
puțin. Țăranii sunt uneori șmecheri. Totuși, spiritul lor,
obișnuit cu logica firească, este îndeobște chibzuit, rezonabil
Eu unul sper că am rămas un țăran de la Dunăre. De acei .ı
sunt tratat drept fascist, drept reacționar, calificative la fel di
rușinoase, astăzi, ca și cele de democrat, filosemit, ce con
.....injurii, acuzații grave, înainte de și scurt timp după
nu că nu voi fi ascultat. Vorbesc ca să rostesc adevă-
l ᴍ ᴄ toți își bat joc. A spune adevărul e la fel de nesă-

i .ı 1 ascunde sau a minți pur și simplu. Pentru mine
i i . i satisfacție gratuită la care nu pot să renunț în rup-
i i ipului. Alt gen de demență. Deci nici eu nu-s mai zdra-
i d i .lt ceilalți.
In ii)f>K, studenții marxiști din țările libere voiau să plece
ıı In islovacia ca să explice locuitorilor acestei țări că inva-
m mică a fost o necesitate și o binefacere. Ce tupeu!
Iliuiți comuniști francezi și mare parte dintre stângiști,
. a tlnli instaurării dictaturii în Portugalia, pun refuzul
i ilui portughez pe seama faptului că a fost abrutizat
. i . iucizeci de ani de dictatură. In realitate, dictatura lui
■ Ii / ıı, mai ales în timpul din urmă, slăbise. Acum câțiva
- i nul am fost acolo, domnea mizeria. Mai domnește și
■ um.i faptul nu se datorează sechelelor dictaturii - și va
• n ıı m i a să domnească nu se știe cât. Va continua să dom-
III IM i în toată lumea, se va întinde, se va adânci. Azi, nici
o .istem economic, fie socialist, fie liberal, nu mai poate
■ IH II ide nevoilor omenirii. Dorințele și necesitățile au
ııı ıı ı și dacă, ici-colo, izbutim să le satisfacem, satisfacerea
. ic noi insatisfacții. Pe de altă parte, suprapopularea, secă-
iin .i bogățiilor naturale sunt cauzele bine cunoscute ale
, i. mâților economice tot mai mari. E inutil să dezvolt
iildoctul. Oricare ar fi regimul, prezent sau viitor, numărul
l'i Ivilegiaților va scădea, numărul suprapriviIegiaților va creș-
ii, ca și, în special, cel al oamenilor săraci și foarte săraci.
ı ui mie să recunosc că acum doi-trei ani, când am fost în
l'mtugalia, opoziția era puternică, oricum, avea dreptul să
exprime. Pe-atunci, ziarul *Republica* apărea, în timp ce
mim este suspendat sau constrâns să-și schimbe orientarea.
De către dictatură, prin forță. în perioada de care vorl5
câțiva ziariști mă-nconjuraseră la un moment dat în voii
rea unei conferințe de presă. Când mi-am exprimat îndoi.ii
cu privire la succesul revoluțiilor, s-a produs un scandal .1
nedescris. Mă atinsesem de un tabu: mitul revoluției. Lm ı
>
de neiertat, în Portugalia și aiurea, pretutindeni în lunt
de azi. A fost încă și mai grav când am cutezat să afirm >ı
e posibil ca tineretul să greșească, să nu fie lucid și, în s|
cial, să se lase tras pe sfoară. Lumea și-a amintit că spu
sem aceleași lucruri în 1968, la Paris. Tinerii mi-au reproș.n ı
vehement. îndeosebi o domnișoară, o Pasionaria*, frumușii
foc de altfel, mi-a imputat că am îndrăznit să atac tinereii
sau să mă îndoiesc de el. I-am explicat tinerei ziariste că nu
pe ea personal o viza atacul meu, ci pe alții care, în 1973, im
mai erau chiar așa tineri: tinerețea nu durează decât dom

5 Dolores Ibarruri (1895-1989), supranumită „La Pasionariă membră a Partidului Comunist Spaniol, cunoscută pentru vehemența militantismului său în timpul Războiului Civil din Spania și după aceea în exil în Uniunea Sovietică aflată în plin stalinism (*n. t.).*

zile. Cei din 1968 deveniseră de mult profesori sau notau
A doua zi, ziarele mă împroşcau cu injurii.

Ca să revin la Portugalia, cred cu tărie că poporul portu
ghez, respingând dictatura aspră ce-l ameninţă, dovedeşt
contrar afirmaţiilor conformiste, o maturitate intelectuali
şi o clarviziune politică desăvârşite. El refuză orice dictatul .1
de oriunde ar veni ea. Pe portughezi i-au maturizat tocmn
cei 50 de ani de dictatură salazaristă. Eu însă nu trag pre 1
mare nădejde că vor putea rezista unei mici minorităţi înai
mate, susţinută fie de o absurdă conştiinţă împăcată cu sirii
fie de cinism.
Sociologia e imperialistă. Ea respinge deopotrivă biologi 1
şi metafizica. Acesteia din urmă tinde însă a i se substitui
.IM deveni oare ca furnicile, luptătoare, muncitoare, repro-
ii ii.urc, nimic altceva decât funcţii ale colectivităţii, ori
* .1! - Inele? Colectivismele ameninţă să-l socializeze pe indi-
in loialitatea fiinţei sale, omul riscând să ajungă un ani-
- lusiv social, ale cărui profunzimi metafizice ar putea
Mtralizate, distruse. Metafizica fiind o realitate, şi nu o
nfic gratuită, va reapărea, fără doar şi poate, şi va reîn-
.1 hrănească spiritul, rădăcinile spiritului. Dar va tre-
I.(.ate să ne aşteptăm la o lungă eclipsă. Tocmai asta
i o - sc colectivismele: redus la social, omul e doar o par-
-l,i .i societăţii, trăind doar pentru societate, fără să-şi
i)',mcze măcar că ar putea trăi şi altfel decât în calitate de
.... ţlonar social. I s-ar socializa până şi visele, până şi sub-
■ - i lentul, pierzându-şi astfel a treia sau a patra dimensiune:
nitul, care-i însăşi esenţa sa, nefiind deci măsurabil. Evi-
I. ni, suntem deja socializaţi în proporţie de 80%. Prin puţi-
I i.unas în afara socializării suntem oameni, spirit. Ca să
- I|M de socializarea excesivă, odinioară unii oameni se retră-
i - MI in pustiu. Poate că societăţile perfecte ale furnicilor şi
il-im lor sunt modelele spre care tindem. Să fie inteligenţa
i M un instinct şovăielnic, nesigur? Să fie instinctul o formă
II > , ţ ionată, mai sigură, a inteligenţei? Cred totuşi că numai
-i ingurătate te poţi regăsi pe tine însuţi. Colectivismele
»ia le ale oamenilor şi insectelor fac imposibilă solitudinea.

Mae chiar scopul lor. Se caută cu orice preţ ca omul să nu
IM lăsat singur. Sper că acest lucru va fi irealizabil. Impre-
>iia;i o insectă şi veţi vedea că, simţindu-se în primejdie, se
-Iute dezordonat, îngrozită. Societatea ei, speţa ei n-o mai
l-iii ajuta. E singură; în faţa morţii se regăseşte.
Nici sovieticii, nici socialismele ţărilor din Est n-au reu-
ii \.i producă omul nou, cu alte cuvinte n-au reuşit să dis-
ii ligă omul. Socializarea absolută se întreprinde printr-o
metodă cu mult mai dură şi mai severă în noile societăţi
asiatice. Dacă ele nu vor izbuti să dezumanizeze indivul
orice altă încercare în acest sens va fi zadarnică. Omul
o fiinţă asocială care poate trăi numai în societate, dai

societate fiind, nu poate trăi decât asocial.

I oate societăţile sunt rele deoarece o câtime de individ, lism le împiedică să fie perfecte şi se opune utopiei. (« ce este un lucru bun şi rău totodată. Dar mai degrabă hm încurajator.

In definitiv, de vreme ce tot nu pot fi sigur de nimic, întreb, în momente de scepticism, dacă e neapărat neu să lupţi pentru libertăţile individului şi pentru îmbunătăţi societăţii. Sovieticii au renunţat de mult s-o mai facă. I >> dacă oamenii ajung pe lună şi-n stele, dacă descoperă nu terul vieţii şi al morţii, dacă reuşesc să dea creierului, pu priului lor creier, o putere a inteligenţei şi a imaginaţiei d o sută, de o mie de ori mai mare, nu înseamnă toate ac«» tea infinit mai mult decât a face „revoluţii*' care încean i primitiv şi empiric, să schimbe lucrurile, nereuşind d« .u să le înrăutăţească, aşa cum vedem că se-ntâmplă de dotiJ secole încoace? Altfel spus, nu e mai importantă ştiinţa dec > revoluţia? Nu e ştiinţa revoluţia însăşi? Şi, în plus, nu vom trăi oare într-o societate superioară, ştiinţifică, scientizau Va reuşi oare spiritul omenesc să imagineze inimaginabilul să conceapă inconceptibilul, să gândească ceea ce azi pare i u neputinţă de gândit? E un pariu posibil. E o ispită. Cărcu Dumnezeu poate nu i se împotriveşte.

„Jurnal de bord

Le Figaro litteraire, 16 august 1971

Galii, contemporanii noştri

HH lai, Franţa se întemeiază pe o tripletă, în următoarea Im, I iliertate, Egalitate, Fraternitate,
i i iiuc/ilor nu le place însă decât tirania sau anarhia...
, ui nostru civic a rămas acelaşi ca pe vremea lui Ver-
M|M torix.
• . poate fi mai nedemocratic decât un francez? Nu sunt Iulmul care afirmă că democraţia nu-i cel mai potrivit de guvernare pentru francezi. Când zice „democraţie", /ui înţelege prin această noţiune fie „anarhie", fie „te- ii. Democraţia presupune câteva condiţii: disciplină, ... ţie ori coexistenţă cu ceilalţi, tendinţa de a sluji comu- i. nu de a fi slujit de ea. Democraţia li se potriveşte de nume elveţienilor, care aproape că sunt un popor de înţe- ı o. englezilor, înclinaţi către acte nebuneşti - îndeosebi uni .icestea vin după o lungă perioadă de supunere -, dar not.i le place să redevină supuşi ori disciplinaţi nu din spi- • n .Ir servitute, ci din respect faţă de celălalt. Democraţia se ... ... iveşte şi ţărilor nordice, în ciuda crizelor inerente, com- **i** ns.itoare, rezolvate însă prin reîntoarcerea la ordine. Şi ' i mania e o ţară democratică, poate ceva mai înclinată nu servitute decât Anglia, de aceea orice cioban smintit **ii poate transforma pe nemţi într-o turmă de oi turbate. Unuia, până la ora actuală, a arătat doar că e foarte departe**

■ li ı fi patria democrației, că e, dimpotrivă, o țară ai cărei
. i.lțeni preferă supunerea, sclavia, cu excepția elitei, a câ-
ini va inși care, fie că sunt sau nu credincioși, acceptă în mod
mistic martiriul și sfințenia, în speranța de-a extirpa din
lume răul, prostia, abuzul de putere.

Tinerii furioși nu exprimau vreo realitate profundă din
Anglia, nu exprimau nici un fel de realitate profundă de
nicăieri. Ei nu voiau să dinamiteze societatea, ci pur și
simplu să se integreze în ea, dar în locuri confortabile, s|
lare cu cele ocupate de aristocrați, superioare celor ale
cimii, bineînțeles. De altminteri, manifestările lor păi
importate din cartierele elegante, locuite de stânga pari/i.n
Dar englezii vor continua să fie democrați, ca și americ.n
pentru că anglo-saxonii au simțul unei anume discreții. ı
această discreție, înnăscută, nu poate exista democr.n
Democrația e societatea oamenilor colectiv discreți. Fran
e o țară de portărese. Cehoslovacia îmi pare a fi, am m
spus-o, țara democratică prin excelență, adică țara um
individului îi place să trăiască în pace cu ceilalți și cu el în.sn
unde „oamenii se înțeleg între ei".

Francezul e un domn care dorește să fie lăsat în pace il
toată lumea. Dar căruia i-ar plăcea să nu lase-n pace |
nimeni. A fi lăsat în pace înseamnă a nu plăti impozite, .ı
interzice vecinului să facă zgomot, a nu te supune nici um
îndatoriri civice. A nu-i lăsa pe ceilalți în pace înseamnă
face ce-ți place, adică zgomot la tine acasă, de pildă, fără sa
pese că-i deranjezi pe vecini. Orice obligație publică, orii.
disciplină, statul, toate sunt pentru el capricii, abuzuri il
neînțeles. Propriul lui capriciu ar trebui, în schimb, accc|
tat ca o obligație universală de către toți ceilalți.

Nu ne iubim defel unii pe alții. Totuși, majoritatea oarm
nilor se comportă ca și cum s-ar iubi. Numai așa viața devim
socialmente posibilă. Dacă nu ne iubim, poate vom reuși
să nu ne urâm. Dar francezul se detestă pe sine ca franco
și îi detestă pe toți francezii: pe preot, pe plutonier, pe băcan
pe țăran, pe „mic-burghezul împuțit'[1], pe burghezii mijlocii
și pe cei mari. Francezul a încetat să-i mai deteste pe aristo
erați, fiindcă i-a scos din circuit în calitatea lor de clasă, dai
îi urăște când reapar în calitate de burghezi. Titlurile nobi
liare stârnesc râsul în loc să trezească o veche remușcare și
nostalgia unor vremi mai puțin urâte ca „vremurile noastre"

I' i. i i vorbești unui francez de libertate, îl convingi,

• ■ ıı'«Ic că libertatea respectivă e numai pentru el. Dacă-i
tiu o ilc fraternitate, o să-ți râdă-n nas.

i■■ it.ne, Egalitate, Fraternitate - nu există deviză care
i.f.i mai contrazisă și care să reflecte mai palid starea
[1] •i'iili ;i poporului ce a proclamat-o.

[1] - , rea ce privește egalitatea, e vorba de un fel de egali-
i M i le/ordine. Acum câtva timp, am recitit *De bello Gallico*

Iiilltis Ciaesar și am văzut cum - o știm cu toții — fiecare
' |iali<. venea să-l ajute pe Cezar în lupta împotriva altui
¹ i alu. E cert că francezii au rămas gali. Dar pe-atunci
■ • IM.I încă ideea de națiune - ni se poate replica. Este
...iuți surprinzător, căci galii aveau aceiași zei, aceleași tra-
H ,u c-lcași obiceiuri. Romanii erau conștienți că alcătuiesc
M.ițliine, deși nu aveau aceiași zei ori, mai exact spus, îi
iiliipt.m pe toți.

tiu cu mult timp în urmă am avut o discuție cu un șofer
i i ui, în taxiul lui, bineînțeles. Avea un cumnat, corner-
mi, care plătea prea multe impozite. N-ar fi trebuit să le
l'lilii iscă. Comercianții sunt copleșiți de impozite. Era și
i .iuiu mărirea salariilor muncitorilor, cărora le lua vehe-
III. iu apărarea. La fel și studenților, care au prea mult de
invlțat. Se plângea că el personal nu câștigă destul și era,
in. șic, împotriva societății de consum, supraabundentă. „In-
■ Iilpuiți-vă, mi-au trebuit trei luni ca să-mi plătesc frigi-
• I. iul, nu mă duc la cinema decât o dată pe săptămână, nici
n un timp, nu-i vorbă, noroc cu televizorul...“

Am încercat să-i demonstrez că pornirile lui trădau im-
pulsuri contradictorii. De pildă, avea de ales între comer-
i Imiți și muncitori. Fie puterea aparține muncitorilor, și
,iiunei s-a zis cu negustorii, fie trebuie ameliorat sistemul
i, luai, făcând eforturi, plătind impozite etc. Am încercat
i i spun că în țările socialiste nu mai existau negustori -
fuseseră obligați să facă alte meserii ori închisoare. „N-av
decât să se opună." Cum să-l fac să înțeleagă că societ.n
socialistă și societatea capitalistă nu se pot împăca, că 11
buie să alegi și că el însuși era contradictoriu când le acer
pe ambele, într-o sinteză paradoxală, ori, mai degrabă, c.îi
respingea atât pe una, cât și pe cealaltă, precum și oria i
tip de societate. Evident, prezint problema la cel mai si
plificat nivel, însă contradicțiile, nu mă refer la cele ea
taliste sau socialiste, ci la cele franceze, se mențin la toai
nivelurile. Francezul îmi pare a ilustra cel mai bine ideea ■ i
omul e un animal asocial care nu poate trăi totuși decât in
societate. Cumplită dilemă.

Motivele revoltelor ori tulburărilor care au avut și îin t
au loc aproape pretutindeni în lumea occidentală sunt ușm
detectabile. In cazul Franței, lucrurile mi se par și mai clar
Am văzut cum în numele Libertății, Egalității și Fraternității
a fost, paradoxal, instaurată Teroarea. Apoi Imperiul și tiu
nia. Dacă Taine ne-a arătat că aristocrația a ajuns la sintui
dere numai pentru că devenise o clasă inutilă, Tocquevilli
ne spune și că regimul care guverna Franța (și toată Europ.ii
se năruia cu încetul. Ceea ce înseamnă că francezii s-au ră/
vrătit contra unui sistem de guvernare ce devenise prea slab
și prea îngăduitor. Imperiul n-a fost răsturnat de france?,i,

ci de armatele străine. Francezii nu doboară dictaturi. Ludo
vie XVIII a restaurat o monarhie blândă. A fost răsturnaț i
Ludovic-Filip a fost și el dat jos, fiind un rege democrat îm
potriva căruia nu era riscant să te revolți. Lui nu i-a urmai
o democrație mai liberă ori mai liberală, ci, precum știm,
un nou Imperiu, al cărui sfârșit a fost provocat nu din inte
rior, ci din exterior, printr-un dezastru. Paradoxal, Comun,i
capătă aspectul unei revolte împotriva unei dictaturi care
n-a putut să se mențină.
IM i impui ultimului război, a existat Rezistența, cum se
I •unși, forțele aliate au răsturnat guvernul mareșalului
..... (ii care majoritatea francezilor se împăca. Iar gene-
i..l .Io (iulie nu mai e președintele Republicii pentru că,
HI moment dat, a avut slăbiciunea să ceară poporului
• îngăduința de-a rămâne în continuare președintele
' > puhllcii.
I i niplele de mai sus ilustrează limpede faptul că fran-
II ui nevoie de tiranie și autoritate. Sau de anarhie. Dar
. di democrație.
I ((liricele mișcări din 1968 reflectă âceeași stare de spirit:
M.li iipi, teroare, tirania minorității împotriva majorității,
I o ine ce nu se dorea obținerea asentimentului general,
,1. se exprimă doar prin vot universal, acesta fiind deo-
.... I.ii.i o instituție inadecvată pentru Franța, întrucât se
1111 mciază pe exercițiul și deprinderea unei democrații reale.
In plus, faptul că o minoritate își arogă dreptul de-a judeca
, . nulă lumea este o altă dovadă de individualism înverșu-
I. H ,(le-mi pasă ce gândesc ceilalți? E de-ajuns că gândesc
II ,i pentru ei!“ Asemenea mișcări reflectă și refuzul orică-
.. 11 onstrângeri sociale, însă tot ce este social e constrângător.
111uioarea nu reprezintă decât revolta prin care lumea se
Mulează până la instaurarea noii autorități reconstituite,
II. 1 nu cumva există o stabilitate în anarhie, o stabilitate
ci instabilitate.
1)e-a lungul secolelor, francezii au acceptat o singură for-
III. 1 de guvernământ: monarhia. Cred că e cea mai compa-
iiliilă, sau cea mai puțin incompatibilă, cu umoarea sau
umorile francezilor. Pesemne că ei tânjesc, inconștient, după
un 1udovic XIV, după un suveran, cu alte cuvinte, ceea ce se
i" ui ivește caracterului individualist si concret al francezu-
Im, după un suveran care să nu-și pună problema legitimității
puterii sale. Și s-o păstreze. Tocmai în faptul de a nu-și piui.
această problemă stă puterea unui regim.

Pe de altă parte, monarhia e o familie, iar regele o p» i
soană, o prezență concretă. Poți sta cu el de vorbă. Franu
zului îi place să stea de vorbă: regele-i aici, el este răspunzăim
el este statul. Din timp în timp, când autoritatea lui sb

beşte ori când şi-o pierde, i se poate chiar tăia capul. Vom sfârşi desigur prin a reinstaura cândva monarhia, împotri\ i dictaturii şi împotriva anarhiei.
Le Figaro litteraire, 23 iunie 196"
Mai există „nazistul*[1]?

X. nu iubeşte deloc Franţa şi nici pe francezi. Ar vrea 11 parcul castelului să fie străbătut de o autostradă. Castelele nu-i sunt nici ele pe plac; nici monumentele istorice. Susţint că statul cheltuieşte, ca să le întreţină, bani pe care i-ar putu investi mai cu folos în construcţii noi, pentru lucrări mo derne şi utile. E, bineînţeles, adeptul demolării cartiereloi vechi. Nu sunt frumoase - zice. Mie, o intersecţie, un grup de case îmi vorbesc de Zola ori de Balzac. La o adică, dr Eugene Sue. Cartierul Marais, ce-a mai rămas din el, îmi aduce aminte de doamna de Sevigne. Caut locul unde sr găsea mănăstirea Feuillantines în care s-au ascuns Jean Val jean şi Cosette. Regret dispariţia vechilor bodegi unde mi se părea că⊣întâlnesc pe Paul Verlaine, beat mort. Adoi acele case cu balcoane forjate tandru şi cu ferestre în acope riş, amănunt ce umanizează întreaga clădire. Ca să regăsesc Parisul copilăriei mele, trebuie să mă duc în cartierele înde părtate, pe străzile rămase deocamdată intacte, din ce în cc mai rare. Nu-mi rămâne decât insula Saint-Louis ... Eu aş .... lotul să fie restaurat, el ar vrea ca totul să fie distrus. .IM pe mine mă emoţionează, lui i se pare insalubru. ' I I I , evident, câteva monumente arhitectonice care merită , **ii** ne - concede -, dar pe care n-ar **fi** rău să le transpor- • n ui .iltă parte, bucată cu bucată, bunăoară în America, i uşi de acord cu mine, recunoaşte că tare-s urâte clădi- udicate în Paris de arhitecţi imbecili şi de dezvoltatori IH msabili. Pentru că arhitecţii francezi sunt nepricepuţi - i , I II ntru că gustul francezilor e viciat de americani - zic. ' n urbanist scrie într-o gazetă că Parisul are nevoie de ver- H i, de copaci, că este o necesitate stringentă a cărei satis- 11.1 ir c indispensabilă vieţii omului. X. ricanează pretinzând M ne astea sunt aiureli. Nu-i place scenograful cu care cola- u i / pentru piesele mele de teatru. Are un stil perimat, e .. ... li ancez, spune X. Nu-i plac artizanii, orfevrii, munca mlividuală. îi place lucrul în echipă, îi plac realizările colec- i . X. are o maşină imensă. Şoselele Franţei i se par prea iijMi.sie. îi displac tufişurile, arborii care-i stau în cale, nu ii i'.iciă distrugerea drumurilor de ţară.

Sc vaită de xenofobia francezilor. îi amintesc că rasismul inc din Anglia, că *Geneza secolului XX*de Chamberlain este . nie englezească, că rasismul e şi niţeluş american, dacă Iun crezare cărţilor, învechite deja, despre Statele Unite il lui Andre Siegfried. în Statele Unite, accesul în hoteluri I. era interzis nu doar negrilor, ci şi evreilor. Ce vrei - îmi r.pimde X. -, evreii-s împuţiţi, duhnesc a usturoi de la o

i listă. Nici pe italieni nu-i iubeau, a fost un timp când cu i ii II erau primiţi în America, latinii fiind consideraţi rasă iniei ioară. E normal - răspunde X. - cei angajaţi pe şantie- ii le americane erau nespălaţi, în W.C.-urile lor murdăria depăşea orice limită. X. mai constată şi că există cartiere evre- ii şii la New York, că evreii se întrajutorează, se adună lao- l.iliă, alcătuiesc clici. îi replic că la New York sunt şi cartiere chinezeşti, bande siciliene, cartiere armeneşti, un cartier n< n ţese cu braserii nemţeşti şi orchestre tiroleze, că la Deţinu sunt grupuri de români care formează o adevărată colonn frecventându-se exclusiv ei între ei, ajutându-se reci pi", întocmai ca evreii proaspăt sosiţi. Spusele mele nu⊣miu Nu-ţi dai seama - zic - că nu trebuie să dispreţuim nisi oameni pentru că murdăresc closetele? S-ar putea, bunăoan să fie nişte muzicieni admirabili. încerc să te conving c.i absurd să-i consideri inferiori pe cei din alte clase ori grupun etnice. A stabili o ierarhie între oameni, de orice fel ar fi c.i e inadmisibil. N-avem voie să-i dispreţuim pe alţii.

X. îmi răspunde printr-un zâmbet. Consideră că am voi bit în dodii.

Cred că e un nevrotic. Să susţii, să conchizi despre nişu fiinţe că sunt impure, murdare, că te dezonorează, e totuu.i cu a justifica nazismul şi rasismul. Nazismul e o nevro/.i Deci încă mai există. Râdeam de cei care susţineau că unii s-au născut fascişti, refuzam să cred că tipul reacţionar e o rt-.i litate. De vreme ce acum consider că există inşi congenit.il nazişti înseamnă poate că şi eu sufăr de o nevroză: invers,i

Succesele occidentalilor

Când s-a întors de la Miinchen, în 1938, lui Edouanl Daladier i s-a făcut o primire triumfală la Paris pentru că 1 cedase lui Hitler Cehoslovacia. Succesul a constituit începu tul unei lungi serii de alte „succese[11]", curmate în perioad.i 1942-1945. Dar încă de la Ialta, aliaţii se felicitau pentru faptul de-a fi cedat Rusiei sovietice jumătate din Europn Pentru Occident, victoria a constat în îndepărtarea victoriei S-au temut de victorie. Pe lângă altele, de factură identică, există împrejurarea celebră, din 1956, când americanii au

. n i împiedice armata Israelului și pe aliații ei de-a cu-
[1] .mo și de-a provoca prăbușirea lui Nasser. Când, în
.. Ic .mticolonialismului, Rusia își făcea colonii oriunde
c liiră a-și precupeți eforturile, englezii se mândreau
minţaseră la colonii și protectorate, că Imperiul brita-
■ I. venise antiimperialist, anti-el-însuși, că se sinucisese.
…/ii se mândreau că izbutiseră să iasă din „capcana
I... hineză“ și că renunţaseră la Algeria în numele libertă-
lMintie altele, ceea ce a permis instalarea, acolo, a unei
M> ii iopresive, tiranice, antilibertare. Independenţanaţio-
cl i nu coincide neapărat cu independența personală. Nu
i. mionez să enumăr toate renunţările ulterioare. Important
MM mc faptul că ele au făcut posibile măcelărirea și tortu-
• u. ,i ln.ifrezilor, instalarea unor tirani cruzi și comici toto-
I ii i ca în Uganda și-n alte părți -, în ţări unde francezii și
li /ii menţineau o ordine cât de cât acceptabilă. Asistăm
■ m.ilmente la dislocarea Marii Britanii, căci Ţara Galilor
i M oția își reclamă independența și sunt pe punctul s-o
l.ţln.i. In curând, chiar și Londra va fi împărţită și, ca în
■ I film premonitoriu, cartierul Pimlico își va dobândi auto-
.... ia. Corsica se agită, la fel Bretania, apoi Savoia și Au-
i gne, de ce nu? Bascii din Franța și Spania vor constitui
mi aat, iar în nordul Europei, valonii și flamanzii se vor
. |Mia, în vreme ce, în cadrul Confederației helvetice, jura-
ii im vor alcătui o zonă aparte și, desigur, nu mult după
i i ca un stat liber.

IV eșichierul mondial, în timp ce, în interior, Statele
i iuite își asasinează, când fizic, când doar moral, președinții,
. i divulgă secretele de stat-major și își compromit instituțiile
di protecție, Kissinger cumpără de la vietnamezi o pace
li ui te scump plătită, care, deși încununată cu Premiul No-
l.cl, nu va fi o pace, ci o capitulare. Câțiva martori de ultimă
"i.i abia de îndrăznesc timid, ca să zic așa, să vorbească despre

dictatură, despre implacabila duritate politică și economi
a regimului ce a urmat „corupției[1]* americane. Deși Berlin
continuă să fie încercuit de armatele comuniste, arm.n
sovietice au fost lăsate, în numele principiului neamestecul
în treburile interne ale altor state, să intervină în Ung.u
și Cehoslovacia, țări care se așteptau la ajutor din partea ot
dentalilor și americanilor. După luptele din cadrul războiuli
de Jom Kippur, americanii au căzut în genunchi în fața i i
elienilor spre a-i implora să nu profite de victoria repurt.i
în prezent, au reușit să-i ia Israelului teritoriile cucerite
lupte crâncene, și așa mai departe.

Rog să fiu iertat pentru că am să trec de la planul momii
la planul național ori chiar strict regional. Locuiesc în am
dismentul XIV. Voi cere ca acesta să devină independen
De ce nu? Doar există deja comuna liberă Montmartre. I >
cealaltă parte a bulevardului, pe trotuarul din față, se afl
punctele de frontieră ale arondismentului VI, care își v
cere și el independența. Mijlocul străzii o să constituie un
no man's land. Voi sta de pază la granița arondismentului
XIV, fată-n fată cu santinelele arondismentului VI. Ca *sl*
ne putem duce acolo și ca să ne-ntoarcem de-acolo vom
instala vamă și vom avea nevoie de pașapoarte.

„Jurnal de bord
Le Figaro litteraire, 4 octombrie 197^
Extrase dintr-un interviu
cu Frederic Towarnicki

***L'EXPRESS:** Dacă ați fi rugat să explicați dumneavoastră
personal teatrul pe care îl scrieți, ce ați spune?*

EUGENE IONESCO: Mi se pare totdeauna paradoxal să
fiu pus în situația de-a repeta lucruri pe care le-am rmii

< i Ic vreme ce le-am spus într-un fel anume, și nu în
ILMIL N .un știut niciodată să fiu concis. Nu cred însă că am
H ' i rodată să prezint ori să propun soluții, să dau răs-
un, ci doar să pun întrebări.

| i HTKESS: *După opinia dumneavoastră, menirea scriitoru-
,u precădere să pună întrebării*
M mi sco: Da, el ridică problemele. E singurul mesaj pe
iu* datoria să-l transmită, însă discret. Scriitorul e un
ne vede problemele ceva mai limpede decât ceilalți.
M im spus că scriitorul nu e nici înțelept, nici sfânt, nici
■li i, nici medic. Opera lui e o structură de interogații,
i.ililcmele puse sunt ale sale, dar, ca fiecare dintre noi, el
ni udași timp și toți ceilalți, întrebările lui sunt ale tutu-
II I < Eestiunile ridicate sunt chiar problemele creației,
ndilemele pe care i le pune propria-i creație și, totodată,
i o iiția. Se-nțelege de la sine că⊣prefer pe scriitorul care
.Iu .1 probleme celui care propune soluții. Acesta din urmă
in* nimic de spus, nu face decât să repete soluțiile altora,
i ilea răspunsuri care-au mai fost date...

***i 'EXPRESS:** Ce ați vrut să exprimați prin întrebările pe*

,tt f le-ați puși

IONESCO: Răspund pentru cei care nu m-au citit, și nu unt deloc puțini, că am vrut să exprim dificultatea de-a • i ista, separarea dintre om și rădăcinile lui transcendentale; MII mai vrut să spun și că oamenii vorbesc tot timpul fără «a șt ie ce vor să spună, că vorbesc tocmai spre a nu spune nimic, că limbajul, în loc să-i apropie pe unii de alții, nu I ii c decât să adâncească prăpastia dintre ei; am vrut să i sprint insolitul existenței noastre, am vrut să parodiez tea- ii ui, adică lumea, și tot ce-am scris a fost, evident, în parte I parodie, poate chiar parodia parodiei. în fine, ce-ați dori iii mai explic? Am vrut să spun exact ce am spus, când mai lune, când mai prost. V-ați convins, cred, că nu pot fi concis.

L'EXPRESS: *Sunteți autorul unei piese jucate în lumea treagă, Rinocerii, povestea unui oraș în care oamenii se thn* formă în rinoceri. In opera dumneavoastră apar fin i, termenii „rinoceri', „rinoceritâ". Se pare că această tem.i preocupat toată viața...*

IONESCO: *M-a obsedat chiar.*

L'EXPRESS: *Ce semnificație dați defapt termenilor „rine și „rinoceritâ '?*

IONESCO: Rinocerul e omul ideilor primite de-a In piesă am ținut să înfățișez pur și simplu o contamin i ideologică. Am trăit-o prima dată în România, pe vrem când inteligheția devenea treptat nazistă, antisemită, v< Garda de Fier. Inteligheția era pe-atunci de extremă drc;i|' azi e de extremă stânga.

L'EXPRESS: *Ce vreți să spunețP.*

IONESCO: Că rinoceritâ actuală seamănă cu cealaltă, **du** lozincile diferă. Asistăm actualmente la înflorirea rinoceritdi de extremă stânga.

L'EXPRESS : *De ce ați ales imaginea rinocerului*?

IONESCO: Aveam nevoie de un animal prost și însj mântător, care se repede la orice are în față. Răsfoin *Larousse-u*\, am dat întâmplător de cuvântul rinocer, însoț de imaginea corespunzătoare. La drept vorbind, regăsc.n termenul, căci îl folosisem cu mult timp în urmă, în **ju** naiul meu intim, ținut în România prin anii '30; apoi l-.11 uitat cu desăvârșire. Amuzant, nu? Dar rinocer nu e cuv.îi tul cel mai nimerit, după câte știu, deoarece rinocerul e 111 animal singuratic. Ar trebui folosit cuvântul oaie.

L'EXPRESS: *Deci n-ați ales bine animalul?.*

IONESCO: NU, nu l-am ales bine. Cuvântul nu-i prea bin< găsit, căci nu există turme de rinoceri; cuvântul oaie ar fi fo.11 mai potrivit, fiind vorba de o epidemie colectivă. Totuși, nici oaie nu e întru totul adecvat, căci oaia e blândă. Ar li I ..II ',.i spun „oaie feroce". Rinocerii mei sunt oi turbate. .. 11 i. ț i celebrul pasaj din Rabelais în care Panurge aruncă ... MI .ipă și toate celelalte o urmează. E ilustrarea perfectă

.milui de turmă. Lucrurile se petrec astfel când oamenii uni mai gândească şi adoptă sloganurile propagandelor.

. ridss: Cum era rinoceritâ pe care aţi trăit-o în Româ-

i "ii sco: Profesorii universitari, studenţii, mai toţi inte-rn 1111 deveneau nazişti, membri ai Gărzii de Fier; unii i i 11ţ 11. Bineînţeles, la început nu erau nazişti. Alcătuisem mp de vreo cincisprezece tineri care ne întâlneam, dis-i mi, căutam argumente pentru a le opune celor aduse I, 11 Nu era uşor: exista o doctrină nazistă, o biologie na-n II miologie nazistă, o sociologie nazistă. Şi o avalanşă i . 11si tuşuri, conferinţe, eseuri, articole de gazetă etc., tot iul de breviare, la fel de simpliste ca şi cele de astăzi, chi-. 11 ori de prin alte părţi...

Im cream totuşi să găsim argumente. Din când în când, Iu unul dintre prietenii noştri spunea: „Nu-s deloc de . . i ■ I cu ei, dar trebuie să recunosc că în unele privinţe, în ii. .„Iurnea evreilor, bunăoară..." etc. Era şi ăsta un simp-III I)upă trei săptămâni, ori după două luni, omul deve-ni i nazist. Odată prins în angrenaj, accepta totul, se prefăcea ■ ilnocer. Până la urmă, n-am rămas decât trei-patru care iH muam să ne opunem contagiunii, nu cu armele, firește, ■ moralmente. Era un refuz spontan, pornit din întreaga i.i.istră fiinţă, şi nu unul precumpănitor intelectual.

*i' **EXPRESS** : Evocaţi adesea în Jurnal exemplul tatălui dum-"• o voastră.*

IONESCO: în România, în timpul războiului din 1914-¹ nH, tatăl meu a fost un important colaborator şi funcţionar •I Partidului Conservator, progerman. După ce nemţii au fost învinşi, tata, pe atunci avocat, a devenit adeptul generalului Averescu, acesta fiind, ca să zic aşa, conducătorul rezistenţi din România. Când generalul Averescu a murit, tata a iun în cel mai puternic partid, Partidul Naţional-Ţărăm care era democrat şi vag masonic. Aşa a devenit el li.ii mason. La puţin timp după aceea, a luat fiinţă mişc.m fascistă şi s-a declanşat cel de-al Doilea Război Mom Tata a aderat la Garda de Fier. După înfrângerea nazismul, a rămas unul dintre puţinii avocaţi acceptaţi de Partid Comunist. A murit sub privirea oblăduitoare a noului regiii Cel mai interesant în această poveste e însă faptul că i.n nu era deloc oportunist. El credea în putere.

L'EXPRESS: *Suferea de o formă de rinoceritai*

IONESCO: Da, de una cronică, detectabilă la majorit.m indivizilor. Tata credea în putere. Credea în „Istorie[11]. I un fel de Jean-Paul Sartre mai instinctual. îşi închipuia i merge în direcţia Istoriei. Şi chiar mergea, asumândtt toate erorile ei.

L'EXPRESS: *Această serie de reuşite îngrijorătoare ale tun lui a constituit punctul de plecare al reflecţiei dumneavoastră*

IONESCO: Atunci, nu. Prin 1933, eram tânăr, opuneau

rezistență rinoceritei, fără să-mi dau însă prea bine seam. de ce. Reacționam spontan, aproape instinctiv. îmi veni 1 foarte greu pe vremea aceea să-i contrazic prin argument, pe profesorii mei de la universitate. Iar curentul ideologi se manifesta peste tot, în presă, la radio etc. Era o adevărat 1 avalanșă. In 1938, când am ajuns la Paris, am întâlnit oameni care-mi împărtășeau opiniile. De fapt, când gândești de unul singur în răspăr cu ceilalți, cu toți, nu poți avea conștiința împăcată. Și anarhiștii ruși din secolul al XlX-lea se sini țeau vinovați, de vreme ce, după comiterea atentatelor, w duceau la biserică și-i cereau iertare lui Dumnezeu. Eu am întâlnit în Franța oameni care mi-au ușurat conștiința, deo.i rece gândeau ca mine, mai bine decât mine, dar în același

... I • ista mișcarea „Esprit“, creată de Denis de Rougemont [1] I.Minier. Existau în epocă și luptători, militanți, precum MI,IIII, Berdiaev, un soi de umanism creștin care mă atră-. i .1 cel al existențialiștilor. „Existențialismul este tot mi.inism“, spunea Sartre imediat după război, ca să fie I r cu istoria[11]. Azi n-ar mai spune la fel. Poate chiar re-■.. .i a spus-o. îndată după război, oamenii, învinși, de-i i mai binevoitori, mai calzi, iar cursul istoriei se-ndrepta umanism. Prin 1938-1939, mai erau și alții, Gabriel ' "• el, metafizicianul epocii, apoi o întreagă familie spiri-. .la m mijlocul căreia mă simțeam stimulat, fie citindu-le 4<iile, fie cunoscându-i personal pe unii... Și așa, regăsin-li. nu conștiința cea bună, n-am căzut pradă rinoceritei.

M .1 ajutat mult și o carte a lui Denis de Rougemont, ... le se povestește un episod despre Hitler, și anume cum ■ 1.1 își face apariția, de departe, la o manifestație, în mij-i.i.ul unei imense mulțimi. Pe o stradă din Niirnberg, I Iniei înaintează și, pe măsură ce se apropie, oamenii încep . <nige cât îi ținea gura: *„Heil Hitler! Heil Hitler!"* Când .lu lamat ajunge lângă Rougemont, acesta din urmă simte .1 ilutându-l un fel de „curent electric[11]", părul i se zbârlește II ■ ap și e gata-gata să cedeze. N-a cedat pentru că a resim-1 .1 „oroare sacră“, cum o numește el. Era, și în cazul său, ir/istență a întregii ființe, nu doar una intelectuală, în fața Htir/iasmului general. Firește, toate astea mi-au marcat opera. I tai .1 altădată habar n-aveam de ce am rezistat rinoceritei, . 1.1/i sunt mult mai lămurit în această privință.

*1 ' **EXPRESS:** Piesa Rinocerii s-a jucat în patruzeci de țări. '•1 in Germania?*

IONESCO: Da, prin 1958 au jucat-o și nemții într-o mani-.1,1 excesiv de dramatică, aproape tragică. Pe-atunci, ei nu-in.iu încă un foarte puternic sentiment de vinovăție. A li Mia zi după premieră, pe prima pagină a ziarelor, titlurile

spuneau: „Iată cum am devenit naziști!" Și în majorii n J ţărilor din Est piesa a fost jucată intr-un spirit antitotaliu» In Rusia a fost însă interzisă, deşi iniţial a existat intrnfl de-a fi pusă în scenă, după apariţia unui articol elogiu J Elsei Triolet în *Les Lettres franţaises.*

Rușii mi-au scris că traducerea era în curs, dar au gat: piesa,, sclipitoare prin calitățile ei dramatice, dă loc mirij confuzii. înţelegeţi, îmi explicau, noi avem un public pe . .» trebuie să-l educăm, el trebuie să știe precis, exact, cine .mu me sunt *rinocerii.* S-ar impune modificarea câtorva replul „Nu ne îndoim că sunteţi progresist și că atât pentru 1)uni neavoastră, cât și pentru noi rinocerii sunt aceiași." A» j răspuns: e mai bine să nu se schimbe nimic, piesa a Imi reprezentată și în ţările capitaliste și în ţările socialiste J orice modificare ar fi recunoscută și ne-am face de râs, .mi Dumneavoastră, cât și eu. Astfel, în Rusia, piesa a fost u J dusă, publicată, dar nu s-a jucat niciodată! Pe scurt, rușii nu voiau decât rinoceri de dreapta. Dar rinoceri sunt peste mi

L Expressi: *După opinia dumneavoastră, istoria geneream în permanenţă noi rinoceritei*

IONESCO: Istoria nu e adevăr, ci îndeosebi „eroare". I n**I** de ce este atâta nevoie să fie rectificată, iată de ce, dupi revoluţii, sunt necesare restaurările. Orice afirmaţie istorii,) spunea Mounier, e în parte adevăr, în parte abuz, exagerai. I exces, iar la adevărul afirmaţiei nu poţi ajunge decât dâml la o parte exagerarea.

l'expressi : *Un student la Nanterre a spus: „Ionesco a uihil ceva, l-a uitat pe «rinocerul de centru». "Există el oare".*

ionesco: Bineînţeles că există! Personajele din *Cântăreaţi cheală,* prima mea piesă, erau rinoceri de centru: oameni confortabil instalaţi în universul lor mic-burghez, oameni care nu mai gândeau, dar debitau lozinci, clișee, exprimau du-se exclusiv prin locuri comune. Aceștia sunt rinocerii i. mmu. Nici oaia nu-i altceva. în fond, rinocerul e insul »#(ia. iar la orice fel de mișcare. De altfel, nu-i deloc ușor ,ı ml Iii rinocer, fiindcă trebuie să refuzi vechiul și, în *. I r.i timp, să nu accepţi nimic din ce e nou. Mic-burghezii

t,. ,m mă refer sunt aceiași în toate societăţile. Oameni ai l lini primite de-a gata există și în Rusia, și în China, dar a In I i.mța.

i Express: *Care ar fi pentru dumneavoastră cea mai în-f^bihlntătoare imagine a viitoruluP.*

n iNESCO: Cea a unui univers de oi, de oi turbate. Și cred r Iun acolo ne îndreptăm. De altfel, în vremea Gărzii de li. i existau fenomene foarte asemănătoare cu cele ce se l<..... astăzi, mai ales dacă-i avem în vedere pe tinerii con-i»m ii.ni, pe intelectuali: mitul revoluției, antiamericanismul, «nu. mnunismul, mitul tinereții, al elanului vital, ura împo-ni. .i burghezului, a individualismului; se ardeau cărți, se .). Jigcau vitrine, se murdăreau tablouri, pe scurt cultura era 1.1. aată; se dorea colectivismul. Din când în când, am im-|.i. ..ia că retrăiesc epoca Gărzii de Fier, epoca nazismului. Şl In Franța, lucrul acesta devine deosebit de grav, deoarece (Mm ivii, mă refer la o mare parte dintre intelectuali, și-au |.|< uliit tradițiile umaniste, judecata specifică. Nici burghezii in. ip.ițânați nu sunt mai simpatici...[1]

i ***Express:*** *La ce vârstă ați învățat franțuzește?*

ionesco: Franceza a fost prima mea limbă. Am învățat »| . II esc, să scriu și să socotesc în franceză, tot în franceză 4iu . itit cele dintâi cărți, cei dintâi autori. Pot spune mai l. gi.ibă că m-a costat scump contactul cu cultura română, .l,i. ,i ea există cu adevărat. Sunt mai în largul meu în cultura Irunceză. Și totuși, în vremea din urmă, simt uneori că mi-ar

i. E vorba, desigur, despre mișcările care au culminat în 1968 pi *a.).*

plăcea să trăiesc în România, tocmai pentru că acolo
o opoziție la stalinism, pentru că acolo oamenii nu suni ii
primejdie să devină adepți ai Gărzii de Fier, pentru că ,u i
ca și în Polonia, ca și în Cehoslovacia, dreapta a fost dcim|
tificată, ca și stânga. România și conducătorii ei lupț i <l>«
greu împotriva imperialismului rusesc care, sovietic ori ţai m
a amenințat mereu s-o înghită. Românii au fost întotdeaimi
obligați să lupte împotriva imperialismului de la Răsărit. Im
plac tinerii din ţările din Est fiindcă nu se mai lasă înşcl iți
ei au demistificat și dreapta, și stânga. Aici, în Occid m
stânga urmează a fi demistificată, dreapta a fost.

L'EXPRESS: *NU vă temeți că veți fi considerat reacționar,*
IONESCO: Ce va să zică asta? E o etichetă simplistă. I
România, când eram împotriva naziștilor și a Gărzii de I n
nu m-am temut că voi fi socotit bolșevic. Tot așa nu mă i< n
nici acuma că voi trece drept reacționar.

L'EXPRESS: *Dar ce gândiți despre un angajament polii'*
de felul celui al lui Jean-Paul Sartrel

IONESCO: Intr-un articol ce mi-a fost consacrat se afirm
că i-aș purta pică lui Sartre pentru că n-a vorbit niciod.n
despre mine. Inexact. M-a pomenit în câteva rânduri, tm
deauna cu multă curtoazie. Aici nu-i vorba despre relațiif
dintre noi, aș fi dorit chiar să-l cunosc. Ceea ce-i reproș
eu este că n-a protestat împotriva lagărelor de concentrau
din Rusia, ăsta-i adevăratul motiv. Părea că deține întreag >
documentație asupra lagărelor rusești, dar n-a vrut să acți"
neze ca să nu le dea apă la moară burghezilor. Acolo oann
nii sufereau, el de ce n-a zis o vorbă?

Ii mai reproșez și că, după ce a ascuns ce se petrecea acoli i
a spus-o foarte târziu, cu prilejul contestației din mai. Din
câte-mi amintesc, a declarat că dictatura din Rusia sovietici
nu era o dictatură a proletariatului, ci o dictatură *asupvi*
proletariatului. Or, el știa asta de mult și a așteptat momcn

Mi itnibil ca să se pună în pas cu Istoria. Recent, Sartre
. .nț.ii tortura practicată în Brazilia. Foarte bine. Dar de
mi l,u r nici cea mai discretă aluzie la tortura din China
ıı .listrugerea Tibetului, de pildă?
II mi place nici faptul că numește ticălos pe oricine
i I ic-dincios sieși. El le-a făcut curte tuturor grupărilor
• t inc ret, numai din dorința de-a fi în pas cu lumea. E un
ii un ist dezinteresat, un rinocer superior: se pliază după
mie ce au loc, cedează în fața Istoriei, fuge după ea,
li ıu ,ı s-o prindă din urmă.
l imți-vă la Beckett: el nu aleargă după Istorie, o pri-
ii i li sus. Exprimă adevăruri, neliniști, obsesii fundamen-
■ ii. pe care le regăsim formulate o dată la trei-patru secole,
i li ist niciodată altfel decât este în cărțile și în teatrul lui.

I spus cândva că e contemporan cu regele Solomon sau
H Inv. Mi se pare că e cel mai important scriitor de limbă
li II ii c/ă de azi. Beckett, da, el rezistă curentului Istoriei,
i ' EXPRESS: *Ați avut impresia că revolta contestatarilor din*
n a /dergat după Istorie, ori poate mai degrabă a marcat un
ıı,ıı *început?*

IONESCO : E o întrebare dificilă, care cere un răspuns lung
ți i iimplex. Cauzele revoltelor, ale contestației, cum spuneți
ilnmiieavoastră, sunt foarte diferite și contradictorii. Mă
•unt dator să precizez din capul locului că, de pildă, contes-
i iţllle tineretului cehoslovac și ale tineretului polonez sunt
o mii mai clare și mai precise, ceea ce mă determină să fiu
lumi totul de acord cu tinerii contestatari. Cât despre țările
in i ulentale, aici lucrurile sunt amestecate. Cel mai adesea,
ı vorba doar de o agresivitate biologică absolut firească, ne-
|nr/.entând interes sub nici un alt aspect.

Sunt și cei care manipulează și sunt ei înșiși manipulați,
l uă s-o știe, de către organizațiile internaționale ale partidelor
risc extremiste. Sunt și tinerii bogați, îmbuibați, pe care

i

tineretul comunist şi muncitorimea nu-i înghit, şi pe tli cuvânt. Sunt adepţii propagandei pacifiste, cei care se opi imperialismului american în favoarea imperialismului so tic ori chinez.

Mai sunt şi cei care simt, mai mult sau mai puţin eonii că societatea modernă a devenit sufocantă, aproape inşii) >' tabilă. Sunt şi cei care nu pot accepta condiţia existenţi.i a omului. Doar iubirea şi mila ne-ar putea face să ne îni| căm cu ea. Dar ele au dispărut dintre noi, de aceea un tineri resimt o suferinţă care merge până la sinucidere. N sunt de acord cu sinuciderea pe care o preconizează, tl oricum, ei sunt cei mai profunzi, cei mai oneşti.

In cursul unei recente călătorii în America de Sud, ;in stat de vorbă cu studenţii; unul a venit la mine după întn vedere şi m-a întrebat de ce nu mă omor. I-am răspuns t ,1 speranţa încă nu m-a părăsit. Mi-a replicat: „Pe mine, ib — Atunci de ce nu te sinucizi? i-am întors-o. — Ezit, mi i spus, deocamdată mi-e frică de suferinţa fizică, dar o să-nu treacă." Am înţeles că nu pentru a dobândi o „situaţii suferea el, şi nici pentru că n-avea nici una; suferinţa lui M datora falimentului societăţilor moderne. Revolta lui IUI era nici ideologică, nici politică, era metafizică. Suferea cit o deznădejde metafizică, în mod cert ori probabil provocau de societate, de „problema" socială, dar trecând *dincolo* cit o simplă critică ideologică.

L'EXPRESS: *Vorbiţi de falimentul societăţilor moderne. l)r cei Pentru că sunt moderne, ori pentru că vi se par condamnau în bloc}*

IONESCO: Nici o societate nu e bună. Toate societăţili revoluţionare sau nu, sunt ratate. S-ar zice că Istoria şi .1 bătut joc de om. A făcut contrariul decât au vrut sau au pretins oamenii că vor să facă. Sau poate Istoria a dezvăluit i M11 ilc profunde, inconştiente sau reale, intenţiile ascunse i. întemeietorilor de societăţi. îndărătul celor mai nobile li ilmi şi ale celor mai generoase intenţii, există o voinţă | Initere, o voinţă malefică sau o sete de distrugere. Aşa se i In .1 ratarea societăţilor.

In (apt, ele realizează voinţele nocive. *Libido dominandi* • 11 ii at totul. După fiecare revoluţie se reconstituie o socie- • n* i ir.mică, mai rea decât precedenta. Ar trebui să scăpăm i mnul revoluţiei. Rămâne de văzut dacă nu cumva orice

4. ţlinie, orice „politică*[1] e nefastă: parcă n-ar urmări decât i perpetueze crima, să dea o forţă nouă şi o formă nouă mici, restructurând statul.

i i XPRESS: *Unde se exercită azi tirania, după opinia dum- w o as trai*

IONESCO: V-am spus: îmi plac tinerii din țările răsăritene pi nmi că au demistificat ambele tabere. Aici, teroriștii îngă- Inli blasfemierea lui Cristos, a Papei, sau profanarea bise- ili llor, cum s-a întâmplat în Anglia. Șefii statelor care au iupi.it contra Germaniei naziste pot fi atacați în voie. Dar n uc posibil să scrii că Lenin a fost un monstru cinic? l otuși, mulți tineri din Rusia și Polonia o spun. Ei i-au ■ li mistificat de mult pe acești bărboși, mustăcioși, tirani. \. olo, intelectualii le împărtășesc părerile. Sunt liberi, pro- pii siști, nu există decât o singură tiranie, cea a statului, dar opoziția e unită. în timp ce eu lupt aici împotriva opoziției, lundcă din punct de vedere intelectual ea se află la putere. • II marile sale defecte și cu cele câteva calități, statul e libe- i il, opoziția intelectuală exercită terorismul, nu statul. O •numită aripă a stângii e mai primejdioasă pentru libertate ilci ât puterea. Epocile cu-adevărat democratice sunt foarte I I i c. Ele au fost epocile de grație ale Istoriei, cum zicea un mare om. Ca și Raymond Aron, eu cred că industrializarea poate rezolva cele mai dificile probleme, totul e să .n răbdare. Revoluția e o fixație obsesivă, ne face să pierd timpul.

***L'EXPRESS:** Cu alte cuvinte, n-aveți încredere în înclin o ț revoluționară a tinerilor?*

IONESCO: Tineretul este o noțiune care nu spune **niim** Nu orice revoluție a tinerilor are legitimitate. Tinerii nu MIM o rasă aparte. Important nu e să fii tânăr, important e *s.)* inteligent, cultivat. Când eram student, mă șoca fanatism M colegilor mei, gândirea lor simplistă. Azi, tinerii sunt împ triva părinților, însă de partea bunicilor: Mao are opt/< de ani, dacă nu mai mult, și întreaga sa echipă e de actv.i vârstă. Marx, cu barba lui albă, e tot un bunic. Revolta tiu rilor de azi seamănă cu o revoltă a bunicilor împotriva | rinților, iar instrumentul acestor bunici sunt tinerii. **SUIM** ideologii vechi. In timpul contestației de la Sorbona, IM bătrânel scund, cu o bărbiță albă, apăruse la un momcm dat printre protestatari și-i îndemna cu glasul lui tremui .u de moșneag: „Haideți, copii, ieșiți în stradă."[11] Era în culm.. fericirii. Matusalemicul bunic, vechiul anarhist din 1890 M regăsea acolo.

***L'EXPRESS:** Iar dumneavoastră, autor avangardist, la Ar,i demia Franceză...*

IONESCO: La Academie sunt eu, nu personajele **meii** Aveți măcar răbdare să vedeți dacă voi scrie piese ori opcn academice. In Franța a existat dintotdeauna teama de inșii tutii. Academia nu-i un Moloh. Si nici nu te mumifică. Ai .1 > » demia e alcătuită din oameni vii. Academia se definește prin intențiile și prin membrii ei.

In țările numite revoluționare, academiile își sporesc nu

mărul membrilor în proporție directă cu decorațiile „artiș
tilor emeriți ai poporului". Acolo, în acele țări, academiili
sunt conservatoare, acolo academicienii nu sunt aleși, ci **nu**

J

(i iIr conservatori, de cei care neagă libertatea spiritului
* i uluirii.

Iu hanța, academicienii nu sunt obligați să se supună
i li, un academician poate să critice societatea țării sale.
ti li micienii francezi îi pot admira pe un Pasternak, pe
.1 .nljcnițîn, pe un Siniavski, pe un Daniel. Nici membrii
• inului, nici restul academicienilor nu-mi impun nimic,
i măcar să port „haina verde“ sau să semnez „...de la
iitcmia Franceză". Singura mea obligație e să țin un dis-
ii ilcspre predecesorul meu, Jean Paulhan, spirit anarhist
irlirl. Există însă si academicieni care nu si-au rostit nici-
i H i discursul. Academicienii sunt de „stânga", de „dreapta",
li . cntru", ori nici de stânga, nici de dreapta, nici de
unu. De ce sunt în Academie? Foarte simplu: ca atunci
nul voi semna, cum intenționez, „...de la Academie", nu-
■ ii manifestele, bineînțeles, iscălitura mea să aibă, poate,
m a multă greutate în apărarea cauzelor drepte.
i'l'XPRESS: *Care cauzei*
IONESCO: Cele drepte.

i ' EXPRESS: Vi s-a reproșat vehement acum doi ani că l-ați
.• "parat pe Che Guevara cu un ucigaș.

l(INESCO: Da, dar am spus-o într-un fel special. Surprinse-
«i m o asemănare între el și Codreanu, liderul Gărzii de Fier,
Inimos, tânăr, care, prin 1930—1935, străbătea satele și ora-
li românești pe un cal alb, incitând lumea la omor și
in igând el însuși. Până ce a fost asasinat la rândul său de sol-
l o, 11 regelui Carol. Am văzut o fotografie a lui Guevara:
mii .1 în mână o pușcă. Atunci am priceput că Guevara în-
mii liipa omul cu pușcă și că tocmai de asta era iubit; cred
1 1 (mevara, ca și Codreanu, rezumă până la urmă cele două
ii mlințe fundamentale ale spiritului nostru: sadismul și ma-
ni iiliismul. Ce noroc să găsim reuniți, într-unul și același
tu-. Ucigașul, îngerul exterminator (tendința noastră thana-
• o 1, instinctul morții), și Victima! Impulsurile umane cele

mai profunde și mai tainice sunt astfel satisfăcute. Emuli perfect.

*L'EXPRESS: Orson Welles, unul din admiratorii teatrali ionescian, pare a se teme că într-o zi dezangajarea duma * voastră vă va determina să părăsiți „vaporul care se scufuruL*

IONESCO: Care vapor? Deocamdată, vaporul nu se » fundă. Și probabil nici nu se va scufunda. Nu cred în io| luție. Revoluțiile nu slujesc decât la reinstaurarea represiunii Priviți în jurul dumneavoastră și veți vedea ce au devc nit revoluțiile. In zece ani de-aici înainte, dacă situația nu w normalizează, riscăm a suporta regimuri totalitare de IrI celor prevăzute de Orwell. Numai individualismul ne pi uit salva: vreau să spun că mai important decât orice e să vecii i deosebirile, nu asemănările dintre oameni. Nimeni nu ■ i mănă cu nimeni. Realizarea de sine trece prin recunoaște i> * existenței celuilalt ca persoană, cum spunea Mounier. A poți rezista contagiunii, rinoceri tei, dar poți să și aderi aderi, dar să nu te angajezi. Omul nu mai semnează nici iu contract pe viață, e liber să-și schimbe opinia.

L Express, 5 octombrie 19

Le Monde asa cum este

»

In cotidianul parizian *Le Monde* se poate citi un repm taj al trimisului special al ziarului în Vietnam. E vorba <li lagăre, dar nu de concentrare, ci de reeducare. Sunt trimiși și reținuți acolo, unii încă din iunie, funcționari ai vechili lui regim, ofițeri, subofițeri, partizani ai americanilor. Rr. ponsabilii - are grijă să sublinieze corespondentul de la /1 *Monde* - afirmă că în aceste lagăre socialiste se manifest.1 „preocuparea de a nu leza demnitatea deținuților", care au

J

..... ial ridicat și sunt receptivi la tot ce li se predă. Zia-
iiml Ic .1 pus întrebări. Unul dintre prizonieri, ofițer supe-
• c.punde „liber“ la întrebări și se declară satisfăcut de
miliţiile detenției. Deținuții ori, mai bine zis, pensionarii,
(|'.iic-se, nu sunt propriu-zis deținuți, ar fi deci în nu-
ilc aproximativ 200 000, declară redactorul de la *Le*
I *1,* /. Citind cu luare-aminte reportajul, îți dai seama că ar
h H1 plus alți 100 000, deci în total 300 000 - declarați.
li vorbesc despre acest articol lui H.S., sosit din Germa-
1, lini răspunde că a văzut în presa germană social-de-
i.u.i sau stângistă reportaje de același fel, însoțite și de
■i i.ilii din care îți zâmbesc pensionari sănătoși, îngrijit
1 ivilizat“ îmbrăcați.
Mi aduc aminte că în timpul războiului citeam și noi,
I i.mța ocupată, asemenea reportaje și priveam imagini
.1 .iptămânalele ilustrate ale vremii, înfățișând lagăre de
in 1 ntrare unde erau închiși evreii și cei din Rezistență,
de arătau clădiri curate, un parc cu răzoare de flori și
I ținuți surâzători, „îngrijit și civilizat îmbrăcați[1]*.
Spre a ne confirma parcă satisfacția vietnamezilor, ne
II vine știrea potrivit căreia candidații oficiali ai noului
Iți m au fost aleși cu peste 99% din voturi. Ca în Rusia, ca
n (.ei mania pe vremea nazismului.
Nu posedăm mijloace contrainformative, de combatere
mijloacelor informative. Omul nu poate pune totul la
îndoială, nu poate privi totul cu neîncredere. Până la urmă,
mi suntem înșelați într-un fel sau altul, chiar dacă ne cre-
li ui imunizați.
Interludiu
Până acum zece zile, de mai bine de șase săptămâni, eve-
nimentele, oricare au fost, nu m-au mai interesat. Nu mai
ajungeau la mine. îmi găsisem un refugiu în boală, în sul
rința fizică. O vreme, m-am simțit la graniță. O inapte
de cenușiu. In fața mea era nimicul, înapoi — aproape mim
totul se micșorase, își pierduse însemnătatea. Departe d<
fi fost o idee, era o senzație din adânc. Puținul din urma
fi încăput într-un buzunar, într-o batistă, era fragil, apro.ip
stins. Nici dragostea celor două ființe, cele mai apropiai
nu ajungea până la mine. Ceva mai târziu, suferința a ml
cat un zid între mine și restul lumii. Da, mă simțeam «i
desăvârșire izolat. Când suferința se estompa, mă uitam în
prejur, vedeam ființe mișcându-se, agitându-se în preajim
mea; le priveam nepăsător. Mai apoi, cu un vag inten *
Dar fără urmă de participare; nu simțeam decât învelișii
călduț al singurătății. Nici panică, nici speranță, nici vi< ■
dorință, alta decât să rămân în acea singurătate, aș /.iu
confortabilă. Până la urmă, tandrețea celor mai dragi nm
m-a trezit.
Ce bun este somnul întremător! Mi-ar plăcea să fiu înn u
convalescență perpetuă. Știu ce-nseamnă izolarea. Odihn.

ce urma suferinței era întreruptă doar de scurte și puternii« neliniști care făceau ca liniștea regăsită în odihnă să devin.i și mai plăcută. îmi aduc aminte că altădată mă plictiseam Când mă plictiseam, nu-mi mai dădeam seama ce făcusem în alte dăți ca să nu mă mai plictisesc. Acum nu-mi dădeam seama cum de mă plictisisem. E de-ajuns să existi, să al conștiința acestui fapt ca să fii aproape fericit. Chiar fericii de-a binelea. Să existi fără să suferi, ce-ți poți dori mai mul fi Să te cuibărești în clipă. Nici ieri, nici mâine. Azi, mă revoli particip, judec, sunt trist, ceilalți năvălesc iarăși în conștiința mea. Sfârșitul fericirii. Trebuie să regăsim psihologia retra gerii. Viața nu va fi fost decât o îndelungată boală, retra gerea e convalescența.

Krvin la această amintire recentă. Credeam că am să mor. i i m.ii era în urma mea decât un fel de abur inconsistent. ¹ ' .ii .ni sentimentul că viața lor a avut o noimă, că au reali- .. va serios sau durabil. Eu aveam impresia că nu fâcu- ... nimic, că nici măcar nu-mi pierdusem timpul. Era ca is din care te desprinzi. Nu știu dacă data viitoare, .ı. ultima, va fi tot așa. Desigur, lucrurile nu se petrec uniată la fel. Atunci însă nimic nu mi se părea neaștep- . mi trăiam nici o surpriză, doar o oarecare neliniște. M iic pentru că n-a fost să fie. Dar aveam impresia că aștep- III acea clipă, fără să știu, toată viața. Anxios totuși, din tii/a nimicului dinapoia și dinaintea mea.

Propaganda

I).P. trăiește în America. A venit să-și petreacă vacanța II l airopa. îmi spune că în Statele Unite a citit același gen li articole despre Vietnam. Propaganda lor e totdeauna l ine orchestrată. Poate prea bine. îmi propun să adun m nulele oficiale despre Vietnam, apărute mai pretutindeni ni presa mondială și semnate de niște unelte conștiente, lucrurile se petrec probabil într-un mod foarte simplu: directorul serviciilor de presă vietnameze convoacă ziariștii II dini, le povestește ce vrea el și apoi povestea se răspândește In lumea largă.

Valorile

Foarte puțini oameni sunt sensibili la lumea valorilor. Sub orice regim, marea majoritate se gândește să se descurce, nimic altceva. Ca și cum cei mai mulți indivizi ar fi infirmi. ()rbi și surzi la lumea valorilor. Se pare totuși că în vremurile

trecute, simțul frumosului, nevoia de frumos existau I Antichitate, din câte spun unii autori, poporului nu-i p < păsa că trăia în locuințe mizere, de vreme ce, la doar câțlvi pași, întâlnea monumente impunătoare, piețe pline d< ■ monie, temple și statui celebre. Puțini mai păstrează ncvm și simțul frumosului. Mă gândesc la cei care sunt și au fim în jurul meu; dintre rudele părinților mei, bunăoară, num P. s-a devotat unei cauze și a murit pentru ea. Ceilalți aveau un singur scop: să se adapteze oricărei situații. Tata a Imi îndrăgit de toate puterile. El avea însă o mare doza d. scepticism, poate. Impresia că totu-i nimica nu m-a înceiuu și pe mine? Nu la fel simt însă și ceilalți: pentru ei totul ,ıı importanță. Ei înșiși sunt importanți pentru ei înșiși.

Din nou despre boală

Când îmi revenisem și nu mai aveam dureri, citeam in ziare, la faptul divers, știrile de trei rânduri. La televizoi urmăream aproape orice. Totul era la fel de interesant s.w de neinteresant. Lucrurile la ordinea zilei, evenimentele obi nuite, cele neobișnuite. Cred că micul dejun m-a readus h viață. Oare pentru cât timp mă reintegrez de astă-dată in cursul normal al existenței, după cum i se zice? Scrisul, lin ratura, articolele, pasiunea politică. Pentru cât timp? O, d.n totu-i mai șters ca înainte, mult mai șters. Niciodată n-am avut atât de limpede conștiința amânării. Sala de așteptau

Michel Legris, demistificator

Michel Legris a scris o carte despre cotidianul *Le Monde,* pe care⊣demistifică. *Le Monde* e un ziar perfid, fals obia

ti ndcnțios, abil ipocrit. Cartea lui Michel Legris se nu-
i. ţ 11 *l,e Monde așa cum e,* și o recomand. *Le Monde* demis-
' ii Michel Legris e invitat la televiziune împreună cu
\... 1ıı I ontaine, redactor la *Le Monde. Le Monde* a făcut un
i >M.1) despre „eliberarea" Cambodgiei: pavoazare, zicea
1 MU ierul, veselie populară, bucurie colectivă. Acum însă,
MU li>cuitorii orașelor izgoniți din casele lor în douăzeci și
,MHII de ore sau chiar imediat, fără să se țină seama de
li 1.1 vi, infirmi, bătrâni. Oameni care au murit pe drum.

1 1 iții în masă. Oameni omorâți în bătaie. Mărturiile
c 1.1 viețuitorilor coincid. Au fost sute de mii de morți,
MM dc mii - afirma Legris. „De unde știi dumneata?" îl
1H Iu cinic Andre Fontaine. Tot așa replicau și pronazișdi
nul li se vorbea de masacre și de lagărele de concentrare
1 pe atunci. Prietenul meu Fejto se înfurie pentru că oa-
M mi ii nu se înfurie și nu comentează mai pe larg spusele
.1ıı lorului de la *Le Monde,* Fontaine, căruia presa ameri-
n 1.1 i-a acordat recent un premiu pentru probitatea sa
.... icctuală.

Il Giornale, mai 1976

îngenuncheați în fața lui Mao

Mă aflam la Bangkok, întorcându-mă dintr-o Japonie
H 11 americană decât America însăși, când am aflat, dintr-un
ıııı a I de limbă engleză, de moartea lui Mao; apoi, la Atena,
muie începeam să mă simt acasă și unde mi-am putut pro-
• ura ziarele franceze care comentau moartea dictatorului chi-
IH7. Un titlu dintr-o publicație franceză: „Un vid imens".
I a drept vorbind, nu chiar atât de imens, de vreme ce, de
la un timp, știam foarte bine că Mao se ramolise, ceea ce i
. poate întâmpla oricui; de vreme ce știam și că nu mai era
în stare să conducă treburile statului, totul facându-se m
numele său de către candidații rivali la succesiune. **Ajuns I .**
Paris, unde mă aștepta un vraf de ziare și reviste, am In
pur și simplu uluit și înspăimântat de reacțiile pe care lc«
declanșat moartea unuia dintre cei mai mari tirani pe cai.
i-a cunoscut lumea.

De la miniștri, foști și viitori, trecând la oameni de litcn
precum Pierre-Jean Remy, până la ziariști obscuri, panii ,i
era generală. Insă un foarte inteligent și însemnat om poli
tic încerca să ne liniștească: „Mao a fost un zeu, și zeii im
mor." Un șef de stat, al nostru, vorbea despre Mao ca despn
„farul" omenirii. Președintele Statelor Unite cădea și el in
genunchi, în timp ce alți șefi de state și mari politicieni
păreau a fi zdrobiți.

Dacă nu mă-nșală memoria, la moartea lui Stalin am
asistat la același fenomen. Nu chiar de asemenea proporții
pe-atunci panica era de patru ori mai mică, rușii nefiiml
decât două sute de milioane, chinezii - opt sute de mili
oane. Regele unui mic trib african, de-or mai fi existând
nu e decât un tiran insignifiant, vrednic de dispreț. Șeful
statului albanez, care domnește peste numai două milioain

de supuși, abia dacă merită să fie respectat. Măsurile dii tatorului maghiar sau cele ale dictatorului român pot fi di', cutate, combătute. Un dictator devine un gigant num.u când se află în fruntea a cel puțin o sută de milioane de locui tori, iar când se află în fruntea mai multor sute de milioane de cetățeni e de-a dreptul un zeu.

Că mulțimile sunt impresionate și că zeifică tiranul e un fapt care începe să fie îngrijorător. In realitate, nu în zeu este transfigurat conducătorul, ci în diavol. Pentru mine, Mao era unul dintre ultrabarocii demoni chinezi. Gravă, pri mejdioasă, chiar foarte primejdioasă e atitudinea de teani.i și umilință adoptată de oamenii de stat europeni față de M ut Reacția lor spontană la moartea lui a demonstrat că i (uneau sta vertical în fața lui, ci numai în genunchi sau

hurtă. Cu toate că firesc ar fi fost să discute cu Mao ca i i Ii egal la egal. Era un interlocutor, un partener, un adver- • i Un adversar care, se vede limpede, îi înfricoșa. Trebuie ■ nlaug că atitudinea oamenilor de stat și a politicienilor im r/i față de Brejnev și, înainte, chiar față de caraghiosul i iii ușciov, a fost și continuă să fie dictată de același corn- ii x de inferioritate.

I ui de Gaulle, Stalin nu i-a insuflat un asemenea com- i I. x de inferioritate, și nici Hitler. Până în momentul când li ist înfrânt, și Hitler era considerat un zeu. Păcat că ni i ixcuns ramolismentul zeului Mao.

I)upă părerea mea, cei doi oameni neegalați în istoria modernă, mai mari decât Mao, au fost Churchill - care Ungur, doar cu câteva sute de tineri aviatori englezi, a ținut piept imperiului hitlerist și numeroasei sale armate - și ' lui Ies de Gaulle, care nu s-a plecat nici el, neconsiderându– iM I lider un supraom, și care a refăcut marea națiune fran- u7.1, care a încetat să mai fie o mare națiune după dispari- ți.i lui. Voi spune într-o zi de ce e necesar ca Franța să fie o mare națiune. Nu-mi plac șefii. De Gaulle este singurul **bruia** aș fi acceptat să mă supun.

în tot cazul, nu văd posibilitatea ca vreun șef al statului liancez să devină suprauman, inuman ori a-uman, ceea ce mi se pare a fi un noroc pe care nu-l prețuiesc îndeajuns.

Citim în cărți că elevul Mao a fost nedisciplinat, refu- zând să-și asculte învățătorul, spre deosebire de colegii săi. **In** limbajul actual, am zice că era un „copil inadaptat[11]. Se 1 cvolta și împotriva tatălui său. Pe-atunci habar n-avea de marxism. Abia mai târziu a găsit o ideologie - marxismul - ți a adaptat-o temperamentului său. Așa a ajuns el la teme- iurile necesare justificării comportamentului propriu. A

refuza să-l asculţi pe celălalt e, la rigoare, admisibil, d.u . transforma neascultarea într-o profesiune, şi asta atunci i m,i tu vrei să te faci ascultat la o simplă privire sau ridicau I. deget, cum voia Mao, nu mai e admisibil. Ci este cai.a u ristic tiranului.

Ni se spune că, înainte de venirea lui Mao la pun <» China era bântuită de o foamete cumplită. N-am de im.l să ştiu dacă lucrul este în întregime sau numai pe juni ăi n adevărat. Cert e că el a cumpărat sufletele a opt sute de inii oane de chinezi pe câţiva pumni de orez. Asta nu însenina libertate. La propriu şi la figurat, a uniformizat sute de mll oane de oameni. E de-ajuns să citeşti cărticica roşie ca vi - dai seama la ce grad de perfecţiune ajunsese tehnica , îndobitocire maoistă. E de-ajuns să citeşti o antologic I, texte ale lui Mao ca să-ţi dai seama că el nu era un filo/nl ci un practician al doctrinei marxiste, mult mai puţin dotn decât Lenin.

Cultura şi istoria culturii constituie proba şi garanţia con tinuităţii şi identităţii universale a oamenilor de-a lungul secolelor. Mao a rupt China de cultura şi identitatea ei. \ distrus singura cultură metafizică a lumii, civilizaţia tibetnn i Minunată în cultura occidentală şi creştină e umanizau i lui Dumnezeu; înspăimântătoare în toate dictaturile CM. divinizarea sau satanizarea unui om: dictatorul. Fiecare in* se adresează lui Dumnezeu şi cu toţii credem, ne imaginăm că Dumnezeu îi vorbeşte fiecăruia în parte. Pe dictator nu I interesează decât mulţimile. El nu vorbeşte decât mulţimilor poporului. N-a existat „masificator“ mai atroce ca Mao. N< credincioşilor poate să li se pară absurd să-l rogi pe Dum nezeu să trimită ploaia sau să facă să înceteze furtuna. Nu i oare infinit mai ridicol să-l rogi pe Mao să salveze un vas d< la naufragiu? Revoluţia, spunea Mao, nu e o seară de gal.i La noi se zice că nu poţi să faci omletă fără să spargi ouăle
U

.. i . ,i nici una din revoluțiile secolului XX n-a salvat ome-
• i toate au distrus-o ori au fost cât pe-aci s-o distrugă,
t » i aflăm mai târziu câte milioane de vieți omenești,
■. i. sute de milioane de vieți pierdute va fi costat ex-
.. n|.i chineză. Omul nu trăiește numai cu pâine, omul
u ni ște numai cu orez. Un lucru e sigur: în țările Euro-
. .li I st nimeni nu mai crede în marxism, nici în elibera-
.... tului prin comunism. Acolo lumea se întoarce la
Inii religii. Cinicii îndrăgostiți de putere, ambițioșii, ari-
ni nu cred în comunism. Ei vorbesc însă două limbaje:
. I il . adevărurilor" oficiale și, neoficial, în sinea lor ori la
. i. as.i, cel al adevărului. Revoluția sovietică n-a reușit să
iligureze omul. Va reuși revoluția chineză? Se pare că nu.
¹ im senzațională, mai importantă decât moartea lui Mao,
i parvenit de la Bangkok; am citit-o în ziarele englezești,
i .ı n am întâlnit-o în presa franceză: „Doisprezece bonzi
i.iuliști și-au dat foc, arzând de vii, ca să protesteze împo-
nlva persecuțiilor la care se dedau comuniștii în Vietnam".
M utiriul nu e niciodată inutil. Iată un răspuns în ordine
piiituală dat maoismului; așa ar trebui să se-ntâmple și în
i luna.

luate ziarele, toate revistele vorbesc de moartea dictato-
Mlliu chinez. Dacă trecem însă în planul faptelor istorice și
ti i utezanței omenești, noutățile importante sunt altele și
unt date uitării: explorarea spațiului cosmic, expedițiile pe
luna, fotografii făcute pe Marte. Savanții, inginerii sunt de
I ipt marii oameni, adevărații eroi și revoluționari de astăzi.
I'asiunile politice înseamnă decăderea și adesea rușinea ome-
nii ii, mediocritatea și prostia ei.

Le Figaro, 30 septembrie 1976

Dacă lumea ar fi sovietizată

Au fost congresele pentru pace și porumbeii lui Pic.i
Au fost lozincile despre coexistența pașnică. Au fost at.i
rile contra ticăloșilor imperialiști americani, care n-avo
ce căuta atât de departe de țara lor, taman în Coreea și H
Vietnam. A fost apoi destinderea. In plus, în tot acest tiini
ni s-a băgat în cap, ni s-a repetat întruna, spre deosebiri «I.
ce ne învățase istoria, că Rusia n-a fost nicicând agrescui
dar că, fiind mereu atacată, a fost nevoită să se apere.

Acum, coexistența pașnică a luat sfârșit: e nevoie ca i ,i
boiul ideologic să continue; s-a terminat cu destindă<
deoarece capitalismul mondial trebuie doborât; Rusia n
se mai apără doar la ea acasă, datoria ei este să apere revolti
ția în toate țările. Nu ca să pună mâna pe pieței econu
mice sau ca să colonizeze se infiltrează în Cuba, în Angol >
în restul Africii, nu, ci ca să elibereze.

In concluzie, Rusia sovietică e pe cale de-a cuceri planei
Ziarele occidentale și mai ales cele pariziene sunt pline «l<
tot felul de întrebări, ciudate semne de îngrijorare: ce L
americanii? Ei bine, americanii se retrag. Asta n-ar trebui

să mire pe nimeni, de vreme ce li s-a strigat pe toate vocile „*Go home!*“ Iată, rămân la ei acasă. Tocmai cei care le u reau să stea acasă sunt acum neliniștiți, speriați de vidul p care l-au lăsat în urmă. Nimeni nu ne mai apără de lupul cel rău de la Răsărit. Să-i chemăm înapoi pe americani? I prea târziu. Sunt roși de vinovăția pe care le-a inculcai « Europa, atât de mult ajutată de ei. Ce spirit autodistructu îi macină, de ce se comportă ca niște sinucigași - sunt întrebări pe buzele tuturor. își distrug singuri bazele propriei pu teri, poliția, armata, capacitatea de decizie internațional.i Se va produce o reacție, fără îndoială. După catastrofa, când întreaga lume va fi fost ocupată ori satelizată de ruși, rezi

■ H i gherilele, eroismul nu vor lipsi, deci va exista o res-, i. ic, dar cu ce preț?

i >,u oare respingerea se va produce cu-adevărat? Și vor . M|M- rușii să dețină supremația lumii, de care vorbea i" ngler?

I*iimejdia cea mai de temut nu e moartea Occidentului, ...lăţii occidentale, a regimului liberal, a independenței

.(iMiule. Pericolul e mai grav, cred. Occidentul umanist I»I ne muri fără posteritate, fără urmași. Religiile noastre, niini.sinul nostru, cultura, literatura, toate pot dispărea iu uim vecie în uitarea istoriei. Secole de cultură și de civi- - iţlr în van. Mai mult decât orice, mă amărăște sfârșitul i Ricine, Shakespeare, Dante, Goethe, Calderon. La gu- u i n ei! In locul lor, organizarea, societatea strict ierarhi- n,i, ichnica. Lumea subinginerilor. Nimic altceva.

Am spus toate acestea tocmai pentru că nădăjduiesc, i"MIC, în ciuda deznădejdii, că nu va fi chiar așa.

începem să știm ce se petrece în Cambodgia. Chiar un ui ca *Le Monde* n-o poate ascunde, chiar un ziar „de stân- i i masacre, lagăre de concentrare și de muncă, adică muncă im țață. Pe de-o parte, noile legi cambodgiene pretind că .mc ins e liber să fie de orice religie dorește sau de nici un 1.1 de religie, iar pe de altă parte bonzii sunt considerați paraziți și sunt trimiși la „muncă“. Contemplația nu mai e I .. I misă. Până în prezent a fost îngăduită, prin forța lucru- i .Im , doar câtorva. Dar acești câțiva păstrau viu spiritul și-l i . .pândeau celor din jur. în acest timp, în China, un grup .Ir tirani reîncepe politica revoluției culturale. Cum să lași ..pt sute de milioane de oameni să trăiască fără suferințe . umplite, într-o stare de relativ calm? Trebuie să trezești masele administrându-le șuturi în fund și obligându-le să mărșăluiască, să mărșăluiască, să mărșăluiască...

Aici au ajuns societățile noi: contemplația înseamnă Iru. libertatea de gândire - anarhie, independența spiritului nebunie. Dar va fi o lume foarte bine cârmuită, în care oi i protest o să fie interzis, în care nimănui n-o să-i treacă prin cap să protesteze sau să se revolte, va fi o lume a coșmarului

utopic, o lume în care inocenții vor fi conduși de nebuni Prin 1960,1965, viața încă își mai păstra un farmec, asia necunoscut. Ne adunam la Suzanne o groază de scriitou filozofi, muzicieni. Credeam încă în artă, în cultură, în gin ria literară, sau, cel puțin, eram în stare să ne prefacem 1 crede. Jean Paulhan trăia; îl întâlneam adesea la acel suim literar unde oamenii erau politicoși, rafinați și sociabili Mulți dintre cei de-atunci fie au murit, fie s-au răspândi- care-ncotro, fie au devenit singuratici, ursuzi. Viața pun ziană, artistică și mondenă, este în prezent dată peste cap Prietenia ori relațiile cordiale nu erau doar posibile, ci și nu-mi dădeam seama în ce înalt grad - indispensabile. Am senzația că barbaria a înlocuit civilizația. Suntem cu toții singuri, ne urâm, nici măcar în chip cordial. Ce schimbai.' Simțeam că furtunile ne amenință, vedeam ivindu-se l.i orizont norii groși, norii negri ai mâniei și ai disoluției. Dai ni se părea încă departe și nădăjduiam că se vor îndepări. tot mai mult și că până la urmă ne vor ocoli. Puteam îni .1 iubi o femeie, puteam zâmbi, puteam să ne luăm cina și vi vorbim despre cărțile citite, despre expozițiile văzute.

Acum mă trezesc dimineața cu inima strânsă, cu senii mentul apăsător al unei deteriorări. Nimic nu mai e între); Bine că există soția și fiica mea. E ca și cum ne-am ghemui unul într-altul. Istoria și amenințările ei au pătruns în refugiul nostru. Da, știam, știam că așa avea să fie, numni că n-o știam îndeajuns de bine. Spuneam că trăim amenin țați. Dar, vai, e mult mai rău: o foarte mare parte a lumii trăiește în plină mizerie și catastrofa, noi, ceilalți, trăim în ti nimfa lentă a uzurii și degradării. Am sentimentul că I>HIil c pierdut, iremediabil distrus. Din 1966-67-68-69.

..1 francezi de azi trăiesc în neliniște și teamă, viitorul MI,n nesigur ca oricând. Nu mai sunt veseli. Cu cât vor- M 11 mai mult despre tinerețe, cu atât o întâlnim mai rar la ni ii Ei nu știu ce este ea de fapt, ce era. Noi, cei mai în n 1,1, trăim în nostalgie și melancolie. Și nu doar atât: nu ni știm de ce să ne agățăm, pentru că totdeauna ne-am < iț.u de ceva. Tinerii nici măcar nu știu că e posibil să ai n punct de sprijin. Incertitudinea e partea lor. Artă, cul- mi 1 sunt noțiuni pe care ei nu le înțeleg, cum nu înțele- 1111 nici noi la vremea noastră ce înseamnă Dumnezeu, tiui.t îi substituisem cultura. Aceia dintre ei care cred, care im .1 mai pot crede că politica o să rezolve problema, vor fi |l mai disperați decât noi. Ce vechi și ros de molii e mitul 16voluției!

()ri, de nu, vor trăi dincolo de nădejde ori de deznădejde, in 1 inism si indiferentă, ca în țările totalitare.

Mă gândeam, bunăoară, că Rusia sovietică n-a izbutit să • b .ligureze omul. Dar mă-nșelam cumplit! Martori vin să mi o confirme. Ii spuneam unuia dintre ei că, de pildă, cetă-

n nii sovietici se pot căsători fără să ceară permisiune, ca în
' liina populară. Că există dragostea. Că există furia. Că
ı milenii se pot aduna în jurul unui pahar de votcă, stabilin-
<ıı ı se între ei o comuniune sau o comunicare. Oameni
ilmtr-ăştia sunt foarte rari, sunt nişte nebuni. S-a născut
un *homo sovieticus*. E un conformist, un mic-burghez de tip
nou pe care-l întâlneşti multiplicat în milioane de exem-
plare. Doctrina oficială fiind marxismul, toţi cetăţenii sunt
marxişti. Dar marxişti ciudaţi. Nu cred în marxism, nu me-
ditează asupra marxismului, nu şi-l asumă, nu discută despre
el. Marxismul nu e o cheie a cunoaşterii, e o cheie care

deschide porţile ierarhiei sociale. Formule ce trebuie ştlut{ pe dinafară; ca să „te ajungi*¹, trebuie să fii un bun acii\ıi să te duci regulat la şedinţele de partid şi la cele ale bl ml telor organizaţii, să fii prezent la reuniuni şi să aplau/i, >» preferinţă fără să discuţi. Să fii văzut. Să fii zelos. Să fii ţui severent. Să te supui. Problema adevărului nu se pune Nм trebuie să se pună. Adevărul e ideologia. Religia te obli la o anumită experienţă spirituală şi se baza pe credinţi societatea marxistă, asta nu mai contează. Dacă reuşeşi i < fii bine văzut de şef, de secretarul de partid, căci fiecare lulă, fiecare organizaţie are secretarul ei, ai promovare.i i gurată. Cu cât eşti mai zelos, cu atât recompensa-i mai nun Nu cel mai bun e cel mai bine văzut, nu cel mai pricc|>m reuşeşte, ci individul cel mai mediocru, cel mai prost, > • i mai disciplinat. Deci se face o selecţie inversă. Un cetăţi ,u care nu se remarcă la diferite reuniuni nu primeşte, de pilii i nici măcar un paşaport pentru o călătorie turistică în st Ui nătate. Nimeni nu⊣cunoaşte. îmi amintesc că am discutiii eu însumi cu funcţionari superiori, o dată chiar cu un mem bru al guvernului unei ţări socialiste. Am fost buimăcit di locurile comune, de clişeele şi minciunile sfruntate debii.n. de ministru. Deoarece a murit, îi pot dezvălui numele: ci > doamna Furţeva, ministrul Culturii. Mi se părea incredibil că se poate minţi într-un asemenea hal. Sunt numai trei nm de-atunci; ea afirma cu desăvârşită candoare că n-auziv niciodată vorbindu-se despre Soljeniţîn, Siniavski, Saharm că în Rusia nu existau lagăre de concentrare şi nici spitali psihiatrice. Femeia ministru avea o interpretă şi era însoţiu şi de doi bărbaţi care, deşi nu păreau a şti decât ruseşte, nu aşteptau ca interpreta să traducă spusele mele. Am băgat di seamă că notau cu atenţie exclusiv ce zicea ministrul lor. Aş.i dar, vorbele ministrului erau consemnate, urmând pesemne a fi prezentate organelor de control. Am înţeles prin urmări no

¹ MIIIIIMIUI nu ținea să mă convingă, nici să producă vreo
.... asupra mea. Grija ei era să-mi spună lucruri bine
nu. la ea în țară, conforme cu dispozițiile primite și care
I nlirme buna reputație a doamnei Furțeva în Uniunea
" ii.a. De fapt - îmi spunea martorul -, lucrurile de-
• I la lei în cazul oricărui membru de partid, oricărui func-
•'ii, indiferent ce funcție ocupă în ierarhie, de la cele
' " umile până la cele mai înalte.
Iu țara sa, mulți nu⊣înțeleg pe Soljenițîn, în primul rând
li mu burghezii din societatea sovietică. Exigența lui teri-
II • li face incomod la culme: Soljenițîn le cere oamenilor
l'inia adevărul, să nu mai mintă. Și oamenii nu pricep
• bun ar spune adevărul când pot trăi minunat fără să le
l" • .Ic adevăr! Decât să spui adevărul și să fii trimis într-un
i II de concentrare ori într-un spital psihiatric, nu-i mai
,a-ți păstrezi apartamentul, casa de vacanță, mașina și
Iu II servitorii - dacă ești scriitor ori membru marcant al
.. .. Iată una dintre amenințări: refuzând să minți,
• li obligat să renunți la „dacea“. In Occident, tinerii au
ı*ı. ir, blue-jeans, moda e șleampătă. Nonconformistă. Cel
l'iițm aparent, căci există și un conformism al nonconfor-
"i inului. Dar nu e chiar atât de grav: tentația libertății
'i .i.i, e chiar o necesitate. Tânărul burghez sovietic n-are
l'lrtc, e frizat și pomădat, nu poartă barbă, are cravata co-
• •. i înnodată și, în așteptarea viitoarelor recompense mate-
i iitlc și sociale, nu-l interesează decât dunga pantalonilor
v.ii Tânărul burghez sovietic se ferește să fie asocial și prost
vît/.Ut.
I)e bună seamă, ar putea să se prefacă a crede în adevă-
i urile oficiale, dar nici măcar nu-și pune problema să creadă
ni nu. Seara, ar putea să se retragă fiecare la el acasă și să-l
i Ițească pe Platon, sau pe Tolstoi, sau pe Maupassant. Nici
vi ii bă! Tinerii burghezi n-au asemenea pofte. Așa ceva nici

nu le trece prin cap. Nu⊣citesc ei nici pe Marx, mulțim
du-se cu cele câteva rezumate obligatorii pe care trebuii
le învețe pe de rost; în materie de sovietologie marxist.!, u
auzit și nu știu mai mult decât li s-a predat la școală.

Atunci, cum se explică existența drogaților, alcoolii i
huliganilor? Omul respinge greutățile, realitatea, viaț.i i *t*
cum este ea, dar, tocmai când crede că a găsit un refugiu ui
afara adevărului, își dă seama că se află într-o capcană, îun •>
închisoare. Nu trebuie să ne pierdem speranța în spirit

Am o foarte proastă părere despre oameni și, totod n|
paradoxal, una foarte înaltă. înaltă e cuvântul potrivit, d u i
mă gândesc că au ajuns la stele. Sunt împotriva tutuin
societăților fiindcă toate sunt rele. In același timp, îmi d,n.
seama că societățile, oricum ar fi, nu împiedică senzaționali I.
descoperiri ale științei, nici capodoperele arhitecturii, pinii
rii, sculpturii, poeziei. De aceea consider că limbajul uu
trebuie luat în derâdere. Nici o societate și nici un limlu
nu ne împiedică să ne depășim limitele. Deriziunea mea uu
poate viza decât umanitatea inferioară, pe cei 99%. Iată <f
ce *Cântăreața cheală* este, poate, o piesă proastă. Percep pm
tia, nu pricep inteligența. Cât de cretine sunt ziarele, și Iu
curile comune, și majoritatea operelor literare! Pot spinii
oare același lucru în fața unei catedrale, în fața tablouri Im
si scrierilor lui Leonardo da Vinci? în fata lui Einstein nu
> >
pot decât să tac. Doar câteva conștiințe, doar câteva gemi
dețin spiritul și inteligența. Sunt „elitist“, cum se spune astă/i
dar nu fac parte din elită. Prea sunt literar. Doar literar. Văd
prostia mediocrității, sunt orb în fața inteligenței superioan
Le Figaro, martie 197(1

Utopii

li I intâmplă să am frumoase vise utopice,
i z, uneori, că în 1917, în vagonul sigilat ce străbătea
.... în drum spre Rusia, nu s-ar fi aflat Lenin, ci trei-
.....dioși capitaliști americani: Rusia, Europa ar fi fost
il 11' I maginați-vă câte construcții, câte industrii în stepe,
IM mine exploatate în Ural, în Siberia, câte noi metropole!
■ I '1,9,1 uriașă! O lume îmbelșugată! Ar fi fost frigidere
1 mie pentru toți rușii, și pentru ucraineni, și mașini, și
ni. llină - căci știm cu toții că nu din filantropie fac capi-
*ii m .ifaceri, deși rezultatul e filantropic: dacă am fabricat
■ . 1 .ine de mii de mașini, trebuie neapărat să fabric și
1.1 1 Mite de mii de clienți, de beneficiari ai mașinilor.
1 pare că după o jumătate de secol de gafe și crime, rușii
ill.i pe drumul ce-i va duce acolo unde au ajuns ameri-
....., la societatea abundenței, la depășirea grijilor econo-
.11 li < Numai că rușii vor ajunge mai încet. Deși, de pildă,
n 1 rhoslovacia, alimentele sunt deficitare, le iau rușii, cu
■ IM cuvinte ei se află încă în perioada colonizării, înfome-
' tndli-i și exploatându-i pe colonizați.

In expansiunea „imperialistă[14] a economiei lor, americanii
11. astfel încât teritoriile asupra cărora îşi exercită expansiunea
1 aibă de câştigat.
Şi totul s-ar fi înfăptuit fără masacre, fără lagăre de con-
■ ui rare, fără tiranie, fără explozia animalică, uriaşă, stupidă,
1 instinctelor de agresiune, de sadism, de teroare, şi fără de-
lii ul persecuţiei.
In plus, favoare supremă, într-o societate a belşugului,
iiainenii ar fi putut critica, fără să se teamă şi fără să fie per-
• cutaţi, societatea abundenţei, societatea de consum. Ar fi
putut face fasoane, dorind, zadarnic ori ipocrit, reîntoarcerea
idilică la simplitate, la sărăcie, declarându-se împotriva
societăţii capitaliste care trebuie combătută nu pentm
are nevoie de săraci, cum, în mod prefăcut, s-a consuli
până acum trei-patru ani, ci, dimpotrivă, pentru că aboli
sărăcia, rezolvând, cum spuneam, problema economii .1

Visez la o utopie şi mai frumoasă: odată industriali/.i
de America, Rusia, ajutată tot de America, ar fi putut den
mina China să accepte, cum a acceptat şi Japonia, „pro
carea americană'[4]: ce piaţă extraordinară, câte materii prim
ce titanică dezvoltare industrială, şi toate astea fără sân
roasele zguduiri ale „revoluţiei permanente[44], ci în cadr 1
adevăratei revoluţii ori evoluţii permanente a progresuli
ştiinţific, tehnic şi al industrializării! Tibetul n-ar fi fost di
trus şi, într-un alt context, spiritualitatea chineză s-ar fi păşi 1,11
căci nimeni n-ar fi avut interesul ori ideea de a o contest 1
precum aceşti iluminaţi care au nenorocit omenirea.

Lumea a nesocotit soluţiile simple. Cu sau fără voia 11
e pradă contorsiunilor, torturilor. Să fie o etapă obligatorie!

M-am gândit adesea că atitudinea popoarelor faţă di
America este expresia unei nemaipomenite ingratitudini (.1
fi salvat de două ori Europa e prea mult!) şi a unei imens,
invidii.

Răul cel mai mic, ori binele - iată ce reprezintă Ameţii .1
în momentul de faţă: în timp ce la Londra se profanea/1
biserici, în timp ce în alte părţi contestaţia e tot mai veln
mentă, prin meschinărie şi agitaţie gratuită, susţinând pro
bleme de importanţă secundară, dilatate artificial, în tini|>
ce, între două vacanţe, se declară război „consumului[44] şi se
încearcă provocarea, dacă nu inventarea, represiunilor, în
tot acest timp şi în pofida tuturor acestora, americanii „ma
terialişti[44] se urcă sus de tot în ceruri, oferă oamenilor ori
zonturi necuprinse, noi şi miraculoase, de care europenii
inconştienţi nici măcar nu iau act, închişi cum sunt între
limitele lor de pigmei. Iar spaţiile vide nu mai înspăimânta.
I VM mc ce acolo a fost invocată o Prezenţă care, prin însuşi
. i lupt, le-a populat.
Le Figaro, 24 aprilie 1969
„Comunismul este cel mai mare eşec

din istoria omenirii*[1]

1.1recentul congres al delegaților partidelor comuniste Im toată lumea, reunit la Berlin, s-au spus multe lucruri .liii unoscute: țările-satelit vor continua să trăiască sub tu- .. 11 sovietică, iar partidele comuniste din celelalte țări sunt In ic să ducă o politică autonomă. Multe alte lucruri de o n mare însemnătate trebuie să se fi spus acolo, pe care nu I. știm și care contrazic, poate, afirmațiile oficiale. Altele ni . m ascuns probabil pentru că nu trebuie știute decât de llirjiiev și de Moscova. Un lucru însă a fost afirmat public 1 1 sie revelator: Brejnev a declarat „că e fals să se creadă ■ 11 i ce pretind unii, și anume că, ideologic, comunismul . 1 li perimat**. Evident, nu ne puteam aștepta ca Brejnev să mișțină contrariul. Totuși a pus problema. Și este o pro- fil'mă, o problemă importantă.

/.iariști, gânditori politici și mulți alții au subliniat faptul 1 partidele comuniste europene au trebuit să facă imense micesii, cel puțin verbale, dar grave din punct de vedere iilmlogic. Partidele comuniste au fost obligate să facă con- 1 rsii umanismului „burghez**, să admită în principiu anu- mite libertăți, să accepte posibilitatea unei opoziții etc., toate ai cstea cam din vârful buzelor, dar în fine...

într-adevăr, comunismul e în plină derută. Pentru mo- ment, teoretic. Cred că pentru prima oară deruta s-a mani- li stat vădit în Portugalia, nu demult. *Cel mai mare eșec al istoriei contemporane, și cel mai tragic, a fost comuniuni*
Negând acest fapt, Brejnev îl scoate în evidență. Unii m xiști îl admit, dar gândesc, ca Duverger, că socialismul pi мі reuși în alte părți, de pildă în Franța. Să ne ferească 1)imi nezeu de această dubioasă încercare. In Italia, comuni șui au câștigat adepți exclusiv datorită farmecului persotul ni lui Berlinguer și faptului că propaganda comunistă itali.m a mizat abil, mulți ani în șir, pe un comunism specific n . lian, libertar, independent de Moscova. Așa ar fi trebuii vl procedeze și partidul comunist francez, care începe, târ/lu și grăbit, să mizeze pe ideea unui „comunism specific li.m cez“. Cum partidul lui Marchais se află în regres, Partidul Socialist Francez a preluat cu amândouă mâinile aceaM soluție șubredă.
> >

în 1967, lumea întreagă sărbătorea a cincizecea anivers.ii. a Revoluției din Octombrie. De atunci lucrurile s-au schi in bat totuși simțitor.

Analizele lucide întreprinse de elita inteligenței politii 1 franceze, Raymond Aron, unul dintre puținii antimarxiști Papai'anou și Fejto, cunoscători în profunzime ai mam mului, foștii comuniști, ca Pierre Daix sau Garaudy, au izbii tit să-i clintească finalmente pe cei mai încăpățânați. Nu

demult, Jean-Franțois Revel și Alain Besanțon au demistifk .ıı, cel din urmă „suprarealitatea“ societăţii sovietice (îndeobșn ideologia este produsul realităţii sociale, pe când în Rusi i sovietică realitatea trebuie să se conformeze ideologiei - sus ține el), cel dintâi, tentaţia totalitară. Au mai fost Gliick mann și Georges Suffert, iar înainte fuseseră Russet, Greniei, Domenach, care n-au fost ascultaţi la vremea lor.

în fine, în timpul din urmă s-au manifestat marii eroi ruși ai rezistenței spirituale și intelectuale faţă de comunism Ei au reușit să se facă auziți și au influențat spiritul atâtoi intelectuali francezi deveniți marxiști, unii din generozităţi

, ,|"tiiatea din calcul. Dar desovietizarea sau destalinizarea
. , .Ic marxizarea Franţei ori mai degrabă a aşa-numitei
i. Ii|>lienţii“ franceze, care nu-i totdeauna şi inteligentă,
i poate înfăptui decât încet, treptat. Primii dezintoxicaţi
li profesorii universitari, apoi profesorii de liceu, apoi
H norii, apoi ceilalţi, dar e nevoie de douăzeci de ani pen-
n.i dezintoxicarea să devină integrală, douăzeci de ani
nu să se admită că, întrucât a fost o impostură, comunis-
.ıı il trebuie respins.

(r se petrece în Franţa se va petrece şi în Germania,
\nglia, Statele Unite. Dacă pe oamenii de teatru îi conside-
mi intelectuali, trebuie să spunem că ei au fost în cea mai
.m măsură contaminaţi, infestaţi de molipsitoarea furie
I. ological. Da, e nevoie de douăzeci de ani pentru ca men-
. ilii.itea să se schimbe. Mult. Prea mult. Cinicii conducători
. .victici, care ştiu nu numai că până în prezent comunismul
.. ,i instaurat decât societăţi în care e cu neputinţă de trăit,
, i şi că nici nu poate să instaureze vreodată altele, sunt,
ıı H mai în această privinţă, pe deplin edificaţi. Zeci de mii
.|r lancuri şi avioane, sute de mii de soldaţi din Rusia sovie-
i ii ii se află la graniţele Europei şi pot într-o clipă reduce la
i acere conştiinţele trezite la realitate. Patruzeci şi opt de ore
tir război sunt de-ajuns ca să ne înghită. De pe-acum impe-
i ml sovietic se întinde şi ocupă Africa, Orientul Mijlociu,
lumea! Câte crime odioase se vor comite pe planeta noas-
tră, deşi o putere mondială, precum Rusia, dacă ar fi cinstită
şi omenoasă, ar putea înstăpâni pacea, împreună cu noi.

Din păcate însă, partidele comuniste din întreaga lume,
însetate de putere, vor voi s-o obţină prin orice mijloace;
imaginaţi-vă, există o sumedenie de organizaţii, o sumedenie
de administraţii care o aşteaptă de mult, după cum există
şi partide care preferă adevărului puterea, care preferă să
instaureze tirania decât să demisioneze. Şi, alături de ele,
sprijinindu-le, şoptind lozinci, odiosul imperiu sovirtiţ
care-şi întinde tentaculele de la un capăt la altul al unlw
sului. Da, fără puterea sovietică, partidele comuniste > I m
Occident s-ar dezumfla încetul cu încetul.

Le Figaro, 8 iulie i<; ■«
)

Pentru cei nebuni după libertate

Orice acțiune revoluționară țintește puterea. Puterea odată obținută, revoluția se oprește-n loc. După ce a cerut abolirea statului, revoluția se transformă în stat. Cu alte cuvinte, conducătorii revoluției devin conducătorii statului, statul însusi. Susținând sus si tare că el este noua societate, statul se separă de societate.

Libertatea, pentru care, chipurile, s-a luptat, e abolită. Fraternitatea, dragostea devin ridicole, demne de dispreț, -sentimentalism mic-burghez". In numele unei revoluții mitice, așa-zis proletare, puterea și cuvântul aparțin exclusiv conducătorilor. „Critica nu-și mai are rostul la noi", îmi spunea, cu prilejul unei reuniuni internaționale, ministrul Culturii din Uniunea Sovietică. „Marx a spus ce era de spus, revoluția s-a făcut, cei care sunt împotriva noastră sunt de rapt împotriva societății. "

De fapt, societatea se află în cu totul altă parte. De acolo, din miezul societății, adică din adâncurile sufletești ale poporului, izbucnesc protestele eroice ori protestele tăcute. Evident, statul are propagandiștii săi, conformiștii săi, valeții săi.

Dar cea mai mare parte a populației se supune. De secole, supunerea generală e lege în istorie. Cine îndrăznește •*k* ridice glasul, să formuleze o critică fundamentală, e considerat trădător, criminal sau nebun.

Cine sunt „nebunii" de azi? Saharov, Soljeniţîn, Am il i Siniavski, Daniel. Şi atâţia alţii.

In realitate, adevăraţii nebuni se află la putere. Iar cri » nătoşi la minte, eroii, martirii, se află în opoziţie. Sunt mu!|t au fost mulţi şi în trecut aceşti pretinşi nebuni pe care pun rea i-a închis sau i-a ars de vii. în fapt, ei erau deţin.m t* adevărului, un adevăr înăbuşit prea adesea de mai mH inchiziţiile. Cum azi există o antirevoluţie care se pretind revoluţionară, a existat şi un anticreştinism care se pretinde creştin. Această realitate a fost genial relevată de Dostoie\ Iii Pe vremea lui, în regimul ţarist, în Rusia era totuşi im multă libertate decât acum. Nici Dostoievski, nici TOIM, nici Gogol nu şi-au văzut operele cenzurate. Dacă regiim ţarist i-a urmărit pe scriitori, a fost fiindcă au complotai im potriva ţarului; operele lor au fost însă lăsate să vadă lunum tiparului. Azi, operele marilor scriitori ruşi sunt interzise n Rusia. Luptătorii pentru libertate sunt fie exterminaţi, In ameninţaţi cu exterminarea.

Demult, Esenin şi Maiakovski, văzând cu disperau . i revoluţia se transformase în reacţiune, s-au sinucis. Ei .m fost şi au rămas mândria Rusiei. Astăzi (după Pasternak Mandelstam), Soljeniţîn, Saharov, Bukovski, Amalrik, (.1 ■ gorenko, Daniel, Siniavski, Rips, Gorbanevskaia, Novodvm skaia, Borisov, Kuznețov, Feinberg, Iakimovici şi alţi /< şi sute ale căror nume nu sunt celebre apără drepturile 11 vice, libertatea, talentele originale şi individuale care f.i> onoarea Rusiei.

Şefii de stat şi oamenii politici sunt nişte alienaţi, le lip seşte o dimensiune. Chiar şi azi se fac răspunzători de 11 sumedenie de masacre. Sunt mai ales alienaţi moral. Şi sta pânesc lumea. Diavoli şi nebuni de legat, ne duc către Apo calips, cu toată viteza. Da, aici, la noi, ţi se râde în nas dai .1 pronunţi cuvântul dragoste sau cuvântul suflet. în Rusi.i în China, eşti omorât.

i li Ui, aruncă oamenii în închisori, îi torturează pe toţi i întrupează spiritualitatea şi autenticitatea omenească, i iuşi, n-au reuşit şi nu vor reuşi niciodată să distrugă i iiniiiv omul în favoarea brutei. Omul renaşte neîncetat.

nurliii renasc. Zadarnic susţin ei cu prefăcătorie că omul M general" nu este decât o entitate abstractă, faptele ne li.vrilesc că e singura realitate concretă, de domeniul evi- ţi nţri.

Mă gândesc cu groază cum aş reacţiona dac-aş fi obligat * uport represiunea, persecuţia pe propria-mi piele. Aş fi in .I Ire să rezist? Cu atât mai mare, mai entuziastă, este -lini raţia mea pentru cei care suferă cumplit în Rusia pen- ii un ideal care le pare absurd mediocrilor. Ii aud pe unii (uiiiând: totul se petrece pe deasupra capetelor noastre, ce (iiiicm face altceva decât să ne punem la adăpost de pri- • ni |ilic, să ne aranjăm cât mai bine şi să nu ne mai pese de nimic? Ei spun asta şi când e vorba despre Israel, care îşi

i|i.iră existența, și când e vorba de tinerii arabi care se duc
ıı moarte, luptând îritr-un război ce nu poate rezolva, eco-
iiiunic și social, problemele ridicate de sărăcia lor, și când
• vorba de ceea ce se petrece astăzi în Rusia, de la care își
luiorc privirea.

Insă nu toți vorbesc așa. Nu toți sunt indiferenți la pri-
mejdia de moarte care pândește Spiritul. Da, e încurajator
i vezi cât de numeroase sunt conștiințele care nu părăsesc
interesul pentru spirit de dragul intereselor proprii. Intere-
M'IC personale, ca și interesele de stat se cer depășite în fa-
voarea interesului Umanității. De ce se revoltă intelectualii
>
inși când ar putea, dac-ar fi mediocri, să ajungă la un com-
| II omis cu puterea și să stea liniștiți? Deoarece, pentru ei,
valorile există. Idealurile morale și spirituale îi privesc direct
și personal.
Aștept ca A.D. Saharov sau Soljeniț în să ajungă miniștri
ai Culturii în țara lor, miniștrii Spiritului și ai Libertății, iar
toți „nebunii" internați în aziluri psihiatrice să le devin;! sul
alterni. Ei ar avea misiunea să fie funcționari anti-funcționnii
preocupați exclusiv de apărarea și încurajarea tuturor < >| •
ziților.

Intelectuali, savanți, artiști din toate țările, uniți-vă sp
binele popoarelor!

Le Figaro, 27 octombrie 19 1
)

„Toți în aceeași oală!"

Interviu despre Macbett

— *Pentru prima dată ați pornit de la o operă existenta*
de la o „idee", nui

— Intr-adevăr, am făcut ceea ce se cheamă o adapt.ie
de altfel foarte liberă, plecând de la o constatare. Am avui
poftă să scriu o piesă „despre" nebunia puterii. In primul
rând mi-am amintit de ceea ce criticul Jan Kott a scris p
această temă privitor la *Macbeth.*

— *Considerați, ca si el, că orice putere este nocivă penii o*
oricine ar deține-o?

— Nu-i numai teza mea. E și a lui Shakespeare, deși
Macbeth, în speță, s-a dovedit, istoric vorbind, un rege d<
tul de bun...

— *... iar Henric V, ori Lear sunt relativ „salvați " de au toi*[1]

— Da, însă numai în măsura în care își pierd tronul
Convingerea mea este că există două feluri de ambiții: u .1
de-a te exprima, a artistului...

— *Inocentă?*

— ...Aproape, și dorința de a-i domina pe ceilalți, toi
deauna criminală, paranoică. Ea se ivește de la nivelul con
silierului municipal și, în lipsa controlului, adică a opoziției
' i presei, orice om politic se transformă într-un monstru.
MU părțile noastre, omorul a încetat să mai fie regula acce-

[1] ui la putere, dar în alte locuri este folosit în continuare, ipoi să nu uităm că există şi echivalentele sale moderne.

■ ţi guvernanţii merită băgaţi în aceeaşi oală.

Nu vedeţi nici o deosebire între preşedintele Pompidou .Mao'i

Dacă preşedintele Pompidou ar exercita puterea în • rlcaşi condiţii ca şi Mao, n-ar exista deosebiri.

Piesa Dumneavoastră nu spune cui ar fi ideal să i se •n wdinţeze puterea. Aveţi vreo idee?

Cel mai puţin rău ar fi s-o încredinţăm celor care în-' adevăr n-o doresc, înţelepţilor lui Platon ori moştenitorilor i" linie monarhică, întrucât aceştia nu trebuie s-o cucerească.

- Aţi afirmat cândva că ordinatoarele ar face mai puţin hlH.

— în fond, de ce nu? Ar fi o posibilitate. Am testa oamcnii spre a ne asigura că nu sunt ambiţioşi... Recunosc a ipoteza nu prea stă în picioare. Nu ideile mă interesează III primul rând. Nu asta contează, la urma urmei. Iată-1, bunăoară, pe Pirandello: datorită psihanalizei, ideile lui despre personalitate, nebunie etc. s-au demodat complet, şi lotuşi autorul rămâne prin structurile teatrale pe care le-a inventat. Dacă piesa mea va fi jucată peste douăzeci de ani, mtr-o lume pacificată, nu ideile o vor fi făcut să reziste, ci particularitatea construcţiei sale.

— Deci nu trebuie să căutăm un tâlc în faptul că regele dumneavoastră îi vindecă pe bolnavi, de pildă'i

— Lucrul acesta reaminteşte convingerea de pe-atunci, potrivit căreia regele, trimisul lui Dumnezeu pe pământ, la fel ca şi preotul, chiar dacă e un monstru, este învestit cu un har ce-i depăşeşte persoana. De fapt, am crezut că scena respectivă va constitui un punct forte în desfăşurarea piesei.

— *Așadar, considerați că ideea teatrală își este sufii n*
sieșp. ■

— Cred că da.

Le Monde, 3 februarie- 11

UNESCO sau cultura contra culturii

Reuniunea internațională UNESCO sau „Conferința im.. guvernamentală asupra politicilor culturale în Europa | avut loc în iunie 1972.

Dezbaterile au durat de la 20 iunie până la sfârșitul lumi, au participat sute de delegați, funcționari și administr. .....1 din toate țările Europei, în ședințe plenare și pe secțiuni. (u misii, subcomisii și alte subcomisii s-au reunit ca să ral.n teze rapoarte peste rapoarte, să îngrămădească munți .U hârțoage. Dar ce este cultura? Cum nimeni n-a găsit dc < m viință să încerce o definiție, dezbaterile asupra ei au fosi . 11 atât mai aprinse, mai contradictorii și mai haotice.

O singură afirmație se auzea, dintr-o parte și din alta, 1 anume: „cultura“ e un obiect destul de greu de mânui), ambiguu și primejdios, îndeajuns de suspect, cu două, mi sau patru tăișuri, care se cere dirijat, fără a fi însă luat m serios; e produsă de oameni de știință și de artiști, persona|i cu mult mai dubioase decât restul muritorilor. Dacă s-a căzui cât de cât de acord asupra a ceea ce este omul de știința, noțiunea de artist s-a dovedit de nedefinit. în schimb, \ .1 înțeles sau s-a crezut a se înțelege că, fără îndoială, cultu 1,1 poate fi o armă suplimentară în mâinile politicienilor și administratorilor.

Cultura e „un instrument mânuit de profesori pentru .1 fabrica profesori care, la rândul lor, vor fabrica profesori

Simone Weil. în epoca noastră, cultura pare un in-giumcnt mânuit de funcționari pentru a fabrica funcționari |tu vor fabrica funcționari. Ceea ce e, în realitate, cum bine țmimdera Simone Weil, tocmai contrariul culturii. De fapt, #in Alain, „cultura nu se transmite, a fi cultivat înseamnă, .11 lin are generație, a urca la izvor și a bea din căușul pro-,.... tale palme, nu dintr-o cupă împrumutată". Dar, pen-

ali luncționari și administratori, cultura reprezintă o serie
iii tradiții; deci conservatorism la occidentali, care sunt
MV.I mai blânzi („...nu există cultură decât în măsura în
(mir sc elimină contingența cunoașterii", spunea Bachelard);
Mi l,i ceilalți, este o ideologie, o religie, o constrângere, o
Im mă de gândire ori mai degrabă o serie de formule impuse
il< guvernanți guvernaților.
Nimeni nu părea dispus să înțeleagă că adevărata cultură,
. • .< vie, înseamnă creație, ruptură, schimbare, evoluție și
iliur revoluție. De la vest la est, de la sud la nord, cultura
|iHrca să fie, oficial în orice caz, pâinea cotidiană a birocra-
ților, monopolul și ciomagul politicienilor totalitariști.
Am în față proiectul de raport al unei comisii asupra
n lor două teme principale ale ordinii de zi: rolul, locul
II tistului în societățile europene și formarea de administratori
țl .mimatori culturali. Aceștia, zice proiectul de raport, con-
•lltuie obiectul unei reflecții dialectice, care îi vizează de
multă vreme pe „toți cei chemați să conceapă și să aplice
politicile culturale". Dar cine sunt persoanele chemate să
miiceapă politicile culturale și să le aplice? Politicienii, de
Imnă seamă, și birocrații. Dacă noțiunea de artist nu este,
pentru ei, mai puțin confuză și contradictorie decât aceea
III cultură, funcționarii par a crede în unanimitate că artiș-
tii trebuie puși în discuție (întrucât artistul „jenează" într-o
mai mare măsură ca omul de știință).
Artiștii sunt considerați niște minori care trebuie neapă-
rat supravegheați; nimănui nu i-a trecut vreodată prin cap

să ceară părerea artiștilor asupra rolului și locului pe cau
înșiși cred că┤ocupă în cadrul societăților europene și In
organismele lor.

Trebuie — scrie în raportul redactat de către delcj'.iți
mai multor state - „să se evite“ repetarea fenomenelor <U
izolare ori a condițiilor care au favorizat „dezvoltarea an
individualiste, a artei pentru artă“, „individualismul ex.ij ■
rat“ ori „activitatea celor câțiva artiști și scriitori care încw i
jează violența și războiul“. Iată, așadar, lozincile, instrucțiunii'
sfaturile care, bune ori rele, trebuie vârâte în capetele am
tilor.

Cum de s-a uitat însă că marile teorii ale violenței (jiu
tificate sau nu, asta-i o altă problemă) și ale războiului ■ i
forțe motrice indispensabile ale istoriei — au fost ilusn.n.
tocmai de Marx și de Lenin, precum și de Brecht? Din c .n•
știm, *Mein Kampf* nu e opera unui artist — poate doai >
unuia ratat -, e opera unui politician ideolog. în schimli
Tolstoi și Dostoievski, Soljenițîn și Pasternak, la fel șl
Dickens ori Claudel, ne vorbesc despre dragoste; și ce ah
ceva deplânge Zola dacă nu mizeria și lipsa iubirii?

Eschil, Sofocle, Euripide, Homer au vorbit despre con
flicte, bătălii și războaie, dar spre a le condamna în cele din
urmă.

Totuși, comisia continuă să mediteze și să-și pună foarn
serios problema privind „inevitabilitatea" orientării artistului
către arta pentru artă din clipa în care e „pe deplin liber s.i
se exprime". Adică, din nou: trebuie artistul pus în cuși .1
trebuie ținut sub o supraveghere severă? „Comisia", adu .1
funcționarii și politicienii, își închipuie că trebuie să hon
rască. Când unii delegați reamintesc că a trăi în societate și
a nu o exprima este cu neputință, membrilor comisiei nu
le trece prin minte să se întrebe dacă puterea reprezinu
într-adevăr expresia autentică a societății, dacă nu cumva 1
în afara sau deasupra ei, dacă nu cumva o oprimă.

() nouă exploatare a omului de către om și o nouă alie-
iii par a se contura în chip periculos: exploatarea artiști-
ii iIc către birocrați, aceștia fiind stăpânii, patronii creatorilor
i ' i .ire-i vor preface în propagatori și vânzători ai ideilor și
li ologiilor lor.

Și care sunt ideologiile, doctrinele, tradițiile în cauză?

I' II mai cele întemeiate de gânditorii și creatorii revoluționari
in .mumite epoci ale istoriei, necesare epocilor respective,
inulmente asimilate de birocrații noștri de azi, cu o mare
ni.11 viere, de vreme ce au devenit ornamente de muzeu.

Iar dacă există, cum se spune în proiectul raportului, o
n l.ție dialectică între artist și societate, dialectica aceasta
mi poate însemna decât opoziție. Creatorii lucrând pentru
luiu ționarii care gândesc în locul creatorilor, iată o situație
■ mi se pare aberantă, în primul rând pentru că pionii -
Iii lucrați, politicieni - nu fac în realitate decât să repete ceea

• alți creatori au gândit în alte timpuri.

Primejdia de-a înregimenta și de-a tutela cultura consti-
inlc o ispită și o amenințare. In lumea occidentală, lucrul
i a a pare a fi făcut de birocrații noștri într-un mod mai
liberal, însă la fel de insidios și ceva mai ipocrit, poate, pe
■ and pe cei din alte țări îi vedem venind cu saboții lor gro-
solani și cu cizmele lor grele.

Un creator poate fi singur, dar niciodată izolat. Conștient
uri inconștient, el exprimă nevoile, dorințele, adevărurile
încă ascunse majorității oamenilor, pe care ei însă vor sfârși
pi in a le recunoaște. Mai presus de orice, e necesar ca func-
ționarii să nu conducă, ci doar să protejeze și să garanteze
independența" creatorului, absoluta sa libertate. Altfel, va
domni mediocritatea, apoi vor veni sufocarea, moartea. Ce
i- de fapt un artist? Creatorul sau născocitorul unei lumi
noi, descoperitorul, căutătorul izvoarelor; datoria lui e să
pună în discuție organizarea, societatea, cultura, civili/,iț.
însăși.
>

Imaginați-vă ce s-ar fi întâmplat dacă lui Joyce, K.ill .
Proust, Flaubert li s-ar fi cerut să nu fie asociali, dacă i \ »
fi cerut chiar lui Marx să nu fie inamicul societății din lim
pul său, dacă adevărul lui Galilei n-ar fi triumfat, dacă Ulm
baud și Artaud nu și-ar fi pus problemele fundamentale .>!•
condiției noastre existențiale?

Simțeam că turbez văzând și auzind la Helsinki delq .
țiile și delegații, cu gulerele și cravatele lor, discutând di
spre puncte și virgule, plini de înfumurare, de-o mediocrii.ni
inconștientă, cufundați în hârțoage, străini de orice ades M
și de orice iubire, vrând să gestioneze ceea ce nu înțeleg, du
ma existenței, tragedia omului, problema scopurilor ultimi

încuiate în sipete, depozitate în cutiile culturii, spaim i
credința, deznădejdea, speranța s-au uscat: false comuti,
false soluții și îndeosebi piedici în calea adevărului și >
vieții. Ei, funcționarii, au datoria să-i urmeze și să-i ascult,
pe creatori, creatorul nu are de ce să îi asculte.

La sfârșitul congresului, îi povestesc unui înalt funcțioiut
de la UNESCO că un delegat sovietic îi reproșa unui scriitoi
din țara sa că „a știrbit demnitatea poporului rus“, deși
acela nu se făcuse vinovat de așa ceva. Glumind, i-am spus
înaltului funcționar francez că, dacă în Franța s-ar fi dispus
arestarea scriitorilor care și-au defăimat țara, jumătate din
scriitorii noștri s-ar fi aflat la închisoare. înaltul function.it
» i
mi-a răspuns sec că „din punctul său de vedere, o asemene.!
măsură n-ar prezenta nici un neajuns".

Iată cât ne iubesc cei care vor să-i conducă pe creatori și
să profite de pe urma lor. Nu v-am spus chiar de la începui
că ar dori să ne închidă pe toți?!
Trebuie să adaug că ministrul Culturii din Franța, Jacques
Duhamel, era perfect conștient de primejdiile la care pol

li ne neînțelegerile și poftele birocratice și politice, înțelegea !<• i irct importanța mizei. Dar credea că dialogul, așa ambi->iu cum era, ar fi putut deveni în cele din urmă fructuos. Iiiiitul are o șansă. Dar Jacques Duhamel e un optimist m.ijos. îmi place să cred că are dreptate.

I adevărat, UNESCO poate ajuta la alfabetizare, bună-H .i, sau îi poate sprijini pe săraci. O și face. Nu îndeajuns, l ' II să nu ne încredem prea mult în UNESCO: ambițiile și mgoliul ei vizează altceva. Noi respingem orice politică culmi. ilă, a oricărui guvern.

Le Monde, 12 iulie 1972

Cultura nu e treaba statului

S-a întâmplat să particip de câteva ori la congrese inter-n.ționale de teatru: la Reims, Helsinki, Tokio și, ultima «Iută, din nou la Helsinki. Prima oară - la Helsinki în '58. I Htima, în *'72,* tot la Helsinki. în *'72* n-a fost vorba exclusiv de teatru, ci de problema organizării și răspândirii cul-ı urii în general. Majoritatea reuniunilor a avut loc sub egida UNESCO.

în 1958, eram invitat de onoare și trebuia să prezint ceea ce se numea pe-atunci, ceea ce era pe-atunci, teatrul de .ivangardă. La epoca respectivă, piesele pe care le scrisesem și cele pe care continuam să le scriu păreau foarte îndrăznețe, prea îndrăznețe. Sovieticii participau pentru prima dată la o reuniune de acest gen.

Aveam de înfruntat atacuri lansate din toate părțile. Mi-am încheiat expunerea cu propoziția: „Avangarda înseamnă libertate." E de neimaginat ce scandal au dezlănțuit aceste cuvinte. Ce-i drept, nu din cauza lor m-au atacat occidentalii. Ei mi-au replicat tăios din alte cauze, legate de

morală, condamnând în plus și teatrul numit de „avang.m I. Pur și simplu, încă nu înțelegeau din el o iotă. De-.iinr i s-au petrecut multe în teatru și alte îndrăzneli ale „noului teatru nou au schimbat din temelii nu atât textele, »| n-au mai apărut noi autori dramatici, cât punerea în si nu spectacolul. Intr-adevăr, între ’șo și ’60, noul îl aduceau torii. După zece ani, regizorii au început să conducă joi ul

Pentru mine, cea mai mare surpriză a fost să constat . i de asemănătoare erau concepțiile despre teatru ale oficialii... din cele două blocuri. In limbaj, în expresie, teatrul im putea fi decât realist, moralist, psihologic etc., în condu,i. pompieristic și burghez. Am băgat chiar de seamă că repu zentanții teatrului „socialist1* erau mai burghezi decât repu zentanții teatrului propriu-zis burghez.

Rușii, care îi lăsaseră pe sateliți să vorbească, au fost im i tați de președintă să răspundă ultimii. Apoi, s-a suspend H ședința. Sovieticii au emis doar inepții. Au declarat, di pildă, că în țara lor teatrul nu trăiește o criză, deoarece in Rusia există nu știu câte sute de teatre, nu știu câte sute di mii de cantine pentru actori, sute și mii de piese publicai, ori reprezentate an de an: ceea ce înseamnă că, prin trecem cantității în calitate, zeci de mii de prostii deveneau pcsn noapte capodopere. Pe urmă, s-au legat de persoana me i, refuzând dezbaterea de fond. Delegații ruși au afirmat i sunt fără îndoială bolnav și că ei construiseră și amenajasem spitale psihiatrice pentru scriitorii asociali. Ei, rușii, se sini țeau în stare să mă vindece, ca și pe toți autorii nocivi, ev centrici, rebeli.

Auzeam pentru prima oară vorbindu-se despre spitali psihiatrice sovietice destinate artiștilor și intelectualilor. In chipuiți-vă, ele existau de mult. Dar atunci n-am crezul decât pe jumătate în existența lor. Am crezut că nu-i dec.îi un zvon, o glumă. De atunci știm însă cu toții că ele suni o realitate.

I mușI, am avut și compensații importante. Nu doar că .1 mi simțit invulnerabil la argumentele debile ale occiden- illlm și ale conformiștilor care reprezentau teatrul american, MI iloar că percepusem stupiditatea obraznică și analfabetă

I. legaților ruși, dar, după expunerea și răspunsurile mele, M un bucurat de aplauzele delegaților din mai multe țări- iii lit care, când mă aplaudau, se ascundeau după stâlpii Im marea sală a conferinței. Mai târziu, afară, câțiva au venit i mă felicite, ce-i drept, timid.

l ot la Helsinki, în iunie 1972, am fost trimis ca obser- 11 or, de către ORTF, la congresul organizat de UNESCO. \. olo nu se găseau numai delegații Institutului Internațional I. 1 eatru. Discuția a fost mai amplă, delegații - mai nume- ... .1: miniștri ai Culturii din toate țările și mulți ambasadori vroiseră să participe la dezbateri. Erau dezbateri generale și ..misii și subcomisii care tratau probleme cu caracter mai

»|iccial, ale căror rezultate şi soluţii urmau a fi prezentate
ıımi întregii adunări.

Am avut prilejul să citesc o sumedenie de procese-ver-
IMIC şi de soluţii propuse. Mai păstrez câteva la mine acasă,
.iliele se află în arhivele guvernelor şi ale ministerelor Cul-
ı urii din toate ţările. Am fost îngrozit. M-am temut pentru
viitorul culturii. Intenţia foarte precisă a guvernelor şi mi-
nisterelor era aceea de a dirija cultura.

Ştim că spiritul şi cultura pot trăi numai în libertate,
bineînţeles, rezoluţiile miniştrilor şi ambasadorilor din Vest
mi pretindeau să propună decât sugestii, recomandări pe
ui re artiştii şi scriitorii erau „sfatuiţi“ să le urmeze, să le
accepte. Soluţiile, cu caracter mondial, ale miniştrilor Cul-
turii şi ale ambasadorilor din Est erau ordine, reglementări
stricte. Şi de astă-dată se manifesta cea mai crasă neînţelegere
intelectuală şi voinţa politicienilor de-a conduce sever cul-
tura, toate astea, bineînţeles, în numele celor mai burgheze
principii: a respecta morala, a fi naţionalist, a sluji Maml
identificat - conştient ori inconştient - cu societatc;i Ut
» >
titi de stat, scriitorii si artiştii trebuiau să-i fie servitori \ j<t
de pildă, nu se cuvenea să faci „apologia" războiului sau i
violenţei, bineînţeles cu excepţia cazurilor când era vi.ibi
de o violenţă pusă în slujba cauzei „bune", a celei mai bun.

Cenzorii, politicienii şi funcţionarii trebuiau să dni.lt
care era cauza cea dreaptă. Scriitorul sau artistul nu trebui.
să fie însufleţit de alte idei, ideologii sau sentimente di. li
cele pe care statul i le propune, poruncindu-i să şi le înut
şească. Ar fi inutil să precizăm că tocmai scriitorii şi ari rin
sunt adevăraţii inamici ai războiului şi ai violenţei, se înţ.
lege de la sine că, sub masca justiţiei şi moralei, violenţa
represiunea pornesc de la conducători şi de la politicieni
Criticile la adresa „societăţii" şi a statului ar trebui conţi
derate „pozitive" şi îngăduite de cenzor.

în această „distinsă" adunare, nici o vorbă împoti ia .
cenzurii. Rusia şi celelalte ţări din Est nu manifestau dec.ıı
intenţia, absolut evidentă, de-a împiedica orice gând in
liberă, orice punere în discuţie a organizării sociale, politii.
economice. Politicienii, inapţi, se considerau totuşi singm n
capabili să gândească în locul altora. De fapt, era vorba
despre un complot perfect pus la punct în scopul de-a ţii»
la respect întreaga intelectualitate.

Mai supărător a fost faptul că directorul general al
UNESCO părea că vrea să încline balanţa de partea soviet ı
cilor. Constatasem deja tendinţa de a infiltra UNESCO cu
comunişti şi simpatizanţi de-ai lor. Pe-atunci, anumiţi fum
tionari ai Institutului International de Teatru luau iniţiativa
> > >
protestelor libertare împotriva unor ţări, Portugalia, buna

oară, care refuzaseră vizele de ieşire - implicit participarea la congres - unor scriitori şi artişti din opoziţie. Asemenea proteste puteau fi valabile numai dacă ar fi vizat ambele |«n|i. I)in păcate, au fost îndreptate într-o singură direcţie.

o \r protesta împotriva încălcării libertăţii intelectualilor li II Ist, deşi unii dintre ei n-aveau nici un fel de paşapoarte, n . Ii-stui continuau să zacă în închisori.

I)c altminteri e un lucru evident că organizarea UNES- i > > ului a fost viciată de la început, delegaţiile permanente ni provizorii fiind alcătuite exclusiv din persoane sigure: li* i.ilităţi, reprezentanţi ai politicii culturale guvernamentale, . ivitori. în realitate, ideal ar fi ca la aceste reuniuni să se im.llnească un număr mare de opozanţi ai regimurilor în v l|>« >are. Asta ar restabili echilibrul dintre opoziţii şi guverne, iiulispensabil progresului autentic al culturii. Deocamdată, H .iscmenea măsură nu e posibilă decât în Franţa, Elveţia, Anglia, în ţările deschise dezbaterilor de fond, pe care le lin lansează şi de care nu se tem. Delegaţii francezi şi ameri- ■ ini se află adesea pe o poziţie cu desăvârşire ostilă guvernului lor.

In numele idealurilor morale, de fraternitate, angajare so- i i.ilă etc., soluţii în realitate propuse de reprezentanţii ţărilor i u regimuri totalitare, nu se formulau decât interdicţii peste Interdicţii.

>

N-am susţinut evenimentele din ’68. Nu puteam fi pentru, nu puteam fi contra, căci tendinţele şi motivaţiile acestei multitudini de mişcări erau numeroase, foarte diferite unele de altele şi adesea contradictorii. Reţinusem o singură lormulă pe care o aprobam, găsind-o pe cât de frumoasă, pe atât de expresivă: „Este interzis să interzici." Evident, nu există societate fără interdicţii, ele trebuie totuşi să existe, dar să fie cât mai puţine.

La recepţia din grădina ambasadei franceze de la Helsinki, am avut prilejul de-a schimba câteva cuvinte cu unul dintre principalii conducători francezi ai UNESCO, amintin- ilu-i că printre cele mai importante interdicţii impuse de statele socialiste artiştilor şi scriitorilor se număra şi .!•••■* de a fi patrioţi şi de a nu-şi critica ţara.

Cumplit naţionalism! I-am atras atenţia interlocutomlu meu că o asemenea interdicţie, aplicată în Franţa, ar IM, cel puţin jumătate dintre scriitorii francezi în puşcărie

Ceea ce putem spune astăzi despre UNESCO pun .HM spune, numai cu câţiva ani în urmă, şi despre PEN Ciuli care se descotorosea de toţi emigranţii, de toţi opozaii(ii regimurilor din Est, neacceptându-i decât pe funcţionam şi scriitorii oficiali din respectivele ţări. Abia în timpul ilm urmă, de când Pierre Emmanuel se află la preşedinţia a< ■ tui organism, libertatea culturii - trebuie s-o recunoaştem a început să fie apărată.

Predecesorul lui Pierre Emmanuel din fruntea IM Clubului se ostenea numai cu politeţurile, şi anume - luciu mai grav - numai pe lângă zbirii sau funcţionarii, ni.in mijlocii şi mici, ai statelor socialiste. In 1963, la Reim.s, l.i congresul PEN Clubului, scriitorii nerecunoscuţi de stan h lor au fost obligaţi să stea în fundul sălii, neîndrăznind oıı neîngăduindu-li-se să ia cuvântul. Deşi, în principiu, PI N Clubul fusese fondat tocmai pentru a-i proteja pe cei cărou nu li se dădea dreptul să vorbească în ţările lor, conducătoi ıı PEN Clubului nu acordau cuvântul decât acelora care-l ir fuzaseră altora.

Am fost singurul care am luat partea nedreptăţiţilor, dai din păcate, în mod inabil, căci nu sunt un bun oratoi Totuşi, mi s-a mulţumit. Să înţeleg de aici că reprezentanţii occidentali de la Institutul Internaţional de Teatru, de la Asociaţia Internaţională a Traducătorilor, de la UNESCO de care depindeau toate celelalte organisme —, nu făceau, prin toate plecăciunile şi temenelele lor, decât simple îneci cări de racolare?

Revin la problema noastră care este în esenţă următoare i ce caută aici toţi acei miniştri, funcţionari, uzurpatori ai

ulmrii? Ce caută pedagogii de la UNESCO, dintre care cei uin mulţi sunt şefi prin vocaţie şi diletanţi în viaţa intelec- UMI.I? în aceste organisme există, desigur, creatori şi artizani, il II numai în funcţii subalterne. Direcţia aparţine politicii. • Umenilor politici.

I am văzut şi i-am auzit în *'jx* la Helsinki: nereprezentând nimic prin ei înşişi, se străduiau să-i reprezinte pe stăpânii Im politici şi o tiranie deghizată în morală şi ideologie.

lacques Duhamel a sosit abia la sfârşitul congresului. NI a făcut să înţeleg că jocul era periculos, că deocamdată nu • \i\tau alte posibilităţi, nefiind cu putinţă decât un pariu monstru, şi că, atâta vreme cât spiritul este puternic, nimic IUI i pierdut. Dar unde erau reprezentanţii spiritului, ai i ontrolului intelectual, ai criticii, ai rigorii? Nu se afla nici unul printre funcţionarii timizi şi fricoşi de care am vorbit. I)oar un lord, ministrul Artelor din Anglia, se opunea energie şi cu o admirabilă încăpăţânare asalturilor împotriva i ulturii, asalturilor conjugate ale prostiei şi relei credinţe, n-prezentate de oficialii din Est şi cărora nu îndrăzneau să li- răspundă funcţionarii de la UNESCO, unii culpabilizaţi, alţii racolaţi, ceilalţi orbi.

Mai neliniştitor decât orice era faptul că arta nu se afla reprezentată de artişti adevăraţi, literatura - de scriitori, filozofia - de filozofi. Toţi aceştia nu bănuiau şi nu bănuiesc că se expun celui mai mare risc: să fie omorâţi. Ori reduşi la tăcere, ceea ce e acelaşi lucru.

Trepăduşii din administraţia culturală au nerușinata şi stupida certitudine că artiştii sunt copii şi trebuie educaţi, învăţaţi ce au voie să spună. Aş vrea ca strigătul meu să fie auzit: scriitori, artişti, savanţi, spirite libere din toate ţările, uniţi-vă! Dar, vai! acela care a lansat acum un veac lozinca parafrazată mai sus este primul şi principalul vinovat de aservirea inteligenţei şi a imaginaţiei în lumea de astăzi.

Şi-atunci, ce-i de făcut? Să dinamităm organismele ml turale internaţionale şi ministerele de resort din toate ţăi il< Nu le suntem oare aserviţi, în ciuda voinţei noastre? Exi-.i i vreo soluţie?
>

Poate. Şi rog a mi se îngădui să fiu utopic.

După convingerea mea, UNESCO nu are căderea să d< i directive filozofice, literare sau de altă natură. UNESt (i trebuie numai să lupte împotriva analfabetismului, să ajun la construirea de şcoli, la formarea învăţătorilor şi profesorilui şi să popularizeze tot ce înseamnă cultură. Dar fără a avi i în nici un caz, dreptul de-a alege. Ori, cel puţin, să ţin.i seama exclusiv de calitatea intelectuală, artistică, ştiinţifii .1 a operelor pe care trebuie să le publice. Lucru nu prea coi» plicat. Ajunge un minimum de spirit critic pentru a şterge de pe listă romanele lui Delly, bunăoară.

UNESCO ar trebui să răspândească Biblia şi operele reli gioase deopotrivă cu operele lui Marx şi ale marxiştilor. Şl pe Homer, şi pe Romain Rolland, şi pe Soljeniţîn, Man delstam, Pasternak, şi pe Michaux, Borges, Kafka, Beckeii etc. şi pe Sartre, şi pe Norman Mailer sau Şolohov.

Deprinderile mele intelectuale mă determină să prefer literatura celorlalte genuri de manifestare a spiritului. Oi i cum, grija propagatorilor culturii trebuie să rămână libert.1 tea spiritului. Dacă insist însă asupra literaturii, o fac şi din alt motiv. Intr-o vreme pur şi simplu nu mai ştiam la ce slujeşte literatura şi dacă mai merita să i te consacri. Azi o consider necesară. Cei mai mulţi oameni de ştiinţă dintr-o anume categorie sunt atraşi de ea, simt nevoia să ci teasc. 1 romane sau eseuri, să se ducă la teatru, la concerte, să tr;î iască înconjuraţi de tablouri. Pe ingineri şi pe politicieni literatura-i ajută să nu se abrutizeze. Experienţa „lucruriloi trăite“ n-o poate da decât ea. Experienţa vieţii, cunoaştere.i omului şi a sufletului său sunt exprimabile exclusiv prin lucrătură, arte, poezie, muzică. Literatura îl împiedică pe om i fie indiferent faţă de oameni.

Nu puţini politicieni ai lumii, conducători de imperii şi naţiuni, consideră literatura drept o prelungire a puterii lor, nu puţini văd în ea doar un instrument pe care trebuie i I subjuge! Politicienii care disprețuiesc literatura sunt stă-pâniţi doar de nebunia puterii, de paranoia. Acei oameni politici care n-au devenit umanişti, care nu s-au umanizat prin artă şi cultură, trebuie înlăturaţi. Mă simt dator să pre-i izcz că în cazul Franţei situaţia e ceva mai favorabilă. Avem .1 am avut şefi de stat, miniştri ştiutori de greacă şi latină, ci înşişi scriitori, ori foarte rafinaţi cunoscători ai literaturii.

O primejdie: va continua literatul, artistul, devenit mi-nistru, să iubească arta? Mai demult, se zicea că un socialist ajuns ministru încetează să mai fie un ministru socialist.

('.are ar fi însă datoria unui ministru al Culturii? Să fie un mecena al tuturor artelor, garantul libertății intelectuale, omul care, provenind dintr-un partid, ar înceta să mai fie omul partidului său. Evident, ar avea de făcut totuși și puțină ordine. Dar o ordine de felul celei pe care o face poetul Jean Tortei în grădina lui, după cum îmi explica. Ierburile, plantele au tendința să ocupe spațiul vital al altora, să le sufoce, să le suprime. La el în grădină, Jean Tortei avea grijă să apere ierburile și plantele amenințate: a te întinde în detrimentul celorlalți e manifestarea unui imperialism instinctiv și profund, biologic, ce însuflețește plantele, animalele, oamenii, națiunile.

Un ministru al Culturii ar trebui să urmărească un singur scop: să apere libertățile spiritului, să înlesnească producerea celor mai diverse manifestări culturale și, de asemenea, să-i oprească pe unii de a-i devora pe alții. In fond, să ajute pe toată lumea, să împiedice masacrele. Și, astfel, n-ar face el din cultură o grădină în care ar crește mii de flori felurite?

Câte subvenții nu s-au acordat și nu se acordă în li. ..... inamicilor puterii? Și câți alți inamici ai puterii nu fac |ui i* din comisii și comitete de lectură, destinate decernăm .1. premii sau altor diverse încurajări? Mă simt dator să piu I zez și că actualmente, în Franța, opoziția este cea care .1 In-a cel mai bine repartizată: opoziția practică teroarea, opo/lțo exercită cenzura intelectuală, opoziția influențează nu»li viața literară, și o face într-o asemenea măsură, încât, I. ..... primejdia mai degrabă de la ea vine. Chiar puterea e iml midată.

E obligatorie restabilirea echilibrului între mișcările op im Nici o voce nu trebuie redusă la tăcere. Nici o voce nu iu buie să le facă de neauzit pe celelalte. Pariul e dificil, aii» trajul aproape imposibil. Cum să procedăm ca să nu fim intimidați de terorismul opoziției? Cum să-i apărăm pe u 1 care se opun opoziției, nelăsând să fie taxați drept reaqm nari infami? Și cum să împiedicăm conservatorismul de 1 fi agresiv și primejdios, dacă s-ar simți sprijinit?

Ministerul Culturii trebuie să fie un minister care să 1 protejeze pe toți cei amenințați, dintr-o parte sau din ce .1 laltă. Fără să dirijeze, fără să îndrume, fără să sugereze. Poale că Ministerul Culturii nici n-ar trebui să existe, în locul Im mai potrivit fiind un Minister al Aprovizionării, care să di tribuie cerneală și hârtie scriitorilor, pânză și pensule piem rilor, peliculă cineaștilor, instrumente muzicienilor.

Ce strașnică acțiune ar fi înființarea unui anti-UNESC(>, > > alcătuit din adversarii chinezi ai lui Mao, adversarii ruși ai lui Brejnev, adversarii americani ai lui Nixon, adversarii algerieni ai lui Boumedienne, supernaționalistul! Gânduri utopice, bineînțeles, dar eu unul nu mă pot împiedica să visez la această utopie.

Când îi aud pe oamenii de stat, pe politicieni, pe diplo maţii internaţionali, cu mapele lor impozante, vorbind plini de morgă despre cultură, îmi vine să scot revolverul.

i aci de ce să se amestece aici directorii de la UNESCO, jHiliiicienii, miniștrii culturii? Problemele culturale nu sunt l'iiililerna lor.

Le Figaro litteraire, 3 august 1974

Toată cultura a fost făcută
de dușmanii culturii

Răspuns la un interviu
al lui Maurice Druon, ministrul Culturii

Declarația lui Maurice Druon, noul ministru al Culturii, v a isca, iscă de pe-acum, comentarii aprinse. Ele vor fi cu nat mai aprinse, cu cât declarațiile lui Maurice Druon sunt absolut inutile. Intr-adevăr, ele îmi par cu desăvârșire inefi- ı icnte. Intr-un stat liberal ca al nostru autoritatea n-are ce căuta. Procesul istoric, social, politic, cultural, își urmează cursul, orientarea lui nu se poate schimba cât ai bate din palme. Se tot dezbate de o groază de vreme dacă există ori tiu o degradare a valorilor în Occident, o criză, o decădere. E o problemă despre care am putea discuta la nesfârșit. De când începe însă decadența? Mulți filozofi ai culturii, spiritualiști, clerici sau metafizicieni, situează începutul decăderii spre finele Evului Mediu, la începutul Renașterii, în perioada când umanismul s-a laicizat, substituindu-se sacrului. Originea decadenței poate coincide chiar cu păcatul originar, întreaga istorie a umanității nefiind decât rătăcire și singurătate. Unul dintre cei mai mari autori ai epocii noastre, Kafka, ar împărtăși, cred, această părere. Dar a încerca să regăsești o puritate tradițională în secolul al XlX-lea mi se pare mai degrabă ciudat. N-a fost Baudelaire un decadent? Și n-a fost acuzat, ca și Flaubert, ca și Zola, că ar fi făcut „apologia degradării omului", iar Balzac, și chiar Vii tor Hugo, precum și atâția alții, nu s-au împotrivit socict.i ții contemporane lor? Există vreun scriitor de valoare caii să nu se fi opus societății sale ori măcar să n-o fi criticai Ce imagine ne-a lăsat Rimbaud, anarhistul, despre Frânți Mai necruțător cu Franța decât Nietzsche cu Germania, nu dorea Rimbaud ca țara lui să fie strivită de cizmele solda ților nemți în 1870? Verlaine considera că Franța timpului său era asemeni Imperiului Roman din epoca decăderii. De/ gustat de vremea sa - dezgust care l-a dus la sinucidere nu visa Gerard de Nerval întoarcerea la păgânism, respin gând nu doar epoca lui, ci întreaga istorie, începând cu An tichitatea si civilizația creștină, deci si Franța?

Exemple sunt nenumărate. Operele și numele detrai torilor propriei societăți, ai propriei țări ori ai omului tini pului lor defilează în masă. Atât Augier cât și Mirbeau, atât Lautreamont cât și Jarry au fost ceea ce se cheamă detrai tori. Adesea, puterea s-a înverșunat contra lor, se cunosc pro cesele ce li s-au intentat. Azi asemenea procese nici măcar nu mai au loc. Să fi devenit prea liberi? In toate acele critici

însă, fie ele sociale sau metafizice, exista, conştientă sau nn, aspiraţia către supraomenesc, către absolut. Denunţat şi bi ciuit era tocmai omenescul. Măreţia liberalismului consta în faptul că a făcut posibile critica şi opoziţia. Cultura, în întregul ei, a fost creată de duşmanii culturii. Istoria, toată, e o luptă împotriva istoriei, iată paradoxul şi adevărul ei.

în principiu, Maurice Druon are dreptate să se opună „apologiei degradării umane", pe care ar exprima-o operele „aşa-zis artistice". In principiu, zic, e corect. în fapt, aplicarea este periculoasă. Căci are oare Maurice Druon îndreptăţirea de-a se considera judecătorul infailibil a ceea ce este sau nu artistic? Toate noile forme de artă au părut la început antiartistice şi nu puţini literaţi, dintre cei mai mari, au

vrut și s-au gândit să facă antiliteratură ca să ajungă diniolo de literatură, la un adevăr mai adânc, cu neputință de nins prin clișee academice. Orice literatură bună este antiliterară și nu devine literară decât în momentul când e deja epuizată, când noul stil a îmbătrânit, când limbajul se cere reînnoit. In acel moment, o altă antiliteratură, o altă anti-,irtă ne vor restitui arta și literatura. Hitler s-a opus și el „apologiei degradării umane" și în acest scop a ordonat să lie arse tablourile lui Soutine și ale lui Picasso. Dar nazismul a însemnat tocmai cea mai monstruoasă tentativă de a ucide, înjosi, degrada și subumaniza oamenii. Pentru Stalin și urmașii lui de ieri și de azi, capodoperele artei moderne nu erau și nu sunt decât expresia „decadenței capitaliste și burgheze". Cu ce au fost ele înlocuite? Cu kitschuri academice și cu o literatură ce prelua stilul și modelele cele mai burgheze ale secolului al XlX-lea. Timp de câțiva ani, în China lui Mao, publicarea cărților a fost interzisă.

La aceste fascisme de dreapta sau de stânga se gândește Maurice Druon? Nu cred și nu vreau să-l insult comparându┤cu cei abia citați. Culmea o atinge însă diabolica Furțeva, ministrul Culturii din URSS, care pretinde că și ea e pentru libertatea de expresie, în timp ce bagă la închisoare, trimite la muncă forțată sau în aziluri psihiatrice elita sufletului rus de astăzi.

Aș dori totuși să pot spera în demarxizarea culturii occidentale. Știm prea bine că o cultură marxistă e o cultură dirijată, mărginită, intolerantă, intoleranță pe care societatea burgheză nu e câtuși de puțin în măsură s-o impună.

între 1930 și 1940, mari gânditori, Maritain, Berdiaev, Denis de Rougemont, Emmanuel Mounier, Gabriel Marcel, au vrut să realizeze o stângă nemarxistă. Singura stângă ce putea fi liberală. Trebuie să recunoaștem că astăzi există o cenzură a opoziției, o cenzură aproape la fel de fanatică și de antiliberală ca și aceea impusă de statele totalitare. Prii tru viața intelectuală, opoziția occidentală este mai prime i dioasă decât puterea, căci o caracterizează intoleranța, i.n majoritatea celor de stânga visează să instaleze tirania, dii t.i tura în cultură. Marxiștii recenți, proaspăt îndoctrinați d> lecturile din Marx și ignorând istoria ultimilor cinciza i șaizeci de ani, încă mai aspiră să instaureze „dictatura pin letariatului“, clișeul arhicunoscut care a dus la cea mal cumplită îmburghezire și care nu este, de fapt, după n presia eminentului filozof Sartre, decât o dictatură „asupi .i proletariatului".

Privind la „inteligheția pariziană" - alcătuită din cri tici, jurnaliști, teoreticieni, care erau de dreapta în preajma ultimului război, când era de bonton să fii de dreapta, pori ția fiind lipsită de riscuri, după cum azi e de bonton și e la modă să fii de stânga, poziție la fel de lipsită de riscuri - și

observând cum îi pun ei în carantină, cum îi exclud, cum îi insultă, refuzând dialogul, pe cei ale căror argumente şi idei diferă de ale lor, văzând deci toate astea, un diavol pe care tot dau să-l alung mă îndeamnă să doresc ca adminis tratorii culturii occidentale să aibă mai multă putere. Aş vrea câteodată ca oamenii ăştia, atât de sensibili, de suscep tibili, de violenţi - dar nu când sunt oprimaţi, ci când li te opui teoretic şi ineficient -, aş vrea deci ca ei să ştie cu ade vărat ce înseamnă opresiunea şi represiunea de care vorbesc, dar care aici nu există. Pe copiii aceştia răzgâiaţi şi adesea foarte înstăriţi, care fac pe grozavii şi pe fanfaronii prin sa loanele literare, cu paharul în mână, aş vrea să-i văd descui cându-se în condiţii grele, în condiţiile opresiunii adevărate, în Cuba sau la Moscova şi-ar îngădui ori le-ar îngădui cen zura să ridice glasul pentru a rosti un cuvânt, numai unul, împotriva unui singur cuvânt al puterii?

Există sfinţi şi eroi ai literaturii, ai culturii, sau eroi pur şi simplu. Dar în alte locuri. Aş vrea să-i văd pe cei de aici luptând împotriva cenzurii şi represiunii. Aş vrea să-i văd » nind în sărăcie şi primejdie, cu riscul propriei vieţi şi li bertăţi. Ar resanctifica arta, cultura, ideea de libertate, în II mp ce acum nu fac decât sterile exerciţii literare, polemici lipsite de risc şi manifestaţii fără glorie în urma cărora ilcvin glorioşi.

Da, doresc uneori să văd apărând un Soljeniţîn francez, parizian chiar. Din păcate, sau din fericire, n-am ajuns aici. Şi mărturisesc că, orice s-ar întâmpla până la urmă, nu vreau i .ı puterea să aparţină fasciştilor, fie ei de pe malul stâng ori de pe cel drept.

Aş dori să închei reamintind următorul lucru: miniştrii celei de-a V-a Republici l-au subvenţionat, procedând înţe lept, pe Jean Vilar, adversarul lor ideologic, în vreme ce rebelii de la Avignon l-au scuipat în faţă pe cel mai mare om de teatru de la noi, întunecându-i ultimele zile şi gră bindu-i, poate, sfârşitul. L-au scuipat în faţă şi pe Jack Lang, la Nancy, iar cei care au facut-o nu erau funcţionari în Mi nisterul Culturii, ci duşmani ai libertăţii, precum mulţi din tre cei care protestează astăzi, cu o foarte prefăcută patimă, în numele libertăţii de expresie în artă. Iar pe Jean-Louis barrault, nu Malraux, protectorul culturii, l-a insultat la Odeon; artistul a fost huiduit de cei de stânga, o gloată întreagă, care i-a luat în derâdere realizările, nu o dată po trivnice „interesului societăţii". Până la urmă, Barrault, sim ţindu-se insuficient protejat, a fost obligat să se predea celor ce-l insultau.

Nu funcţionarii lui Malraux, lui Michelet, lui Druon sfâşie tablouri şi mâzgălesc opere de artă! Dar îndrăzneşte cineva să protesteze contra autorilor, aşa-zis de stânga, ai unor asemenea isprăvi?

Confuzia, contradicţia, intoleranţa, minciuna sunt prac ticate de toţi. Dar, repet, actualmente, principala primejdie

n-o constituie puterea, o putere neputincioasă, de fapt.

Nu știu dacă cultura e bună sau rea; nu știu dacă ne ajut i sau nu să trăim, nu știu dacă poate da un răspuns sati'.l ■ cător problemelor, neliniștilor noastre, dacă ne poate sugri i care ar fi sensul vieții înseși.

Știu în schimb că primejdia ce-o amenință nu vine do.it din partea de unde se tot strigă că s-ar afla.

Le Figaro litteraire, 19 mai 1971

Aș vrea să scriu un elogiu
al societății burgheze

— Eugene Ionesco, să însemne intrarea dumneavoastră in repertoriul Comediei Franceze că ați încetat să mai fiți un autor „avangardist".*

— Am făcut avangardă oriunde s-a putut: la Huchettc la Babylone, la Poche... De ce n-aș face și la Odeon sau l.i Comedia Franceză? E chiar de preferat, fiind mai rentabil.

— Se poate totuși considera că „avangarda " a luat sfârșit pentru dumneavoastră, odată cu intrarea pe afiș a Rinoceriloi, la Odeon...

— De ce să se fi sfârșit la Odeon, de ce să se sfârșească la Comedia Franceză? Poți face avangardă oriunde.

— Totuși, n-ați putea instala o baterie dejazz intr-un con cert de muzică clasică...

— De ce atâta formalism? Moliere e un avangardist. Toți marii autori au făcut avangardă și până la urmă s-au impus. Autorii care au făcut o așa-numită avangardă fără să se impună vreodată n-au fost de fapt avangardiști... Dumneavoastră uzați de o gândire submarxistă. Vă închi puiți că statul burghez obligă la un anumit stil, la o anumită gândire... E fals! Statul totalitar e cel care impune o unită formă de gândire. Statul liberal acceptă o sumedenie ilr lucruri...

— Am impresia că mai degrabă dumneavoastră folosiți un limbaj marxist când vorbiți despre „statul burghez"...

—Vreau să spun că statul burghez e universal. Există o tendință universală care constă în a refuza noul. Statele marxiste sunt cele mai burgheze societăți cu putință. Se poate imagina ceva mai formalist, mai burghez, mai rigid, mai reacționar ca statul sovietic? E țara unde gânditorii, u riitorii care cer să fie puse în discuție fundamentele socie- i .ității marxiste sunt băgați la închisoare. Actualmente, li s-a intentat un proces...

— Ce legătură are acest lucru cu teatrul?

—Citiți *Pietonul aerului, Rinocerii, Note și contranote,* i Itiar *Ucigaș fără simbrie,* și veți găsi acolo denunțarea mitului totalitar. Avangardă pot să fac la Comedia Franceză, nu la Bolșoi Teatr. Pe șeful guvernului îl pot înjura la TNP, nu și altundeva.

— Să admitem că ați rămas un avangardist. Intrând însă la Comedia Franceză, oricum nu mai sunteți un autor „bles-

temat".

— Ea este cea care m-a primit.

— Și, primindu-vă, ați încetat să mai „mirosiți a pucioasă"...

— Pentru că ea se adaptează. Ne aflăm într-o țară unde se fac propuneri cu care oamenii nu sunt de acord, ca apoi să le accepte. Ca și cum o ființă ori un adevăr li s-ar părea inițial monstruoase, iar apoi... E dovada mobilității acestei societăți. Aș vrea să scriu un *Elogiu al societății burgheze.*

Interviu acordat lui Gilbert Ganne
La Semaine de Paris et ailleurs, 3 februarie 1966

Societățile de autori
împotriva autorilor

în urma adeziunii URSS la Convenția de la Gem i ratificată fără obiecții de către societățile franceze de MIM tori și, în mod special, în zilele din urmă, de către adunau ■ generală a Societății autorilor dramatici francezi, aiitom sovietici și operele lor se vor bucura, de-acum încolo, d u „protecție[11] efectivă. Expresia mi se pare deopotrivă comit i și tragică. în realitate, nu e vorba de protecție, ci de ccn zură. Societatea franceză a autorilor dramatici se face inși ni mentul cenzurii sovietice. Mandatată de VAAP, Societiin i națională a autorilor ruși, Societatea franceză a autoriloi v.i avea datoria să interzică reprezentarea operelor dramatiu ale autorilor sovietici doritori să-și joace piesele în al.u i țării lor, a acelor piese pe care VAAP nu le apreciază din motive estetice ori politice. Aflu că Societatea oameniloi de litere și alte societăți scriitoricești au acceptat aranjamentul Alte țări occidentale trec sau vor trece la aceeași capitulau

Societatea autorilor dramatici, de pildă, este unica în măsură, în numele VAAP și după ce va fi primit instrui țiunile sovietice, să aprobe sau să refuze reprezentarea ope rei unui autor sovietic care se află în Franța si care ar doi i
> >
să-și vadă piesa jucată ori editată în virtutea principiului, călcat în picioare, al liberei circulații a oamenilor, ideilor și operelor. încă mai grav, Societatea autorilor dramatici ac ceptă rolul de agent docil al VAAP în alte douăzeci de țări străine. Are deci posibilitatea să interzică, să facă poliție „cui turală[11] nu doar la ea acasă, dar și pe teritorii străine, devenind astfel sprijinitoarea, prelungirea unei cenzuri de stai pe plan mondial, și încă a unui stat străin.

Majoritatea operelor importante, semnificative, revelatoare, sunt critice sau contestatare. Autorii francezi, par

HM ni tradiționali ai libertății, ar fi putut să refuze subordo-
.i ura, ar fi putut să nu se plece în fața ordinelor venite din
II linătate. Toate societățile naționale de autori sunt com-
> >
l'lii e. De fapt, ele fie sunt de stat, fie se află în curs de etati-
MIC. E o amenințare ce apasă asupra libertății culturii,
libertății omului, libertății expresiei, libertății pur și simplu.
I .1 drept vorbind, a și încetat să mai fie o amenințare, deve-
nind aproape un fapt împlinit.

înaintea acestui acord, ni s-a oferit marea revelație a operelor lui Soljenițîn, Kuznețov, Pasternak, Mandelstam. -i am reușit să cunoaștem operele de „samizdat“, care eonii luie astăzi, în Rusia, singura literatură vie și modernă. Nu vom mai putea juca piesele lui Amalrik. Iar dacă Maximov si Panin, care se află în Franța si care sunt interzișI în 11RSS, o să continue să scrie, să aducă mărturii, să publice, vor găsi oare un editor suficient de curajos spre a se supune c enzurii sovieto-franceze și a nu asculta decât de legea și obiceiurile franceze care apără, în principiu, drepturile omului și libertatea[1]? Ceea ce li se întâmplă însă scriitorilor din Est, soarta lor tragică, se poate abate și asupra autorilor liberi din Chile sau Brazilia. De altminteri, aici e răul: societățile de scriitori trebuie să fie independente, or, ele sunt din ce în ce mai monopolizatoare, iar monopolul pe care-1 exercită este cel al statului. Cultura nu este si nu trebuie să
>
fie o problemă de stat - noi o știm foarte bine și am spus-o în repetate rânduri.

Cum a fost cu putință ca adunări de autori, unanime în indiferență sau inconștiență, să accepte un asemenea aranjament, și ce „câștigă" în schimb scriitorii din țările numite încă, printr-un cuvânt ridicol, „libere"? Bani puțini, foarte puțini, mai nimic: drepturile de autor ce li se vor plăti vor

1. Maximov a putut fi editat. (Notă din 1977.)

fi minime, având în vedere schimbul arbitrar impus de ț.ii il> dictatoriale. Votând ratificarea acestui acord, sunt sigili < i mulți autori nu și-au dat seama de consecințele posibile .il< votului lor. Sunt sigur, de asemenea, că mulți au fost im li ferenti, iar alții au consimțit inerțial. Pe scriitorii comuniM I îi înțeleg foarte bine. Ei au vrut să împiedice dezvălui ni. antisovietice. Dar ceilalți, scriitorii burghezi? Constai n dată mai mult că există o înțelegere secretă și profundă îiim burghezii capitaliști și burghezii comuniști, între conformism din Est și cei din Vest. Majoritatea conducătorilor diferitelm societăți de autori nu au scuza de-a fi comuniști. Se tem di libertate, de adevăr, de curaj.

„Mâine, așa-zise rațiuni de stat îi vor sili pe scriitorii și artiștii din toate țările să-și abandoneze menirea." Sau clii.ti mai mult, urmăriți, persecutați, vor fi constrânși la eroism ca Bukovski, printre alți zeci și zeci.

Cu atât mai bine, poate: mediocrii vor tăcea.

Le Figaro, 30 mai 1975

Un nou Miinchen '75?

Conferința internațională de la Helsinki este un nou Miinchen la puterea o sută. Sovieticii au avut exact ce au vrui Nu încape îndoială că occidentalii au acceptat o capitulare fără condiții. La ce va folosi libertatea de expresie dacă toate operele și scrierile care nu convin statului rus sunt interzise la ordinul lui prin intermediul Societății autorilor din toate țările și al Societății autorilor francezi, cei mai servili, mai devotați?

La ce va folosi libera circulație a persoanelor dacă nu se vor acorda decât rareori pașapoarte celor din Est? Nu avem ilicptul să ne amestecăm în treburile acestor state, în schimb ii rste state își arogă dreptul de-a se amesteca în ale noastre, < li vreme ce un scriitor din Est aflat în Franța nu se va su- pli ne legii franceze asupra dreptului său personal de expre- sie, extrateritorialitatea încetând să mai fie un privilegiu, pentru a se transforma într-o servitute. Revoluția din Unga- ii,i, revolta din Cehoslovacia au fost înăbușite, reprimate, • Ic lorțele sovietice în doi timpi și trei mișcări. Putem noi interveni pentru a reinstaura libertatea în Portugalia, adică pentru a-i ajuta pe portughezi să-și aleagă liber destinul?

Economic, psihologic și din punctul de vedere al arma- mentului, americanii se simt slabi. Au fost învinși de sovie- t ici în Indochina. „Conștiința" mondială se indigna văzându-i pe soldații sud-vietnamezi îmbrăcați în echipament american și folosind tancuri americane. Aceeași conștiință mondială .i aplaudat, ori n-a băgat de seamă, tancurile sovietice, ar- mele automate sovietice, îmbrăcămintea sovietică a soldaților nord-vietnamezi.

Se pun însă alte probleme: guvernele țărilor din Est au fost reprezentate la Conferința de la Helsinki. Popoarele

polonez, cehoslovac, maghiar, român, bulgar şi germanii din Est n-au dreptul la cuvânt. Am cerut noi, în numele libertăţii de expresie, proclamată în bătaie de joc de toate tratatele internaţionale, alegeri libere în aceste ţări, ca naţiunile să poată opta, să-şi poată exprima voinţa? Atâtea ţări sunt pur şi simplu părăsite, ca Austria, în 1937, şi Cehoslovacia, în 1938.

Preţul laşităţii e mare. Pe-atunci, ţările occidentale garantaseră şi graniţele ţărilor ocupate de nazişti. Pe-atunci, vai! naziştii şi fasciştii mişunau în ţările din Est. Astăzi, acolo, nu mai există nazişti, dar nu mai există nici comunişti.

In Extremul Orient au avut loc războaie pe care America le-a pierdut. Aşa se explică, de bună seamă, capitularea ei ruşinoasă. în fond, e vorba doar de un armisdtiu. Vin Statele Unite şi aliaţii lor naturali să-i îmbuneze pe ruşi vor să obţină o amânare ca să poată respira? Dar Amei i< i şi aceste ţări sunt subminate şi demoralizate din interioi America a trebuit să lupte împotriva Rusiei, conducăioi n americani s-au pus în situaţia de-a lupta împotriva proprii i lor naţiuni. Din câte am auzit, Kissinger citeşte *Declinul Occidentului* de Spengler. îl admiră pe acest filozof prciu zist. Cum să avem încredere într-un om de stat care nu m.n are încredere în ţara, naţiunea şi civilizaţia sa?

Le Figaro, 4 august 19 ,

Laşitatea nu este profitabilă

M-a indignat fraza lui Jacques Chirac, prin care refuz.1 să-i recunoască lui Pliuşci dreptul de-a denunţa crimele co mise împotriva umanităţii de regimul sovietic. Pliuşci nu şi critică patria, ci doar îi acuză pe asasinii oficiali care o con duc. Ce s-o fi întâmplat? A telefonat cumva de la Moscova cineva din escorta odiosului Brejnev ameninţându-l pe pri mul nostru ministru cu represalii? Ori poate uşierul amba sadei sovietice a venit să bată cu pumnul în masă la Hote l Matignon?

în realitate, ar fi mai mult decât imoral ca Pliuşci, Soljc niţîn, Maximov să fie împiedicaţi să vorbească, de vreme «• graţie acestor eroi conştiinţa lumii întregi s-a trezit la auzul adevărului cutremurător, cumplit, revelat de ei. Ştiu, s-ai putea să fie prea târziu. Rusia sovietică a şi început cuceri rea planetei.

Cucerire ce o va duce la pieire, căci nu va fi în stare să conducă omenirea, nu va putea să înrobească pentru totdea una spiritul. Nu ne vom regăsi luciditatea decât cu preţul i mii de suferinţe; şi numai începând din momentul când i Ucidentul va fi hotărât să moară pentru libertate. După M- va fi reînviat. In octombrie 1967, când am scris un arti- i)l despre jumătatea de secol de nenorocire şi genocid inaugurată de Revoluţia din Octombrie 1917, am fost taxat drept reacţionar. Or, dacă azi ştim ce se ascunde în spatele faţadei, e numai pentru că martori sosiţi de acolo şi-au făcut

auzit glasul, în ciuda propagandei sovietice, atât de bine orchestrate, și în ciuda politicienilor dezumanizați, de felul lui Chirac sau Ford, care s-a dovedit de-a dreptul jalnic neîndrăznind să-l primească pe Soljeniţîn. Rusia sovietică și-a făcut însă o socoteală proastă spunându-și: „Iată-i pe toți l'liușcii, Soljeniţînii și Maximovii voștri. N-aveți decât să laceți ce poftiți cu ei, occidentalilor, voi, burghezi demni de dispreț, noi nu ne temem. Puțin ne pasă ce gândiți, de altfel voi nici măcar nu mai gândiți." S-a petrecut un miracol. Marile glasuri s-au făcut auzite, adevărul ne-a scos din apatie. Deocamdată, deschidem un ochi, ne sprijinim într-un cot. începe să mijească de ziuă. Satisfacerea intereselor politice imediate nu ne va mai mulțumi. Laşitatea nu este profitabilă. Domnul Jacques Chirac trebuia s-o știe. Iar dacă vrea să-i interzică lui Pliușci să vorbească, mă întreb ce—1 mai îndreptățește să atace partidul comunist?

France-Soir, 19 februarie 1976

Salvarea culturii

„Manes Sperber, unul dintre cei mai lucizi gânditori ai timpului nostru, a denunțat de mult, într-o perioadă când asemenea lucruri cu greu puteau fi spuse și crezute, «contradicția» ineluctabilă, din Rusia sovietică, între practica puterii și teoria de la care ea se revendică. Astfel, pe di - parte, ideologia a devenit o mitologie abstractă, pe de alin un sistem de minciuni sacrosancte/[1] *{Le Talon d'Achillc*)

Noi, cei din Occident, nu avem de apărat o ideologi' anume, în schimb avem idealuri în numele cărora ne apa răm (prost), ele constituind rațiunea noastră de-a fi: Iii» i tatea, dezvoltarea personalității umane, cultura. Numai i i la rândul lor, aceste idealuri riscă să devină, la noi, minciuni sacrosancte. La ce ar sluji tehnica și progresul material, aș i dar civilizația în sensul german al termenului, dacă n-ar avi i drept scop cultura: arta și cunoașterea? în Est, totul pan aservit puterii politice, dar de ce să faci politică de dragul politicii? Organizarea de dragul organizării ar fi o absurdiian Organizăm societatea în vederea a ceva. Vreau să spun i a puterea politică trebuie să fie subordonată culturii. De (i sunt contestatari intelectualii americani? Pentru că politicienii lor sunt fie analfabeți, fie oameni de afaceri, pentru că pir ședinții Statelor Unite sunt, în majoritatea lor, necultivați De ce elita intelectuală din Rusia e împotriva puterii sovit tice? Deoarece conducătorii sunt vicleni, cinici, însetați ile putere și gata să comită toate crimele: niște Amin Dada mai șmecheri.

>

La noi, într-o țară unde scopul progresului ar trebui sa fie cultura, Ministerul Culturii nu e decât un mărunt secie tariat de stat al cărui buget se reduce mereu ca să se faci rost de fonduri „pentru nevoi mai presante[11]. Dar, în reali tate, nimic nu e mai presant decât spiritul și cultura. Atena se prăbușea când Sofocle își scria tragediile care au imorta

lizat Grecia. Din fericire, țările noastre, societățile noastre nu se află, deocamdată, în pragul prăbușirii. Cultura riscă însă a se prăbuși. Și conducătorii noștri par s-o demoleze ei înșiși, făcând chiar tot ce le stă în putință spre a o demola.

O societate fără cultură e o societate fără trecut. Din inițiative monstruoase a și fost distrus aproape întregul I' iu imoniu arhitectural al orașelor franceze și al satelor, cu i'inccuvântarea miniștrilor și șefilor de stat. Invenția arhim uirală a dispărut încă din secolul al XlX-lea. Până atunci, ni arhitectură, noul a știut totdeauna să se îmbine armonios i II vechiul. Se spune că, în Antichitate, frumusețea edifiiilor ridicate în jurul Mediteranei îi ajuta pe cetățeni, chiar ți pe cei mai săraci, să trăiască. Omul nu trăiește numai cu (dine. Frumusețea este o hrană indispensabilă. Azi, în locuințele lor funcționale, în maghernițele lor noi-nouțe, oamenii se sinucid de plictiseală, căci le lipsește pâinea frumuseții.

Ministerul Educației dezeducă elevii suprimând învățământul umanist clasic. Ca în America, se renunță la preilarea filozofiei în licee. învățământul filozofic constituia
>
mândria și gloria învățământului secundar francez. Se știe i ă numai filozofia poate oferi o viziune de ansamblu asupra lealității, asupra universului. Fără viziunea unui ansamblu unitar, lumea noastră spirituală e amputată, suntem alienați. Or, întrebările filozofice „de ce“ și „cum“ sunt înnăscute și fundamentale: omul și le pune din copilărie până la moarte. Poate nu le găsim un răspuns, dar îl căutăm mereu în timp ce ne exercităm meseria care nu e, de fapt, decât o activitate secundă. Vor să ne răpească esențialul. Oricum, în țările socialiste se învață o filozofie dogmatică pe care, însușindu-și-o, agenții acestor țări vor fi, sunt deja, mai bine înarmați decât occidentalii în domeniul relațiilor politice, diplomatice, economice, tehnice.

„Dacă, precum în țările din Est, puterea politică mi-ar ordona ce trebuie să scriu, n-aș mai putea scrie“, declara Andre Malraux. Aici, e tot mai greu să scrii, să dansezi, să compui muzică, să pictezi, să faci teatru, căci ești obligat să suporți altă dictatură, cea a publicului și a banilor. Vreau să spun că romanele lui Guy des Cars se vând incomparabil mai bine decât romanele lui Nathalie Sarraute ori ale lui

Alain Robbe-Grillet. Totuși, nu Guy des Cars face literal 111.1 de valoare, ci Alain Robbe-Grillet si Nathalie Sarraute. I '< >< mele lui Henri Michaux, Jean Tardieu, Bonnefoy, Fram o Ponge sunt evident mai puțin cunoscute decât textele urlau[1] de dimineață până seara de cântăreți cretini la televiziuni Și totuși, cultura înseamnă Michaux. Azi oamenii se duc \.t vadă *La Cage aux folles,* nu piesele lui Paul Claudel, și pic feră producțiile doamnei Dorin, nu piesele lui Beckett. Șl totuși nici operele doamnei Dorin, nici *La Cage aux foile** nu sunt teatru de bună calitate. Baudelaire, Verlaine, Rim baud au trăit în mizerie, în timp ce banii și gloria îi acop< reau pe Beranger sau Louis Dupont. Cât despre publicul „cultivat", el cunoaște perfect aceste lucruri. Dacă le reanim tesc, o fac pentru cei care nu vor să le știe, reducând enorm subvențiile pentru teatre în genere și în special pentru cele numite „experimentale", de fapt nu mai puțin importante ca laboratoarele de cercetare științifică. Cum spunea recent un om de teatru, cultura este ucisă. Teatrul trebuie să tră iască din publicul său, trebuie să fie pe placul publicului, cam așa se exprima Michel Guy. Nu am de gând să susțin că teatrul trebuie să displacă publicului, dar e sigur că nu de faptul că-i este sau nu pe plac trebuie să țină seamă tea trul. Publicul, chiar cel avizat, este înclinat spre facilitate și lene. In Germania, toate teatrele sunt subvenționate și toc mai de aceea acolo se joacă cu precădere opere de calitate, nu piese stupide. Toată lumea îl citește pe Balzac. Dar îmi pot îngădui să le spun, celor care nu știu, că unii critici renu miți susțineau că habar n-are să scrie franțuzește, că operele lui nu exprimă nici o realitate, că e greoi și că va fi repede uitat?

Prin toate acestea vreau să arăt că ceea ce este valabil pentru câțiva, va fi mai târziu valabil pentru toți. Și, de asemenea, că grandoarea Franței în lume se datorează culturii

n, culturii ei umaniste, că valoarea estetică ori spirituală a unei opere se învaţă sau mai degrabă se descoperă, se recunoaşte, căci fiecare poartă în sine, poate fără să-şi dea seama, ■amţul valorii. Dar conducătorii noştri, în loc să se ocupe de ceea ce se numeşte - atât de nepotrivit - „politică culnirală", fac o politică anticulturală, o politică de agresiune împotriva culturii, de subversiune culturală. Care trebuie să fie prima îndatorire a unui stat liberal şi umanist? Să încurajeze cultura, să favorizeze dezvoltarea tuturor talentelor, lucru infinit mai important, mai util, mai eficient decât tot ce fac tehnocraţii pentru tehnocraţie, tehnocraţii - aceşti infirmi moralmente. Scopul oricărei puteri, oricărei politici, oricărei organizaţii trebuie să fie cultura. Cultura e indispensabilă, la fel de indispensabilă ca aerul şi ca pâinea pentru vieţuirea şi supravieţuirea noastră.

...Şi când te gândeşti că „Ei“ habar n-au de asta!

Le Figaro, 28 iulie 1976

Mesaj internaţional la
a 15-a ediţie a Zilei mondiale a teatrului

In 1959, când Institutul Internaţional de Teatru mi-a făcut onoarea şi bucuria de-a mă invita să particip la congresul său de la Helsinki, am prezentat noul teatru, mai puţin nou astăzi, numit pe-atunci „teatrul de avangardă[11]. Mesajul meu se încheia cu următoarea concluzie: avangarda înseamnă libertate. Definiţia sau proclamaţia de mai sus a fost considerată de către majoritatea reprezentanţilor din toate ţările, atât a celor din Vest, cât şi a celor din Est, subversivă, primejdioasă. Intre timp, multe s-au schimbat. Pe-atunci, cantonaţi fie în realismul burghez, fie în realismul mai mult

sau mai puțin socialist, oamenii de teatru se temeau dr.....
ginație. Realismele subzistă în teatrul bulevardier sau m
teatrul ideologic, dar tot ce s-a realizat nou, interesam d.
peste cincisprezece ani, într-un cuvânt tot ce e viu dep.iș* '
realismele și constrângerile. Am combătut adesea realismul
pentru simplul motiv că realitatea nu este realistă, realis..... ..
fiind o școală, un stil, o convenție ca atâtea altele, care .1 <1.
venit academism, cu alte cuvinte a murit. Am combătui, J.
asemenea, teatrul ideologic, deoarece teatrul ideologie in
seamnă constrângere, închisoare, fiind prizonierul unor im
doctrine, postulate, pe care autorul dramatic n-are voii i
le pună în discuție.

Adevărul se află în imaginar. Teatrul de imaginație e .n
teatrul adevărului autentic, singurul care poate avea o ceiI.I
valoare documentară. Documentul realist nu e nidod.u i
onest și nici liber, fiind aprioric orientat. Imaginația nu po.tu
să mintă. Ea revelează psihologia individului, angoasele Iul
actuale ori permanente, preocupările omului de astăzi și <l<
totdeauna, profunzimile sufletului. Un om care nu visca/.i
e un om bolnav. Funcția visului ține de o necesitate vital.i
la fel ca și funcția imaginației. Un artist căruia se încean a
a i se răpi libertatea imaginativă, adică libertatea spiritului
este un om alienat. Marii revoluționari sau precursorii Im
au fost niște visători, vreau să zic niște utopiști. Când în,sa
utopia devine stare de fapt, obligație, lege, ea se transforma
în coșmar. Visul, spunea un mare psiholog, este o dramă ai
cărei autori, actori și spectatori suntem noi. Teatrul e o
construcție a imaginației libere. Fiecare om simte nevoia sa
inventeze. Eu însumi am scris piese de teatru de dragul bu
curiei de-a inventa. A imagina, a inventa nu sunt activități
aristocratice. Cu toții suntem artiști potențiali. Teatrul anga
jat, orientat, dirijat, dictat de reprezentanții statului, de po
liticieni, nu este un teatru popular, ci unul concentraționar,
... popular. Teatrul popular ține de imaginație și este
augurul într-adevăr liber. Ideologii politicieni au vrut să
"iiliște teatrul și să-l folosească în folosul lor, ca pe un in-
ii ument. Dar arta nu este sau nu trebuie să fie treaba sta-
iului. A pune piedici spontaneității creatoare înseamnă a
mnite un păcat împotriva spiritului. Statul e doar o supra-
mictură artificială a societății. Statul nu se confundă cu
MK ietatea, însă oamenii politici vor să folosească și să con-
i ruleze creația teatrală pentru propria lor propagandă. Și,
mir-adevăr, teatrului îi stă în putință să fie un instrument
i.ivnit de orice propagandă, de ceea ce se numește „educație
politică"', adică dezorientarea și împuierea capetelor. Se
i uvine ca oamenii politici să nu fie decât simpli slujitori ai
ii tei, ai artei dramatice îndeosebi. Nu trebuie s-o conducă
și în nici un caz s-o cenzureze. Datoria lor ar trebui să se
reducă la favorizarea liberei dezvoltări a artei în general și

,i artei teatrale în special. Dar imaginația îi sperie.

în consecință, constatăm că în anumite țări cenzura lace ravagii. Vai de guvernele cărora le e frică de opoziție! Idovada că nu sunt sigure pe poziție.

In alte părți, mai ales în Occident, guvernele sunt mai liberale decât opoziția. Cenzura o exercită opoziția. Reprezentanții acestui soi de opoziție au gustul puterii, pasiunea dictaturii, a constrângerii. Ei exercită o presiune morală în toată regula, un șantaj ideologic și moral. Adesea, acești „maeștri ai spiritului" sunt mai mărginiți, mai intoleranți decât guvernanții, așa încât artiștii acelor țări intră în impasul autocenzurii. Vai de opozițiile care se tem de anti-opoziții și vai de artiștii care, în numele ideologiilor așa-zis revoluționare ori contrarevoluționare, pun stavilă eliberării creatoare, desfășurării nestingherite a imaginației! Nimic nu–l oprește pe cetățean să se angajeze politic după propria-i voință. Dar, în calitate de artist care repune totul în discuție,

el trebuie neapărat să fie liber. Iată de ce sarcina urgi i M I ■ artiștilor și a autorilor dramatici din toate țările este s.i <)• politizeze teatrul sau, mai degrabă, să nu țină seama nici«l> stat, nici de îndrumătorii care vor să-i înregimenteze.
Se spune că arta n-are frontiere. Nici teatrul nu trebuii să aibă. Dincolo de divergențele ideologice, de caste, I.IM naționalisme, dincolo de o patrie sau alta, el trebuie să In patria universală, locul de întâlnire al tuturor oamciiil"i care împărtășesc aceleași neliniști și speranțe revelate di imaginație, care nu e nici arbitrară, nici realistă, fiind clii.n expresia identității noastre, a continuității noastre, a unu i tii noastre.
>

Fără dispoziții pentru creatori! Și fără instrucțiuni de l.i guvern!

(Discurs rostit la Institutul Internațional de Teatru, cu prilejul celei de a iț-a ediții a Zilei mondiale a teatrului)
Martie 1976

As fi scris în orice caz

Am început să scriu teatru în modul cel mai firesc. Nu știu precis ce anume m-a îndemnat, dar n-am intenționat nici să pledez pentru vreo cauză, nici să le arăt contemporanilor calea salvării: i-ar putea duce spre prăpastie. Da, intr-o bună zi am simțit nevoia să fac operă de creație. Mai scrisesem o piesă de teatru pe la doisprezece ani. Apoi am ivut alte preocupări. Nevoia noastră de-a inventa, de-a magma este înnăscută. Toată lumea (chiar și subprefectul a câmp*) scrie ori încearcă să scrie versuri, piese, romane, ı picteze, să joace teatru, să compună muzică ori să bricoeze, să construiască cuști pentru iepuri, a căror utilitate nu ; decât un pretext de moment, după cum credința e și ea ::ar pretextul ridicării templelor, catedralelor, palatelor, -edința dispare, edificiile rămân. Cei care nu le construiesc, care nu compun simfonii și nici *Noaptea regilor,* creează, m mine, opere mai puțin importante sau nu creează nimic, - rumindu-se să joace teatru față de ei înșiși (dacă nu —at in stare să devină tragedieni ori clovni), sau să mintă, su să viseze. Totul e să lași imaginația să se desfășoare cât na. liber cu putință. O operă de artă există ca atare doar _: ı intenția inițială a creatorului si limitele fixate de el la ir:mut (mesaj, ideologii, dorință de a demonstra ori de a

Aluzie la povestirea lui Alphonse Daudet *Le sous-prefet au*

convinge) sunt trădate, depășite. Libertatea imaginației nu este ceea ce spiritele posomorâte numesc „evaziune", i m venție, creație. A crea o lume este o cerință a spiritului; dai 11 fi împiedicat să și-o satisfacă, ar muri prin asfixie. Omul CM.I animalul care râde, s-a spus. Unde nu există umor, adit i libertate față de tine însuți, se trăiește ca într-un lagăi <1. concentrare. Omul este însă în primul rând un animal iau imaginează, care creează. Imaginăm așa cum respirăm, uni în ce mă privește, am simțit pesemne că teatrul e arta \u premă ce permite materializarea cea mai completă a nevul! noastre de a crea universuri. Acolo unde artei i se pun pic dici, unde imaginația nu e lăsată în voia ei, se ridică în <1. plină libertate zidurile închisorilor. Din păcate, e tocmai < < numim uneori eliberare. în vechile regimuri zidurile măi .n au spărturi.

Am fost jucat datorită Monicăi Lovinescu, o prietenă can i-a dat prima mea piesă lui Nicolas Bataille și trupei lui dr actori care au făcut nebunia de-a o reprezenta.

Au existat dificultăți materiale: să găsim bani, sală. N-au fost de netrecut. Piesele mi s-au jucat. Norocul meu a luai mai multe chipuri: pe cel al lui Bataille, al lui Syîvain Dhomme, Mauclair, Serreau, Robert Postec, Quagliu, Maurice Jacquemont, și ale celor mai buni actori din Paris Tsilla Chel ton, Chevalier, Cuvelier, Reine Courtois, Raim bourg, Chauffard, Rosette Zuchelli, Yvonne Clech, Pauletu Frantz, Claude Mansard, Trintignant, Saudrey, Florența-Blot, Claude Nicot, precum și ale altora care au avut gene rozitatea de-a mă lua în grijă, crezând în posibilitatea de-a materializa și spiritualiza fantasmele mele. Fericite, întristă toare, exaltante, așa au fost contactele dintre mine și actori. Azi, nu-mi pot imagina alte întruchipări ale personajeloi mele decât cele dintâi; ele au dat „realitate" pieselor pe care le-am scris.

I'ublicul s-a obișnuit cu mine și mi-a venit în întâmpinare. I u n-am ţinut seama de el. Ba, poate că da, însă mai de- i ı ı bă luptând împotriva lui. Deși nu i-am făcut curte, nu in .ı ocolit. Probabil că s-a recunoscut în universul meu. i îperele se impun prin forţa, prin existenţa lor.

Da, chiar dacă n-aveam succes, mi-aș fi continuat opera. I >evenise ceva indispensabil pentru mine. De altfel, nici- odată „succesul*¹ n-a venit cu-adevărat. Din fericire. Altmin- irri, poate că aș fi făcut concesii.

Teatrul, deși se schimbă, în esenţă rămâne identic. Pre- mm bine se știe, istoria artei este istoria expresiei, istoria limbajului artistic. Cu toate astea, când citesc *Oedip* sau *Sfârșitul jocului* le recunosc în egală măsură ca fiind piese de teatru. Ne recunoaștem în Shakespeare, căci el, înfăţișân- ilu-și epoca, a exprimat realităţi omenești eterne; care sunt și vor fi. De altfel, spun lucruri evidente despre care însă i âţiva gânditori, superior obtuzi sau doar părtinitori, doresc să ne facă să ne îndoim: arta precolumbiană ne vorbește tot atât de direct ca și Bach. Coloanele grecești sunt actuale; templele ne dezvăluie un adevăr ce nu mai aparţine exclu- siv religiilor respective, ci arhetipurilor arhitecturale și — ier- tat fie-mi termenul - frumuseţii. Teatrul e poate o oglindă. Dar e, deopotrivă, un provocator, un ferment, și tocmai de aceea se încearcă transformarea lui într-un instrument. De altminteri, asemenea „îngrijorări** mi se par mai autentice și mai profunde când sunt declanșate spontan de forţa ima- ginativă, creatoare. Nu putem fi decât noi înșine. Și cu cât suntem mai liberi, mai străini de orice alienare autoimpusă, de orice demonstrație și angajament limitativ, cu atât mai mare și mai variată este bogăţia de semnificaţii conţinute în operă și oferite de ea. Spunem adesea despre cineva că apar- ţine timpului său când, de fapt, situându-se de o singură parte a baricadei, nu aparţine decât parţial epocii. Situație ce îngustează - imens! - realul.

Angajarea a devenit o catastrofa. Fără îndoială, treimi* să militezi pentru ceva, să iei parte la organizarea sen ici ■MU Dar, ca să nu te sufoci, e la fel de necesar să creezi în Iii•• i tate. Când vrei cu tot dinadinsul să fii al epocii tale, ţl • poate întâmpla să nu mai fii al nici uneia. Fără exprim.IM * multitudinii de direcţii posibile, nu e cu putinţă decât uni fermitatea, închisoarea fără nici o fereastră. Sunt de p;un i acelui scriitor care, purtând firesc în el însuşi „îngrijor.u ll< epocii lui, le lasă să iasă la iveală şi să prindă formă di li sine. Prin modul lor de expresie, contradictoriu şi lil>< i asemenea opere ne revelează adevăruri mai complexe.

Sunt tradus şi jucat în aproape toate ţările - şi în \.tn dintre cele mai neaşteptate. Pe unii faptul îi supără, dai < I dovedeşte că majoritatea este de partea mea.

Frânturi de idei

Câteodată sunt tentat să abandonez. Dar trebuie să rezist să rezist... Mă apasă povara lumii întregi. E firesc să mă sinii zdrobit; sunt absolut singur. Cu sentimentul că lumea-i o problemă a mea şi că am datoria să rezolv totul. Să lămu resc totul, când eu însumi nu sunt lămurit. Cât orgoliu din partea mea! Mă simt răspunzător pentru toate. în fiecare dimineaţă mă trezesc plin de nelinişte, şi neliniştea conţi nuă; am insomnii, coşmaruri. Trebuie să asigur graniţele statului Israel, trebuie să-i conving pe arabi să încheie pace cu evreii. Trebuie să-i conving pe revoluţionari că nu vot izbuti decât să instaureze teroarea venind la putere, deoa rece, ajungând la cârmuire, vor pune capăt revoluţiei şi vor declanşa represiunea. Or, dacă ei vor teroarea, conştient sau nu, eu trebuie să-i determin să-şi schimbe vrerea. Trebuie

■ i Ic redau occidentalilor încrederea în ei înșiși. Trebuie să-i .... nig pe oameni să nu se mai urască unii pe alții. Căci, .I n .ı i-ar lega nu dragostea, ci măcar prietenia, celelalte pro-!<li mc s-ar rezolva ușor. A mai existat cineva care a dorit ı.ı l.iși lucru: Dumnezeu. El a dat greș. Ar trebui să fiu mai I.iiu-rnic ca Dumnezeu.

In fiecare dimineață sunt obligat să-mi înving neliniștea, oboseala, dezgustul, neputința, lehamitea, o prea mare do-i l n ț ă de a trăi, la fel de mare ca ispita de a renunța la viață, paradoxal amestecată și cu spaima mea de-a fi și de-a nu fi •„iu de-a nu mai fi.

Kuznețov: „Inițial, orice mișcare își ia drept scop adevă-i ul și dreptatea; învingătorilor nu le mai pasă apoi decât să se cramponeze de putere. Dar persecutorii continuă să flu-t u r e stindardul putred al profeților lor, eternii persecutați.“ I ,ucru evident pentru orice om de bună-credință. Numai că foștii „persecutați", care n-au fost chiar așa totdeauna (vezi stânga din Occident), când vorbesc despre dreptate, nu înțeleg prin această noțiune echitatea, ci pedeapsa, sanc-țiunea. Iată de ce tribunalele revoluționare, cele dintâi in-stituții înființate de Revoluția triumfătoare, aveau exclusiv datoria de a-i trimite pe oameni la ghilotină, la spânzurătoare, în fața plutonului de execuție.

Ura față de ceilalți: aristocrați, burghezi, preoți etc. Când reacțiunea pune capăt revoluției, „ceilalți" sunt, bineînțeles, intelectualii, muncitorii. Toată lumea vrea să ucidă pe toată lumea. Istoria e alcătuită dintr-un lung șir de asasinate.

Crima împotriva cuvântului, a sistemului de gândire în vigoare, împotriva limbajului.

Adesea, un limbaj nou pare mai primejdios decât revolta violentă. El se insinuează, pregătește schimbarea, contestă,

aruncă-n aer vechiul limbaj înlocuit de un nou ansamblu de concepte. Astfel gândirea aflată la putere e prinsă în c.ip cană. Un anumit sistem de expresie, de gândire e prins iu capcană. Subversiunea se poate afla în limbaj, mai ales in limbaj. Transformarea mentală determină toate transloi mările.

In meseria mea, de scriitor și om de teatru, constat i .ı unii critici literari sau dramatici simt, intuiesc primejdi i Asemenea critici pot să accepte, să admită, opere ideologii revoluționare, dar care nu revoluționează prin nimic seni tura, limba, teatrul, literatura, formele sculpturale, picturali etc. O operă care pledează pentru o mișcare revoluționau sub aspect politic, dar care e scrisă într-un limbaj obișnui ı accesibil criticului conservator, i se pare acestuia inofensiva la fel de inofensivă ca o fabulă.

Realismul în literatură, în teatru, în arte, reîntoarcerea la folclor (în baletul rus, de pildă), încurajate, adoptate de regi murile totalitare, dovedesc că răsturnarea încă nu s-a înfap tuit, că este temută și că regimurile așa-zis „revoluționare' nu sunt revoluționare, ci, tocmai dimpotrivă, conservatoare, reacționare.

De aceea, preferințele burghezilor occidentali și cele ale burghezilor din Est coincid, întâlnindu-se în limitele realis mului, verismului, academismului, artei pompieristice.

Acum câțiva ani, la Veneția, cu prilejul unei bienale unde trimiseseră opere pictori din toate țările lumii, admiram și ne minunam: câte demersuri pasionante, câte forme noi, câte experiențe, câtă invenție la pictorii americani, francezi, germani, englezi, italieni, polonezi, ce formidabile înnoiri ale expresiei artistice! Doar pavilionul sovietic era ticsit de compoziții țepene, anacronice, prostești, moarte. Cea mai plată propagandă politică ilustra spiritul perimat al dicta-torilor culturii. Acolo domnea politizarea extremă, ucigătoare pentru orice artă, pentru orice gândire. întristătorul pavi-lion nu prea avea vizitatori. Totuși, un bătrân burghez vene-țian, cu ghetre și monoclu, se afla în culmea admirației și îndemna vizitatorii să intre în pavilionul cu pricina, repe-tând întruna: „Priviți, vă rog, priviți! Mai există și pictură .idevărată, și artiști mari, păcat numai că sunt bolșevici!'[1] ı)esigur însă că bătrânul burghez s-ar fi simțit bine, chiar minunat, printre bolșevici, dac-ar fi fost numit director al vreunui muzeu sau ministru al Artelor în Rusia.

Unii critici mă tratează drept farsor, drept impostor. Pen-tru că sinceritatea mea e totală. în mediocritatea lor, nu pot să priceapă că problema binelui și răului, a imposibilității cunoașterii, a existenței, a angoasei existențiale, a scopurilor ultime ale omului etc. mă preocupă în așa măsură, mă ab-sorb. Pentru ei totul se reduce la combinații. Eu mă expun criticii lor, mă înfățișez cu adevăratul meu chip. De aceea

mă acuză de minciună. Ei vorbesc numai de succes și insucces, de reușită, de „cariera mea teatrală", de locul pe care-1 merit sau, mai degrabă, nu merit în literatură. Ei apreciază că ceea ce scriu este fie mai bun, fie mai prost decât ce-am scris înainte. Pentru ei sunt un obiect de invidie sau de contestație, în timp ce, în mintea mea, nu despre asta e vorba. E fastidios să le explic cum stau de fapt lucrurile. Ei nu ascultă ce spun eu, sunt atenți doar la timbrul vocii mele: e de tenor sau de bariton? Cuvintele cântecului nu-i interesează.

E drept că raportez totul la mine. O fac și acum. într-adevăr, *Jurnalul* te predispune la îngăduință față de tine însuți; letargie a spiritului critic și autocritic. Așterni pe hârtie tot ce-ți trece prin cap. în realitate, acele lucruri nu-ți trec prin cap, altminteri capul ar fi mai cu băgare de seamă. Scrii tot ce e mai facil, mai sentimental, mai puțin gândii Mă hotărăsc să fac o selecție. Chiar și această ultimă frază scurtă aduce prea mult a „jurnal intim". îmi lipsește o anii me densitate. Dar și observația asta aduce prea mult .1 „jurnal intim". Voi continua, totuși. Oricum, aș dori să se înțeleagă că deși adesea vorbesc despre mine, vorbesc în special despre ceilalți, dar o fac prin intermediul unui per sonaj, iar personajul sunt eu, desigur, sugerând astfel că vorbesc de alții prin mine. în primul rând, mă tulbură în trebările, problemele. Tot ce se petrece în univers *mă pri veste personal.*

în ciuda oricăror piedici, să păstrăm în adânc, dar prezentă, speranța bucuriei. în pușcării, pe câmpurile de luptă, în timpul torturilor, oamenii au avut-o. Fiindcă bucuria e încununarea neîndoielnică a tuturor lucrurilor. Dar câtă răbdare, câtă răbdare ne trebuie! De mii de secole sunt aici, aștept, mă agit, aștept agitându-mă.
„Jurnalul unui cetățean fără voie",
II Giornale, 6 ianuarie 1975

Teatrul nu poate evolua dacă nu va fi depolitizat

Cred că interpretarea dată recent de câțiva tineri filozofi, eminenți de altfel, operei lui Samuel Beckett este aberantă, într-adevăr, faptul că țin să vadă în Samuel Beckett o victimă a societății moderne, a capitalului, un fel de schizofrenic, contrazice opera și gândirea atât de lucidă a scriitorului. Nu din cauza condiției sociale sau politice suferă Samuel Beckett, ci din cauza condiției existențiale, din cauza situației ontologice a omului. O condiție socială favorabilă n-ar

I.ice decât să atenueze întru câtva răul fundamental de a fi în lume, după cum o condiție socială nefavorabilă n-ar face decât să-l agraveze într-o oarecare măsură. Din câte știu, nici o revoluție n-a reușit, și nici nu va reuși vreodată, să rezolve problema existenței umane, a ființei umane.

Azi, e destul să privim puțin în jur și să medităm la tot ce s-a întâmplat de aproape două secole încoace, dar îndeosebi în ultima jumătate de veac, pentru a constata falimentul iremediabil al revoluțiilor, al ideologiilor, al mișcărilor politice. Vorbind despre revoluția burgheză și despre societatea instaurată după 1789, Marx însuși o considera pe aceasta din urmă mai puțin bună decât societatea feudală. Revoluțiile următoare au fost de asemenea regresive din punct de vedere politic, uman, spiritual. Revoluțiile actuale au cufundat și mai adânc omul într-o condiție mizeră, mărturiile în acest sens fiind nenumărate. Că ne convine ori nu, nici Beckett, nici marii scriitori și artiști din alte epoci ori dintr-a noastră - Kafka, Dostoievski, Proust, Faulkner -, nici filozofii - Kierkegaard, de pildă, și mulți alții —, nu pot fi înțeleși dacă se ignoră problema scopurilor ultime ori cea religioasă, care i-a obsedat fără s-o poată rezolva și de care nimeni n-are cum să facă abstracție. Răsturnările istorice nu reușesc decât să ne ducă din rău în mai rău. De altfel, la Marx și la alți utopiști, găsim mituri degradate, devenite ideologice, dar la fel de elocvente ca și cele religioase: căutarea unui nou Ierusalim, paradisul pierdut, transcenderea istoriei, regenerarea și salvarea omului etc.

Dacă titlul primei piese a lui Beckett, *Așteptându-l pe Godot,* e cât se poate de expresiv, de clar, ultima lui operă, *Le Depeupleur6* (la fel de apropiată de Kafka și de Borges),

6 Exterminatorul (n. t).

nu e mai puțin evidentă: omenirea, aruncată în văgăuna i aie este lumea, se chinuie să urce spre cercurile superioare, din colo de această lume, tocmai. întreaga operă a lui Beckcli reprezintă strigătul omului împotriva divinității, întruchl până, cum am spus de mult, și formula s-a răspândit, im.i ginea lui Iov pe grămada lui de gunoi.

Ca să revenim la teatru, vom spune în primul rând că el poate evolua doar dacă va fi depolitizat sau dacă va depăși politicul, integrându-1. „Politizarea infantilă'' a teatrului despre care ne vorbește Rene Kaliski în ultimul număr din *Cahiers Renaud-Barrault,* într-un text esențial, constituie impasul teatrului actual. Trebuie să recunoaștem însă că în același impas s-au găsit și autori metafizicieni sau religioși (nu voi numi o religie sau alta), însă metafizica lor era fie insuficientă, fie debilă. *Orice voință revoluționară adevărații, adâncă, este supraistorică,* deliberat sau nu, în ciuda ideologiilor care-i ascund conținutul profund, autentic. Nu e mai puțin adevărat că nevoia de religie reprezintă cea mai pro fundă nevoie a oamenilor. Fără ea, nu există decât cata strofe, disperare, moarte.

Totuși, câteva realizări, câteva semne premergătoare, câteva opere par a înfiripa de pe-acum speranța, tendința depășirii teatrului politic și renașterea, redescoperirea unei tradiții pierdute, uitate.

în primul rând, țin să citez capodopera lui Robert Wilson: *Le Regard du sourd.* Piesa condensează istoria universală, o întreagă cosmogonie e văzută fentasmatic, prin viziunile și delirul unei experiențe personale, personală pentru că este universală și pentru că fiecare eu reflectă lumea. Am putea vorbi de o cruzime evidentă a divinității - creația, pasiunea și moartea sunt trăite de oricine cu aceeași forță cu care le trăiesc miliarde de alte ființe. Ei da, dacă toate astea s-ar fi putut împărți în așa fel încât fiecare să îndure numai o miliardime din suferința universală, totul ar fi fost simplu. I >.ir unicul se află în fiecare dintre noi. Și marea tragedie cosmică - întreagă! - o suferă fiecare singur. Ce este opera lui Wilson dacă nu istoria universală trăită de un singur ins, de la început până la sfârșit, până la noua naștere a lumii, asa cum ne este înfățișată în ultimele scene, în toate imaginile dinspre final?!

Voi reaminti și recentul spectacol realizat de Andrei Șerban, *Medeea,* unde regizorul încearcă să readucă ceremonia, cultul, liturgicul în teatru. Aceste cuvinte sperie, regizorul nu îndrăznește să le rostească, eu în schimb îndrăznesc. Nu și cei cinci-șase critici dramatici de la noi, care țin să orienteze teatrul; ei nu s-au pronunțat asupra spectacolului, a cărui semnificație profundă nici n-ar fi putut-o detecta cu mijloacele de care dispun. Vom revedea *Medeea* în octombrie, la Espace Cardin. Sper. *Medeea* lui Andrei Șerban e o

încercare teribilă, tragică, aproape disperată, nemărturisită, de-a regăsi rituri arhaice, gesturi, sunete, modulații, modele pe care le purtăm dintotdeauna în adâncul ființei noastre, dincolo de cultură, dincolo de civilizație: modele, arhetipuri care se cer scoase la lumină, în scopul reintegrării umanității pierdute într-o ordine spirituală și cosmică, reinventată sau regăsită.

Le Figaro litteraire, 24 iunie 1972 (?)

Nu-mi place Brecht

Nu-mi place Brecht pentru că este didactic, ideologic. Nu e primitiv, ci primar. Nu e simplu, ci simplist. Nu propune teme de meditație, ci reflectă, ilustrează o ideologie; nu mă învață nimic, nu face decât să repete. Pe de altă parii nefiind decât social, omul brechtian e plat, are doar dou.i dimensiuni, cele ale suprafeței, îi lipsește profunzimea, di mensiunea metafizică. Nu este un om întreg, adesea nu i decât o paiață. De pildă, în *Excepția și regula* sau în *Un om egal un om,* ființa umană e condiționată exclusiv social, un social conceput însă intr-un mod anume. Or, în noi exișt.i și un aspect extrasocial, și tocmai el ne dă libertate în con fruntarea cu socialul. Se pune și întrebarea dacă nu-i mai potrivit să vorbim nu despre libertatea ființei umane, ci de spre mai complexa ei condiționare. Oricum, omul brecli tian este infirm, deoarece autorul îi refuză libertatea interioară, adâncă; este și fals, deoarece autorul îl înstrăinează tocmai de ceea ce⊣definește. Nu există teatru care să nu reveleze o taină; nu există artă fără metafizică, după cum nu există social fără substrat extrasocial.

Le Figaro litteraire, 12 martie 1971

Teatrul spaimelor mele

Acum câțiva ani, mă credeam pe moarte. Câteva luni am trăit într-o spaimă nebună. Nu știu dacă moartea mă îngrozește mai tare decât bătrânețea. Sunt oameni care se tem de bătrânețe, nu și de moarte. Sunt oameni care se tem de moarte, nu și de bătrânețe. Nu cred să existe unii care să nu se teamă nici de bătrânețe, nici de moarte. Eu mă aflu printre cei mai năpăstuiți, de vreme ce mă tem de amândouă. Nu înțeleg cum de pot exista inși neînfricoșați de moarte. Viața nu-i mare lucru, dar este bunul cel mai puțin nesigur pe care⊣am. Neantul mă sperie mai mult decât o posibilă existență în lumea de dincolo, admițând că aș crede

i u-adevărat într-o asemenea aventură în necunoscut. Multora le e frică de necunoscut. Și pe mine m-ar înspăimânta necunoscutul, și nu moartea, dacă aș fi intr-adevăr credincios. A fi aici doar pentru câteva clipe mi se pare o profundă aberație. Poți accepta să mori pentru patrie, pentru societate, pentru omenire, dar patria, societatea, omenirea sunt și ele muritoare. încercăm să trecem propria noastră moarte asupra unor oameni sau entități la rândul lor pieri-

toare. Lucien Goldmann, care a murit nu demult, afirma că moartea nu există pentru noi. Doar eul îi simte existența (e paradoxal să zici despre moarte că „există“ sau că „nu există“). Pentru el, nu exista decât transformarea nesfârșită a materiei ori a energiei - și asta îi era de-ajuns. Dar numai conștiințele individuale contează. Iar conștiința nu poate fi decât individuală. Gânditori actuali, marxiști ori psihanaliști, încearcă să demistifice moartea. Eu unul nu prea înțeleg ce înseamnă asta. Faptul că moartea e ceva firesc nu mă consolează deloc, căci tocmai legile naturale îmi sunt potrivnice. Contra legii naturii mă revolt eu. Zadarnic, deznădăjduit. Indiferent dacă-i bună sau rea, mai curând rea. Iubesc Ființa, o iubesc cu pasiune. Cum de acceptă unii moartea? E cu putință să nu iubești Ființa? Rădăcinile acceptării ori ale refuzului morții sunt iraționale. Oare din ce plămadă sunt alcătuite inconștientul și conștiința acelor oameni? Ce preț pun ei pe lume, pe propria lor persoană? Nu neapărat un preț mic. Cine-i mai orgolios, acela care acceptă moartea sau acela care n-o acceptă? Aș fi ispitit să răspund că mai orgolios e cel care n-o acceptă, cel care își acordă o importanță exagerată. Totuși, mulți, sau măcar unii, doresc să moară fiindcă sunt bolnavi și se simt împuținați de boală, cu toate că și un bolnav poate contempla cerul, poate privi. Alții vor să moară deoarece consideră că socialmente și-au ratat viața, au decăzut. Oare nu ei sunt marii orgolioși? Eu

fac literatură ca să fiu auzit de ceilalți, ca să am un loc pro eminent în viața socială. Nu e unicul motiv, desigur. M.II sunt și altele, pe care am încercat adesea să le explic. Succc sul literar, când îl am, îl disprețuiesc. Când nu⊣am, sufiii Și totuși nu reușita socială mă leagă de viață. A privi atent un fir de iarbă, a mă concentra asupra lui, îmi este destul. Sau aproape: pentru mine, existența seamănă cu succesul. Nu mă satisface, dar dac-aș fi amenințat - și sunt, suntem cu toții - s-o pierd, aș găsi clipă de clipă în existența cea mai sordidă, cea mai nenorocită, un izvor de bucurie, de încân tare. Oamenii se împacă oare cu gândul morții din prea multă sau din prea puțină imaginație? îmi imaginez veacu rile, miliardele de ani ce se vor scurge după moartea mea. Timpul este însă o categorie a conștiinței subiective. Con știința odată anihilată, nu mai există timp. Moartea eternă e doar o clipă fără sfârșit, dar o clipă încremenită, în afara duratei, în afara infinității timpurilor. Eternitatea nu e nici lungă, nici scurtă, este nedimensională.

Sunt oameni care acceptă împăcați moartea pentru că au realizat ceva, pentru că lasă ceva în urma lor: o operă, fapte consemnate de Istorie. Pentru asemenea inși, nu există ruptură între ei și istorie, între moartea și viața lor, deoarece au sentimentul că rămân legați de ceva, că nu sunt rupți de toate, că ce-au înfăptuit se continuă în alții.

Pe vremea când aveam impresia că moartea îmi dă târ-coale, eu, dimpotrivă, simțeam o ruptură totală între mine muribundul și cel ce fusesem înainte, cel viu. Tot ce făcu-sem, tot ce scrisesem pentru a nu mi se șterge amintirea, pentru a lăsa o urmă, mi se părea absolut lipsit de însem-nătate, de interes. Banii, notorietatea, luptele ideologice, știința și politica se îndepărtau de mine. La fel prietenia, dragostea. Trăisem degeaba. Nimic nu mai avea valoare.

I otul fusese zadarnic, caraghios, mediocru, dacă nu chiar i eva mai rău decât toate astea la un loc. O devalorizare to-i.ilă. Lumea mi se sustrăgea ori eu mă sustrăgeam ei. Tot ce trăisem, simțisem, spusesem se prăbușea odată cu întreg universul. Adevărat era numai absolutul morții, în fața căruia mă găseam. Sau, mai degrabă, înapoia mea se afla neantul, iar acolo chiar, în fața mea, un alt neant.

Dacă aș fi rămas mai mult timp în acest *no man's land,* cred că mi s-ar fi întâmplat ceva extraordinar, revelator.

De-atunci au trecut ani. Am redobândit interesul pentru acțiune, pentru acțiunea de-a scrie, pentru polemicile mele stupide, pentru morală, literatură, metafizică. Știu că nimic din ceea ce fac nu are sens. O știu prea bine. Dar o știu în cu totul alt fel decât o știam în timpul îngrozitoarei mele experiențe. Acum e un simplu gând, doar ceva mai puternic, ceva mai puternic, însă mai abstract, de parcă nici n-ar fi al meu. E ceea ce am știut dintotdeauna, fără s-o fi știut totuși niciodată, e ceea ce mi-am spus dintotdeauna, fără să mi-o spun cu-adevărat niciodată.

Vai, întotdeauna am fost îndrăgostit de miracolul lumii, întrebându-mă mereu dacă viața nu-i cumva un divertisment care încearcă fie să-ți ascundă absolutul, fie să te distragă de la el, fie să-ți împiedice gândirea să i se dedice în întregime.

Și totuși. Există momente când Manifestarea apare, cum se și cuvine, incredibilă, misterioasă, altfel decât în lungile zile triste si cenușii ale obișnuitului. Devenim conștienți de
› >>>› existența misterului. Paradoxal, când creația ne apare misterioasă și incredibilă, tocmai atunci devine ea certitudine și prezență, gata să-și reveleze semnificația. Existau pe vremuri aurore triumfale, epifanii glorioase. Puteai să crezi că lumea se năștea chiar în acea clipă, odată cu tine. Puteai să crezi că se va naște în fiecare dimineață, la infinit, odată cu noi, care ne-am naște în fiecare dimineață.

Cândva, demult, m-am îmbarcat pe un vapor. Mă îmb.u casem noaptea. A doua zi m-am trezit devreme. Am k sii din cabină. Pentru întâia oară, era acolo marea, pentru întâia oară erau acolo soarele și cerul în toată splendoai r.i lor; nu mai fuseseră niciodată până atunci, deși erau dintoi deauna, dar în fiecare zi pentru întâia oară.

De ani și ani, în fiecare dimineață agonizez, simt că moi
Obișnuința mă face să revin la viață, nu noul. Trebuie s.i reintru într-o existență uzată. O existență care seamănă cu
A > > un fel de moarte. îmi reiau existența în uzură și bătrânețe ori în mijlocul zgomotului și furiei acestei lumi mânate d< ură și de spaimă - amândouă la fel de tragice și la fel de monotone.

Mă liniștesc mișcându-mă, lucrând. Pe jumătate.

Seara îmi regăsesc cu desăvârșire calmul. Știu că mâine va fi un cer nou. Știu că mâine va fi altfel. Știu că miracolul e mâine. Și am dreptate.

Il Giornale, 17 februarie 1975

Apărarea poetului

Mi se întâmplă destul de rar să mă simt emoționat la teatru. M-am simțit de câteva ori în ultima vreme.

Piesa neliniștitoare a lui Amos Kenan, *Le Lion,* jucată fără succes; piesa tragică, sfâșietoare, a lui Boris Vian, *Les Batisseurs d'Empire-,* admirabila piesă a lui Billetdoux, *Va donc chez Thorpe-,* piesa minunată, originală, subtilă, disperată, tandră, a lui Roland Dubillard, *Naives hirondelles,* și, în fine, piesa lui Romain Weingarten, *Les Nourrices,* despre care voi încerca să vorbesc, mă liniștesc, dacă nu în privința păcii și echilibrului în lumea viitorului, cel puțin în privința viitorului teatrului.

>

intr-adevăr, întâlnirea atâtor autori de o atât de mare diversitate, care se reunesc și ne dezvăluie, prin discursuri ((implementare, același chip monstruos al realității, al realității noastre, nu e întâmplătoare. Trebuie să-i ascultăm (u atenție.

Dintre toate operele citate, piesa lui Franțois Billetdoux - .ivând, ca și celelalte, drept temă Refuzul - este în chip mai (crebral și mai tradițional îndreptată spre propriul ei scop. (',cea ce câștigă însă prin precizie pierde, poate, prin elocvență; celelalte piese, dimpotrivă, fiind mai interiorizate, sunt mai acute: angoasa pătrunde până în rărunchi.

Deci elementul comun al acestor poeme dramatice constă, pe de-o parte, în faptul că exprimă toate aceeași nesupunere la „ordinea" lumii, la aberația tiraniilor; iar, pe de altă parte, aceeași groază lucidă a poetului în fața unei umanități cuprinse de o înspăimântătoare și atât de primejdioasă sminteală, paradoxal tributară unor ideologii diferite, la fel de rezonabile, la fel de bine organizate, la fel de perfect articulate ca și sistematizările logice ale nebunilor. Ca și cum, rătăciți în labirint, am încerca să găsim drumul cu ajutorul unor hărți false.

Piesa lui Romain Weingarten e simplă și ușor de înțeles. Unul dintre protagoniști, Pruvost, lucid și sensibil atât cât poate fi un adult cu suflet de copil, se zbate pradă incoerenței vieții noastre obișnuite, el fiind o victimă nu numai a cretinilor mondeni, snobi ori literați, caraghioși și inconștienți, dar mai ales a lumii „afacerilor", a falimentelor, a prostiei mărețe prin grotescul ei, a „luptei pentru viață" și a morții pentru bani; o victimă a înșelătoriilor, mașinațiilor, ferocității, a lipsei de iubire, a poftelor.

Vedem oameni orbiți de un egoism atroce, dezumanizați de o vanitate stupidă, oameni care, fiind nebuni, hidoși, nesăbuiți, se consideră sănătoși la minte și la trup. Nu poetul delirează, ci lumea idiotizată de zgomot și de furie: poetul constată delirul, cruzimea. De aceea nebunii îl iau drept nebun.

In piesa lui Weingarten regăsim uneori climatul insu-

portabil din opere precum *In hățișul orașelor* de Brecht (care e și oglinda înspăimântătoare a ferocității), dar concluzia este mai puțin simplistă, mai puțin rudimentară, iar mesajul mai puțin partizan decât la dramaturgul german.

Două personaje, benefice și teribile totodată, necruțătoare și senine, „doicile[11], contrastează cu toate celelalte. De câte ori apăreau în scenă, mă cramponam de minunata lor seninătate, de parcă le-aș fi recunoscut, atât pe indiancă, cât și pe negresă, frumoase amândouă. în mod evident, ele nu reprezintă un simbol abstract, ci imaginea concretă, materializarea unei realități neprihănite, temeiurile imuabile pe care, dacă am vrea, le-am regăsi în noi, întruchiparea unei lumi a purității la care continuăm, în ciuda a tot și a toate, să sperăm și pe care debandada Istoriei și a feluritelor istorii n-a izbutit încă, și poate nu va izbuti niciodată, s-o murdărească, s-o desfigureze. Ele reprezintă, de asemenea, și spiritul care judecă totul.

Ca să ne facă să înțelegem mai bine semnificația doicilor, Weingarten aduce în scenă alte două personaje feminine, derizorii și odioase, halucinant de veridice, constituind parcă contrapunctul, imaginea inversată, negativul Sfintei Cecilia si al Simonei.
>

Piesa e fără doar și poate o operă cu un mesaj simplu, luminos: critica acerbă, împinsă până la limitele caricaturii, a lumii de coșmar care ne înconjoară.

Spunând coșmar, am folosit cuvântul potrivit, căci multor poeți lumea li s-a înfățișat ca un coșmar. Nu așa apare ea în *Macbeth*? Cât despre *Oedip* de Sofocle, „criticii dramatici“ ai epocii i-au reproșat pesemne autorului că e schi-

/ofrenic... Şi nu-i deloc exclus ca martorul şi profetul cel mai lucid, cel mai clarvăzător, al secolului nostru, Kafka, să continue a fi considerat nebun, bineînţeles de către nişte imbecili smintiţi care se cred sănătoşi. Dacă unui asemenea judecător mediocru i s-ar da să citească un text de Michaux, ascunzându-i-se semnătura, ne imaginăm lesne ce inepţii ar debita. Iar dacă ne gândim la *Ciuma* lui Camus, ce altceva este acolo dacă nu tot un coşmar revelator? Iar în una dintre ultimele piese ale lui Sartre, cu adevărat valoroasă e tot o scenă de coşmar, scena cu crabii.

Interesante în *Les Nourrices* de Weingarten sunt noutatea şi caracterul esenţialmente teatral al operei, al tehnicii, al mijloacelor de expresie.

In loc să ne ţină un discurs - ineficient, discutabil si controversabil ca toate discursurile si ca toate demonstraţiile Weingarten ne înfăţişează hidoşenia sau ferocitatea prin chiar imaginile, sporite, ale hidoşeniei şi ferocităţii. Disperarea, spaima sunt trăite, sunt profunde şi sunt prezentate ca evidenţe reale şi vii, de o rară forţă poetică. Aşa e pasărea morţii; omul ucis şi de-a dreptul îngurgitat; oameni deveniţi propriile lor caricaturi şi aflându-se acolo în această calitate; discuţiile stupide din birouri şi saloane - întocmai cum se desfăşoară ele în realitate —, şi urâţenia mai urâtă ca urâtul, toate la un loc alcătuiesc realismul dramatic al lui Romain Weingarten, care vizualizează mai expresiv decât vorbeşte, şi tocmai de aceea vorbeşte cu violenţă şi cu furie, cu durere si cu umor.
»

Da, da. Sunt ucise cadavre, altele sunt reînviate; pretutindeni, clipă de clipă, viii sunt ameninţaţi cu exterminarea în masă; bombe uriaşe explodează în cele patru puncte cardinale; planeta e gata să sară în aer, iar când poetul dă glas atrocităţii existente prin expresii atroce, i se obiectează că nu ştie ce spune, că minte, iar spiritele confuze îl acuză de

Mai degrabă mediocritatea, miopia intelectuală s II cuveni tratate.

Din păcate, ştim însă prea bine că sunt incurabile.

France-Observateur-, 16 noiembrie 1961

Scrisoare despre piesa La Peau

d'un fruit sur un arbre pourri7

de Victor Hai'm

B. Poirot-Delpech e unul dintre marii critici care au vorbit laudativ despre spectacolul ce se joacă actualmente la Theâtre de Poche: *La Peau d'un fruit sur un arbre pourri* de Victor Haîm, în regia lui J.-P. Roussillon *{Le Monde,* 12 mai 1971).

Ţin, la rându-mi, să vă împărtăşesc surpriza şi bucuria ce m-au stăpânit descoperind în Victor Hai'm un autor de

7 „Coaja unui fruct pe un arbore putred" *(n. t.).*

mare clasă; am asistat la performanţa lui Etienne Bierry, care, singur pe scenă timp de o oră şi jumătate, în decorul lui Abnapalb, decor minimul, auster, adecvat textului, ne-a ţinut în tensiune, cu o rară economie de mijloace, cu atenţia mai încordată decât la un film de suspans.

Rezumatul piesei s-a mai făcut. E vorba de un ministru dintr-un guvern totalitar, demis şi ameninţat cu moartea de către regim pentru vina de-a fi avut *prea devreme* ideea unei legi ce prevedea aplicarea „torturii preventive pentru fiecare cetăţean". Acum, când ministrul prigonit, cu viaţa primejduită, se află singur într-o bizară pustietate, înconjurat tic mitraliere, grenade, pistoale automate, încolţit şi fără scă-|ure, acum, împrejurările, momentul strategic fac ca legea ..l lie aplicată, dar de către alţii: foştii lui colegi şi şeful-dic-I.Itor. Proscrisul rămâne însă proscris.

O temă devenită, din păcate, clasică. Şi de o stringentă ,ict ualitate. Asemenea lucruri se petrec frecvent în ţări de t are deocamdată, numai deocamdată, ţările noastre se deosebesc.

Situaţii similare au fost adesea denunţate. Rareori însă

> >

cu asemenea forţă şi rigoare. Limba e precisă, clară, impresionantă, iar umorul, în tragismul lui, colosal.

Extraordinar este însă faptul că sfârşim prin a resimţi un fel de milă pentru insul hăituit, ridicol şi prost, căci prostia politică, şi nu altceva, se incriminează aici. La urma urmei, Macbeth însuşi e o brută politică răvăşită de ambiţia puterii şi de cruzime, patimi ce se întorc împotriva sa. Ceea ce dovedeşte nu doar actualitatea temei, ci şi permanenţa ei.

Ştiu, n-am reuşit să redau caricatura „tragismului", profundul adevăr al piesei lui Victor Haim. N-am reuşit nici să fac să se înţeleagă că Etienne Bierry este unul dintre marii actori de astăzi. Duceţi-vă să vedeţi. în plus, nu pot spune cât am râs la acest spectacol mai mult decât ubuesc.

Paradoxală e mai ales următoarea situaţie: în ciuda cri-

>

melor comise, personajul, pe cât de imbecil, pe atât de crud, devine vrednic de compasiune în singurătatea lui absurdă, părăsit cum este, decăzut şi nemaiînţelegând absolut nimic.

Un spectacol palpitant, care demontează logica abracadabrantă a tiraniilor.

Le Monde, 25 iunie 1971

Euripide, cu ochii în lacrimi...
Am fost de sute de ori la cinematograf. Cel mai adesea m-am plictisit, fie la filmele cu „teză", fie la filmele erotice, polițiste, la filmele militare, la filmele al căror suspans ma făcea să casc, la filmele conformiste și nonconformiste ori la cele „de idei", căci există filme „de idei", cele mai con fuze, cele mai mediocre. Atâția cineaști se vor profesori de gândire! Imaginați-vă, bunăoară, „filozofia[11] unui Godard.. Și a multor altora, semidocți fuduli, dorind să demonstreze ceea ce toată lumea știa dinainte sau nu voia să mai știe.
> >

Mi-au rămas în amintire câțiva clovni de geniu, Keaton sau Chaplin, bineînțeles, câțiva regizori, Dreyer, Bergman, Rene Clair, Bunuel - în ce⊣privește pe Losey, să mai aștep tăm și poate încă doi-trei, ale căror nume îmi scapă în clipa de față.

E drept, în anii din urmă am fost răsfățat: *Odiseea spațială-,* neuitatul *Rubliov, Calea Lactee-,* în acest din urmă film există o scenă în care un chelner, tot servind stridii unor clienți spilcuiți, le declară la un moment dat într-o doară că Dumnezeu există și că faptul este de domeniul evidenței. Ei bine, l-am crezut, mi-am dat seama brusc că nu poate fi altfel și am părăsit sala pe jumătate convertit. Un asemenea lucru ți se poate întâmpla într-o catedrală, în închisoare, în singurătate sau, de ce nu?, cum spuneam, într-o sală de cinematograf.

Există însă cineva despre care țin neapărat să vorbesc si acesta este Cacoyannis. Văzusem mai demult filmul său *Electra-,* nu poți să nu fii impresionat încă de la primele imagini de figura lui Agamemnon, revenind din război, victorios, cu cea mai regală înfățișare din câte mi-a fost dat să văd. Și cum aș putea uita scena cea mai dură și mai tare văzută vreodată de mine pe ecran: uciderea mamei, care face ca pământul și cerul să se întoarcă pe dos (da, lucrul acesta e „realizat" cinematografic), ucidere a cărei nelegiuire se repercutează în întregul Cosmos?

Acum am văzut *Troienele,* tot în regia lui Cacoyannis, unde grandoarea tragică a lui Euripide ne este transmisă prin voci și imagini.

Atâția regizori sacrifică adevărate monumente ale literaturii, ale artei dramatice, pentru a le moderniza după bietul lor gust, pentru a le inocula jalnica mediocritate a „gândirii", a ideologiei lor; atâția regizori ne oferă capodopere *recitite* de ei (cum se spune acum) anume pentru noi. Și din acest gen de recitire nu iese nimic, nimic nu pare „adevărat", totul rămâne doar actualitate superficială, nesemnificativă si diluată la maximum.
>

Cacoyannis nu trișează; el ne face să înțelegem că restituindu-ni⊣pe Euripide ne prezintă implicit deplina actuali-

tate a tragediei oamenilor, al căror destin e de-a se ucide unii pe alţii, ceea ce înseamnă actualitate, trecut, permanenţă.

Filmul e dur, simplu, adevărat. Cacoyannis îl lasă pe Euripide să vorbească, şi forţa cuvântului ne izbeşte odată cu frumuseţea sublimă a imaginilor, pregnante, violente, în nuditatea peisajului.

Nuditate a imaginii, nuditate a tragicului, nuditate a violentei si a destinului omenesc: toate ne sar în ochi, măre-

> >

ţia operei ne copleşeşte, tragismul existenţei se arată evident, limpede, de la început până la sfârşit.

Consolarea paradoxală pe care ne-o aduce spectacolul lui Cacoyannis este că, deşi existenţa e tragică, deşi lupta omului cu omul constituie chiar destinul nostru, această perpetuă tragedie este grandioasă.

Le Figaro, vineri 24 septembrie 1971

Apropo de Beckett

Interpretarea pe care spirite mai mult sau mai puțin luminate o dau operei și persoanei lui Beckett este aberant.i Căci a vedea în Beckett o victimă a societății burgheze, .1 capitalismului, înseamnă a răstălmăci opera și gândirea seri i torului. Nu condiția socială și politică îl face pe Samud Beckett să sufere, ci condiția noastră existențială, situația metafizică a omului. Neliniștea e o stare inerentă condiției umane. Toate societățile sunt rele, întreaga omenire, întreaga creație trăiește de la început în suferință. Dacă devii conști ent de lucrul acesta, nu poți să nu suferi. Dacă nu devii conștient de el, îl resimți totuși ca pe o suferință inconștientă. A te naște și a muri, iar între naștere și moarte a ucide pen tru a te hrăni e inadmisibil. Era să spun că nu e „natural". Creațiunea e ratată. Trebuie refăcută. Nu ne vorbesc Cărțile Sfinte de o lume reînnoită? Situația tragică a omului, viața ca un rău sunt fapte ce nu-și au sorgintea nici în capitalism, nici în gândirea iudeo-creștină. Indienii, chinezii, precolumbienii, toate vestigiile civilizațiilor arhaice ori așa-zis primitive ne dovedesc că această poziție cel puțin inconfortabilă a fost resimțită sau denunțată dintotdeauna. Condiția

> > >

socială nu face decât să atenueze întru câtva sau să agraveze întru câtva răul fundamental de-a fi în lume; orice viață înseamnă suferință. Și animalele suferă; întregul univers e suferință: agresiune, apărare - iată esența vieții. Ne zbatem, ne luptăm unii contra altora, ne devorăm unii pe alții, ca să mănânci ești obligat să ucizi, deoarece trăim într-o economie închisă: nimic nu ne vine de aiurea. Nici o ființă nu-si ac-

>>

ceptă moartea. Pentru fiecare creatură - om, animal, plantă - propria-i moarte se identifică cu moartea universală. Fiecare în parte agonizează pentru toți și pentru totul. Moleculele noastre se devoră și ele unele pe altele. Dacă privești la microscop o picătură de apă sau o picătură de sânge, vezi

In ca război, distrugere, măcel. O furnică izolată de celelalte Iurniri simte amenințarea, spaima, încearcă să scape de moarte. Batalioanele de insecte se războiesc, sunt cuprinse di furie, își fac rău unele altora, se omoară unele pe altele. Asta-i legea naturii, legea vieții, iată ce ni se spune și ce i el uzăm noi să acceptăm. Tocmai împotriva acestei legi mă i ovolt. Ea trebuie să fie cauza fundamentală a revoltei noas- i re. Iar dacă El ar avea chef să facă o lume nouă, cel puțin **s** o facă altfel. Nici o revoluție economică și politică n-a reușit să abolească această tragicomedie existențială. Cred în l.ilimentul iremediabil al revoluțiilor, căci ele nu fac decât să înfunde și mai adânc omul în nenorocire. Vrem-nu vrem, nici Beckett, nici alți mari scriitori și artiști din epoca noas- tră, și din altele, Kafka, Dostoievski, Celine, Borges, Proust, l aulkner, nici filozofi precum Nietzsche sau Kierkegaard nu pot fi înțeleși în afara metafizicii ori a religiei, în afara problemei esențiale care i-a obsedat, pe care n-au putut s-o rezolve, dar la care s-au oprit știind că n-o pot rezolva. Răs- turnările istorice ne conduc din rău în mai rău. De altfel, la Marx și la mulți utopiști regăsim mituri degradate în ideologii: noul Ierusalim, paradisul pierdut, transcenderea istoriei, progresul, adică mitul ascensional, înnoirea omului prin transformarea lui, realizarea transmutației sale. Până și la Marx întâlnim tema culpabilității fundamentale, obiec- tive, în virtutea căreia, în țările numite socialiste, în primul pătrar de veac după revoluție, copiii de burghezi au fost con- siderați obiectiv vinovați și, ca urmare, nu li s-a îngăduit să facă studii superioare. Se născuseră vinovați. Deci întreaga mitologie iudeo-creștină se regăsește întocmai în marxism, inclusiv păcatul originar pe care trebuie să ni-l asumăm cu toții.

Dacă titlul primei piese a lui Beckett, *Așteptându-l pe Godot,* e cât se poate de expresiv, de clar, ultima lui operă, *Le Depeupleur,* nu e mai puțin evidentă: e vorba în acest text, dantesc, concis și perfect, despre lunga, nesfârșita ago nie a întregii omeniri aruncate, abandonate în văgăuna căne- ște lumea sau la marginea ei, chinuindu-se să urce spre cer curile superioare, dincolo de această lume, tocmai, către un cer dorit cu ardoare, dar inaccesibil. întreaga operă a lui Beckett are drept temă strigătul omului împotriva lui Dum nezeu, întruchipând, cum am spus de mult, și formula s-a răspândit, imaginea lui Iov pe grămada lui de gunoi. Tea trul nu poate să evolueze fără a fi depolitizat. Politizarea infantilă a teatrului, de care ne vorbește Rene Kaliski în tr-unul din ultimele numere din *Cahiers Renaud-Barrault,* într-un text esențial care, firește, a trecut neobservat, con- stituie impasul teatrului actual, bariera nedepășită de auto- rii actuali. Nu politica poate salva lumea. Scriitorii de azi țintesc alături. Problema fundamentală, cea a existenței, nu a condiției politice a omului, ci a celei metafizice, nu poate fi nici ea rezolvată. Dar măcar această problemă ne lămu-

rește cu privire la noi înșine, facându-ne să înțelegem care e adevărata noastră situație și determinându-ne să devenim conștienți de ceea ce suntem și de ceea ce n-am vrea să fim. Suntem alienați, fără îndoială, dar nu numai de către societate. Ne-am născut alienați. *Le Depeupleur* ne oferă imaginea exactă, lucidă, a situației noastre de agonizanți, a ignoranței noastre. întreaga operă a lui Beckett este o agonie, un geamăt prelung, imaginea neputinței omenești, refuzul nostru de-a accepta Creația și starea în care ne aflăm. Poate că opera lui Beckett nu e îndeajuns de ironică, sarcasmul ei metafizic ar fi putut fi mai virulent.

Dar de vreme ce, în definitiv, conștient ori inconștient, suntem în așteptare, e posibil să se întâmple ceva, poate mâine... Poate că, așa cum speră vagabonzii din *Așteptându-l pe Godot,* îngerul venit să-i înștiințeze că nu azi va sosi cel așteptat o să vină cândva să spună că mâine a devenit azi. E nădejdea noastră deznădăjduită.

Se pare că ateul Andre Gide ar fi spus înainte de-a muri: „Am încredere." Asta ar trebui: să avem încredere. E mai greu decât să nu avem încredere. Beckett e nerăbdător. Și cu. Deocamdată, Beckett ne reamintește că omul e un animal metafizic ori religios. Fără metafizică, n-am fi nimic.
împletirea durerii cu frumusețea

în vremea din urmă, am avut două mari bucurii artistice: revelația primei cărți a unui mare scriitor, care, nefiind totuși marea carte a unui mare scriitor, este o carte îndeajuns de importantă ca să-mi dezvăluie o natură literară, esențialmente literară, o mare vocație literară, ceea ce se întâmplă rar, căci mulți scriu, inundându-ne cu tone de romane, dar cercul literaturii autentice rămâne, cum spunea Albert Thibaudet, la fel de restrâns ca și cel al matematicii superioare. Voi reveni altă dată asupra cărții *(Grandes O)* și a autoarei (Marianne Alphant).

Azi vreau să vorbesc exclusiv despre noul film al unui regizor celebru, înzestrat și cu darul de-a se putea reînnoi periodic, Louis Malle. Filmul se numește *Black Moon.*

Când afirm că Louis Malle se reînnoiește, vreau să spun, de fapt, că se descoperă pe sine prin aprofundare. Mi-a plăcut mult *Lacombe Lucien,* penultimul său film. Am admirat umanismul regizorului, puterea lui de înțelegere, îndrăzneala de-a considera că eroul cutare putea fi un trădător dacă împrejurările l-ar fi împins într-acolo, după cum un trădător oarecare putea dobândi faima unui erou dacă evenimentele istorice și politice s-ar fi desfășurat altfel; într-un cuvânt, filmul dezbătea problema libertății ori a condiționării noastre. Filmul era adevărat, înspăimântător și totuși senin. *Black Moon* merge și mai departe. Prima parte a filmu lui m-a copleșit. E vorba de spaimă, moarte, durere, cruzimi de lumea noastră deci, dar totul este nemaipomenit de fru mos, cumplit și frumos în același timp. Numai în *Calea Lactee* a lui Bunuel am mai avut prilejul să admir o asemenea știință a culorii. Frumusețe dumnezeiască ori diabolică? în tot cazul, una care înnobilează și justifică atrocitatea. Nici vorbă acolo de o atitudine de estet, căci frumusețea nu I împiedică nici pe cineast, nici pe spectator să participe la drama universală. Frumusețea există laolaltă cu durerea; ea iese la iveală din adâncurile irațională unde stătea ascunsă.
>

Tonul îl dau primele imagini; scena, sublimă și tragică, în care vedem un viezure strivit de o mașină, într-un decor magnific, luminat de o superbă aurora. Tragedia începe cu tragedia viezurelui, implicându-ne în chip miraculos pe toți; tragedia se abate asupra bărbaților și asupra femeilor care se omoară în mod absurd și necesar totodată; tragedia cuprinde până și vegetația: florile gem când le smulgi.

Scena, mai bine zis scenele cu bătrâna mamă sunt, poate,

cam obositoare prin repetiție, facându-ne să simțim pe alocuri că autorul filmului a căutat mai degrabă decât găsit. In schimb, ultima imagine, cea în care bătrâna este alăptată de o tânără, devenită copil, e de-o tandrețe dureroasă, aproape insuportabilă.

Filmul lui Louis Malle s-ar fi putut numi *Atrocitatea și splendoarea lumii.* După ce ai văzut un asemenea film, regretabil este - dacă putem spune astfel - faptul că devii prea exigent cu restul spectacolelor. Caracteristica marilor opere este că scot în evidență mediocritatea celorlalte.
Le Figaro, 30 septembrie 1975

A te explica în inexplicabil

(Interviu)

— Să te declari partizan al metafizicii într-o perioadă i and domnesc politica și ideologia înseamnă, poate, contestația cea mai radicală, lonesco contestatar? Și totuși: a nega lumea, a fi stăpânit de sentimentul zădărniciei și al deznădejdii absolute înseamnă a fi contestatar.

Cum vă explicați că și astăzi, după atâta vreme, Cântăreața c healâ se bucură încă de un mare succes? E jucată în lumea întreagă, continuându-și totodată și cariera pariziană, la Theâtre de la Huchette, și asta de câțiva ani buni.

— De șaisprezece. Dar poate că va fi în curând scoasă din repertoriu, deoarece teatrul este prea mic, iar actorii nu mai câștigă destul. S-au organizat totuși într-o cooperativă - ca la Comedia Franceză! -, dar chiar dacă ar rămâne șomeri tot ar fi mai bine plătiți.

Piesa a fost montată pentru prima dată în 1950. Se știe ce i s-a prezis atunci. Un critic, căruia ar fi inutil să-i dau numele, a spus: niciodată n-o să mai auzim vorbindu-se de această piesă sau de autorul ei. Dar au fost și oameni care ne-au susținut: Jacques Lemarchand, Raymond Queneau, Salacrou, Tardieu, Andre Frederique. Am avut de partea noastră și un articol excelent, de Jean Pouillon, apărut în *Les Temps modernes*. Tardiv pentru primele reprezentații, care încetaseră, dar folositor pentru reluarea din 1952, când s-au ivit câțiva susținători, printre alții Jean Paulhan. Am reluat împreună *Lecția* și *Cântăreața,* după răsunătorul eșec al *Scaunelor* la teatrul Lancry, teatru care de atunci a și dispărut. Actorii jucau în fața a trei-patru spectatori, într-o sală de trei sute cincizeci de locuri. Adamov era încântat. Venise să vadă piesa și stătuse la balcon; zicea: „Nimeni pe scenă, nimeni în sală, efect, nu glumă!“

— îmi amintesc că am văzut Scaunele la Lyon, în seara rezervată abonamentelor, la Theâtre des Celestins. A fost un eșec aproape la fel de măreț.

— în prima seară, da. Nu și în a doua. Și știți de ce? în *Scaunele,* se anunță că vor apărea Doamna, Colonelul etc.. dar aceste personaje nu există, nu sunt văzute. Lyonezii vem seră, toți cu blănuri, diamante și altele asemenea. Pe scen.i se anunță sosirea Doamnei, spectatorii se uită în program: nimeni! Un coleg din trupă se afla în sală, chiar alături de o spectatoare dintre cele mai scandalizate și mai scandala gioaice. Apoi se anunță apariția Colonelului, în program din nou nimeni, nici un nume de actor; ei, și-atunci s-au înfuriat, dar nu din cauza piesei, ci pentru că, spuneau ei, dorind să facem economie și disprețuind provincia, nu adusesem la Lyon toți actorii din distribuție.

După '52, după căderea *Scaunelor,* a avut loc contraatacul câtorva scriitori: Beckett, Adamov, Duvignaud, Audiberti, Georges Neveux.

— *Și Barthes.*

— Da, însă de atunci drumurile noastre s-au despărțit. In '52, *Lecția* și *Cântăreața* au reînceput să fie jucate împreună și s-au jucat timp de trei luni. Nu prea mergea...

în '57, *Cântăreața* s-a reluat fără a se mai întrerupe. Iată cum a venit succesul: mai întâi a existat un grup de intelectuali francezi care au apărat piesa, dar hotărâtor a fost faptul că ulterior au sosit mulți străini, care mi-au montat piesele în țările lor, pentru ca, abia pe urmă, ele să fie reluate la Paris.

De ce deține tocmai *Cântăreața* recordul succesului? Mărturisesc că nu înțeleg. Nu-mi explic. Poate pentru că e cea mai autentic absurdă, cea mai autentic incoerentă în chiar structura ei. Limbajul din *Lecția* este și el absurd, cu alte cuvinte total desprins de acțiune. Profesorul își ucide eleva, dar continuă până la sfârșit să-i dea lecții de aritmetică și biologie. Acțiunea nu concordă cu limbajul. Există totuși o mișcare progresivă, o dramă, o structurare. Pe când în *Cântăreața chelă,* limbajul și noncompoziția piesei sunt deopo-ıı ivă decadente. Cred că acest lucru explică durata succesului ci, fiind totodată, într-un anume sens, și dovada că este cea mai reușită piesă a mea. Nu există în ea nici pasiune, nici afectivitate, nici probleme psihologice, nu există nimic.

Vânt. Cu alte cuvinte, e poate cea mai metafizică dintre piesele mele, mai bine zis cea care „derealizează" cotidianul intr-o mai mare măsură decât celelalte. Iertați-mi modul de-a mă exprima, nu e deliberat. A fost un joc, un joc de cuvinte, un joc destul de amar, nu mi-a făcut deloc plăcere să-l scriu. E lumea așa cum o vedem în interioritatea noastră cea mai intimă: absurdă, inexplicabilă, neant pur. Nimic. Aici mi-a reușit cel mai bine tema evanescenței a tot, pe care am abordat-o și în *Scaunele,* de pildă, dar acolo nu fără

intenție și nici fără „gândire". Mai impur, deci. Pe când în *Cântăreața,* viziunea a țâșnit mult mai spontan. De aceea, deși nu o înțeleg prea bine, oamenii o simt mai adevărată.

— *Dedesubtul cuvintelor și alături de ele.*

— Exact. Oamenii sunt sensibili la asemenea lucruri. Cred că finalmente, dincolo de fațada „explicației", cu toții avem această viziune asupra lumii, pe care acțiunea politică, socială, revoluționară, religia, filozofia, metafizica încearcă s-o ascundă. încercăm cu disperare să dăm o semnificație acelui ceva „care nu are nici una ori, mai degrabă, care ne depășește: viața", existența universală. Aveam însă și o intenție foarte lucidă în ceea ce încercam să fac scriind piesa. Nu să semnific, precum orice scriitor, orice filozof, orice politician, ci, dimpotrivă, să desemnific, să înlătur orice semnificație a limbajului și a comportamentului. Și asta îmi dădea o senzație neplăcută, în timp ce scriam, un fel de greață. După cum am mai spus, văzându-i pe unii râzând la vizionarea piesei, am rămas uimit. Credeam mai degrabă că se vor înfuria, că se vor întrista. Nicolas Bataille a avut curajul să ia piesa, refuzată de mulți. El și colegii săi aveau douăzeci de ani, cel mai vârstnic - douăzeci și șapte, și nu știu cum de eu, care aveam cu cincisprezece-șaisprezece ani mai mult, am consunat cu toți acești tineri. Războiul abia se terminase, nu și marea paranteză a inteligenței, sentimentul aberației ce survine după orice război dăinuia. Cum de a fost cu putință? Putem analiza, căuta cauzele, bunăoară cauzele economice, după opinia mea cele mai superficiale, mai exterioare. Eu cred că există în om o tendință profundă de distrugere și autodistrugere și că războiul e cu desăvârșire irațional. Totdeauna m-am întrebat de ce oamenii nu se pot înțelege prin bunăvoință. Tu vrei petrol, eu am prea mult, îți dau și ție. Nu merită să ucizi milioane de oameni pentru asta. Ceea ce spun e naiv, Iară îndoială. Dar ceea ce fac oamenii e stupid, nebunesc. Tot ce urmărim să obținem este întrecut cu prisosință de mijloacele de distrugere pe care le folosim.

Așadar, după fiecare război, stăruie un fel de tulburare, de gol lăuntric, de vid, ceea ce ne face să vedem lucrurile ceva mai limpede. Și cu oarecare umor, evident negru.

A mai fost și altceva. Problema limbajului fusese deja pusă. La ce slujește el, dacă există cu-adevărat, dacă ne înțelegem unii pe alții... Acum se vorbește mult despre limbaj, se vorbește atâta, încât nu mai înțelegem limbajul asupra limbajului, mai incomprehensibil decât limbajul propriu-zis, cât despre metalimbajul metalimbajului, și altele asemenea, situația e și mai rea. Lingvistica a distrus limbajul. Rămăsese încă posibil într-o oarecare măsură, dar acum totul s-a terminat. Pe-atunci existau oameni care meditau asupra limbajului, mai ales Raymond Queneau. Dar cu inteligență și

ironie.

— Și Paulhan care, înainte cu douăzeci de ani, scrisese Les Fleurs de Tarbes.

— Da, el era șeful mișcării, teoreticianul. Queneau se dedica exercițiilor practice, experimentale. Nu încape însă nici o îndoială că lui Paulhan și Queneau din acest motiv le-a plăcut piesa. Și Queneau a făcut mult pentru ea. Am spus povestea de nenumărate ori. Totul se petrecea în 1950. La sfatul unei prietene, îi dădusem piesa lui Queneau. Tocmai atunci citisem *Les exercices de style* și mi se părea că demersurile noastre se înrudesc. Queneau a venit să vadă piesa; în sală erau trei inși: el, Salacrou si Vitrac:

— *De altfel, piesa e înrudită și cu cea a lui Vitrac.*

— Da. Exista și o literatură foarte interesantă, despre care încă nu s-a vorbit îndeajuns, care se făcea în cafenelele și cabaretele din Saint-Germain - *La Rose rouge* ori *Le zigzag-*, de către Agnes Capri, Jean Tardieu și, într-o manieră mai serioasă, Ponge. Ulterior, totul a căzut în grandilocvență, în ideologie. Totuși, dacă vreun demers merită reluat, acesta e cu siguranță cel din \j- 48. Așadar, Queneau, în mai 1950... Gallimard dădea un cocktail la care nu fusesem invitat, nimeni nu auzise de mine; Queneau stătea în ușă, cu un pahar de vin alb în mână, spunând fiecărui nou-venit: du-te să vezi *Cântăreața chelă* de Ionesco. Vă imaginați ce impresie făcea asupra acelor oameni un asemenea titlu și un nume a cărui sonoritate aducea în mod bizar cu UNESCO.

— Fiindcă tot vorbim despre succesul Cântăreței, cum se explică faptul că teatrul lui Tardieu n-a izbutit să iasă din anonimat.*

— Lucrul acesta mă miră și pe mine, dar numai întru câtva. El știa poate prea bine ce face. Era cam prea deliberat, iar azi, când îl recitim, ne dăm seama că se afla pe un drum interesant, numai că omul era excesiv de lucid, în vreme ce în *Cântăreața* există spontaneitate, o fericită semi-ignoranță.

— *Nu același lucru se poate spune despre Jacques sau supu nerea.*

— Bineînțeles, și cu atât mai puțin despre piesele urmă toare.

— *In schimb, remarca mi se pare potrivită în cazul roma- nului dumneavoastră, Insinguratul.*

— Se poate. Fiindcă și acolo exprim același sentiment ca și în *Cântăreața*: al irealității realului. Și faptul că irealitatea nu împiedică realul să fie oprimant și agresiv. E vorba și despre non-semnificație. Știam foarte bine ce vor spune anu- mite publicații, de exemplu *L'Humanite,* care mi-a adus un reproș - îl bănuiți desigur - cât se poate de previzibil: absența totală a sentimentului social și a simțului politic. Intr-adevăr, în carte, până și revoluția, mai ales revoluția - războiul civil - este desemnificată. Lumea nu există, însă, dacă-mi permiteți să mă citez, „inexistența ei este sângeroasă[11].

— *Un pesimism la pătrat.*

— Exact. Și, în plus, o contradicție. Resimțită ca atare.

Există totuși momente, extrem de rare, când personajul devine brusc fericit. Personajelor din *Cântăreața,* de pildă, nu li se întâmplă așa ceva niciodată, ele nefiind nici fericite, nici nefericite, ci moarte. Cu toate astea, în final are loc un război civil, personajele se înfurie. Insinguratul da, el este uneori fericit. Nu fiindcă ar avea sentimentul că lumea, deci și el, există, ci exact pe dos. Are din când în când senti- mentul că el există, că există cu adevărat și pentru totdea- una, sentiment ce-i dă siguranța că și ceilalți există, că lumea există.

— *Dar inexistența lumii îl readuce iute la ordine. De pildă, când trăiește cu Yvonne, chelnerița, are o minimă posibilitate de existență, năruită imediat.*

— Are chiar și momente de bucurie inexplicabilă, declan- șate nu doar de dragostea cu Yvonne, ci, de exemplu, de

clipa când o rază de soare luminează fața de masă, în restaurant. O bucurie absolut gratuită.

Momentul corespunde câtorva experiențe personale pe care am încercat să le povestesc în *Jurnal în fărâme*, în *Trecut prezent,* în *Ucigaș fără simbrie.* Eram foarte tânăr când am trăit aceste experiențe luminoase, n-aveam nici douăzeci de ani. Ce bucurie imensă! - nu fericire, fericirea e mediocră. Era un Satori, o iluminare, și mi-am zis că de-atunci încolo, indiferent ce se va întâmpla, îmi voi reaminti momentele acelea și ele vor exista veșnic. Ei bine, n-a fost așa. Anii au trecut, am îmbătrânit și clipele de care vorbesc au rămas amintiri îndepărtate, desprinse de mine. Au încetat să mai fie amintiri vii.

— Aceste „momente" aduc cu bucuria, cu „lacrimile de bucurie" ale lui Pascal. De altfel, mi se pare că nu sunteți deloc străin de Pascal. Sentimentul insignifianței este foarte puternic în Cugetări. Cu excepția pariului, desigur.

— Cu excepția pariului. Cu toții suntem fiii lecturilor noastre. Da și nu, pentru că regăsim în unele cărți exact ceea ce simțisem sau presimțisem noi înșine. Și ele devin cărțile noastre de căpătâi. Ne oprim la Pascal deoarece, bunăoară, prin experiența sa bine-cunoscută - „Tăcerea eternă a spațiilor infinite mă înfioară" - trecem cu toții. Când o întâlnim la el, exprimată, fără îndoială, infinit mai bine decât am fi noi în stare s-o facem, găsim o confirmare.

Iubim cărțile care ne confirmă. Pentru că toți trecem, în fond, prin aceleași experiențe.

— Sentimentul insignifianței, al irealității realului, e strâns legat de anumite epoci.

— Da, și astăzi o nouă poftă de putere și de violență ne face să le uităm din nou.

— Mare parte din obiecțiile ce vi se aduc astăzi se datorează, poate, faptului că a reaminti aceste lucruri în zilele noastre echivalează aproape cu o provocare.

— Intr-adevăr, mulți critici îmi reproșează că fac „metafizică". Rostirea acestui cuvânt stârnește zâmbete. Tocmai de aceea folosesc cât de des pot cuvintele: metafizică, suflet, incognoscibil, esență, nirvana.

— De acord. Epoca aparține celor care consuma, nu celor care se consumă. Permanența succesului înregistrat de Cântăreața cheală contrazice însă această evoluție.

— Ar trebui să știm ce vede publicul de azi în piesă. La teatru vin adesea străini, studenți din străinătate, vin cu textul la ei și îl urmăresc în timp ce se desfășoară spectacolul. Poate nu-i bine să procedeze astfel, căci totdeauna a fost primejdios ca o operă să intre în patrimoniul cultural. I se poate întâmpla să moară. E posibil să fie redescoperită mai târziu, dovadă că atâția autori au rămas nemuritori.

— Se pare că în teatrul dumneavoastră s-a petrecut la un moment dat o cotitură, că nu v-a mai interesat atât inexistența lumii, cât personajul. în Regele moare sau Rinocerii, de pildă.

— Nu poți face tot timpul același lucru, nu poți să faci metafizică douăzeci și patru de ore din douăzeci și patru, chiar dacă o faci prost. Trăim la mai multe niveluri ale conștiinței. Ca să revenim la literatură, ceea ce înseamnă să ne situăm la un nivel inferior - deși *Cântăreața cheală* nu cred că era teatru, nu cred că era literatură, dar a devenit literatură, de vreme ce tot ce se integrează în cultură devine literatură, iar noi suntem atrași de mediocritate -, din punct de vedere literar deci, am impresia că între *Lecția* și *Regele moare* nu există o deosebire structurală esențială. In ambele - aceeași curbă, în ambele - inexistența unei acțiuni reale, îmi pare destul de ciudat să mi se spună că m-am schimbat și că am început să scriu teatru tradițional. E oare tradițional să înfățișezi pe scenă o agonie și nimic altceva? Limbajul este, poate, mai elocvent, dar așa era încă din *Lecția.* Temele sunt aceleași: agonia, moartea; regina Mărie îi reamintește lui Beranger clipele fericite ca să-i dea totuși ceva de care să se agațe. Teme identice se regăsesc și în *Jurnal în fărâme, Scaunele, Ucigaș fără simbrie.*

Cât despre *Rinocerii,* să fie oare o piesă... politică? E vorba tot despre om, despre omul căzut victimă corupției și iraționalității brutale. Piesa a fost considerată antinazistă, în Argentina - antiperonistă, în Spania - antistalinistă, ca și în Cehoslovacia și Polonia. în URSS și în Germania de Est la fel, drept care în aceste țări nici n-a fost jucată. A fost socotită antiamericană în America, unde publicul a văzut în ea „o lume de clișee". De fapt, e povestea unui om care devine victima violenței, o violență lipsită de cauze reale, în ciuda explicațiilor lui Dudard, intelectualul bandei. Deci e vorba despre un om căruia lumea îi apare în insolitul ei, un insolit brutal, pe care nu izbutește să-l înțeleagă.

— Totuși, Beranger mi se pare mai semnificativ, mai încărcat de sensuri decât Profesorul din Lecția.

— Dacă ținem să găsim un sens în *Lecția,* acesta nu poate fi decât atotputernicia dorinței. Puternica Raționalitate a dorinței: instinctul învinge cultura. *Lecția* este povestea unui viol; zadarnic continuă profesorul s-o învețe pe elevă aritmetică și filologie - filologia care duce la crimă! —, acolo se petrec alte lucruri, mai violente.

— Romanul dumneavoastră e recent, ori vă gândeați de mult la eP.

— L-am scris foarte repede, l-am dictat în șase săptămâni, dar îl purtam de mult în mine. La fel s-a întâmplat cu tot ce-am scris. Mi-au trebuit zece ani ca să scriu *Regele moare.* Mi-a fost teribil de greu să încep romanul. La ce bun, mă gândeam. O carte în plus... Acest *la ce bun* mă împiedică să trăiesc, tot el mă umple de tristețe.

— *Totuși scrieți.*

— Nu pot altfel. E o contradicție inerentă naturii melc

— Poate că scrisul este singura activitate capabilă să exprimi nonactivitatea, insignifianța. Nu e totuna cu a face o statuie, un tablou, care sunt totodată și obiecte.

— Operele literare sunt totuși și ele obiecte, ceea ce e foarte bine. Tot ce ne frământă, nefericirea, ideile politici', aversiunile, iubirile și, cu deosebire, întreaga ură pe care o nutrim unii față de alții, toate astea nu sunt decât mortar, simple cărămizi. Dar mai există și o construcție, și cred că ea ne salvează. Literatura este totuși o salvare. Spuneam mai înainte că literatura înseamnă mediocritate, că nu reprezint;! mai nimic; n-are nici o importanță că mă contrazic. Nici-odată un lucru nu are o singură explicație, există unghiuri de vedere diferite. Cred că trebuie să faci ceva, iar literatura este mai puțin *nimic* decât restul. E oarecum deprimant să vezi într-o bibliotecă sute de mii de cărți, dar ce importanță are? In muzee există sute de mii de tablouri, de obiecte de artă. Ele sunt strigătul umanității. Din tot ce-a făcut omul, cea mai importantă mi se pare încercarea lui de-a se explica, strădania de-a se explica în inexplicabil.

Cioran spunea același lucru într-o formulare mai pesimistă: „Omul modern bricolează în incurabil. " Eu aș zice că încercăm să ne explicăm în inexplicabil. Ceea ce ne obligă să avem conștiința deplină a situației. E un strigăt pe care–1 adresăm „creatorului". De ce ne aflăm aici, iată ce întrebăm, întrebarea e perpetuă. Deci nu suntem inconștienți. Deci nu „se" face din noi chiar orice, de vreme ce ne punem întrebarea.

Or, politica, tehnica nu-și mai pun problema, și-au devenit lor înșile scop. Kafka povestește, într-una din nuvelele sale, *Pumnul*, următoarele: Se construia turnul Babei și, brusc, Dumnezeu îl dărâmă cu o lovitură de pumn. De ce? Nu fiindcă oamenii voiau să ajungă la El, ci fiindcă, de

I.ipt, nu mai voiau acest lucru. Au ridicat primul, al doilea, ii treilea etaj, şi pe urmă au înfiinţat sindicatele; ca atare, i rebuie găsite birouri, constructorii cer locuinţe, mai târziu unii pretind locuinţe mai bune ca ale celorlalţi, apoi nu le mai convin salariile, munca, pensia. Uitaseră scopul. Politica, tehnica au uitat scopul. Au înlocuit scopul principal cu scopuri secundare. In nuvelă, Kafka o spune într-un mod uimitor. Cred că este cea mai profundă, cea mai frumoasă labulă din câte cunosc. Marthe Robert nu se referă la această povestire tocmai pentru că ea ilustrează religiozitatea fundamentală a lui Kafka, or, Marthe Robert ţine ca el să nu fi fost religios.

— *Politica, tehnica nu urmăresc decât să creeze condiţii pentru propria lor reproducere. Un cerc vicios, aşadar. In timp ce literatura vi se pare mai „spiralată".*

— Da. Literatura e semnul că spiritul veghează.

— *Dar pictural*

— Nu există tablou fără tehnică, ceea ce nu ne împiedică să întâlnim uneori tablouri la fel de revelatoare ca si visele. >

Ca la Georges de la Tour, Vermeer, poate Klee, precum şi unele moduri de expresie care ating limita limbajului, tăcerea, ca la Mondrian. Ori exprimă „obiectivitatea absolută", purificată, esenţială, ca la Geer Van Velde.

— *Funcţia criticii vă nedumereşte.*

— Da, diversitatea şi contradicţiile criticii cu privire la una şi aceeaşi operă m-au uimit întotdeauna. Desigur, această diversitate este adesea facil explicată: animozitate ori simpatie personală, incomprehensiune sau, uneori, critică hipersemnificativă, orientări ideologice diferite, antagonice. Şi totuşi faptul rămâne derutant. Să luăm, de pildă, ultima mea piesă, *Macbetf.* la Paris, înregistrează un succes moderat, în SUA şi în Polonia unul triumfal, Ia Berlin şi Viena e prost primită, la Londra aşa şi aşa, la Mtinchen - excelent. Bineînţeles, regia şi actorii au un rol esenţial aici, contribuind la succesul sau eşecul lor, dar nu-i asta singura explicaţie. 1)< la ţară la ţară, de la oraş la oraş, oamenii se regăsesc sau nu vor sau nu acceptă să se regăsească. Unii admit mărturia, viziunea, alţii le resping. In Est sunt, în genere, foarte bim primit. Sugestiile mele răspund la întrebările spectatorilor După cum desigur aţi remarcat, în critica literară, cri ticii „lingvistici[11], ca şi cei mai mult sau mai puţin ori aşa-zişi „structuralişti[11] - care urmăresc apropierea mai directă, mai obiectivă şi mai ştiinţifică de textul literar - sunt, în majo ritatea cazurilor, şi cei mai absurzi, mai subiectivi, mai neştiinţifici, deoarece ei sunt mai pătimaşi şi mai politizaţi decât ceilalţi. In aceeaşi situaţie se află critica psihanalitică sau cea marxistă, ambele fanatice, aş zice. Critica umanistă ori impresionistă izbutea într-o mai mare măsură să cir

cumscrie opera. Critica nouă falsifică totul. „Ideile[11], opiniile nu sunt de fapt decât reflexul pasiunilor ei, ar fi zis Julien Benda. Prin ea, înţelegerea operei a devenit cu desăvârşire imposibilă. Opera este o construcţie. Critica nouă devine şi ea o construcţie ce se alătură celei iniţiale. Lăsând la o parte faptul că, de cele mai multe ori (la teroriştii de la *Tel Quel,* de exemplu, dar şi la alţii), ea nu este un limbaj, este un jargon. Picard, atât de vehement atacat, a dovedit cu temei că Roland Barthes poate fi tradus în vorbirea curentă, uzuală, tradiţională. Aşadar, Roland Barthes nu aduce un limbaj nou, adică o *gândire* nouă, el foloseşte o limbă specială, un *jargon,* cum spuneam adineauri. Barthes s-a apărat prost (ori foarte bine), aducându-i lui Picard acuzaţia că ar fi „reacţionar[11]. în faţa îngrozitoarei acuzaţii, nimeni n-a mai îndrăznit să-i ia apărarea lui Picard. O critică valabilă e şi cea care analizează opera povestind-o, rezumând-o, ceea ce nu-i deloc uşor. Căci rezumatul trebuie să fie analitic, precis, descrierea trebuie să pătrundă în articulaţiile operei, .iIc textului, în miezul sistemului de expresie, ca să nu spun il „limbajului[41]. O asemenea descriere „fenomenologică" ,i oate mai bine în evidenţă valoarea, perfecţiunea, imperfecţiunea, carenţele, „găurile" operei. Ea este, implicit, o jude- ■ ,ită critică.

Critica cea mai bună continuă să fie cea a prietenilor, I>i icteni „gata să te cenzureze" (Boileau). Oare nu corespunde ca criticii „simpatetic-intuitive", ai cărei teoreticieni au fost I ipps şi Volkelt, astăzi uitaţi? Cu maximă adecvare m-au analizat criticii care mi-au devenit prieteni: Jacques Lemarchand, apoi Claude Bonnefoy, Georges Neveux, Lherminier, lacques Brenner la începuturile mele, şi Audiberti. Am fost loarte receptiv şi la critica, uneori dură, dar niciodată răutăcioasă, a lui Robert Kanters ori Morwan-Lebesque. Dar să nu mai numesc pe nimeni...

— Afirmaţi că aţi făcut literatură jură să-i acordaţi totuşi decât o importanţă relativă. Nu e o atitudine asemănătoare cu a suprarealiştilor?

— O importanţă relativă, neacordând însă nici unui alt lucru o importanţă mai mare. Suprarealiştii urmăreau altceva prin literatură. Pentru ei, literatura era mijlocul de-a distruge totul, de-a ajunge la adevărurile iraţionale, de-a suprima hotarul dintre lumea interioară şi lumea exterioară. Pentru ei, literatura însemna revoluţie, aşa îi înţeleg eu. In ce mă priveşte, nu cred în revoluţii, cred că revoluţia este un mit în sensul rău al cuvântului. (Sensul adevărat al termenului mit: structură a spiritului, arhetip, realitate psihică fundamentală, nevoie esenţială.) în ultimele două secole, revoluţia - industrială, politică ori de altă natură - a devenit o manie periculoasă. De fapt, prin revoluţii fie nu se distruge nimic, fie se distruge pentru a se reconstrui în loc ceva mult

mai urât, mai tiranic, mai apăsător.

— *Revoluția suprarealistă a fost totuși altceva.*

— Fiindcă era o revoluție de alt tip. Singura revoluție posibilă este cea intelectuală, literară, artistică. Trebuie schimbat mentalul. Nu „mai întâi" condițiile exterioare. Nu condițiile sociale mă supără în primul rând. Știu că o asemenea afirmație poate să i se pară revoltătoare unui muncitor care lucrează din greu, deși în Europa condițiile de lucru sunt tot mai puțin dure. Deci nu condiția socială mă preocupă, ci condiția existențială.

— *Cred că nu sunteți departe de primul Sartre, cel din Ființa și Neantul.*

— Am citit cartea în urmă cu foarte mult timp. Mi s-a părut a fi o carte pronunțat antiumanistă, o carte în care se spunea că între oameni nu se stabilesc decât raporturi de forță, că ar fi cu neputință să existe, de pildă, raporturi de prietenie, că fiecare vrea să facă din celălalt obiectul, instrumentul său. Morală imperialistă. Se mai spuneau acolo și multe alte lucruri, însă mie mi-a sărit în ochi morala pomenită mai sus. Și această morală se asemăna ca două picături de apă cu nazismul, cu lumea nazistă unde, între oameni, nu există decât raporturi de dominare și de exploatare. Apoi a venit războiul, urmat de o întoarcere la umanism. După războaie, oamenii sunt abătuți, obosiți și redevin buni; atunci Sartre a declarat: și existențialismul este un umanism. Ulterior a redevenit asupra interpretării, făcând teoria violentei.

>

In ce mă privește, din clipa asasinării lui Mahatma Gandhi, am înțeles că nimic nu va merge spre bine. Era semnul unei noi violente si al unei noi invazii a răului. Si ea s-a si
>J > >
produs. I-am reproșat lui Sartre că a refuzat Premiul Nobel fiindcă i se decernase înainte lui Camus — interpretarea e meschină - și fiindcă i se decernase lui Pasternak. El voia, a și spus-o, să i de dea lui Șolohov. I-am reproșat că a cunoscut întreaga documentație asupra lagărelor de concentrare sovietice - i-o dăduse David Rousset - și că, pare-se, ar fi .pus: „N-o să pomenesc de asta ca să nu le cânt în strună burghezilor." Ca să nu dea apă la moară burghezilor, n-a rostit un cuvânt de protest împotriva faptului că în Rusia sovietică piereau milioane și milioane de oameni, atitudine i e mi se pare a depăși limitele admisibile și care, bineînțeles, nu l-a împiedicat ulterior, când toată lumea a devenit de slângă, să devină și el de stânga. Altfel spus, nu știe să reziste istoriei. Sartre mi-a plăcut mult prin '4Ș-'46 și cred că m-am numărat printre puținii care au scris despre el, în publicații braziliene - în Franța eram cu desăvârșire necunoscut -, pe vremea încercării sale de-a construi o a treia forță, împreună cu Rousset, Camus și alții. Apoi el a părăsit

această inițiativă. Ii reproșez că i-a atacat, insultat, defăimat pe Koestler și Kravcenko, care spuneau adevăruri limpezi.

Azi e de partea lui Siniavski, a lui Soljeniţîn. Dar e mult prea târziu.

— Mai înainte am vrut să spun că atât în Fiinţa și Neantul, cât și în ceea ce ați scris Dumneavoastră, există același sentiment de părăsire.

— De părăsire, într-adevăr. Insinguratul meu e un personaj cufundat în singurătate. Deși nu┤iubesc pe Sartre, nu pot nega influenţa lui asupra mea.

Eu sunt un inamic al Istoriei, spre deosebire de Sartre; și nu reușesc să înţeleg cum de a trecut el de la singurătate la acceptarea Istoriei, cum de s-a pus în coada Istoriei, cum de i-a fost atât de frică să nu care cumva să piardă ultimul tren al Istoriei și cum e în stare să justifice Istoria.

Și Kierkegaard era adversarul lui Hegel. Hegel spune: „Legii trebuie să i ne supunem." Eu mă revolt împotriva legii, n-o accept. Zadarnic mi se repetă că legile rămân neclintite, nu-mi pasă, e un motiv în plus să nu le acceptăm, e un motiv în plus să ne izbim cu capul de pereți. Cam asta a făcut Kierkegaard. Simplificând, de bună seamă.

— *Ce-ați avea de spus în încheiere?*

— Să zicem că n-am zis nimic. Nimeni nu ascultă, în fond, pe nimeni - dacă nu vrea să-l audă. Dialoguri de surzi. De altfel, în treizeci de ani, în cincizeci de ani, poluarea, lipsa de oxigen, războiul atomic, ajutate de omucidere, vor duce poate la dispariția omenirii de pe pământ. Cel puţin să ne reîmpăcăm cu Divinitatea și cu ceilalți. Cum să facem? Avem arme. Animalele au colți, gheare, venin. Suntem creați ca să ne ucidem între noi, suntem născuți ca să agresăm, să masacrăm, să-i devorăm pe toți ceilalți...

In cele din urmă, peste toate acestea va cădea cortina. Ori, dimpotrivă, poate că acest decor, această fantasmă, această lume se va îndepărta, și cine știe ce lumină...

Totul e posibil: chiar și miracolul, metamorfoza, mutația cosmică, transsubstanţierea universală, transformarea condiţiilor esenţiale ale creației.

Interviu acordat lui J.-J. Brochier,
Le Magazine litteraire, nr. 81

Șestov ne readuce la esențial

Eram student când am citit pentru prima oară cărţile lui Șestov, traduse și prezentate de Boris de Schloezer, cu o mare profunzime și subtilitate.

Prima carte cred că se numea *Revelațiile morții.* Boris de Schloezer îl explica pe Șestov care îi explica pe Nietzsche, Tolstoi și Dostoievski, care încercau să explice sau să înțeleagă tragedia destinului uman. Atât Boris de Schloezer, cât și Șestov, atât Nietzsche, cât și Tolstoi și Dostoievski se ocupau cu precădere de singurele probleme fundamentale, esențiale: cauzele prime, scopurile ultime.

Șestov îl urma pe maestrul său Plotin, care spunea că nu .ivem timp de pierdut și că unicul lucru important e să te ocupi de problema cea mai importantă.

Unuia dintre prietenii mei, coleg de facultate, tocmai îi murise bunica. Cu ce mă ajută pe mine, zicea el, când am pierdut o ființă dragă, și cu ce o ajută pe această ființă dragă mie cele mai măreţe monumente, capodoperele artei și ale poeziei? Cu alte cuvinte, la ce-i folosește lui frumusețea, la ce-i folosește cultura, la ce-i folosește știința, dacă nu-i aduc cunoașterea? Adevărurile elementare le descoperă fiecare pe cont propriu; totul e să nu uităm problemele pe care ni le pun adevărurile simple, ci să le avem în minte, să le trăim, să le acordăm locul cel mai important, primul în ierarhia preocupărilor noastre. De ce? Ca să devenim conștienți de noi înșine, ca să trăim o viață autentică și ca să ne conștientizăm pe deplin destinul care este, cum spune Heidegger, acela de a ne îndrepta spre moarte. A trăi necazurile cotidiene, a vieţui ignorând ce suntem și încotro ne îndreptăm, e și asta o viață posibilă, asemănătoare însă cu viaţa vacilor.

Ceea ce acel adolescent formulase într-un mod atât de firesc și de răspicat gândisem și eu înaintea lui, bineînțeles, dar nu îndrăznisem să adâncesc ideea. Fără îndoială, doream inconștient să mă conving că monumentele pot să te consoleze sau să te vindece de moarte. Că sunt mai puternice decât moartea.

Că monumentele sunt lucrul cel mai important. Mă străduiam să am această credință. N-o aveam, ocoleam problema, nu voiam să aflu adevărul. Prietenul meu, în fața agoniei cuiva, a avut revelația morții, de care vorbește Șestov, pe care l-am citit ceva mai târziu. Discuția cu el m-a pregătit însă pentru această lectură, pentru înțelegerea ei și a mea prin Șestov, sau mai degrabă prin autorii aduși în lumina adevărului de către Șestov. De atunci știu adevărul despre destinul nostru, de atunci știu care este lucrul cel m.n important: să fii conștient de această tragedie metafizică.

O să mi se răspundă că e cea mai banală chestiune. Nu știu dacă este sau nu așa. Este așa în măsura în care un noi malist, profesor de filozofie, s-ar considera cunoscător ;il problemei în urma asimilării a ceea ce se cheamă culturi, cu alte cuvinte în urma consultării fișelor, bibliografici, rezumatelor atâtor cărți pe care nu le-a putut citi în întregime. E ușor să repeți ce-au spus alții despre problema funda mentală. Și câtă „literatură" nu s-a scris în jurul acestei teme. Numai că ea rămâne „în jur“, normaliștii circumscriu problema, nu-i caută miezul, n-o trăiesc; sunt uciși și ei, dai în alt sens, prin informații. Pe vremuri, asemenea creaturi se numeau „papagali", până mai ieri li se spunea „plăci de gramofon", azi par a fi niște mașini în care se introduc idei pe care nu le înțeleg, nu le-au trăit, nu le-au experimentat,

dar pe care, curios!, le exploatează, le dezvoltă, le sistematizează, potrivit nenumăratelor posibilităţi combinatorii.

Pe vremea când l-am citit pe Şestov, întreaga Franţă şi toată - sau aproape toată - literatura ei, dominând lumea literară din celelalte ţări, avea două preocupări: politica şi poveştile cu încornoraţi. Existase Pascal, desigur, dar cine se mai gândea la el? Odată cu Racine, din cauza lui Racine, literatura încornoraţilor a proliferat în roman, teatru, poezie. Odată cu Corneille şi, poate, din cauza lui, literatura a luat în stăpânire politica. Odată cu Moliere, o parte a literaturii franceze a realizat un amestec între preocuparea pentru politică şi cea pentru încornoraţi (cu excepţia, poate, a *Don Juan*-*ui* său, unde există străfulgerarea lucidităţii şi câteva sclipiri de alt ordin).

De ce anume s-au ocupat spiritele începând din secolul al XVII-lea până azi? De psihologia amorului, şi asta pentru că lipsea iubirea adevărată, şi de politică, de răzvrătire. Pasiu- IM ,i Franţei pentru rebeliunea politică - substitut al unei icvolte mai îndreptăţite, metafizice, împotriva situaţiei omului în lume, împotriva condiţiei umane - a molipsit lumea. I)(* la Revoluţia Franceză s-a răspândit pretutindeni un soi de manie revoluţionară, un tic, o fixaţie. A fi revoluţionar i rece drept un lucru bun. Cum se rosteşte cuvântul revoluţie, ne şi înclinăm la auzul acestui termen sacru. Din punct de vedere al programului tehnic şi industrial - aspect fără o importanţă hotărâtoare -, chiar şi din acest punct de vedere, revoluţiile sunt nefaste: n-au nimic de-a face cu progresul şi cu evoluţia tehnicii, nu le favorizează, dimpotrivă, le întârzie şi reinstaurează, sub alte denumiri, structurile perimate ori slăbite între timp. Nu aici vom discuta această problemă. (iert e însă că oricine se pasionează de politică se pasionează de efemer şi întoarce spatele problemelor fundamentale. La fel de evident este că oricine se lasă captivat de poveştile cu încornoraţi uită de iubire, asta şi doreşte, de fapt, să uite de iubire şi să ascundă propriilor lui ochi problema fundamentală, marea revelaţie luminoasă pe care ne-o aduce problema ce stă la temelia tuturor celorlalte: problema adevărului nostru esenţial, adică a morţii. Priviţi în jurul vostru la puzderia de intelectuali mărunţi, de ideologi mărunţi, de filozofarzi, priviţi mulţimea de marxişti, aceşti fanatici politizaţi, şi alegerile, alegerile... Ce confuzie, ce haos, ce pâclă!

Se reeditează Şestov. Un mare gânditor uitat. Poate o să ne ajute el, pe noi care suntem descentraţi, să ne regăsim centrul, să ne reîntoarcem la revelaţiile tragice, la problema scopurilor noastre ultime, la problema situaţiei noastre metafizice.

Le Monde, 18 mai 1967

Un doctor al sufletului

Pe Manes Sperber l-am cunoscut în 1952, la Theâtre de

Lancry. Acolo se juca piesa mea *Scaunele*. Nimeni în sală, bineînțeles, afară de cei câțiva prieteni de serviciu. La sfârșitul spectacolului, ne-am adunat cu toții pe terasa unei cafenele. Nu doream să vorbesc despre teatru, mai ales despre *Scaunele*.

Cu părul cărunt și chipul tânăr, ca și azi (purta oare pălărie?), Manes Sperber n-a vrut să-mi acorde nici o clipă de răgaz. Ținea cu tot dinadinsul să afle de ce scrisesem ce scrisesem, de ce alesesem această formă de teatru care lui i se părea bizară, dacă nu chiar aberantă, și dacă socoteam că am reușit să exprim tot ce mi-am propus. înlocuirea personajelor prin obiecte, stilul, ambiguitățile, posibilitatea de-a da multiple semnificații aceleiași replici, absența intrigii - la care am renunțat și în câteva din piesele ulterioare —, cufundarea mai mult sau mai puțin vădită în irațional, pe toate le combătea energic.

Nu înceta să-mi pună întrebări, să mă descoasă până-n pânzele albe. Am încercat, cred, să-i spun că valoarea unei opere constă, esențialmente, tocmai în ce este inexplicabil în ea. Dar a explica inexplicabilul constituia, pentru el, o explicație inadmisibilă. Dacă nu aveam nici o convingere, era inutil să declar acest lucru. Mai bine tăceam. De fapt, Manes Sperber avea dreptate. De ce să sporim haosul prin haotic?

Sau poate el credea că Neantul nu este decât Neant...

Din seara aceea, am devenit prieteni, deși continuă să-mi reproșeze și azi pesimismul și iraționalitatea. El este rațional, raționalist și credincios. Se pretinde ateu și nu-mi iartă faptul că mă îndoiesc de ateismul lui, totuși, optimismul nu-i vine din raționamente, ci din temperament, din însăși ființa sa.

Scriitor, romancier, eseist, sociolog, psiholog, filozof, Manes Sperber este unul dintre cei mai mari erudiți din câți nu cunoscut. Fost asistent al lui Adler, a moștenit de la acesta câteva tehnici și deprinderi de gândire riguroasă. A •audiat psihanaliza, marxismul, dar și Cabala și Talmudul. I'utea fi un mare rabin. Pentru mine, chiar este un rabin. I)ACă ești la ananghie, îți poate da sfaturi foarte înțelepte. C Ihiar prea înțelepte, căci au mai multe înțelesuri. Așa încât, după ce-l asculți, tot la ananghie te afli, dar la o altfel de ananghie, una superioară. Oricum, te simți mai plin de curaj, căci el face parte, indiscutabil, din tagma doctorilor de suflet.

încrederea în om, puterea de-a spera, știința, umorul, talentul de a-l asculta pe celălalt, căldura prieteniei sale, chiar dacă nu vindecă angoasele nevindecabile, le atenuează, le îndulcesc, le reduc la proporții mai suportabile. N-am înțeles niciodată echilibrul dintre sentimentul său că totul e zadarnic și optimismul său viguros, tineresc, amestecul de scepticism și credință. Când te simți excedat de evenimente

grave, deznădăjduit, paralizat, când ai sentimentul că nu poți alina angoasa lumii ce se abate asupră-ți, când te întrebi la ce bun să acționezi de vreme ce totul ar fi zadarnic, Manes Sperber îți va spune: „Fă ceva, fie chiar și-un lucru derizoriu, cum ar fi să torni o picătură într-un ocean." Și îți va reda un soi de încredere. Ceea ce dovedește totuși că
> > »
faci bine urmându-i sfaturile.

A acționa și de ce

Problema acțiunii e una dintre temele principale ale operei lui Manes Sperber. Pesemne că a șovăit vreme îndelungată între acțiune și contemplație. O simțim din trilogia lui romanescă: *Et le buisson devint cendres, Plus profond cpu Tabîme, La Baieperdue,* de pildă, când pune alături doi din tre eroii săi: tânărul rabin tămăduitor, pentru care rugăciu nea și contemplația sunt singurele remedii ale răului, și tânărul activist care „face ceva". Uneori, la Sperber, învingi contemplația, simpla bucurie de-a trăi și de-a avea conștiința existenței. Bunăoară, în pasajul în care unul dintre perso naje, după ce reușește să evadeze, trece granița și se regăsește, în ambele sensuri, în zăpada strălucitoare unde, câteva clipe, se lasă pradă miracolului luminii și al conștiinței de-a exista Dincolo de toate grozăviile, dincolo de bine și de rău, lumea îi apare frumoasă, era să zic dumnezeiască.

Să revenim la acțiune. Ce l-a împins pe Manes Sperber să acționeze, să facă această alegere încă din adolescență?

Cum el însuși povestește, opțiunile sale din tinerețe au fost determinate de oroarea resimțită față de opresiune, de persecuție, deci au izvorât din „bunătate", milă, generozitate, dacă îmi este îngăduit să folosesc aceste cuvinte pe care Sperber le refuză, socotindu-le maculate.

Marxist, Manes Sperber și-a dat seama că violența, menită a fi doar un mijloc, a devenit scop în sine în țările comuniste, scop care a distrus totul și a compromis cele mai nobile idealuri. După mulți alții, Manes Sperber și-a dat și el seama că utopia e irealizabilă, cum reiese din prefața la *Talon d'Achille.* Și-a dat el cu-adevărat seama că scopul pe care și-l propusese, alături de-atâția alți tineri, nu fusese decât o himeră? Da, însă cu toate acestea, ne asigură el, chiar dacă scopul e o himeră, opțiunile sale personale ar rămâne aceleași, le-ar repeta întocmai. Dar ce altceva e asta dacă nu credință? Susțin, prin urmare, că Manes Sperber e un mistic, în ciuda raționalismului său, care intervine *a posteriori,* și în ciuda vastei sale erudiții.

După ce a constatat că speranțele revoluționare i-au fost înșelate, recunoscând că s-a păcălit, iată ce-i replică Manes Sperber unui interlocutor: „Nu se poate să nu fi auzit de ' ursele de ogari. Totdeauna iepurele fuge mai iute și se IM unde după zidul de care câinii se izbesc cu botul". „Am i is undeva - adaugă el: «Dacă ogarul ar izbuti până la

m ină să prindă iepurele, ce-ar constata? Că toată viața a alergat după o bucățică de tablă care emite descărcări elec- ıı ic e îndată ce o atingi. Ei bine, dac-aș fi câine, aș face totul i .ı să prind iepurele, chiar știind despre ce e vorba.»"

Afirmația dovedește o dată în plus că nu împins, prin absurd, de cunoaștere ori de certitudine acționează el, ci împins de „credință". Sau poate rațiunea de-a fi a unui act se găsește exclusiv în actul însuși?

De ce s-a simțit Manes Sperber înșelat știm prea bine. (la marxist devotat, credea că guvernarea va fi înlocuită prin- i r-o administrație înțeleaptă și că instituțiile, desacralizate, vor rămâne simple instrumente. Astăzi nu mai e un secret pentru nimeni că s-a întâmplat exact contrariul: omul n-a devenit ființa supremă pentru om. Doar o mână de tirani s-a transformat într-un soi de instanță supremă, inși zeificați sau divinizați, precum Lenin și Stalin, sau infailibili, precum Mao, care face minuni. In noile state, omul n-a devenit scop în sine. Revoluția a luat-o spre dreapta.

Filozofia politică a dreptei n-a fost definită niciodată precis. O definește Manes Sperber. Potrivit filozofiei politice de dreapta, „parcela de putere este împrumutată de stat - unicul deținător al tuturor puterilor, sursa tuturor libertăților — unui particular numai dacă și numai atâta timp cât vrea statul. Individul... trebuie să se identifice cu statul integrându-se în el ca o parte într-un întreg. Cel care se sustrage... este un dușman disimulat. Ce libertate pretinde opozantul? Cea de-a gândi altfel... Dar de unde își poate lua el drepturile ori libertățile dacă nu de la stat?... Sursa nefiind individul însuși, opozantul este considerat în mod obiectiv delegat al altei puteri... agentul acesteia... un șu- ierat. .. Partea nu poate fi totalitate, o unealtă nu se revolt.ı Ea devine inutilizabilă... în fata statului, nimeni nu au
>
dreptate. Acuzatul care se apără dovedește prin chiar acest fapt, că este un dușman: pretinde că are îndreptățirea de .ı contrazice statul, revendică libertatea criminală de a gâtuit de altfel. Refuzul de a-ți recunoaște vina... reprezintă prin el însuși o crimă... A trebuit să așteptăm până-n zilele noas tre ca să vedem cum idealul stat de dreapta a devenit real El se revendică de la Marx și de la socialism și se proclama moștenitorul tuturor tradițiilor de stânga".

Nu avem oare aici portretul ideologic al stalinismelor contemporane? Așadar, „contradicția vădită dintre practica puterii și teoria de la care se revendică face ca ideologia să devină pe de-o parte o mitologie abstractă, iar pe de alta - un sistem de minciuni sacrosancte". De instituții de dreapta, adică.

Dar stânga, unde e stânga? Falsa stângă este cu siguranță în Occident, unde toată lumea se războiește cu o șubredă

putere liberală, o putere aproape neputincioasă, ca să zicem asa, cauză datorită căreia este nesocotit inamicul numărul unu: dictaturile.

Adevărata stângă e în Rusia lui Saharov, Pasternak, Soljeniţîn, în Rusia contestatară de azi. Criticile aduse de unii dintre aceştia, bunăoară de Soljeniţîn sau de Maximov, actualelor socialisme guvernamentale confirmă şi întăresc criticile anterior formulate de Manes Sperber. Şi unii, şi alţii trăiesc aceeaşi dezamăgire.

Le Monde, 21 mai 1976

Opera lui Denis de Rougemont: o metafizică creştină

Alături de Emmanuel Mounier, Denis de Rougemont este fondatorul revistei *Esprit* şi al mişcării personaliste. Dar mişcarea personalistă n-a dezvoltat de fapt decât un aspect ■ii gândirii lui Denis de Rougemont: aspectul social-politic şi moralist, Emmanuel Mounier fiind mai degrabă moralist şi teoretician politic decât metafizician. Ştim ce anume a urmărit iniţial Emmanuel Mounier la *Esprit-,* să pună cât mai urgent bazele unei mişcări de stânga nemarxiste. Oamenii trebuiau împiedicaţi să se cufunde în uniformitatea colectivismului. Individul trebuia să se depăşească pe sine şi, fără a se anula, să se *dăruie* celorlalţi, comunităţii. E suficient să citeşti *Jurnal din Germania* sau *Partea diavolului* de Rougemont ca să înţelegi fizic, concret, ce va să zică a te anula ca individ ori ca persoană, ce va să zică „a-ţi pierde sufletul". Forţa ţărilor din Est stă în faptul că au o filozofie, o explicaţie totală a problemelor fundamentale, ontologice, epistemologice, o teleologie a Istoriei, o sociologie, o economie, o politică. Defectul Occidentului e că nu are nimic să le opună cu excepţia libertăţii credinţei care înseamnă, de fapt, absenţa gândirii, un creştinism periferic ori filozofii desuete. Cred că victoriile Estului sunt victoriile filozofiei sau ale unei filozofii care dă răspunsuri false, lăsând impresia că lămureşte problemele fundamentale pe care omul nu poate să nu şi le pună. Oameni de stat şi ambasadori occidentali au mărturisit cât de dezarmaţi se simţeau în convor-
>>
birile şi controversele politice cu reprezentanţii Estului, specialişti în noua cazuistică.

Gândirea lui Denis de Rougemont nu este nici exclusiv morală, nici exclusiv politică. La el, filozofia culturii decurge dintr-o metafizică, dintr-o metafizică creştină care e departe de-a fi un creştinism periferic. Morala şi politica lui provin la rândul lor din filozofia sa asupra culturii. în viziunea lui Denis de Rougemont, fiinţa umană este dragoste şi dăruire. Omul nu e nici nul ca individualitate, adică total absorbit de colectivism, nici un burghez meschin în singularitatea şi izolarea sa. Persoana e rezultanta confruntării eului cu cei-

lalți, echilibrul dinamic și constant dintre eu și ceilalți. Ideea aceasta apare în toate operele lui Denis de Rougemont, de la *Dragostea și Occidentul* și *A gândi cu mâinile* până la *Persoanele Dramei, Ca tine însuți* ori *Scrisoare către europeni* etc. Țin să spun că gândirea lui Denis de Rougemont este globală, se regăsește la toate nivelurile, este totală fără a fi totalitară; nu e dogmatică, însă oferă cheile, metodele indispensabile pentru indispensabila gândire personală, fiind capabilă să răspundă problemelor de azi.

Filozofia lui Denis de Rougemont ar fi, cu siguranță, în măsură să le dea occidentalilor forța intelectuală prin care să reziste la șantajul dogmelor totalitare. Eu, nefiind filozof, n-am căderea să-i studiez filozofia. Dar dacă tinerii noștri gânditori, aflați într-un impas cogitativ, au nevoie de o direcție și de un model de gândire teoretică și practică, le pot găsi, spre marele lor folos, la acest autor.

Mărturie asupra Bisericii de astăzi

(Convorbire)

(Părintele Lendger l-a vizitat pe Eugene Ionesco pentru a-i pune câteva întrebări despre situația actuală a Bisericii.)

IONESCO: De-a dreptul scandalos mi se pare faptul că Biserica lasă impresia că dorește să se dizolve în Istorie, temându-se să nu rămână în afara Istoriei. Ceea ce e aberant, căci rolul ei adevărat îi impune să fie în afara Istoriei, să fie o |iunte între Istorie și ce se află dincolo de Istorie, să conducă lumea, Istoria, către Etern; ea trebuie să ridice Istoria Li supra-Istorie, să ofere tehnicile rugăciunii și contemplației. ()r, se pare că nu mai face decât politică și demagogie. Bisei ica vrea să nu-și piardă clientela, ba ține chiar să-și atragă i lienți noi. E aici un soi de secularizare într-adevăr jalnică. Omul are nevoie de o insulă care să nu fie clătinată de vâni urile Istoriei, să reziste furtunii, să nu fie vremelnică. Și tocmai asta nu mai vrea, nu mai poate, nu mai știe, nu mai îndrăznește să-i dea sau să-i propună Biserica.

***LENDGER:** NU credeți însă că Isus însuși, ca și primii creștini, se aflau ei înșiși deja în temporal?*

IONESCO: împărăția lui Dumnezeu nu e din lumea aceasta. Istoria trebuie depășită. în lipsa orientării către supranatural, istoria înseamnă perdiție, e haotică. Aflându-se deopotrivă în temporal și atemporal, Biserica are datoria să arate temporalului calea către extratemporal.

***LENDGER:** Dacă înțeleg bine, impresia dumneavoastră este că Biserica actuală, în evoluția ei, se secularizează.*

IONESCO: Da, face concesii lumii, concesii substanțiale, fundamentale, totale. Lumea se degradează, iar Biserica se degradează coborând în lume. Dacă Biserica ar întinde mâna către lume, lumea ar trebui să se îndrepte către Biserică. Dar Biserica merge singură spre lume și se degradează în lume,

în Istorie, în politică. Nu-mi plac preoții cu țigara în gură pe stradă, cu pulovere fistichii, cu plete și cu mâinile-n buzunare, preoții de stânga; au fost luați de vârtejul timpului. De la o vreme nu mă mai duc la Biserică și în nici un caz la Notre-Dame des Champs. Preoții sunt proști și mediocri, fericiți, ca toți mediocrii, că nu sunt decât oameni, mic-burghezi de stânga. Am auzit un preot spunând într-o biserică: „Să fim veseli, să ne strângem mâna sau laba, Isus vă trimite

salutul lui voios.“ în curând, vom primi împărtășania, pâi nea şi vinul, în baruri; vom mânca sandviciuri şi vom be;i Beaujolais, ceea ce mi se pare o crasă imbecilitate, o desă vârşită lipsă de spiritualitate. Fraternitatea nu înseamnă nici mediocritate, nici batere pe burtă. Avem nevoie de extra temporal, căci în absența sacrului ce mai înseamnă religia? Nu ne mai rămâne nici un temei, absolut nici unul. Totul se clatină, în timp ce nouă ne trebuie o stâncă.

LENDGER: *Aveți impresia că Biserica, preoții au uitat înțe leşul rugăciuniP.*

IONESCO: Fără nici o îndoială! înțelesul rugăciunii, înțe leşul meditației, înțelesul metafizic, înțelesul mistic, toate s-au pierdut. Au fost măturate. Nu mai îndrăznim să vorbim despre Dumnezeu. Acum câtva timp, am auzit un preot vorbind la televiziune despre cartea pe care o scrisese. Carte extrem de ciudată, deoarece preotul acela creştin nu spunea un cuvânt despre Dumnezeu. Nu vorbea decât de Fiu, nu și de Tată. Zicea că Dumnezeu e un naufragiat. Bietul preot, el, da, este un naufragiat! Numele lui e Cardonnel. De altfel, înțelegea greşit mesajul lui Isus. Din punct de vedere spiritual, preotul acesta e un imbecil, iar cartea lui - deliberat antimetafizică, antimistică. Actualmente, Biserica se comportă astfel încât să fie acceptată de marxism, de comunism. In noua Biserică primează politica, nu spiritualul. La Paris, în 1971, când peste tot se aniversa centenarul Comunei, un preot de la Sacre-Cceur a vrut să facă o slujbă în memoria unui episcop ucis de comunarzi. „Creştinii[11] de stânga au năvălit în biserică, împiedicându-1. Şi-atunci ce mai înseamnă caritatea, iertarea duşmanilor? Acum câţiva ani, un grup de oameni a trăit într-o asociație comunitară pentru a se cunoaște și a se iubi unii pe alții. în realitate, organizau partuze. N-am nimic împotrivă. Erotismul poate favoriza apropierea. Dar acelora nici prin gând nu le trecea

sa se roage în comun sau să se consacre contemplației. De altminteri, toate comunitățile de acest gen au sfârșit prin scandaluri, catastrofe, eșecuri. Biserica s-a aranjat intr-un asemenea mod, încât să poată fi acceptată de orice stat; tcmându-se prea tare de marxism, i s-a predat. Numai că marxismul este mai religios decât Biserica.

LENDGER: *Doar că-i lipsește dimensiunea divină.*

IONESCO: N-aș zice, căci a păstrat câteva mituri: paradisul pierdut, fraternitatea, transfigurarea omului, depășirea istoriei - mituri decăzute, degradate în ideologie.

LENDGER: *Exact, degradate și lipsite de dimensiune spirituală.*

IONESCO: Dar unde mai găsiți dumneavoastră dimensiunea spirituală? Eu încerc să arăt că ea nu mai e de găsit în Biserică. Aud cum vorbesc tinerii creștini, văd preoți tineri. .Și-au pierdut dimensiunea metafizică. își astupă urechile dacă le vorbești de mistică sau de contemplație. Ceea ce e grav, contemplația fiind esențială. Biserica a pătruns atât de adânc în Istorie, încât s-a confundat cu Istoria: dreptate, libertate (ce fel de dreptate? ce fel de libertate?), egalitate, mai întâi prin steagul albastru, alb, roșu, acum prin drapelul roșu.

>

LENDGER: *Dumneavoastră vă considerați creștini*

IONESCO: Bineînțeles, nu un bun creștin, dar creștin, totuși.

LENDGER: *Credeți că ar fi posibil ca prin dramaturgia dumneavoastră, prin limbajul pe care-l folosiți ca autor, să denunțați pierderea dimensiunii metafizice de către Biserică și să propuneți o modalitate nouă ori una veche, tradițională?*

IONESCO: Chiar în ultima mea piesă, *Ce nemaipomenită aiureală!,* ori în *Scaunele,* este vorba despre Dumnezeu, dar într-un mod atât de evident, încât nimeni nu-și dă seama de acest lucru.

LENDGER: *Poate că-i așa, dar nu cumva e un lucruprezen tat doar indirect, care nu apare, ci este prezentat doar ca problema esențială?*

IONESCO: Păi, este problema esențială. Și întrebarea esențială.

LENDGER: *Și veți continua s-o punețp.*

IONESCO: Nu fac decât asta. Și o fac în chip atât de evident, că mi se pare firesc să treacă neobservată.

LENDGER: *Cred că mulți au intuit-o, totuși.*

IONESCO: Opera lui Samuel Beckett e un strigăt neîntrerupt către Dumnezeu, un SOS, și lucrul acesta, atât de vizibil, pur și simplu n-a fost văzut. Sau a existat intenția de-a nu fi văzut. Despre ce-i vorba în *Așteptându-lpe Godot* dacă nu despre speranța zilnic înșelată și zilnic renăscută? în admirabila carte intitulată *Le Depeupleur,* personajele încearcă

să se înalțe la lumină, dar, neizbutind, rămân niște larve, atâta tot. In *Sfârșit de partidă,* Ham și Clov tânjesc, suferă din pricina absenței lui Dumnezeu: „Ticălosul, nu există**, zice Ham. Tot timpul se vorbește numai despre Dumnezeu. Prima grijă e însă ca acest lucru să rămână confidențial, să nu┤știe nimeni, să nu-și dea nimeni seama de el. Regizorul lui Beckett, Roger Blin, încearcă prin toate mijloacele să-i inducă în eroare pe spectatori, să-i lase să creadă că e vorba despre altceva, dar despre ce?

LENDGER: *Roger Blin e mai degrabă împotriva Bisericii.*

IONESCO: Dacă-i împotriva Bisericii, de ce pune în scenă piesele lui Beckett? îi înșală pe alții și se înșală pe sine. Acum, chiar oamenii Bisericii sunt împotriva lui Dumnezeu. Una dintre cele mai importante cărți ale lui Beckett se intitulează *L'Innomable.* De nenumitul este Dumnezeu. Când îi zicem Dumnezeu, Dumnezeu se ascunde, fiindcă e de nenumit. El e în fundal sau e prezent doar indirect, cum spuneți, în fine, aici cuvintele n-au importanță. Dumnezeu e o realitate. I Himnezeu este. El nu există, El este. El există prin Isus (ă istos. Ori Dumnezeu este, și atunci literatura nu are nici un sens, ori nu este, și atunci literatura nu are nici un sens.

LENDGER: *Deci, oricum, literatura n-are sens. Pentru ilumneavoastră însă, Dumnezeu este, ceea ce nu vă împiedică ui fiți totuși creator, scriitor, autor.*

IONESCO: Vreau să spun că fără Dumnezeu literatura n-are nici o semnificație și nici o importanță. Iar dacă I)umnezeu există, e oricum preferabil să faci altceva decât literatură.

LENDGER: *înțelegeți prin asta că pentru omul convins de realitatea lui Dumnezeu, rugăciunea și contemplația sunt augurele căi posibile. Nu credeți însă că e inevitabil ca această lume, care prin însăși materialitatea și ritmul ei de viață îl alungă pe Dumnezeu, să aibă consecințe și asupra Bisericii?*

IONESCO: Da, cu alte cuvinte, lumea exercită o înrâurire atât de puternică asupra Bisericii, încât Biserica nu rezistă și se degradează coborând în lume. De aceea regret enorm că nu sunteți îmbrăcat în sutană, regret că Biserica se ascunde, că nu mai îndrăznește să rămână neclintită, imuabilă, simbol și imagine a eternității.

LENDGER: *Sunteți scriitor, vă adresați cititorilor, auditorilor, spectatorilor, folosiți un limbaj. Credeți că Biserica, preoții pot propovădui astăzi pe Dumnezeu în limbajul de acum un veac? Doar există o evoluție a literaturii...*

IONESCO: Ei nu se pot adresa lumii decât într-un limbaj care să nu aparțină veacului nostru, într-un limbaj sacru. Limbajul lor nu e sacru. E limbajul epocii, al societății, al vremelniciei. Să căutăm modalitatea de-a regăsi limbajul sacru, să încercăm să aducem imuabilul în limbajul modern.

Cuvintele: mister, mistică, rit, credinţă nu s-au schimbat. Există şi gesturi rituale ce nu se pot schimba. Euharistia rămâne euharistie. Comuniunea se face cu Dumnezeu, nu între oameni, fără transcendenţă; la transcendenţă trebuie s.t ne gândim, transcendenţa este esenţială. Comunitatea Bis< ricii e altceva decât comunitatea socială, fraternitatea întru Dumnezeu nu are nimic comun cu amiciţia sau camarade ria. Oamenii nu pot fi iubiţi decât dacă┤au pe Dumnezeu în ei. Trebuie să se producă mai întâi ruptura evidentă de Istorie, iar apoi înfruntarea Istoriei. Biserica a încetat să mai înfrunte Istoria, ea i se vinde. Nu mai auzim vorbindu-se despre contemplaţie, deşi e singura cale spre Dumnezeu Ni se vorbeşte despre dreptate socială, nu despre caritate fraternă, despre libertate, egalitate şi alte prostii. De altfel, vedeţi şi dumneavoastră, cu cât vorbim mai mult de liber tăţi, cu atât avem mai puţină libertate. Cu cât vorbim mai mult de egalitate, cu atât mai puţin există ea de fapt.

LENDGER: *înţeleg ce spuneţi şi-mi dau seama că multe lucruri sunt demne de reţinut, mi se par şi mie adevărate. Cred însă — şi n-o spun ca să mă apăr, ci ca să vă încolţesc - cred, ziceam, că preotul de azi e un om care are datoria să tran smită un mesaj ce aparţine eternităţii, un mesaj transcendent oricărui lucru, conţinându-lpe Dumnezeu însuşi, adică inac- cesibilul, de nenumitul, dar preotul trebuie să-l transmită în aşa fel încât să fie înţeles şi primit de oameni.*

IONESCO: E justificarea tuturor predicilor voastre. Pe Dumnezeu nu┤putem înţelege, putem doar să credem în El. Tindem către inaccesibil. Nu putem face accesibil inac- cesibilul. Nu putem numi de nenumitul. Intuim că există o realitate cu neputinţă de numit. Ea nu este realistă. Preo- ţii nu ne vorbesc în limbajul Eternităţii. De pildă, când ne vorbesc despre dreptate, nu la dreptatea transistorică se referă, ci la dreptatea istorică şi la cea disputată în tribunale. Drep- tatea lui Dumnezeu nu coincide cu dreptatea oamenilor. Fratele meu nu e camaradul meu.

i I NDGER: *Sunteţi convins, presupun, că în epoca actuală »tarea mizăa lumii este o mizăspirituală: fie lumea cade nil) un materialism pur şi simplu, care ne obligă să rămânem l,i suprafaţa omului, fie, dimpotrivă, redescoperim profunzimile menești. De altfel, Dumneavoastră v-aţi spus cuvântul.*

IONESCO: *Da, mi l-am spus.*

LENDGER: *Credeţi că omul l-a ucis pe Dumnezeu, că Bise- tica l-a ucis pe Dumnezeu?*

IONESCO: Biserica a făcut totul pentru ca omul să se rătă- . cască în Istorie.

LENDGER: *Vă referiţi la Biserica Catolică. Dar există şi bisericile Ortodoxe.*

IONESCO: Da, acolo lucrurile se prezintă altfel. Biserica (atolică a început de mult să înlocuiască metafizica prin

morală, iar catolicismul s-a degradat de mult coborând în lume. Şi dacă în lumea modernă se face simţită lipsa contemplaţiei şi a metafizicii, faptul se datorează în mare parte catolicismului, istoricizării catolicismului.

LENDGER: Aveţi impresia că Biserica Ortodoxă şi-a păstrat puritatea într-o mai mare măsură?

IONESCO: Da, o puritate pe care catolicismul a pierdut-o. 1)ând mereu Cezarului ce-i al Cezarului, acceptând, în aparenţă, mereu Istoria, Biserica Ortodoxă a rămas în afara Istoriei. N-a declarat niciodată război Istoriei, nu s-a amestecat în Istorie, a coexistat cu ea. Şi a făcut totdeauna compromisuri cu epoca, niciodată cu cerul. Biserica Catolică face compromisuri cu cerul. Biserica Ortodoxă a păstrat ceva insolit, tainic, pur, imuabil, şi câteodată simt că mi-ar plăcea să trăiesc în Rusia sau în Polonia. Când citesc *Temoignage Chretien* sau *La Croix,* rămân consternat. Nu dau decât peste articolele unor politicieni cinici.

LENDGER: Ascultându-vă, reflectam la deosebirea dintre Biserica Catolică şi Biserica Ortodoxă, Biserica din Occident şi Biserica din Orient: Biserica din Orient a omagiat Cezarul cu mai mult zel decât Biserica Catolică; şi totuşi s-a păstrat pe sine într-o mai mare măsură decât a făcut-o cealaltă.

IONESCO: L-a omagiat pe Cezar, dar a rămas despărţită de el. Eram foarte tânăr şi mă aflam în România. Am fost botezat ortodox, dar, cum la vârsta de un an am venit în Franţa, am mers la catehism şi am fost crescut în cultul catolic, iar la treisprezece ani şi jumătate m-am reîntors la Bucu reşti şi m-am dus la bisericile ortodoxe. Pe la optsprezece ani, am simţit ceva mai acut nevoia de a⊣găsi pe Dumne zeu şi m-am dus la un călugăr athonit (tocmai se întorsese de la Muntele Athos). M-am destăinuit; mi-a răspuns: „Hai, spune ce vrei să-mi mărturiseşti? — Părinte, am făcut lu cruri îngrozitoare. — Bine, înţeleg, dar nu mi se pare prea grav." Am stăruit să i le spun. A zis: „Bine, o să te ascult, dar înainte de a-mi mărturisi ce-ai făcut, spune-mi dacă ai credinţă. — Tocmai asta nu ştiu şi aş fi vrut să aflu. — Vezi, ăsta-i lucrul cel mai important; că ai făcut cine ştie ce, că ai omorât, că ai comis un incest sau că ai furat, astea-s treburi lumeşti, n-au însemnătate; trebuie să crezi, asta-i tot."

LENDGER: Mă simt apropiat de acest călugăr. Şi cred că aveaţi dreptate când spuneaţi adineauri că Biserica Catolică a transformat mistica în morală, când esenţialul, miza lumii noastre, e credinţa; sunt într-adevăr convins că Biserica Ortodoxă a păstrat credinţa, poate şi datorită regimului în care fiinţează.

IONESCO: Si în care a fiintat: a fiintat sub turci, a fiintat sub felurite regimuri, cu papi cupizi, cu domnitori care purtau război, omorau o groază de oameni şi apoi construiau biserici, prea puţin le păsa lor de morală. Iată de ce mi se

pare că, de multe secole încoace, catolicismul se degradează coborând în lume, se desfigurează. L-a desfigurat lumea, în loc s-o transfigureze el, cum ar fi trebuit.

LENDGER: *Ce ați avea de spus unuia ca mine, unui preot din zilele noastre, care e credincioși*

IONESCO: V-as întreba: ce căutati la mine în straie de mirean?

LENDGER: *Doar atât? Mi-ați putea spune să-mi păstrez credința!*

IONESCO: Bineînțeles, și să deveniți inacceptabil și neobișnuit pentru secolul dumneavoastră, adică să îmbrăcați o Mirană. Ce-i cu cravata asta? Sunteți la fel ca toată lumea. I u simt nevoia să văd pe cineva din afara lumii, pe cineva care să fie în lume și totodată în afara ei.

Dialog publicat în noiembrie 1975

Cred că, pentru moment, arta, literatura, teatrul nu mai au mare lucru să ne arate. Nu spun „să ne învețe“. Nu mai au nici cu ce să ne surprindă. Pictura nonfiguративă nu mai poate aduce forme nonfigurative esențiale, ci doar variații de ordin secundar. A devenit o tehnică oarecare, uzată si rutinieră, as zice.

Teatrul - absurd, marxist, umanist, suprarealist, realist etc. - nu poate da în momentul de față decât versiuni ceva mai cizelate ale vechilor viziuni sau revelații, s-a ajuns, adică, la un soi de academism, fie că e al teatrului pus în slujba unei ideologii larg răspândite, fie că e al teatrului ce provine din-tr-o gândire neîndoielnic superioară celei ilustrate de noul academism, mai adevărată, mai profundă, desigur, întrucât se manifestă spontan, fără constrângeri și fără program, fiind însă si ea de mult formulată, asa că nu ne rămâne decât să nuanțăm formulările.
>

In aceeași situație mi se pare a fi și literatura. Poezia e sau angajată, fie ea populară ori de alt fel, deci superficială, literatură de clișee, sau simplu ornament, joc de cuvinte irelevant, sau combinație repetitivă, sau ideologie versificată, sau sentimentalism neinteresant.

Esențialul a fost făcut; nu se mai pot adăuga decât retu-șuri, subtilități minore, de amănunt.

Filmul, nu vorbesc numai de cel comercial, chiar filmul de artă a devenit „academism”; noua cinematografie ne oferă

o continuare a lui Charlie Chaplin ori filme polițiste reali zate cu un meșteșug desăvârșit și doze bine calculate de sus pense și erotism, după cum în altele se folosește un fel de sincretism rezultat din amestecul tradițiilor convergente ale neorealismului italian, ale estetismului imaginii fotografice, ale filmului polițist, dar și ale filmului poetic și suprarealist.

Unele ne oferă și un mesaj, o filozofie: banală, preten țioasă ori absolut insignifiantă, aparținând regizorului respec tiv. Imaginile se filmează din anumite unghiuri, se cizelează, se ameliorează nițeluș perspectiva, și asta-i tot. Repet: varia tii de amănunt.
>

Mai este însă și altceva: actualmente, expresia cinemato-grafică a devenit mai importantă decât conținutul filmului, decât povestea ce ni se înfățișează, decât imaginile ca atare, încă ne mai ducem la cinematograf, dar nu ca să aflăm o povestioară sau ca să ne punem la curent cu micile idei, cu mica propagandă ori cu filozofia derizorie din mintea cineaș-tilor, ci ca să urmărim, uimiți si încântați, mișcarea ima-ginilor.

Telstarul este un lucru minunat în sine, cu mult mai interesant decât piesa englezului Terence Rattigan, ale cărei imagini le-a difuzat. Mijloacele de expresie ale televiziunii sunt infinit superioare operelor artistice televizate. Nu văd nimic rău aici; e o realitate. Afirmația rămâne valabilă și pen-tru cinematograf: cinematografia este mai captivantă decât cineaștii.
y

în momentul de față, vorbim și ne preocupăm mult de arhitectura teatrală și chiar de mijloacele tehnice, aparatură, proiecție, lumini. Toate astea ne interesează într-o mai mare măsură decât teatrul în sine, fapt semnificativ și, pentru vreme îndelungată de aici încolo, justificat. Mijloacele de expresie, mijloacele formale, tehnica au luat-o înaintea con-ținuturilor exprimate.

în prezent, tot ce stă în putința artistului, fiind poate chiar ■ latoria lui, e să înlesnească progresul tehnicilor și mijloacelor lormale. Va apărea conținutul care să umple aceste cadre vidfc, care să egaleze posibilitățile aparaturii? Pentru asta, e necesar să asimilăm tehnicile și, dintr-un noian de cunoș-linție și o infinitate de informații, să reconstituim o unitate, o sinteză, proces ce nu se poate desfășura decât încetul cu încetul, în chip firesc, de la sine.

Noua unitate organică a spiritului se va realiza când spi-ritul se va fi readaptat, când va fi asimilat și, apoi, depășit tehnicile, cunoștințele, cele mai recente achiziții ale științei, ce-i vor oferi alte mijloace, inedite, de prospectare a realu-lui, când mituri reînnoite vor renaște, când din ruinele filo-zofiilor actuale și din contribuțiile viitorului se va închega o credință. Arta se va înnoi când va fi să se ivească, să se

poată ivi, o viziune nouă.

Desigur, suntem împotriva științei care se mulțumește să guste de ici-colo din cognoscibil, în loc să ne ofere cunoașterea. N-am competența necesară pentru a vorbi despre asemenea lucruri, dar mă gândesc că, tot gustând de ici-colo din cognoscibil, vom izbuti să-l străpungem și, dedesubtul crustei, vom da de esența lucrurilor.

Literatura se află în impas, arta se află în impas, fiindcă materialele lor sunt perimate, uzate, din mai multe cauze: o operă trebuie să fie, neapărat, o construcție vie, o lume vie, o lume populată de ființe ori de forme, de figuri, gânduri, imagini, viziuni, sentimente, obiecte etc., care se organizează, se combină, constituind un întreg coerent; chiar dacă din punctul de vedere al logicii și al rațiunii obișnuite pare incoerentă, ea are o coerență și o logică particulară ce ține de propria-i structură, de propria-i realitate.

Teatrul chiar asta și este: o lume. Plină de personaje. Dar nu numai de personaje; furtuna, vântul, forțele necunoscute, invizibile, obiectele, absența personajelor, nimicul, tăcerea, pe toate le conține. în teatru însă, totul devine prezență, totul devine personaj, absența devine personaj, furtun;) devine personaj, forța supranaturală devine personaj, tăcere;) devine personaj, nimicul devine personaj. Și toate - senti ment, idee, figură, culoare, persoană — sunt materialele operei de artă, materialele unei lumi.

Literatura nu e peisaj, desigur, dar ea folosește peisajele. Peisajele urbane, campestre, silvestre, alpine, interioarele, toate, absolut toate peisajele terestre au fost inventariate. Nu mai dispunem de altele. încercați să le vedeți însă pe acestea într-un alt fel: iată ce trebuie noi să reușim, deși e greu. în vremea din urmă, romanul obiectual a încercat să facă tocmai acest lucru, să schimbe modul de a descrie peisajul; între timp s-a transformat într-o sistematologie. Terestrul este, poate, epuizat; spiritului îi sunt indispensabile spații noi.

Nu degeaba ne aventurăm în cosmos. O facem din necesitate. O facem pentru că spiritul nostru simte nevoia unui spațiu mult mai vast, mai încăpător. Motivele strategice de cercetare științifică ori de altă natură sunt doar pretextele, superficiale și formale, ale acestei aventuri. Spații noi, peisaje noi ne sunt, ca să zicem așa, puse la dispoziție.

O lume siderală - era cât pe-aci să spun cerească - și spațiul acesta neterestru, sau aflat dincolo de terestru, sau înglobând terestrul, spațiul acesta trebuie asimilat, măcar în parte, și apoi transformat în viață. Vechiul spațiu a fost explorat, catalogat, uzat. Nu vom mai putea vorbi despre lună la fel ca înainte; nici despre stele, noapte sau cerul înstelat. Nici n-o să le mai putem vedea la fel. Viziunea asupra acestor materiale ale operei de artă (căci ele vor constitui

materiale pentru opera de artă, dacă arta va continua să existe) va fi cu totul diferită.

Opera de artă nu este nici descriere, nici critică socială. 1)e critica societății se ocupă politica sau sociologia. Totuși, critica socială se numără printre elementele constitutive ale operei de artă. Un material printre altele. Critica socială la care mă refer e bine cunoscută. S-a făcut și s-a răsfacut, până ce s-a transformat într-o serie de clișee. A îmbătrânit, e perimată.

Când aud spunându-se despre cutare operă literară că e un comentariu sever al epocii noastre, o satiră necruțătoare, îmi vine să râd; sunt absolut convins că, dacă m-aș duce să văd - și fac adesea asemenea experiențe - o piesă calificată drept „satiră necruțătoare'[1] sau dacă aș citi o carte socotită a fi un „comentariu sever al epocii noastre", sunt convins, zic, că voi găsi cele mai răsuflate clișee și banalități: nimic.

Râd și când mi se spune că o poezie e plină de „elan", bunăoară. Chiar banalitatea comentariului îmi semnalează banalitatea operei „necruțătoare" ori a poeziei „pline de elan". Unghiurile de vedere ale tuturor modalităților critice ne sunt cunoscute, deoarece toate au fost deja practicate.

Vechile formule - capitalism, exploatarea omului de către om, demistificare - sunt cuvinte devenite inactuale, cuvinte golite de sens. Lumea a evoluat într-un asemenea mod, încât ne impune s-o percepem în alt fel, exploatarea a luat forme noi. Ea continuă, fără doar și poate, dar în alte chipuri. Toată lumea continuă să exploateze pe toată lumea, și tocmai articulațiile și mecanismele moderne ale agresiunii permanente a omului împotriva omului ar trebui scoase la iveală.

Știm prea bine că nu mai știm cine pe cine colonizează. Critica socială nu mai este posibilă, fiindcă într-o parte a lumii se face după criterii depășite, după aceleași fixații ideologice, tributare unor complexe vechi: nemulțumire, refulare, gelozie, ranchiună etc., iar în cealaltă, nu mai e posibilă, fiindcă a fost pur și simplu interzisă.

în regimurile tiranice este interzisă cercetarea aprofundată a bazelor și a mecanismelor organizării politice, sociale, ide ologice, deci critica a devenit inoportună atât acolo unde există inhibiție și unde lipsește libertatea interioară, cât și acolo unde există cenzură și lipsește libertatea de orice fel.

Iată așadar unde am ajuns. Arta și literatura au-fost și continuă să fie înăbușite atât de tiraniile politice, cât și de scleroza mentală mic-burgheză, reacționară ori pretins revoluționară; cât despre aventura pe care ar putea acestea să ne-o propună, ea pare mult inferioară celei propuse de performanțele tehnicii. Deci literatura e inhibată, împiedicată, depășită.

Desigur, putem încă să citim romane, îndeletnicire ce-mi pare mai puțin idioată decât să dezlegi cuvinte încrucișate. Fiecare își poate citi periodicul preferat ca să-și rumege propriile obsesii și să dobândească siguranța, reală sau falsă, că opiniile îi sunt confirmate și justificate. Putem merge la teatru; decât să joci bile, e preferabil să vezi din când în când câte-o piesă, chiar dacă, în fond, nu te amuză deloc sau te amuză prea puțin. Putem face și efortul de-a viziona piese instructive ori filozofice, asa-zis filozofice, care nu ne învață nimic, totul fiind deja știut.

Cred că doar o forță uriașă, comparabilă cu erupția lavei zguduind vulcanul adormit, un nou acces de vitalitate, de vitalitate spirituală sau intelectuală, ar putea veni de hac acestei rigidități a oamenilor mărunți, nemulțumiți și stereotipi, precum și tiraniilor încă și mai primejdioase. Ne-ar trebui poate un nou suprarealism, dar unul mai puternic, mai liberator, care să spulbere prejudecățile logice, politice, revoluționare, burgheze, fixațiile ideologice, falsul raționalism, căci avem, pare-se, obiceiul de-a numi logic ori rațional iraționalul statornicit si încremenit, iraționalul ori absurdul devenit confortabil.

Imediat după Primul Războiul Mondial, s-a declanşat parcă o energie nouă, un foc lăuntric, un mare dinamism. Cât efort la Breton, Eluard, Aragon, Maiakovski, Esenin, la Kafka de asemenea, o forţă, o energie uriaşe s-au manifestat şi în noua pictură, intr-adevăr revoluţionară. Era un elan nou care permitea crearea unei alte lumi, noi, sau a unui alt mod de-a vedea lumea.

Dinamismul acesta a durat puţin, s-a domolit, s-a stins. Ar fi necesar un nou suprarealism ca să ne depăşim inhibiţiile, complexele, timiditățile, precauţiile, care ne creează un sentiment de vinovăţie şi fac ca energia ce nu se poate consuma să se întoarcă asupra ei înseşi, dând naştere tipului narcisist, complexat, literatului care se urăşte pe sine sau care se urăşte pe sine în ceilalţi.

Da, printr-un puternic impuls dinamic am putea scăpa de toate astea, un impuls care să spargă cadrele aşa-numitului realism. Cred că psihologia actuală ne învaţă că omul nu se adaptează la real, ci îl reconstruieşte, îl inventează, adică, privindu-1, intrând în contact cu el, îi dă o formă, ceea ce înseamnă de fapt că inventează o formă, că dă o formă informalului. Creăm lumea după propria noastră imagine. Adică îi dăm o semnificaţie, o formăm, îi dăm forma pe care o dorim.

Bineînţeles, ăsta e un mod de-a vorbi, căci forma pe care o dăm lumii corespunde neîndoielnic structurii spiritului nostru. A cunoaşte înseamnă a da un sens, dar şi a nu da nici un sens, nici o semnificaţie, înseamnă uneori a da totuşi una; când spunem, bunăoară, că lumea e absurdă înseamnă că o interpretăm, că forma alcătuită de noi înşine nu ni se mai potriveşte. A spune că lumea e absurdă înseamnă a critica imaginea pe care ne-am făcut-o despre ea.

Aş vrea să adaug însă că eu personal mă simt înclinat să n-o mai interpretez nicicum. Sunt înclinat să refuz a-i mai da vreo semnificaţie, vreo formă, pentru a mă elibera de toate formele şi de lumea în capcana căreia sunt prins; această pornire se datorează probabil neputinţei mele de-a găsi o formă, o expresie pentru ce este mai puternic şi mai îngrozitor: viaţa şi moartea.

Se spune că soarele şi moartea nu pot fi privite în faţă. Putem formula ceea ce n-a fost încă formulat, dar nu putem exprima inexprimabilul. Dacă literatura nu┤poate exprima, dacă moartea nu poate fi înţeleasă, dacă inexprimabilul nu poate fi exprimat, la ce bun, atunci, literatura?!

Les Nouvelles litteraires, 25 februarie 1971

Critici, voi trăiti din mine!

>

Ca să mă laud, aş putea să încep aşa: ei trăiesc din mine. De fapt, trăim cu toţii unii din alţii. Eu trăiesc datorită publicului meu. Dar ei, ei trăiesc din mine, eu sunt pâinea lor, căci sunt plătiţi ca să mă critice. Recent, ei s-au adunat

în jurul a două mese rotunde, trei critici în jurul mesei rotunde organizate de săptămânalul *Arts,* alți trei-patru în jurul mesei rotunde organizate de *Le Masque et la Plume,* la radio. Rotundă sau nu, era o masă, era un prânz. M-au împărțit între ei; m-au tăvălit în toate sosurile. Nu sunt doar pâinea lor cea de toate zilele, căci se mai duc și la teatru să-mi vadă piesele, deci le ofer și un spectacol: *panem et circenses,* nu?

Cele două atacuri colective au fost precedate de atacuri individuale. La fiecare colț de stradă, vreau să zic în fiecare colț de ziar, franctirorii își ațintеau puștile spre mine. N-o făceau pe gratis: doar sunt ucigași cu simbrie. De vreme ce trăiesc din mine, cred că erau obligați totuși să mă asasineze politicos.

De fapt, trag într-un manechin, nu ucid decât efigia mea, e o încercare vrăjitorească sau un joc de-a măcelul, un joc de bâlci, nicidecum un măcel. Pentru mine, partida nu se mai joacă nici în bistrourile pariziene, nici în saloanele mondene frecventate de acești domni. De mult am ridicat
>
ancora. Opera mea mă duce cu ea. Călătoresc. Sunt ba în America de Nord sau de Sud, ba la Londra, Berlin sau Napoli, ba la Atena, Varșovia, Tokio, Sydney, Belgrad, ba în Scandinavia sau Canada. Și, în sfârșit, la Ierusalim. Ultima mea piesă, *Pietonul aerului,* a suscitat furia unei părți a criticii. Piesa e frumoasă, adevărată și puternică, admirabil pusă în scenă de Jean-Louis Barrault, excelent interpretată de Madeleine Renaud, Dominique Arden, Paredes, Jean-Louis Barrault însuși — în reușitele decoruri ale lui Jacques Noel -, și susținută de muzica expresivă a lui Georges Delerue. Ce înfățișează piesa? E povestea fals naivă, desfășurată într-o ambianță fals naivă, cu imagini de scenă voit naive, a unui scriitor care declară că atrocitatea lumii este prea mare ca literatura, cuvintele, s-o poată reproduce în coșmarul și adevărul ei inexprimabil. Lucru banal, desigur. Dar ce nu-i banal în literatură? Un ziarist, critic la *Le Monde,* îmi reproșează lipsa unei metafizici înalte. Dacă el o are, care este aceea? Desigur, nici una. De altfel, insul habar n-are de metafizică. La ce se reduce „înalta“ metafizică a lui Shakespeare? E simplă și banală: lumea este zgomot și furie. în ce constă filozofia lui Brecht? în ilustrarea unei filozofii vechi, cea a lui Marx și a marxiștilor, pe care dramaturgul nu face decât s-o repete. La ce se rezumă concepția psihologică a lui Pirandello? Iată: câteva persoane diametral opuse coabitează în ființa lăuntrică a uneia și aceleiași persoane, dedublate, triplate, cvadruplate, în tendințele ei contradictorii. Psihologia abisală a analizat sufletul omenesc într-un mod mai savant. Nu e rolul literaturii să expună adevăruri teoretice, idei, cum se întâmplă în discursuri, ci să le reprezinte prin gest și imagine, ca evidențe vii, ca senzații. Deoa-

rece cuvintele sunt insuficiente, cum spune eroul piesei mele la începutul spectacolului, am vrut să mă dispensez de cuvinte. In altă piesă, am vrut să fac retorică. Mă amuza.

De astă dată, am vrut să pun în mișcare imagini, personaje. Și am reușit: într-o insulă fericită, farmecul de-a trăi - întrerupt din când în când de un coșmar lucid - este expresia inconștienței noastre în mijlocul primejdiilor și al grozăviilor pe care le-am trăit, pe care le putem trăi și care ne vor asedia. Eroul din piesă își ia zborul, apoi face o călătorie în infern. în timpul călătoriei sale, pe scenă se rostesc puține cuvinte, dar se arată ceea ce vede el, ceea ce există acolo. Copii uciși, tribunale nedrepte, tribunale ale terorii, oameni sechestrați în orașe din care nu pot ieși, fiindcă ar fi omorâți dac-ar încerca să scape (ziarele nu vorbesc decât despre asta, dar se pare că nimeni nu le citește). Se pregătește genocidul. In sfârșit, apare și tărâmul morții, cu spânzurători, cu mitraliere, cu boala împotriva căreia luptăm zadarnic. Cu alte cuvinte, ceea ce se întâmplă zi de zi: cuptoare-crematorii, Oradour, copii asasinați, copii francezi cărora arabii le-au scos ochii, semințiI distruse de iluminați politici, dacă nu de cutremure. Lucrurile astea nu sunt povestite, sunt înfățișate; nu le discut, discuția estompează faptele, le falsifică, ne ajută să le uităm; prezint faptele în nuditatea lor, materialmente. Și ele sunt de o asemenea intensitate, încât, la Paris, vederea scenei de groază cu mitralierea copiilor îi face pe spectatori să fluiere, iar la Berlin (căci piesa se joacă și acolo), când femeile de pe scenă se plâng de claustrofobie, berlinezii protestează, se simt lezați, nu pot suporta.

Toată lumea e dispusă să vorbească la nesfârșit despre aceste lucruri, căci a vorbi înseamnă a trișa. în schimb, nimeni nu e dispus să le privească în față câtă vreme ele nu se află chiar dinaintea ochilor noștri, lângă noi, câtă vreme cuțitele nu ne amenință direct. Am izbutit deci ce mi-am

> >

propus: să dau forță evidenței despuind-o de orice urmă de elocință. Iar în final, afirmația făcută de eroul meu, la începutul piesei, despre imposibilitatea de a descoperi realitatea, de a o surprinde în viața ei palpitantă, se dovedește a fi fost o pistă falsă, de vreme ce spectatorii au fost captați.

Piesa a plăcut multor poeți, actori, romancieri, filozofi. I-a impresionat profund. Oameni cu o mare experiență teatrală au ales-o, ei personal, spre a o pune în scenă. Altora, firește, le-a displăcut. N-are decât să-ți displacă orice, dar numai după ce ai înțeles, după ce ți-ai dat seama de intențiile reale ale operei, de mesajul ei. N-a fost cazul criticilor de care vorbesc; ei n-au văzut în piesă decât frica mea de propria-mi moarte, când acolo e vorba de moartea altora, de coșmarul real și generalizat în care trăim și de la care ei și-au întors fața. în ciuda a tot, nu totul este un coșmar în această viață. încă o banalitate! Există și uimitorul miracol

al existenței: feeria teatrală îl exprimă la Odeon. Spectacolul nu e sordid, ci luminos, strălucitor, înainte de-a se întuneca. Eroul meu zboară ca în vis, ca în visele fiecăruia dintre noi. Spectatorii au recunoscut visul, criticii mei nu și l-au reamintit; ei fie și-au uitat copilăria, fie se culcă prea târziu ca să mai poată visa sau avea insomnii.

Cei trei critici tineri, de mică anvergură, care mi-au consacrat dezbaterea „A încetat Ionesco să ne mai uimească?", și-au pierdut capacitatea de-a fi uimiți. Dezbaterea lor mi s-a părut expresia confuziei totale a gândirii acestor gânditori care-mi reproșau că eu nu gândesc. Unii îmi reproșează că n-am suflul lui Shakespeare (și totuși, fără voia lor, ce comparație măgulitoare!). Sau că nu sunt Eschil, nici Sofocle, nici Claudel. Evident, sunt Ionesco.

Le Figaro litteraire, 30 mai 1963

Orice piesă e o improvizație scrisă. Orice piesă e un fel de *happening,* mult mai „gândit". *Happening*-ul este o des coperire a realității, o descoperire de sine. La fel și eu, când scriu, nu știu unde voi ajunge: dacă vreau să descriu moar tea cuiva, trebuie să inventez mai întâi un personaj, apoi altul care se arată, apoi încă unul. Toți intră pe ușile scenei mele interioare. Piesele scrise de mine sunt improvizații durabile. Cu teatrul se petrece cam ceea ce s-a petrecut cu poezia: *Lamartine și Musset vorbeau despre disperare, moarte și melancolie, dar nu era decât retorică. De la Rimbaud, poezia a devenit nu un discurs despre pasiune, tristețe, ci pasiune și tristețe pur și simplu, absolut viscerale: dadaismul, Artaud, suprarealismul au vrut ca literatura să fie viață. Fără ei,* happening-w/ *n-ar fi existat: trebuiau distruse anumite forme de limbaj, de gândire.*

Unul din primele *happening*-uri l-am văzut la Edinburgh, cu prilejul desfășurării unui foarte solemn congres al oamenilor de teatru, prezidat de Kenneth Tynan8 și de alți critici englezi de prim rang. Erau și câțiva americani. Toată lumea vorbea cu mare seriozitate despre necesitatea de-a educa publicul, ceea ce reprezintă o pretenție inimaginabilă. Brusc, sala e traversată de o femeie goală și de o alta în doliu, apoi ici și colo se ițesc capete de mort. A urmat un scandal nemaipomenit. Tynan (adresându-se junelui responsabil de întâmplarea cu pricina, un american): „Ce-nseamnă asta?" Tânărul american: „Habar n-am." Tinan: „Atunci

8 Kenneth Peacock Tynan (1927-1980), celebru critic de teatru britanic. Deși brechtian, a fost unul dintre propagatorii lui Ionesco în Anglia. Apoi avea să aibă cu acesta din urmă o polemică furtunoasă (*«. ti).*

• %i i un imbecil.“ Tânărul american: „Sunt un imbecil.“ în lealitate, sclerozații erau ei, teoreticienii solemni.

Kxistă tehnici de eliberare, de defulare, cum sunt *happen-*///(j-ul, suprarealismul și, în alt mod, psihanaliza. Utilitatea lor? Dincolo de morale, ideologii, alibiuri, măștile odată ■.mulse pot da la iveală o realitate adevărată.

„Poetul - spunea criticul Jean Starobinski - e un visător ircaz.“ Aici ar trebui să ajungem. Eu unul încerc să mă apropii cât mai mult de această stare. Atunci însă te dedublezi; luciditatea nu e a criticului, ci a poetului care se scrutează pe sine. Criticii - mai ales cei „noi“, atât de pedanți - nu-și dau seama că și ei sunt tot niște visători treji. I u, de pildă, știu foarte bine de ce unul sau altul a adoptat o anumită atitudine. îi pot arăta că se înșală. Știu căror resentimente, cărei nostalgii se datorează gândirea lui critică. Știu și cărei necesități afective răspunde nevoia sa de a înșela...

Toate acțiunile îmi sunt dictate de realități foarte obscure, nu totdeauna posibil de cunoscut. Dacă luciditatea conștiinței înlătură iluzia visului, visul, la rândul lui, înlătură vălul falsei realități diurne. Nu există conștient si inconștient; ci parcă două stări de conștiință diferite, care se slujesc reciproc, ba ascunzându-se, ba luminându-se una pe alta. Iată poate sensul căutărilor mele...

Interviu acordat lui Alain Schifres, *Realites,* mai 1967

O tiflă dată destinului

{Interviu)

IONESCO: *Omul cu valize aduce.* în scenă un bărbat încolțit, care caută o ieșire. Se află în străinătate. Definitiv? în trecere? Nu știm, nu știe. E urmărit, amenințat din motivi inexistente. Exact ce se întâmplă în prezent: oricine poate li socotit vinovat. Omul cu valize ar vrea să fugă, dar nu ȘIH unde. Caută o ambasadă, un pașaport, vize...

Piesa povestește două călătorii: cea a turistului devenii dintr-odată vinovat, și alta - un periplu înăuntrul propriei ființe: omul își redescoperă copilăria, familia, morții, viii, amintirile.

LE QUOTIDIEN DE PARIS: *Și valizele?*

IONESCO: Sunt obstacolele de care ne izbim. Sunt trecu tul, personalitatea de care nu putem scăpa! Cu cât călăto rești mai mult, cu atât mai grele sunt valizele.

LE QUOTIDIEN DE PARIS: *Ce legătură există între „peri piui înăuntrul propriei ființe" și vis?*

IONESCO: în vise, ne aflăm totdeauna într-o situație anume, ele sunt teatru prin excelență. Asistăm la producerea unor evenimente, la ivirea unor personaje ciudate, adesea absolut neașteptate, care totuși provin din noi.

Visul e singurătate, meditație. în vis apar uneori străfulgerări, sfâșieri: ni se dezvăluie tot ce-i mai important în noi,

conștiința nemaifiind încărcată, ca în starea de veghe, de grijile mărunte și cotidiene. Angoasa fundamentală deseori o trăiesc în vis, iată ce-am vrut să spun în *Omul cu valize.*

LE QUOTIDIEN DE PARIS: *Ce limbaj și ce logică ați folosit ca să traduceți aceste revelații onirice?*

IONESCO: Coerența logică, rațională, nu corespunde coerenței imaginilor și simbolurilor onirice. Logica visului este asociativă, nesupusă rațiunii. Și în piesele mele anterioare am încercat să folosesc imaginile simbolice ale visului (în *Amedeu,* în *Setea și foamea,* în *Pietonul aerului).* Dar situațiile, înlănțuirea acțiunii rămâneau coordonate potrivit unei ordini destul de raționale. Sau, alteori, în *Cântăreața chelă,* de pildă, foloseam un limbaj ilogic, în schimb comportamcntul personajelor și situația dată păreau realiste. De data ■sta, în *Omul cu valize*, încerc să folosesc atât situații din vis, cât și un limbaj oniric. Până acum am realizat întotilc'.iuna o disociere între situație și limbaj. Aici le-am împletit pentru prima oară.

LE QUOTIDIEN DE PARIS: *Ați scris aproape exclusiv piese de teatru. De ce?*

IONESCO: Cum a spus de mult Pirandello, în fiecare din noi există mai multe personaje. Când scrii un roman, ești constrâns să vorbești *în numele* personajelor. Dimpotrivă, teatrul îți oferă extraordinara posibilitate de-a pune să vorbească direct personajele, ele exprimă fantasmele și obsesiile .mtorului. Și marii scriitori au obsesii, puține dar persistente, și datorită persistenței lor continuă ei să scrie. Pentru mine, teatrul este și un exercițiu de stil. Infernul pe care┤trăim, toate catastrofele pe care le trăim sunt materialul din care se construiește un edificiu: opera de artă.

Opinii consemnate de Anne Surgers,
Le Quotidien de Paris, 1975

Cei cincisprezece ani ai „Cântăreței[41] mele

Ciudat, foarte ciudat e destinul operelor. Mă gândesc la *Cântăreața chelă,* de pildă. Am impresia că acest text nu-mi mai aparține. Se împlinesc opt ani[9] de când trupa lui Nicolas Bataille joacă piesa la teatrul La Huchette. Seria reprezentațiilor a rezistat războiului din Algeria, schimbărilor de guvern, a supraviețuit domniei lui Hrușciov și piesei lui

9 în 1965 *(n. a.).*

Marcel Achard, *Patate*. A inspirat două-trei sute de regizoi i din toate țările. Eu însumi am văzut vreo cincisprezece *Cân târețe* în felurite limbi. Piesa i-a inspirat și pe compoziton după ea s-au compus două opere; televiziunea a făcut m.n multe filme, iar recent Massin a realizat o punere în scen.i tipografică, sporind posibilitățile poligrafice prin inventare.i cărții-spectacol.

Textul scris de tine începe pe mâinile altora, care îl îm bogățesc, îl transformă în altceva, scrierea încetează de-a m.u fi identică sieși, se confundă cu interpretarea, cu modificările implicite, cu ecoul ei, nu mai este un text, ci un pretext, ceea ce pe mine unul mă reconfortează, eliberându-mă tot odată: nu mai port nici o răspundere în privința ei.

Cum de ajunge o scriere căreia nu i se acordă nici o însemnătate publică, nefiind, la început, decât un joc ori ceva foarte personal, cum de ajunge ea un bun al celorlalți, și pentru cât timp? Ce văd ceilalți în ea, ce înseamnă ea pentru ei?

Putem considera că un roman sau o piesă sunt exact ceea ce fac alții din ele. Inițial, acești *alții* nu voiau să facă nimic. Cu mulți ani în urmă, când dictam această piesă unei prietene care-mi făcea serviciul de-a o dactilografia, prietena respectivă mi-a spus că nu-i o piesă, că acel „ceva“ nu se va putea juca. Mă gândeam că probabil are dreptate. O altă prietenă i-a dat textul lui Bernard Grasset, cerându-i părerea. Bernard Grasset era bolnav, prietena mea fiind chiar infirmiera lui. Bernard Grasset a fost primul om de litere care a cunoscut textul: a spus că nu va trece rampa, că n-are nici o valoare. Ulterior, l-au citit și alții; au fost de aceeași părere. Apoi, Monica Lovinescu i-a dus piesa lui Nicolas Bataille. împreună, au ajuns la concluzia că era totuși o piesă adevărată. Nu asta era și părerea primilor critici, convinși cu toții că așa ceva nu poate avea priză la public. Spectatorii Iliiicrau; cei care râdeau spuneau că nu asistă la o comedie ■,(rioasă și că tocmai de aceea râd cu un râs atât de neserios.

I'e urmă, Lemarchand, Guy Dumur, Andre Frederique, | Brenner, Duvignaud, E. Humeau, Verdot, Lherminier, |oly au apărat piesa și spectacolul realizat de Nicolas Bataille. Având un mare respect pentru primii cititori, am avut un i rspect ceva mai mic pentru cei care-mi luau apărarea, gânilindu-mă că probabil se înșală. Intr-un articol apărut în / c\ *Temps modernes* (iunie 1950), Jean Pouillon descoperea 111 *Cântăreața chelă* implicații filozofice: insolit, expresia uimirii de-a exista, parodia teatrului, viața cotidiană devenită incomprehensibilă, deteriorată spiritual prin clișee și iiitomatisme, distanțarea - adică exact ce simțisem eu scriind această piesă veselă, prea veselă, desigur, ca să exprime în1 r-adevăr ceea ce se declara că exprimă. Totuși, dacă cele de mai sus fuseseră observate însemna că existau; într-un anu-

mit fel, mă proiectasem pe mine însumi în dialoguri, de vreme ce lucrul era remarcat, sau poate ceilalți se proiectau în ele.

Opera dobândește valoare când vrem să i-o dăm, când o luăm în considerație ori, cine știe?, când *nu putem* să n-o luăm în considerație.

Critica e o chestiune de autoritate. Acum sunt edificat: opera este luată în considerație când cineva care se bucură de considerație afirmă că trebuie luată în considerație. In 1950, Raymond Queneau a declarat, dându-și chiar cuvântul de onoare, că piesa are merite literare. Putea lumea să nu–l creadă pe Raymond Queneau? Cum a dobândit însă Raymond Queneau o asemenea considerație? Asta-i altă problemă. Si eu îl consider demn de considerație, dar l-as fi considerat oare astfel dacă nu s-ar fi bucurat de considerație în momentul când m-a luat el pe mine în considerație? Sau înainte de-a mă fi luat în considerație? Fără Raymond

Queneau, ar fi supravieţuit *Cântăreaţa?.* Ori măcar ar fi vie ţuit? Ar fi însemnat ea ceva? Cât e predeterminare şi cât <• arbitrar în destinul câtorva zeci de pagini, scrise nu se ştir prea bine cum, nu se ştie prea bine de ce? Faptul odată consumat, criticii, sociologii demonstrează necesitatea pro ducerii lui.

Eu sunt înclinat să cred mai degrabă în hazard, în noroc, dacă „noroc“ se pot chema toate acestea. Dacă n-ar fi exis tat Queneau, dacă n-ar fi existat Monica, dacă n-ar fi exis tat Bataille, dacă n-ar fi existat câţiva critici şi jurnalişti parizieni, n-ar fi existat nici opera mea; după cum eu însumi n-aş fi existat fără concursul întâmplării. Desigur, în locul meu ar fi existat altul, şi tot aia era. Dacă împrejurările n-ar fi favorizat *Cântăreaţa,* ar fi apărut alte cântăreţe. S-ar putea să fim interşanjabili.

In fine, *Cântăreaţa chealăa* devenit o operă, asta-i sigur. Cu acest titlu. Dacă aş fi ştiut că piesa mea o să ajungă un bun colectiv, i-aş fi dat un alt titlu, mai puţin hazliu, de un comic mai serios. In 1952, la prima reluare a piesei, când vedeam publicul venind, Nicolas Bataille şi cu mine eram miraţi, chiar neliniştiţi. Ne întrebam dacă oamenii nu se înşelaseră, dacă nu confundaseră teatrul La Huchette cu Mogador sau cu Châtelet. Eram convinşi că veneau din gre- şeală. Nu, veneau fiindcă Lemarchand le spusese să vină, afirmând că e ruşinos pentru publicul parizian să ocolească spectacolul nostru; Georges Neveux spusese acelaşi lucru într-un alt articol, interpretarea sa critică dând piesei o re- zonanţă şi profunzimi necunoscute, pe care, bineînţeles, le-am recunoscut şi le-am acceptat imediat, căci îi aparţineau lui, dar întru câtva şi textului.

Totdeauna m-a impresionat noblețea, generozitatea acto- rilor. Fără îndoială, lor le datorăm cel mai mult. Lui Bataille, Mansart, Simone Mozet, Huet, Odette Barois, Paulette Irantz, primii creatori ai acestei opere, care au iuat-o în grijă şi i au dat viaţă. Şi viaţa ei continuă, reluată mereu, în chip incredibil, de alţi şi alţi actori. „N-am avut un public bun ,isiă-seară“, spun actorii cu tristeţe; sau „am avut un public minunat[11] - şi li se citeşte bucuria pe faţă. Iar atunci când cu dorm, sau mănânc, sau mă duc să văd alte spectacole, .m călătoresc, sau visez, ca şi atunci când nici nu dorm, nici nu mănânc, nici nu mă duc să văd vreun spectacol, nici nu i .ilătoresc, nici nu visez, ei sunt acolo ca să dea viaţă unei liinţe pe care o inventează, pe care o recreează şi care n-ar li existat fără voinţa lor.

Ce va să zică însă acest lucru pentru ei înşişi? Că se află .icolo cu toţii ca să dea viaţă dându-şi aproape propria viaţă - iată ce menţine de atâţia ani succesul. Iar oamenii vin şi vin şi revin, şi râd „serios[11], având fel de fel de idei despre ceea ce văd, idei scoase din mintea lor ori din exegeze savante,

și nu mai spun, cum spusese Robert Kemp: „Chestia asta merită cel mult o ridicare din umeri.[11] E ciudat, straniu, de neînțeles. Ce să însemne asta?
>
Nouvel Observateur, 10 decembrie 1964
Jurnal

Mi-e imposibil să am o părere definitivă despre o împrejurare, un fapt, o persoană. Totul fiind chestiune de interpretare, alegem una dintre interpretările posibile ori, mai degrabă, *vrem* să optăm pentru una din ele: e voința mea să definesc așa și nu altfel o persoană, un eveniment, un lucru, ceea ce face ca ele să-mi apară sub o anumită lumină; vreau să dau această interpretare și nu alta, pentru că-mi convine, corespunde interesului meu, dorințelor mele, liniștii propriei mele conștiințe. Știind însă că a intrat în joc subicitivitatea, nu judecata obiectivă, dezinteresată, simt cum mi se dezarticulează orice raționament, cum se dizolvă orice interpretare. Dacă vreau, am dreptate: ceea ce e insuficient pentru a mă îndreptăți să am o opinie, să am într-adev.n dreptate. Prea scrupulos și nu îndeajuns de egoist ca să-mi impun punctul de vedere, nu sunt în stare să mă judec obiectiv și „just" decât pe mine însumi.

„Realitatea" este pentru mine ceea ce eu impun existentului, acelui ceva care există, acelei așa-zise materii exterioare ori celei în care sunt cufundat, eu fiind ceea ce sunt și datorită lumii ce mă înconjoară și din care, desigur, provin, cum prea bine ne învață filozofia actuală.

Fără îndoială deci, interpretarea dată cutărui sau cutărui lucru e o proiecție a sinelui meu. Particularizând, afirm că interpretarea oricărui lucru, fapt, eveniment, este expresia interesului propriului meu grup, apoi a interesului meu personal, a pasiunii mele. Deci interpretez exclusiv potrivit interesului meu, confer o semnificație lucrurilor potrivit dorințelor mele și atribui evenimentelor, ființelor, persoanelor, fie propriile-mi intenții, fie cele care îmi convin: prin urmare, a face portretul cuiva înseamnă de fapt a-ți face autoportretul. Dai un sens lucrurilor potrivit posibilităților tale, potrivit puterii tale de observație-imaginație, numai că aceste posibilități reprezintă și ele interesele cuiva anume.

Cum să fii obiectiv? Cum să fii drept? Cum să fii exact? Cum să exprimi adevărul? Cum să faci ca acel adevăr să fie cel „adevărat", nu cel pe care îl vrei tu, pe care vrei tu să-l impui? E aici exclusiv un nonsens filozofic?

Știind aceste lucruri (și ele tot un mod de interpretare, al meu, nu adevărul absolut), sunt nehotărât, conștient de subiectivitatea tuturor, inclusiv de a mea; dându-mi seama că orice judecată este relativă, și adevărată și falsă, imposibilă

(ic., nu pot decât să refuz a formula judecăți, a interpreta in cutare sau cutare fel o persoană, acțiunile ei, acțiunile ei iontra mea, nu pot impune un adevăr care nu este ce vreau cu să fie, ci care este doar o proiecție a interesului și egoismului meu, a agresivității, dorinței de-a trăi, vitalității, pasiunii, subiectivității mele. (Științele exacte, fizica, matematica, nu sunt subiective decât în măsura în care, corespunzând structurii spiritului nostru, îl reflectă la rându-le, Iară doar și poate, înțelegerea fizică ori matematică a realității pure făcându-se exclusiv potrivit resurselor și configurației mentale a omului; ele sunt totuși relativ „absolute", obiective, în măsura în care interesul primar, pasiunea vulgară, interpretarea afectivă, politică, sociologică etc., sunt excluse; prin urmare, corespunzând structurilor mentale neafective, ele reprezintă singurul teren de înțelegere indiscutabilă, universală. Lucruri, de bună seamă, cunoscute; de aceea, vorbesc doar despre psihologia noastră.)

Dreptatea e nebunia celui mai puternic. Dreptatea celui mai slab e nebunie.

Sunt la fel de sigur de subiectivitatea mea (și de a celorlalți) ca și de faptul că ea este determinată de un „afară", dobândit tot în mod subiectiv și devenit un „înăuntru". Numai un neoplatonism (idei = esențe pure = adevăruri „realmente" obiective) ne-ar putea scoate din inextricabila noastră subiectivitate; sunt gata să cred în el, îndoindu-mă totuși, căci e o dorință a mea; iarăși subiectivitatea!

Cred că mi-am rămas perfect fidel mie însumi. De când mă știu, nu m-am schimbat, sentimentele, gândurile, firea mea prezintă un soi de invariabilitate pe care evenimentele, viața n-au alterat-o. Mă recunosc în ceea ce gândeam, în ceea ce eram la șaptesprezece ani. Ispita ereziilor și fanatismelor ce s-au tot succedat de-atunci nu m-a atins. înainte de-a găsi justificarea, motivația refuzului, mă încăpățânam spontan, fără argumente, fără altă rațiune decât cea adâncă și mută a inimii; contraargumentele veneau mai târziu. Eram cum eram. Și sunt așa cum am fost. Am învățat de timpii riu să fiu singur, deoarece nu gândeam aidoma celorlalți. Mă împiedica adâncul firii mele. Dar singurătatea nu-i totuna cu izolarea, nu e o barieră între mine și lume, ci un scut, o platoșă care-mi poate apăra libertatea, ajutându-mă în ciuda tuturor exaltărilor, spaimelor, repulsiilor - să-mi păstrez sângele rece.

Despre noul roman

Romancierii acestei școli imaginează ori scriu lucrurile în locul meu. Sunt prizonierul lor, întocmai ca la cinema (teatrul, de pildă, îmi permite o oarecare libertate imaginativă).

Descrierea obiectuală mă privează însă de orice libertate; nu-mi mai rămâne nimic de făcut, de vreme ce nu mai am

ce să-mi imaginez; ei mă fac prizonierul lucrurilor, al obiectelor, încearcă să mă sechestreze într-un bizar univers imaginativ, obsesional.

Când citesc: iată o ușă, văd clar ușa. Când mi se spune: o mână învârteşte cheia în broasca uşii ca s-o deschidă, văd clar mână, cheia, broasca, mișcarea cheii.

Ar fi de prisos să se spună mai mult. Ba chiar te-ar împiedica să vezi. Așa, ai totul sub ochi: nu mai există perspectivă; perspectiva, în acest caz, o dă imaginația lăsată în deplină libertate.

Filozoful gândește filozofând. Pictorul gândește pictând: pictura e forma gândirii sale, chiar gândirea sa. Arhitectura, științele constituie și ele forme specializate de gândire.

Ceea ce dovedește, pur și simplu, că realitatea, lumea, se dezvăluie sub aspecte multiple unor temperamente multiple

;,i diverse, care o percep potrivit propriei lor naturi şi o n-stituie, o recreează, o reconstruiesc cu mijloacele specifice liecărei vocaţii, fiecărei persoane, fiecare exprimându-se alt- Icl (căci creaţia este expresie şi invers), dând, adică, realităţii o lormă concretă ori abstractă, filozofică, literară, matematică, liitecturală, muzicală. Iată de ce există sisteme de expresie diferite, iată de ce există o multitudine de limbaje.

Când filozoful filozofează, când pictorul pictează, cel dintâi filozofează asupra filozofiei, celălalt meditează asupra picturii. A filozofa şi a picta sunt moduri de a-ţi pune întrebări despre respectivele forme de gândire.

Eu socotesc că dramaturg e acela care gândeşte scriindu-şi dramele sau comediile, aşa cum filozoful gândeşte filozofând, în acelaşi timp, opera dramatică este un fel de meditaţie asupra operei teatrale în general. Dialogul şi mişcarea scenică reprezintă modul ei specific de-a explora realul, de-a se explora pe sine, de-a înţelege şi de-a se înţelege.

Limbajul literaturii, în special al literaturii dramatice, nu e ilustrarea altui limbaj, superior, pe care l-ar vulgariza. Gândirea concretă, gândirea în imagini, acţiuni, gesturi, are o valabilitate deplină, cu alte cuvinte reprezintă un instrument de cunoaştere autonom.

>

Arts et Loisirs, 28 martie 1966

Cuşca mea e infernul. Lucrul n-a fost înţeles

La Comedia Franceză au loc primele reprezentaţii ale piesei *Setea şi foamea.*

Scena din actul al treilea, „scena cuştilor", în timpul căreia două personaje sunt supuse supliciului pentru a fi silite să renunţe la credinţa lor şi să adopte credinţe opuse, pentru a fi determinate să spună altceva decât credeau a crede, personaje care sfârşesc prin a trăi fără credinţă, inii t> societate unde tirania te obligă să mori ca persoană, ca indi vid - adică să te supui -, scena aceasta n-a fost totdeauiu înţeleasă, deşi e cât se poate de simplă şi clară.

Intr-adevăr, este vorba chiar de lumea aceasta în care de zeci şi zeci de ani, atâţia şi atâţia oameni sunt chinuiţi goliţi de propria lor substanţă, ca în infern. Evident, câţiv.i bigoţi de stânga, fie înţelegând prea bine, fie nevrând s.i înţeleagă, s-au simţit lezaţi. Cei mai afectaţi au fost îns.i catolicii, deoarece au considerat că e vorba de o critică, dc o satiră la adresa credinţei creştine, când nu era decât, cel mult, o satiră la adresa Inchiziţiei prin intermediul căreia lucru esenţial - erau satirizate toate inchiziţiile, inclusiv cele actuale.

In *Rinocerii,* am încercat să arăt cum devine cu putinţa delirul colectiv, orbirea colectivă, şi cum un anume adevăi poate fi salvat, menţinut intact, într-o conştiinţă individuală. Tot ce s-a înţeles până la urmă a fost faptul că Gustave Le Bon descrisese cu mult înainte fenomenul de isterie a mul

timii.
>

In *Pietonul aerului* am încercat să arăt că oamenii trăiesc o fericire ireală, deși zilnic amenințată, pe un fel de insulă miraculos scutită de infern, scutită poate datorită indiferenței, care-i un alt nume al egoismului.

Acum, tot despre infern e vorba. Sau poate despre purgatoriu. Purgatoriul e locul unde suferim de lipsa iubirii. Infernul e locul unde nici măcar nu mai resimțim lipsa iubirii; unde nu mai știm ce înseamnă iubirea, dar unde suferim totuși, în chip esențial, de lipsa a ceva ce nu mai știm ce este, ce nume are.

Infern terestru, infern imaginar, infern simbolic, infern teologic, pe care anume ați încercat să-l înfățișați? - am fost întrebat. Există însă un infern chiar lângă noi, dincolo

,lc un zid pe care-l trecem din când în când; dar atunci un ilt zid, zidul orbirii, ne împiedică să-l vedem.

Acest infern, ceva mai puţin virulent, există aici, printre noi. începe chiar să ia proporţii: indiferenţa, răceala, ostili-i.uea sunt simptomele lui premergătoare.

I imp de zeci de ani, oamenii au îndurat suferinţe cumplite în societatea sovietică. Crima intelectualilor din Occident e că n-au vrut să le ia în seamă şi în consideraţie, ceea , <• înseamnă că aceşti intelectuali occidentali, pe care-i întâlnesc adesea la premierele teatrale şi care frecventează cercuiile miliardarilor, declarându-se de stânga în timp ce beau şampanie, sunt, în realitate, de dreapta şi nu ştiu ce-i aceea iubire, ba chiar resimt o drăcească voluptate secretă de a nu .lânjeni exercitarea torturii în ţările revoluţiilor ratate.

Sigur, cum să nu fii cucerit de ideea cetăţii ideale, de utopia socialistă? Cum se face însă că societatea care urma să fie cea mai prielnică omului a devenit cea mai alienantă, mai nemiloasă - tribunal, închisoare, infern? Dostoievski o prevăzuse.

Sunt convins că în ţările din Est, colonizate de Rusia >
sovietică, au existat şi mai există încă putinţa şi dorinţa, dorinţa arzătoare, de-a iubi, deci posibilitatea de-a realiza o societate mai bună, prin urmare este evident că nu împotriva socialismului sunt eu, ci împotriva spiritului tiranic reacţionar al „sfintei Rusii“, Rusia iraţională, patria celor mai cruzi şi mai cumpliţi ţari, a celui mai înspăimântător imperialism, fanatic şi rasist, care a fost şi continuă să fie panslavismul ce şi-a schimbat ideologia şi dogma doar spre a-şi găsi o nouă justificare şi a-şi lua un nou avânt. O ţară a genocidului: nu e cuvântul „pogrom" un cuvânt rusesc? O ţară a cinismului, a propagandei, a minciunii care a precedat toate propagandele: minciuna lui Potemkin.

Industrializarea va duce la rezolvarea problemelor economice pe care revoluţiile nu le pot rezolva decât dacă sunt industriale, rămâne însă de temut faptul că ura omului faţ.i de om va dăinui. Voinţa de dominaţie şi distrugere, im .ı păţânarea din ţările tiraniei de tip nou sunt greu de extii pat, fiindcă scapă analizei, fiindcă nu li s-au descoperii rădăcinile profunde.

Şi totuşi, există contradicţii, paradoxuri, revirimente: d< unde vin ura, tirania, dispreţul, de unde vin batjocura şi viclenia, poate veni şi dragostea.

Pasternak a fost un asemenea erou al iubirii. Siniavski şi Daniel sunt martiri şi critici în care ne punem speranţele, ei sunt poate cei dintâi pionieri ai unei lumi noi. Siniavski ne spune că fără dragoste lumea devine de nesuportat: „Ne-am sacrificat viaţa şi sângele... unui alt Dumnezeu, nou... I-am sacrificat sufletul nostru alb ca neaua, după ce⊣terfelisem în toate scursorile lumii. Am ridicat închisori, am introdus munca forţată, am ucis, ucis... Am glorificat

Rusia imperială... Am scris minciuni în *Pravda,* am înscăunat un nou țar, am instituit tortura...“

Lui Pasternak i s-a decernat Premiul Nobel. Ulterior, juriul Premiului Nobel s-a dezonorat decernându-i birocratului Șolohov: era, parcă, un mod laș de a-și cere scuze.

Domnii din juriu ar fi putut să spele cât de cât această dezonoare acordând premiul lui Daniel și Siniavski. Din păcate însă, juriul Premiului Nobel face politică. Cea mai dăunătoare politică posibilă, cea pe care o fac ei, constituie expresia profundului dispreț față de valorile spirituale. Indignarea, care i-a cuprins întru câtva pe cei de-aici, oameni liberi și prosperi, n-o să dureze mult. Totul se uită, nu? Dar poate că pedeapsa aplicată celor doi poeți martiri, obligați să-și ispășească vina de-a fi spus adevărul și acuzați de-a fi mințit tocmai pentru că au spus adevărul, nu va fi zadarnică; poate, cine știe?, adevărul și-a deschis drum, poate vălurile se vor rupe, poate izvoarele secate ale milei și ale inteligenței vor țâșni din nou...

Ne punem speranța în poeți. Iată deci justificarea esențială a poeziei: poeții sunt inima umanității. Scriitorii și artiștii (dacă n-au devenit sterili prin nu știu ce maladie a ■.piritului, ca literații occidentali) au de partea lor iubirea, au adevărul. Artiști și poeți din toate țările, uniți-vă! Uniți-vă!

Arts, 9-15 martie 1966

Ieșind de la Comedia Franceză după furtunoasa premieră cu *Setea și foamea,* abia am reușit să mă strecor, prin mulțimea de mașini, până la cafeneaua de vizavi: era un blocaj în toată regula. Tunam și fulgeram, firește. Ajuns în sfârșit la cafenea, un prieten îmi spune: „Din cauza ta e înghesuială. Tu ai provocat-o. — Ai dreptate, zic, sunt mașinile spectatorilor, dar și altele." Apoi mă îndrept spre sala de la etajul întâi al restaurantului, de unde îmi contemplu opera: ambuteiajul. Mă simțeam foarte mândru. Abia după un sfert de oră automobilele s-au pus în mișcare, timp în care au claxonat neregulamentar. Ar fi trebuit să fie încă și mai și...

Povești, imagini, situații scoase din visele mele. Da, numai ele există în ceea ce scriu, dar nu sunt aceste coșmaruri chiar esențialul?

Nici vorbă, prin urmare, de confesiuni; confesiunile exprimă doar suprafața conștiinței. Confesiunile sunt „subiective", sunt interpretări, fie o autoapărare, fie o autocritică, aceasta din urmă constituind prin ea însăși o justificare indirectă. Când afirm că arta trebuie să fie sinceră, mă refer la sinceritatea profundă, la adevăruri și realități pe care nu noi le stăpânim, la niște realități și la o sinceritate oarecum autonome. Confidențele și destăinuirile sunt subiective și dirijate. Visele sunt mai obiective decât orice gândire alimentată exclusiv de pasiuni; ele sunt cu adevărat sincere, fiind realități de o evidență indiscutabilă. Ies din noi și in scapă, sunt aici, în fața noastră, concrete. Nu ne rămân, decât să le descifrăm.

Știm că toate operele durabile n-au fost scutite de critici violente. Mai știm și că nu toate operele violent criticate sunt durabile. Totuși, vehemența criticilor este mai degrab.i un semn bun. îngrijorătoare sunt criticile rezervate, neutre, și, repet, nu atât criticile favorabile au impus operele, cât mai ales criticile nefavorabile, după cum criticile nici bune nici rele nu le-au fost totdeauna păgubitoare. Dar cum sa pretinzi un efort de obiectivitate (un efort supraomenesc de obiectivitate) unui cronicar față de care ți-ai manifestat profundul dispreț?

Intre poetic și pueril, frontiera e adesea imperceptibilă: nu se știe precis în ce parte te afli. Adesea, dacă nu totdeauna, poezia e copilărie, limbaj al copilăriei; de la copilărie la copilărire nu e decât un pas.

Tot ce s-a spus despre *Setea și foamea,* tot ce se mai spune încă mă copleșește: denigrări, elogii, fluierături, apla-

uze, „e poetic", „nu-i poetic", „e blasfemator", „e idiot", „nu există nici urmă de idee aici", „e greu de înțeles", zgomot, zarvă, sunt năucit, asurzit, obosit.

Prea multă gălăgie în jurul acestei piese, atât de multă, încât nimeni nu mai aude pe nimeni.

Din când în când, reaua-credință poate deveni amuzantă. Bunăoară, în cazul de față, cronicarul teatral nu știa cum s-o scoată la capăt cu propriile lui contradicții: a fi jucat la Comedia Franceză e suspect, foarte suspect, așadar am devenit un autor convențional, e clar.

Mai înainte, un altul, monden, îmi reproșase că eram jucat la Odeon și că salutam decolteurile doamnelor, ale acelor doamne pe care el le frecventează zilnic. A fi jucat la Odeon însemna deja că „ai capitulat". în fața cui? Și de ce?

Și totuși se fluieră; și totuși, seară de seară, autorul e înjurat, ca și actorii care-i joacă piesa; ei bine, pentru jurnalistul respectiv tocmai asta-i dovada că totul e „convențional[1], < .ici până și fluierăturile ar fi fost prevăzute și voite de mine și de confrații mei. Dovadă în plus, hotărâtoare: spectatorii lineri, și alții ceva mai puțin tineri, aplaudă frenetic acope- i md fluierăturile si determinând douăzeci si una de ieșiri la rampă. Lucru de neiertat. Și fluierăturile sunt de neiertat. (la și aplauzele, ele sporesc vâlva care se face în jurul meu. 1)e fapt, acest lucru e de neiertat. Un autor despre care se vorbește prea mult e auzit prost sau nu mai e auzit deloc.

Indiferent ce-ar face el, cât de profund și de sincer naiv .ir continua să fie, sinceritatea lui e suspectă, n-are decât să și strige ca să se facă auzit, strigătele i se pierd în vacarmul general. Se face o confuzie între operă și „carieră", și invidiată este cariera. încep într-adevăr să-mi dau seama că, deși sunt încredințat că scriu opere, eu îmi fac o așa-zisă carieră, și socialmente numai ea „contează".

Știu la fel de bine ca oricine ce defecte are *Setea și foamea*. Știu, de asemenea, fără falsă modestie, că există în această operă scene de o intensitate neegalată în teatru la ora actuală. Ajutat, într-adevăr, de „complicele" meu Jacques Noel, de „complicele" meu Jean-Marie Serreau, de Robert Hirsch, de Etcheverry, de Claude Winter, de Annie Ducaux, de Roussillon, de Eyser, am adus pe scenă infernul și denunțarea infernului, am arătat un colț de cer, am încarnat coșmaruri, le-am prezentat în stare brută.

Aici nu cuvintele vorbesc, ci halucinațiile și imaginile însele, iar proba elocvenței lor o constituie huiduielile și aclamațiile spontan declanșate, adică identificarea lor drept ceea ce sunt de fapt. Da, imaginile acestea sunt insuportabile, sunt teatru.

Nu cred să fie influența lui Maeterlinck la mijloc, Maen i linck avea reverii, nu visa, nu înfățișa coșmaruri, ci alegom

mai deliberate, atenuate prin reflecție și manieră.

E și asta ceva, totuși. Cum să faci însă ca adevărurile vii, strigătele să nu devină mărfuri sau monedă măruntă in schimbul căreia să te alegi cu acest mare scandal ce seamăn.i cu așa-numita „glorie"?

Mă amuz citind și comparând ce scriau altădată critic ii tineri despre mine, în revista *Theâtrepopulaire* ori în alt< publicații, cu ce spun ei astăzi: pe-atunci mă acuzau că nu cred în limbaj, că-l distrug sau că-l dezarticulez, că refuz co municarea, că scriu prost, că ajung la tăcere. Azi mă acuza că scriu *prea bine,* că am încredere în limbaj, că am devenii elocvent.

M-au acuzat și că nu scriu un teatru angajat: „Neangajarea diminuează forța operelor." Ulterior, s-a întâmplat să scriu și piese „angajate". Mi s-a reproșat energic că mi-am pier dut libertatea de spirit și am căzut în păcatul „predicii".

E drept că alesesem un alt angajament, un anti-angaja ment, de fapt.

într-una din ultimele seri, o sală vijelioasă reacționa prin huiduieli la scena cuștilor în care se arată cum pot fi deter minați oamenii să se supună dogmelor feluritelor tiranii, cum renunță ei la propriile credințe spre a se integra în „societăți" diverse și contradictorii - adică exact ce se petrece zi de zi în epoca noastră. Ca să țină piept spectatorilor dezlănțuiți, Robert Hirsch se duce în fața lor și le strigă: „Lua-v-ar dracu!"

Ziarele, radioul, televiziunea îi reproduc cuvintele: *Setea și foamea* devine piesa la reprezentarea căreia Robert Hirsch a înjurat publicul. împrejurarea amuză și atrage noi spectatori; așa se dezamorsează o operă; înjurătura calmează spiritele.

Mă lupt să nu fie escamotate, eliminate din această scenă M plicile „primejdioase". Actorii sunt puțintel îngrijorați, firește. Ciudățenia cea mai mare și, implicit, dovada că totul i lost greșit înțeles mi se pare a consta în faptul că, deși eu sunt mai degrabă de partea societății occidentale, democra- i icc, întrucât, nefiind conformist, nu pot fi partizanul dic- i.nurilor, i-am supărat tocmai pe cei care se declară liberali: burghezii sunt atât de neghiobi, încât nu merită să-i aperi.

Când Marcabru, entuziasmat, prietenos și binevoitor, îmi laudă piesa, mă simt nu doar adânc mișcat, dar nu mă mai pot îndoi o clipă de perspicacitatea și vocația sa de critic. C ',ăci, evident, îmi era imposibil să mai cred în siguranța ju- decății sale de când emisese... ce? acea „enormitate" despre *Regele moare,* acea frază inadmisibilă, ofensatoare. Iat-o: „lonesco nu are suflul lui Shakespeare." Ia gândiți-vă puțin: ii-am eu suflul lui Shakespeare? în fine, nădăjduiesc că Marcabru își va revizui opinia...

...Glumesc, sper că v-ați dat seama. Fără îndoială, vani-

tatea scriitorilor nu are limite; totuși, o critică amicală, atentă, a cuiva care nu se înverșunează dintru început împotriva unui autor, nici a unei opere, a cuiva care nu-și astupă urechile și a cărui severitate va fi utilă tocmai pentru că are un temei, o asemenea critică îți îndreptățește speranța că literatura nu e zadarnică și că putem vorbi unii cu alții.

La o reuniune internațională a oamenilor de teatru, un orator se arată foarte revoltat, la tribună, de faptul că autorii dramatici nu scriu piese despre foametea din India. Prietenul meu, P.-A. Touchard, se ridică și spune că înfometaților trebuie să li se dea pâine, nu opere teatrale despre pâine.

Oratorul și numeroși militanți nu și-au ascuns indignarea provocată de intervenția lui Touchard. A ucide, a lăsa oamenii să moară de foame a devenit mai puțin grav decât a renunța la fanatismul unei propagande sau alteia.

Iată crima, încăpățânarea, stupiditatea universalizată, pâi nea cea de toate zilele a lumii noastre de asasini idiotizați prin dezumanizare și indiferență.

Oile râioase

Printre colaboratorii cei mai apropiați ai șefului statului Ghana, răsturnat recent de la putere, erau și câțiva naziști, după cum bine se știe. Pilotul lui era nazist, medicul lui un mare criminal de război căutat de marile tribunale internaționale - refuza să se predea. în țară domnea teroarea, închisorile erau ticsite. Tiranul negru tortura și masacra.

Și în acest timp își zicea marxist, comunist, progresist. Și Stalin se declara partizanul unei ideologii generoase, ace eași. Cum șeful statului Ghana adoptase o ideologie convenabilă, putea să facă orice poftea la adăpostul ei.

Conformiștii, care nu știu să gândească, se declarau satisfăcuți. Că între declarațiile ideologice și realitatea faptelor exista sau nu o contradicție n-avea nici o importanță. Numai vorbele contează.

O, dar dacă micul tiran odios ar fi închis o singură persoană în numele altei doctrine, câte nobile proteste nu s-ar fi dezlănțuit în lumea largă!

Da, trecem sub tăcere masacrele care nu ne convin, plângem doar victimele ale căror suferințe le putem exploata cu seninătate. Lucrul e cunoscut de mult, dar trebuie să-l repetăm mereu.

După răsturnarea tiranului deci, cum schimbarea se datora, pentru o dată, revoltei spontane a întregii populații, bucuria a izbucnit pe străzi, porțile închisorilor s-au dat în lături, a reînceput viața. Ceea ce nu l-a împiedicat pe un distins și naiv jurnalist să scrie: „încă o dată, pistoalele-mitralieră au pus capăt unui vis.“ Intr-adevăr, doar o dată, ilupă foarte multă vreme, o țară a putut învinge armele, o singură dată un coșmar a fost curmat.

în timpul procesului lui Eichmann, mă aflam în Israel.

Algerienii, care luptaseră pentru „independența" lor și „feri-i irea“ lumii, trimiteau scrisori peste scrisori către magistrați și către ziarele în care se publicau dezbaterile, bineînțeles. Ce conțineau scrisorile? Injurii, amenințări și enunțarea unor „principii", „evrei împuțiți", „asasini"; „o să vă exterminăm", „bandiți", „Eichmann a fost un justițiar", „vom răzbuna asasinarea lașă a marelui Eichmann".

Invectivele se publicau în coloanele ziarelor israeliene de limbă ebraică, engleză, franceză, germană, polonă, rusă, spaniolă etc. Dar nici unul dintre corespondenții de presă străini n-a transmis redacției din țara sa injuriile și amenințările respective. N-are decât să se pregătească un nou genocid al evreilor, un nou masacru, noi nu vom sufla aproape nici o vorbă, dacă tot nu folosește la nimic. Dacă Rusia nu vrea să-i supere pe arabi, totul le este permis.

Nu-mi mai amintesc numele acelui măgar dresat care scrisese în *Les Temps modernes* un articol unde spunea că evreilor prea le place să vorbească despre atrocitățile naziste, fapt ce trădează regretabilul narcisism iudaic. De altfel, texte apărute ici-colo, mai mult sau mai puțin aluzive, ne îndreptățeau să prevedem, în cazul înrăutățirii situației, resurecția antisemitismului, numit altfel, desigur, antisionism, sau „noi suntem împotriva Israelului deoarece acest stat a devenit valetul imperialismului american". Știm că rușii sunt antisemiți. Știm că au distrus o întreagă cultură, tot ce era folclor evreiesc în Rusia; prietenul meu C. îmi amintește că textele lui Marx conțin atacuri împotriva evreilor; acest lucru poate avea consecințe grave, chiar foarte grave. Evreii au mulți dușmani: pe antisemiți, adică pe

fasciști, și pe inamicii teoretici ai antisemitismului, cei cart sunt deasupra problemei evreiești, precum și pe evreii înșiși

înainte de război, în țările est-europene, regimurile bm gheze nu erau prea reușite. Exista tirania capricioasă .1 suveranilor, exista armata, exista poliția, existau interesele capitalismului, opresiunea, grevele erau interzise, mulți muncitori au pierit. Existau și persecuții rasiale. Numeroși intelectuali și democrați au fost uciși de Garda de Fier Când un nou guvern venea la putere, Camera Deputațiloi și Senatul se dizolvau.

Se făceau noi alegeri. Noul guvern, care controla urnele, obținea automat 90% din voturi. Pentru un an sau doi, se instaura nu propriu-zis o tiranie, ci bunul-plac. Urma dizol varea camerelor. Un alt guvern controla apoi alte urne, obținând 90% din voturi, și așa mai departe.

Pe-atunci, câțiva jurnaliști, printre care și directorul, foarte apropiat mie, al unui ziar, intelectuali, militanți se împotriveau acestor realități. Unii dintre ei au fost atacați de poliție pe stradă[10].

Toate acestea sunt însă un adevărat paradis pe lângă tiraniile metodic organizate, diabolic organizate, de către naziștii nemți și apoi de către ruși. Revoluția a eșuat numai din pricina rușilor. Dacă va izbândi vreodată, va izbândi împotriva Rusiei. în țările din Est mai există încă oameni de stânga, ca și înainte, mai există chiar și în Rusia, numai că acolo sunt băgați în închisori. Poate nu vor fi închiși chiar toti...
>

Polonia, Cehoslovacia, România, Iugoslavia se „liberalizează" pe măsură ce se distanțează de ruși. O cetate mai bună, dacă nu ideală, o societate care să nu fie una a banului, nici

10 Așa i s-a întâmplat tatălui soției mele, Mihail Burileanu, directorul unui ziar care voia să „moralizeze" lumea politică *(n. a.).*

i tiraniei, încă mai poate fi construită. Dacă nu cumva, da-
ĸirită opresiunii sclavagiste ruse și imperialismului rus, care
.m frânat elanul revoluționar în țările din Est, nu vor renaște
.icolo maleficele forțe fasciste care stau la pândă, neașteptând
decât prilejul de-a profita de eșecul democrației.

Ieri am văzut *La Promenade du dimanche* de Georges Michel. Primele scene mi-au displăcut: critica locurilor comune ale limbajului, critica sloganurilor și automatismelor comportamentale - ceea ce s-a mai făcut și încă se mai face, pe o scară cam prea largă. A apărut însă și altceva. O familie burgheză care își astupa urechile și își închidea ochii, ori doar încerca să facă asta, pentru ca, surdă și oarbă, să se poată pune la adăpost de atrocități, de primejdie, de adevăr, de conștiința morții - toate astea depășind, cred, intenția inițială autorului. Se simțea ceva patetic, grotesc și tragic, totodată, în voința disperată de-a ridica ziduri între ceea ce s-ar putea numi ideologia clișeizată și realitate.

Piesa nu mi s-a părut a fi o satiră la adresa societății noastre, cum au afirmat mulți, ținând cu tot dinadinsul s-o interpreteze astfel, ci mai degrabă o satiră la adresa lumii, a oamenilor și a societăților în genere.

Toate societățile au lozinci care le îngăduie să se pună la adăpostul conformismelor și moralelor ireale, toate societățile și toate moralele justifică crimele, toate religiile încearcă să mascheze nenorocirea altora, precum și nenorocirea ce se abate în mod egal asupra celor ce vor să-și ascundă lor înșile frica în fața morții inevitabile.

Este interzis să denunți crimele. Cei care le denunță sunt prost văzuți, persecutați.

Dacă îți dai seama și spui în gura mare că societatea - capitalistă ori socialistă -, spre a se menține, trebuie să ucidă, să mintă, să tortureze, vei fi tratat ca o oaie râioasă, asa cum sunt tratați poeții ruși de către Șolohov, slugă a tiraniei, care-i numește „dezonoarea Rusiei", când ei reprezintă, dini potrivă, onoarea ei.

Prea multe resentimente au acumulat oamenii împotriva oamenilor, prea multe orgolii rănite există și prea multă exploatare a unora de către alții, ca trecutul să nu mai fie prezent în mintea noastră, ca să putem uita. Dar nu cumva e vorba de ceva mai adânc, nu cumva omul s-a născut tiran, nu cumva în alții omul se urăște pe sine, nu cumva a devenit ucigaș nu spre a-i suprima pe alții, ci spre a se ucide pe sine în alții? E posibil ca frica să fie mai puternică decât dorința de dreptate. Poate că nu condiția lui socială îl îngrozește pe om, și nici foamea, poate că spaima sa e provocată de condiția umană în sine. Nu politica îl poate vindeca. Incapacitatea de-a iubi, instinctul de distrugere sunt mai degrabă metafizice și psihologice decât politice, economice, sociale.

Nu a-ți păstra seninătatea în inconștiență, cum inconștient încercau să facă personajele lui Georges Michel, și cum încearcă atâta lume, ci a-ți dobândi seninătatea după ce ti-ai dat seama de atrocitate, si în ciuda atrocității.

Arts et Loisirs, 13-19 aprilie 1966

Fărâme de vise, fărâme de idei

Ionesco la Odeon-Theâtre de France (unde Jean-Louis Barrault va prezenta Delir în doi) a devenit aproape de domeniul obișnuitului.

Ionesco la Comedia Franceză, iată ceva ce poate să pară firesc publicului tânăr pentru care Victimele datoriei, Lecția, Iacques sau supunerea sunt deja „clasice", de vreme ce prin ele s-au inițiat acești tineri în teatru.

Pentru cei ce-și amintesc de reprezentațiile de la Noctambules, din mai ipțo, cu Cântăreața chelă, în regia lui Nicolas Bataille, sau de cele - atât de efemere - cu Scaunele, în regia lui Sylvain Dhomme la nu mai puțin efemerul teatru Lancry, pentru ei, da, este un eveniment!

Cu câteva zile înainte de premiera piesei Setea și foamea, pusă în scenă de Jean-Marie Serreau (ceea ce reprezintă tot un eveniment: el e propagatorul, pe cât de inventiv pe atât de păgubos, al lui Brecht în Franța, cu Excepția și regula, la Theâtre Franțais!), Ionesco visează...

în controversele, în conflictele mele, sunt veșnic handicapat, oarecum dezarmat din capul locului, deoarece, știind că nici nu greșesc și nici nu am dreptate, nu mă simt cu conștiința împăcată. Având însă vocația obiectivității, constat în același timp realitatea subiectivității mele și profunda subiectivitate a celorlalți. Subiectivitatea desfigurează cunoașterea realității, o face imposibilă. E vorba totuși de o subiectivitate elementară de care și-ar putea da seama, aceea a părerii preconcepute, a meschinelor interese personale, a insatisfacțiilor, a revendicărilor personale despre care revendicatorii pretind că ar fi dezinteresate, obiective, prezentându-le drept exigențe morale. Știu câtă mediocritate și câtă rușine, câtă voință de putere și cupiditate ascunde majoritatea oamenilor atunci când e vorba să ia o atitudine, să „aleagă" o tabără sau alta. Așadar, îndărătul multor ideologii stau pasiunile individuale, ele determină reaua-credință, ele corup, ele invalidează valoarea unei atitudini a cărei falsă generozitate nu trebuie să ne înșele... Dacă, bineînțeles, nu admitem că orice dorință este justificată.

Dar tocmai aici e minciuna, aici e păcatul: să te minți pe tine însuți, să fii în dezacord cu propriul tău adevăr, cu adâncul cunoașterii tale asupra lucrurilor, așa cum se înfățișează ea conștiinței. De fapt, obiectivitatea înseamnă a fi în acord cu propria-ți subiectivitate, cu alte cuvinte a nu minți.

Un fapt, o realitate nu are decât semnificația pe care i-o dau eu, pe care vreau ori pot eu să i-o dau...

Dar as dori să nu mai dau nici o semnificație nici unui

> >

lucru. Să desemnific... Nu-mi place să tiranizez, nu-mi place să fiu tiranizat.

Tirania e ca Proteu: se ascunde sub nenumărate măști.
>

Istoria e vicleană, spunea un celebru om politic. Istoria învârte oamenii pe degete din pricina credulității lor. Și o face mereu „altfel". Și niciodată pe față.

Ideile se realizează prost în Istorie; Istoria deteriorează „ideile", ba chiar li se împotrivește, deoarece în realitate s-a vrut altceva decât s-a crezut că se vrea. Ideile n-au fost adesea decât impulsurile măștilor pasionale a căror realizare deteriorează „ideile", acestea nefiind decât alibiurile impulsurilor.

Visez că mi se spune: „Nu poți obține cheia enigmelor, nu poți obține răspuns la toate întrebările tale decât printr-un vis. Asa că trebuie să-l visezi." Adorm în vis si visez, în vis, că visez un vis absolut, visul revelator. Mă trezesc, în vis. îmi amintesc, în vis, de visul din vis, acum „știu" și o nesfârșită bucurie senină mă cuprinde.

La trezire, la trezirea adevărată, îmi amintesc că visasem că am visat, îmi amintesc că visasem că am visat visul revelator, dar nu-mi amintesc nimic din ce conținea. Visul care explică totul, visul adevărului absolut mi-a scăpat și de data asta.

Era o întreagă poveste: pante de deal, grădini micuțe, mult pământ nisipos, dar negru, toamnă, cer întunecat. Și ce mai era? O pisică albă ieșind din împrejmuirea grădinii de zarzavat, grădină fără vegetație, fără legume, poate abia însămânțată (sau poate se și recoltase, ceea ce ar fi altceva), îmi dau seama că pisica este o tânără domnișoară. Suntem la masă, o masă lungă, țărănească, într-o fermă, și domnișoara în alb ne spune: „Nu┤mai vreau pe logodnicul meu. Trebuie să scap de el, de familie, simt nevoia să fiu liberă, trebuie să-mi dezvolt personalitatea." Cu siguranță că de asta fugise pisica albă pe portița deschisă. A luat-o la fugă, iar eu încercam s-o prind. Și eu, îi spusesem la masă, mă întreb și caut să aflu ce anume am de făcut. Apoi, frânturi de imagini, un țăran mustăcios cu șapcă. Deodată, țăranul, interlocutorul meu, sunt chiar eu; cădeau mere din mărul acela? (Măr să fi fost?) în jurul lui niște persoane vorbesc despre bani, pomul e înconjurat de oameni, suntem cu toții pe o mică pajiște îngrădită, și livada, dar de ce nu e oare însorită, primăvăratică? Mereu același cer noros.

Țăranul își numără banii, eu îl privesc: redevin aidoma lui, un țăran cu șapcă, mustață, ca și cum aș fi fost imaginea sa, iar el imaginea mea, într-o oglindă. Știu cine este țăranul: tot Schäffer (dar unde e cheia, visul viselor revelator?).

A încetat să se mai mire. Acum s-a obișnuit să vadă ziduri ridicându-se în fața lui, în loc să le dea ocol, se tot

încăpățânează să le dărâme cu pumnii. Apoi se lasă păgubaș, pleacă. Răstoarnă călimări, fețele de masă se fac negre și cleioase; zadarnic încearcă să curețe locul; murdărește cârpele curate, își înnegrește mâinile, brațele, hainele. Cu cât se înverșunează mai mult să curețe, cu atât murdărește mai mult, murdărește totul. Priviți-l, până și obrazul îi e mânjit de cerneală.

— Și-a năclăit și paginile caietului frumos, nu se mai deslușește ce-a scris. Și parchetul e negru, lipicios, la fel și pereții.

— Scrie prea mult, nu-i place ce scrie. Ar putea șterge. Nu, el acoperă, ascunde, ascunde, dar păstrează.

— Ca pisicile care-și îngroapă rahatul.

Cu ce drept pretinzi ca alții să-ți încarneze vise, să-ți materializeze imaginile, cu ce drept inventezi personaje și lumi?

Sunt născocirile „adevărate"? Da, și încă într-o asemenea măsură, încât nu se mai face decât literatură, poezie, pictură, teatru, toată vremea și în toate locurile pământului. Nu se mai vorbește decât despre personaje imaginare, se face literatură puțină și mult mai multă literatură despre literatură și literatură despre literatura literaturii. Operele de psihologie, psihanaliză, sociologie, metafizică, de estetică bineînțeles, de filozofie a culturii se bazează, aproape toate, pe opere imaginare.

Visez că nu mai am decât un molar în maxilarul superior și că molarul se clatină; intr-adevăr, îl extrag cu două degete; dintele e lung, cu rădăcina foarte adâncă. îl pun apoi la loc, împing cu degetul ca să-l înfig, abia-abia se ține.

Prietenul nostru a murit de curând. Iată biroul gol, cărți, fotografia sa. Din lumea cunoscută de noi, morții sunt azi mai numeroși decât viii. Când oare vom învăța, dacă vom învăța vreodată, să așteptăm moartea în loc să ne temem de

c.i? Trebuie să ajungem la starea de spirit a vechilor mexicani, pentru care moartea era prilej de bucurie. întreaga omenire s-ar cuveni reeducată în acest sens, civilizaţia a greşit mizând totul pe viaţă, Istorie, politică. Tocmai pen-
(ru că am mizat exclusiv pe viaţă, nu mai suntem în stare să trăim.
j

Am visat o călătorie. Au trecut câteva ceasuri de când m-am trezit şi aproape toate imaginile au dispărut în abisul luminii diurne, un alt fel de noapte. Puntea unui uriaș vapor întunecat. Ni se va da o cabină bună? Nu vreau în ruptul capului să fim plasaţi într-un dormitor comun. Ba nu, nu suntem pe punte, suntem pe cheiul principal al gării maritime, cheiul e acoperit, de aceea-i întuneric. Nu putem face călătoria, căci una dintre cele trei valize ale noastre s-a rătăcit. Nu mi-am scris numele pe valiză, nici măcar iniţialele, însă datorită modului de organizare, chiar şi în asemenea situaţii valizele nu se pierd de obicei. De altfel, nici un călător - toţi cu valiza în mână - nu are numele scris pe ea. Dar ne aflăm într-adevăr pe chei? Sau pe uriașa punte a vaporului? în cazul ăsta, unde a rămas valiza cu hainele mele? Din fericire, valiza cu manuscrisul e aici, şi asta contează, îmi spune ea, acolo-i toată averea noastră. Dar nu cumva erau şi alte lucruri în valiza dispărută, manuscrise, caiete? Valiza dumneavoastră trebuie să fie la Lyon, îmi spune un călător, de altfel, dacă vreţi să faceţi croaziera în Orient, trebuie să vă îmbarcaţi de la Paris.

— La Paris, zic, sunt câteva aeroporturi, dar nu e nici un port, poate dacă mergem cu avionul o să dăm pe undeva de vreun port. Nu-mi prea place să călătoresc cu avionul, mi-e frică; totuşi, dacă n-am încotro, o să iau unul, doar n-oi fi mai fricos decât toti tinerii ăştia în uniformă.
» »

Mă întreb apoi dacă există intr-adevăr la Paris vreo aerogară; dar un port, există sau nu acolo un port? încerc să-mi aduc aminte, nu izbutesc.

Visul acesta face parte dintr-un anumit ciclu de vise. Mai călătorisem pe acel vas mai mult lat decât lung, atât de lat, încât, în timpul uneia dintre călătoriile din vis, aproape că atingea ambele maluri ale Bosforului. Călătoriile pe acest vapor sunt de obicei plăcute, da, da, plăcute, și totuși neliniștitoare, vag neliniștitoare, ca și cum plăcerea n-ar fi decât o aparență, ceva făcut anume ca să ascundă o capcană.

De o parte și de alta a Bosforului, case de un verde întunecat, de un roșu încă și mai închis, aproape negru, apoi apare dintr-odată un fel de ecluză despre care cineva ne spune că e granița, sfârșitul Bosforului. Nu mă mai aflam pe puntea vasului, ci pe unul din maluri. De acolo, vedeam malul de vizavi în lumina asfințitului ce incendiază orizontul.

Altă dată, pe puntea imensului vapor descoperisem panta care ducea la sala de festivități, plină de lume, femei în rochii de dantelă decupându-se albe în întuneric, scufii de dantelă, mirese de toate vârstele.

Atunci nu zărisem marea; nici în noaptea asta n-am văzut-o, căci era ascunsă de botul vaporului sau de capătul cheiului sau de interiorul gării. Ne îndreptam către Constantinopol și, în loc să văd marea, vedeam un râu, un râu acoperit aproape complet de vapor, se zărea doar câte o fâșie de apă verzuie, la dreapta, la stânga; apoi stăvilarul cu spuma lui albă. Am visat eu vreodată marea?

Câtă dreptate avea omul acela de pe stradă, un filozof pesemne, care mi-a spus:

— Totul ar fi mult mai simplu și mai vesel dacă n-ar exista boala, moartea, dacă oamenii s-ar înțelege între ei.

— Și dacă vremea ar fi mereu însorită și niciodată n-ar fi nici prea cald, nici prea frig...

— O, ar însemna poate să cerem prea mult!

Acum repetăm *Setea și foamea.* Prima etapă, a marii neliniști de-a nu fi cumva „trădat", a fost depășită. Când vezi personajele concretizându-se, când îți vezi coșmarurile materializate, nu le mai recunoști, ți-e frică să le recunoști, refuzi să le recunoști.

Jean-Marie Serreau îmi spune:

— Suferi fiindcă ți se răpesc imaginile.

Cu ce drept îmi impun imaginile? mă întreb.

Lucrul acesta trebuie totuși făcut de vreme ce s-a făcut dintotdeauna, de vreme ce oamenii pe care-i numim poeți sau scriitori au visat în locul celorlalți și le-au impus sau propus celorlalți propriile lor vise, viața lor cea mai intim personală. De fapt, doar ni se pare că e vorba de ceva personal, în realitate tocmai ceea ce este mai intim aparține tuturor. Numai intimitatea mea profundă prezintă interes

pentru toată lumea; cu cât eşti mai intim, cu atât eşti mai universal.

Altminteri, Jean-Marie Serreau nu s-ar fi recunoscut pe sine în acea lume pe care o orchestrează, o construieşte, o clarifică, şi n-ar fi intrat în ea; altminteri, Jacques Noel n-ar îmbrăca acele ziduri şi personaje fantomatice, dându-le realitate; altminteri, Robert Hirsch n-ar încarna cu atâta fervoare, cu atâta elan, pasiunea eroului meu.

Să dai viaţă umbrelor, să le faci să pară mai reale decât realul, să faci operă de creaţie, să construieşti o lume între ficţiune şi adevăr, s-o pui să coboare din alt cer, s-o introduci ca pe o altă lume în lumea noastră, să simţi că o impui aproape deopotrivă lui Dumnezeu şi oamenilor, ea fiind totuşi n lume omenească, iată ce este esenţial, pasionant, miraculos La urma urmei, ce din tot ce ne-nconjoară nu e invenţie, ficţiune concretizată, operă de imaginaţie?

Unora le plac piesele mele jucate la Huchette. Fiindc.i la Huchette e sărăcie. Sărăcia place. Progresiştilor opulenţi le place sărăcia. „Intinde-te cât ţi-e plapuma“, zic ei.

Voi continua să scriu pentru Huchette şi Poche. în primul rând fiindcă-i iubesc pe actorii de-acolo, care au inventat un stil interpretativ de o desăvârşită subtilitate, ironic, sensibil, şi pe Nicolas Bataille, unul dintre cei mai fini oameni de teatru din câţi cunosc. Pentru ei nu există tragedie care să nu fie subîntinsă de umor; pentru el nu există joc comic care să nu fie amar. Şi-au păstrat - şi asta-mi place la ei - un oarecare amatorism, iar ştiinţa lor actoricească provine dintr-o şcoală personală; „distanţarea" nu e forţată, dogmatică, nemţească; este expresia lucidităţii, a unei anume pudori, a întoarcerii reflexive asupra lor înşişi, absolut naturală, specific franţuzească.

A murit unul dintre cei mai buni prieteni ai mei. Un altul era cât pe-aci să moară, un al treilea e încă în primejdie. Şi câţi oameni, Doamne, se luptă între ei, câţi sunt trimişi la război, câţi îndură tirania, câţi sunt în prizonierat! Totuşi, uneori deschid fereastra ce dă spre un mare bulevard plin de viaţă, de mişcare; ca într-o curte spaţioasă, ca într-o grădină suspendată, mă plimb de-a lungul balconului îngust şi ascult zgomotul străzii; privesc soarele, îmbrăţişez lumea cu ochii şi simt cum bucuria, iraţională ca un alcool, i .1 un drog, îmi pătrunde în sânge. Câteodată, rar, uităm totul, suntem fericiţi, dispreţuim orice suferinţă, eliberân-(lu-ne de strânsoarea angoasei, îndepărtându-i braţele care ne sugrumă. Starea asta durează mai mult sau mai puţin. 11 neori durează trei minute.

Les Lettres fiançaises, 17 februarie 1966

Dreptul de a ucide

Am citit în *Le Monde,* cu o întârziere de câteva zile, relatarea dezbaterilor - intitulată semnificativ „Dreptul la viaţă şi dreptul la moarte" - de la cele patru „mese rotunde" ce

au avut loc la Sorbona în cadrul Colocviului mondial asupra noilor posibilităţi şi noilor „îndatoriri" ale „ştiinţei" *{Le Monde,* 25 septembrie). Dezbaterile s-au axat cu precădere pe „controlul genetic al procreaţiei, pe locul handicapaţilor, pe dreptul lor la moarte".

Numeroşi biologi şi medici, veniţi din lumea întreagă, au scos în evidenţă *„însemnătatea acordată de ei calităţii vieţii în raport cu obligativitatea menţinerii vieţii strict biologice, despre care suntem îndreptăţiţi a ne întreba dacă mai merită să fie trăita"*. în realitate, era vorba nu doar despre manipularea embrionilor umani, însămânţarea artificială, terapeutica fetusului - probleme suficiente pentru a angaja din plin răspunderea medicilor. Din câte înţeleg eu, se ridica întrebarea dacă medicii şi biologii au sau nu dreptul de a dispune de viaţa şi de moartea oamenilor în virtutea unor raţiuni biologice, eugenice, genetice, eutanasice şi chiar a unor *„considerente morale şi sociale"*.
Un singur medic, francez, profesorul Jerome Lejeune, a susţinut teza potrivit căreia fiinţa umană ia naştere odată cu fecundaţia: *„De nici trei centimetri înălţime, fetusul estr deja un om în miniatură*deci o fiinţă, un suflet. N-ar trebui să ne atingem de el. Profesorul Lejeune a dezlănţuit pro testele coalizate ale tuturor celorlalţi - medici şi biologi care de fapt îşi revendicau dreptul asupra vieţii şi morţii dreptul la tot felul de manipulări genetice. în curând, de ce nu, sociologii, psihologii, funcţionarii, oamenii politici vor cere acelaşi drept. Profesorul Lejeune pretinde respect faţă de viaţă, dreptul şi libertatea de a trăi, proprietate intangibilă a oricărei fiinţe, din punct de vedere existenţial, economic, biologic, din perspectiva absolutului şi a metafizicii, nu doar din cea socială ori „morală".

Cuvântul „morală", rostit de atâţia doctori, ni se pare cam deplasat, deşi ultimele decenii ne-au obişnuit cu răsturnarea noţiunilor. La rigoare, s-ar putea afirma că raţiunile de a dispune de viaţa şi moartea fiinţelor nu sunt nici morale, nici imorale; nu intră în categoriile etice. Pentru mai toţi oamenii de ştiinţă prezenţi acolo, cu excepţia profesorului Jerome Lejeune, datoria medicului constă în a aprecia *„şansele de supravieţuire şi calitatea vieţii celui a cărui existenţă urmează s-o prelungească ori s-o scurteze"*. Deci, putere absolută.

Profesorul Jacob crede că *„nu considerentele biologice au importanţă, ci considerentele morale şi sociale".* Ce să înţelegem de aici? Că ar fi vorba şi de considerente ideologice? Profesorul Louis Cotte se întreabă dacă medicul are *„dreptul să practice o eutanasie activa".* Ni se spune că medicul este atât de traumatizat de moartea pacientului său, care constituie pentru el un adevărat şoc psihologic, încât, în cele din urmă, trebuie să se elibereze de această anxietate. Prin urmare, va scăpa de angoasă lichidându-şi pacientul

în timp util. Exagerez, dar nu mult.
In cursul dezbaterilor, s-au rostit şi fraze ciudate: respecta viaţa înseamnă a respectaşi moartea."" „ Viaţa trebuie acceptată. Orice om are dreptul să moară în pace. Nimeni nu-i />oate impune bolnavului să fie eroic, obligându-l să supra-vieţuiască.“ Dacă însă bolnavul doreşte să fie „eroic“, îi dăm sau nu voie? Poate vrea să „supravieţuiască[11], şi atunci ce facem? Şi ce înseamnă *„dreptul oricărui om de-a muri în pace“?* Poate cineva dori să nu moară în pace? Medicii i-ar putea-o interzice pentru a scăpa de propria lor angoasă şi de traumatismul pe care ar urma să-l suporte. Munca medicului trebuie uşurată, nu? Câte guturaiuri şi gripe nu sunt de tratat! Ş-apoi, nu-i treaba doctorului să se dedice bolnavilor, doctorul nu-i nici preot, nici soră de caritate.

De fapt, în spitale, eutanasia se practică de mult. Pe scară destul de largă. Ce-i drept, în clinicile scumpe, asemenea cazuri sunt ceva mai rare: acolo, o zi, fiecare zi, contează fiindcă rentează. Da, spitalele se descotorosesc frecvent de bolnavi, fără ca aceştia să mai fie întrebaţi dacă vor sau nu să beneficieze de „dreptul de-a muri în pace[11]. De multă vreme medicul *„apreciază, prin ştiinţa sa, şansele de supra-vieţuire şi calitatea vieţit* bolnavului. A cere autorizaţie pentru a practica eutanasia e o ipocrizie, căci, cum spuneam, medicii îşi arogă acest drept fără să ceară voie nimănui. In familia mea, printre prietenii mei, au fost cazuri pe care le-aş putea invoca. Nu-i mai puţin adevărat că adesea membrii familiei cer să i se facă bolnavului ultima injecţie cu morfină. Adesea, chiar fiii şi fiicele îi cer asta medicului, ceea ce le permite să-şi ucidă nu doar simbolic, ci *efectiv,* tatăl sau mama, eliberându-se astfel de complexul lui Oedip ori de cel al Electrei.

Sub pretextul raţiunilor ştiinţifice, sociale, ideologice, pseudomorale, medicii şi biologii vor să deţină dreptul de viaţă şi de moarte asupra celorlalţi. A dispune de viaţa şi de moartea altora reprezintă o gravă ispită, încercată nu doar de medici şi biologi, ci şi de politicienii şi administratorii de azi.

Jacques Monod - Premiul Nobel pentru medicină - aln mă că „fiinţa umană pe care o respectăm sau dorim s-o respectăm este cea care prezintă caracteristici de unicitan şi devine capabilă să dispună de moştenirea genetică şi cui turală“. Până una-alta, mi se pare mai degrabă că el şi cn lalţi doresc să dispună de om şi de viaţă.

In cazul de faţă, de ce n-au fost întrebaţi şi bolnavii ori foştii sau viitorii bolnavi, adică noi toţi, ce anume gândesc despre aceste probleme?

Cred că redactorul ziarului *Le Monde* a rezumat corect raţionamentul dlui Jacques Monod. In acest caz, formulare;! profesorului pare stângace, deoarece nu ştim ce vrea să înţeleagă el prin *„fiinţa umană pe care o respectăm* ‘ şi, cu atât

mai puțin, prin *„pe care dorim s-o respectăm* \ înseamnă că sunt și ființe omenești, existente sau potențiale, pe care Jacques Monod nu dorește să le respecte. Cred că l-am plictisi la culme dacă i-am cere să ne explice ce înțelege prin „respect".

Care sunt criteriile? Pe de altă parte, ceea ce declară dl Cotte nu mi se pare prea clar. Spune că problema nu este pur etică, implicând obligatoriu o dimensiune tehnică, medicală, care nu poate fi exclusiv tehnică și medicală, de vreme ce medicul trebuie să decidă, prin știința lui, nu doar asupra șanselor de supraviețuire, ci și asupra calității acelei vieți pe care intenționează s-o prelungească ori s-o suprime. Și cât timp să dureze supraviețuirea ca să fie admisă? Zece ani? Un an? Trei luni? O zi? Vom ajunge oare să implorăm; „încă un minut, domnule călău"? Nu viața biologică trebuie respectată, ci persoana umană vie. Repet, ce anume înțelege medicul prin asta? Care sunt criteriile biologului? Care sunt criteriile psihiatrului? Care sunt criteriile administratorului? Anormalii și nebunii trebuie omorâți? (Dar ce e nebunia? Dar normalitatea?) Nevrozații? Asocialii?

Dincolo de cuvinte și de alibiuri „morale", de „respectul I.ță de moartea bolnavului", simt aici o atitudine bizar liitleristă. S-o spunem deschis și fără urmă de exagerare, medicii erau bucuroși, fericiți, pe vremea nazismului, când dispuneau după bunul lor plac de viețile omenești, de viețile altora.

Un mongoloid, bunăoară, trebuie oare suprimat de la naștere? Cunosc picturile unui mongoloid, opere ce ne îmbogățesc pentru că sunt misterioase, pentru că ne înfățișează un limbaj care, dacă-l descifrăm, ne deschide orizonturi spre profunzimi nebănuite. Cunosc un infirm care, din pricina unei maladii congenitale a oaselor, nu s-a dezvoltat fizic. A fost crescut într-un automobil, iar membrele lui au dimensiunea celor ale unui copil de trei ani, în schimb mărimea capului e normală; este profesor de franceză la o facultate de litere din Germania. Mama lui l-a ascuns pentru că fiul ei s-a născut în timpul dictaturii lui Hitler și deci n-ar fi avut dreptul să supraviețuiască și nici posibilitatea să-și scrie teza de doctorat, pe care o va termina în curând. Să spunem, printre altele, că acea mamă a fost o mamă bună, nu ca belgianca pe care tribunalul a achitat-o, acum vreo câțiva ani, deși își omorâse copilul născut diform, dar având, poate, o constituție mentală normală. Tribunalul a achitat atunci

> ușurătatea, laşitatea, lenea, lipsa dragostei și a devoțiunii unei femei care a refuzat să-si sacrifice existenta — cu bucu-
> > riile și plăcerile ei - spre a se consacra altcuiva, propriului ei copil.

Dar - ne vor declara medicii și savanții - noi nu avem nici posibilitatea, nici răgazul de-a cerceta toate cazurile și

de-a aprecia pentru fiecare nou-născut în parte dacă merită sau nu să trăiască. Ce-i drept, o viaţă omenească nu valorează prea mult. De pe-acum sunt miliarde de oameni pe lume. Noi - ne vor mai spune aceiaşi - nu avem cum să judecăm calitativ, nu ne stă în putinţă decât să calculăm cantitativ şi statistic. Şi-apoi - vor adăuga - noi nu credem în miracole. Eu unul cred în posibilitatea miracolului. „Ast.i i mistică*[1], vor zice glumeţii. Da, sunt mistic.

Primul miracol aşteptat de mine ar fi să-i pot extermiiu pe toţi acei medici şi biologi care nu cred în miracole şi care vor să-şi extermine pacienţii incomozi. După statistic .1 mea personală, n-ar mai rămâne decât 20% dintre bolnavii convenabili. Planeta, sensibil uşurată, ne-ar înlesni traiul, căci, dacă trebuie să respectăm moartea, cum se susţine, cu atât mai mult trebuie să respectăm viaţa. în plus, am în.i inta în vârstă fără grija de-a ne pune la adăpost bătrâneţea, căci în curând vor fi ameninţaţi şi bătrânii.

Le Monde, 18 octombrie 1974

L'Espagne sur le fii de Paseyro

Recent, Ricardo Paseyro a publicat Ia editura Robert Laffont o carte excelentă, *L'Espagne sur le fii.* Prima parte cuprinde un capitol intitulat „Soljeniţîn în Spania". Un capitol revelator. Ştim cu toţii cât de importantă este mărturia lui Soljeniţîn, acest erou şi acest gigant care prin literatură depăşeşte cu mult literatura. El este demascatorul celei mai grandioase înşelăciuni, al celei mai grandioase escrocherii a secolului: comunismul sovietic. Nu e singurul care a spus adevăruri fundamentale despre societatea comunistă din Rusia. Datorită lui însă alţi martori cinstiţi si

> > >

lucizi s-au făcut, în sfârşit, auziţi. Cuvântul „gulag" va fi trecut în dicţionarele tuturor limbilor. Datorită lui Soljeniţîn, partidele comuniste din lumea întreagă şi stânga mondială au fost obligate să se plece în faţa adevărului şi să-l accepte: comunismul din Est şi, fără îndoială, comunismul pur şi Minplu reprezintă un jalnic eşec. Ideologilor occidentali le-a lost foarte greu să admită că există, în acest caz, o prăpastie intre ideologie şi realitate. Dificultatea a fost cu atât mai mare pentru francezi, „teoreticieni" prin însăşi natura lor, i um atât de exact i-a definit, nu demult, Alain Peyrefitte. (',ă teoria nu era decât un alibi, o mască în dosul căreia 11 aţionalitatea criminală şi-a făcut de cap - iată un fapt pe i are nu le-a convenit să-l ia la cunoştinţă. El a fost totuşi acceptat în mare parte; în rândul intelectualilor s-a produs 0 schimbare.

Nu şi în Spania. Acolo, pasiunile sunt prea puternice. 1)acă, aşa cum spune Paseyro, Soljeniţîn a obligat „Occidentul să ştie, pe marxişti şi pe aliaţii lor îi obligă să nu ştie". Soljeniţîn a fost defăimat, iar adevărul lui a fost respins de stânga spaniolă. Chiar şi democrat-creştinii spanioli l-au

insultat, l-au socotit fascist. în hebdomadarul lui Ruiz-Jimenez, liderul catolicilor de stânga aliaţi cu comuniştii, vicepreşedinte al Institutului Rene-Cassin pentru Drepturile Omului, Juan Benet scrie următoarele: „Aleksandr Soljeniţîn.. . este atât de prost, încât nici măcar nu-şi dă seama... că vorbele şi acţiunile lui publice sunt acceptate şi difuzate exclusiv pentru a spori rentabilitatea editurilor. Sunt convins că atâta timp cât vor exista oameni ca Soljeniţîn, lagărele de concentrare vor dăinui, trebuie să dăinuiască. Poate că ar fi bine să fi fost mai vigilente, ca inşi de teapa lui Soljeniţîn să nu poată ieşi de-acolo... Meseria reală a acestui om, exercitată cu profesionalism, este cerşetoria practicată cu neobrăzarea neîntrecuţilor copoi... care izbutesc să adune o avere considerabilă... Aceşti cerşetori moderni se prezintă lamentabil... cu uriaşa lor megalomanie... O HIPOCrizie absolută." Subdirectorul revistei, Eduardo Barrenechea, declară că Soljeniţîn exprimă „răutatea în stare pură". în *Por favor,* doamna Soledad Balaguer critică „minciunile lui Soljeniţîn" şi aduce „un elogiu libertăţilor sovietice". Heb domadarul din Madrid *Triunfo* vorbeşte despre scandalul de la televiziune. O revistă săptămânală, *Personas,* îşi inii tulează editorialul „Soljeniţîn, ce ruşine!" *Elciervo* consideră că „Soljeniţîn s-a descalificat prin fanatismul său antico munist acerb". In *Realite* se afirmă că Soljeniţîn „nu este nici mai mult nici mai puţin decât un agent al propagandei fasciste". Domnul M. de Parga scrie în publicaţia sa, *Dia rio,* din Barcelona: „îţi ieşi din fire în faţa acestui om care, folosindu-se de ecranele TV, îşi permite să explice tocmai în Spania ce înseamnă o dictatură." Chiar şi cei care au profitat de pe urma franchismului, beneficiind de avantaje şi sinecure, precum Camillo Jose Tchela, de pildă, devenit peste noapte opozant, îl atacă pe Soljeniţîn, declarând că eroul rus Soljeniţîn este un duşman al libertăţii.

Ei bine, da, Soljeniţîn era cel mai îndreptăţit să le explice spaniolilor ce înseamnă o dictatură, căci nu există comparaţie între fosta dictatură franchistă şi dictatura sovietică. Şi azi, în Spania, sunt intelectuali care pretind că acolo dictatura persistă, în ciuda faptului că ei au dreptul să facă o asemenea afirmaţie în presa lor, deci într-o presă liberă. Ricardo Paseyro spune, pe bună dreptate, că reacţiile stângii spaniole actuale: refuzul dialogului, insulte, răbufniri de mânie, reamintesc comportamentul nazist. Iată ce mai afirmă Paseyro în cartea sa: „Dacă-i exceptăm pe marxişti şi pe aliaţii lor, totdeauna agăţaţi de miturile pe care le creează, aprecierea rolului lui Franco a evoluat considerabil în ultimul timp, după descoperirea şi publicarea a numeroase documente şi memorii." Iată-l pe cel mai prestigios istoric spaniol în viaţă, fost preşedinte al guvernului republican în exil, Claudio Sanchez Albornoz, declarând la reîntoarcerea sa în

Spania, după o absență de treizeci și opt de ani, că anti-

Itanchismul lui funciar nu-l împiedică să admită că Franco „a salvat Spania de comunism"... Asemenea reacții, provenind uneori din tabăra antifranchistă, dovedesc că franchismul e un fenomen prea complex pentru a putea fi elucidat cu ajutorul unor clișee.

Evident, nu suntem pentru dictatura franchistă, dar avem datoria să recunoaștem că dictatura franchistă a fost floare la ureche pe lângă dictatura sovietică. Dacă în Spania ar fi existat o dictatură de stânga, ar fi fost cu mult mai cumplită decât dictatura lui Franco. Eu am fost în Spania în perioada ultimilor ani de guvernare a lui Franco și am văzut cărți marxiste în librării. Oamenii sunt prizonierii etichetărilor. De pildă, am întâlnit francezi de stânga, onești, care refuzau să se ducă în Spania și Portugalia din pricina dictaturii de-acolo. Erau oameni de teatru, dansatori, Maurice bejart ori Antoine Vitez, bunăoară. în schimb, aceiași oameni acceptă bucuroși să monteze spectacole sau să danseze în țări unde se exercită cea mai crâncenă tiranie asupra intelectualilor, fără să rostească măcar un cuvânt de protest împotriva arestării și asasinării celor mai mari scriitori sovietici actuali, Bukovski și ceilalți. Jean-Paul Sartre însuși refuza să-i strângă mâna generalului de Gaulle, al cărui curaj nu poate fi pus în nici un caz la îndoială, în schimb se ducea să facă plecăciuni în fața caraghiosului Hrușciov ori a banditului Mao, călăul tibetanilor.

„Cum e stânga așa-i și dreapta", se intitulează alt capitol din cartea lui Ricardo Paseyro, ceea ce dovedește că autorul este pătimaș. Da, într-adevăr, are patima adevărului.

Cartea e complexă. Se ocupă și de istoria Spaniei din anii *'}o,* și de Războiul Civil. Ni se dovedește că nu dreapta, ci tocmai socialismul respinge cel dintâi alternativa democratică și se înfundă într-o dilemă infernală: fascism sau dictatură a proletariatului. Și în timp ce dreapta continuă să simuleze legalitatea republicană, nu anarhiștii (iresponsabili politicește), ci socialiștii sunt cei care proferează amenințai i cât se poate de concrete privind eliminarea fizică a adversa rilor. Intr-adevăr, la io noiembrie 1933, Largo Caballem declară (după nouă zile de la primul tur de scrutin): „In urma alegerilor din aprilie 1931, socialiștii au renunțat să s< răzbune pe inamicii lor și le-au cruțat bunurile și viața [inamicii] să nu se aștepte la o asemenea generozitate în cazul apropiatei noastre victorii."

Evident, fiecare dintre cele două jumătăți în care esu împărțit poporul spaniol vrea s-o anihileze pe cealaltă. Și pentru atingerea scopului, toate mijloacele sunt bune. Aceasu ură adâncă trece dincolo de bine si de rău, de adevăr si dc minciună. Pentru stânga spaniolă fanatică, problema adev;i rului nu există. Ei n-au nevoie de adevăr. Patima e prea pu ternică, adversarul e detestat mai mult decât minciuna.

Chiar dacă, în momentele lor de luciditate, fanaticii știu unde se află adevărul, nu vor să-l vadă, refuză să-l admită.

Mai grav e însă că în Occident comuniștii și socialiștii știu că sunt incapabili să „redreseze situația". Dacă ar lua puterea, ar fi și mai rău, căci am ajuns în situația în care nici un sistem, fie liberal, fie comunist, nu mai poate rezolva nevoile economice ale omenirii, dar toată lumea e prinsă în angrenaj. Nu e nimic de făcut, ideologiile sunt impracticabile, în schimb există, nu?, o sumedenie de organizații, administrații, funcționari de partid, sute și sute de mii de partizani și de militanți, n-ai cum să-i convingi pe toți că s-au rătăcit. Șefii comuniști și șefii stângii știu că nu vor aduce soluții, că e imposibil să mai aducă, dar, prinși în angrenajul mașinăriei infernale, sunt obligați să simuleze că o fac.

Cartea lui Ricardo Paseyro are evidența implacabilului. A sosit momentul ca toți oamenii să se pună de acord - unii renunțând la ură, alții la privilegii -, și să depășească problema politică.

Momentul a sosit. De fapt, momentul n-a sosit, înverșunarea, atât a unora, cât și a celorlalți, este mai puternică decât oricând.

Le Figaro, ianuarie, 1977

Poate că perioada industrială va fi o perioadă scurtă în istoria omenirii. După cataclism, supraviețuitorii din specia umană își vor relua viața și obiceiurile ancestrale, anterioare petrolului.

De ce scriu?

încă mă mai întreb. Scriu de mult. La treisprezece ani scriam o piesă de teatru, la unsprezece-doisprezece ani poeme, și tot atunci, la unsprezece ani, am vrut să-mi scriu memoriile: două pagini de caiet școlăresc. Totuși, aș fi avut destule de spus. Știu că păstram unele amintiri din prima copilărie, de pe la vârsta de doi-trei ani, din care nu mi-a mai rămas decât amintirea amintirii unei amintiri. Trăisem deja trezirea iubirii pe la șapte-opt ani, când m-am simțit puternic atras de o fetiță de vârsta mea. Apoi, la nouă ani, de alta, Agnes. Locuia la opt kilometri depărtare de moara din La Chapelle-Anthenaise, unde mi-am petrecut copilăria, la o fermă din Saint-Jean-sur-Mayenne. Mă strâmbam în fel și chip ca s-o fac să râdă, și chiar râdea, râdea închizând ochii, făcea gropițe în obraji când râdea, avea părul blond. Ce-o fi devenit? Dacă mai trăiește, e o fermieră grasă, poate bunică. Ar mai fi fost de povestit și altele: descoperirea cinematografului ori a lanternei magice; sosirea mea la țară, un staul, vatra, moș Baptiste căruia-i lipsea degetul mare de la mâna dreaptă. Sau: școala, învățătorul, moș Guene, preotul, părintele Durând, care se-ntorcea beat turtă din turneele sale prin fermele comunei. I se dădea să bea cidru ori rachiu de pere. Mai era și prima mea spovedanie, când răspunsesem „da“ la toate întrebările preotului fiindcă nu le înțelegeam, din pricina dicției sale, și era preferabil să iei

asupra ta păcate inexistente decât să omiți o parte din ccl> reale. Aș fi putut vorbi de micii mei prieteni, Raymoixl. Maurice, Simone, aș fi putut povesti jocurile mele. Ca s o fac însă, aș fi avut nevoie de o întreagă tehnică, care se in vată mai târziu. Vorbim despre copilărie abia după ce am ieșit din ea, când n-o mai înțelegem prea bine. E clar că mi ne înțelegem pe noi înșine nici când suntem copii, dar, în orice caz, când eram la Mayenne aveam conștiința că ti a iese în fericire, în bucurie, și că fiecare clipă era plenitudine deși nu cunoșteam cuvântul plenitudine. Trăiam în uimiu Prima sfâșiere am simțit-o când a trebuit să părăsesc I a Chapelle-Anthenaise. Cu timpul însă, lumina aceea tot ai fi pălit și nu văd cum aș fi putut dejveni eu agricultor, neîn zestrat cum sunt pentru treburile manuale. Unii colegi ai mei de la școala comunală, Lucien, Auguste, au ajuns mari fermieri; cred că o duc greu, că viața lor nu mai e un joc și că de mult privesc cu nepăsare la joaca copiilor. Puteam de veni învățător în sat, dar atunci n-aș fi avut vacanță decât în vacanțe, or, pentru adulți, ele nu sunt cu-adevărat vacanțe.

Unul din motivele principale pentru care scriu se con fundă cu nevoia de-a regăsi miraculosul copilăriei mele dincolo de cotidian, bucuria dincolo de dramă, prospețimea dincolo de asprime. In Duminica Floriilor, străduțele satu lui erau acoperite de flori și de ramuri și totul se transfigura sub soarele de aprilie. în zilele de sărbătoare, urcam panta îngustă și bolovănoasă în sunetul clopotelor bisericii pe care o vedeam apărând treptat, mai întâi vârful clopotniței cu giruetă, apoi clopotnița întreagă pe fundalul albastru al cerului. Lumea era frumoasă, îmi dădeam seama, de o pros-pețime și o puritate Iară fisură. Repet, fac literatură ca să re-găsesc acea frumusețe, intactă, în noroi. Și cărțile, și piesele mele sunt o chemare, expresia unei nostalgii, caut o comoară scufundată-ntr-un ocean, pierdută în tragedia istoriei. Ori, ilacă vreți, caut lumina și mi se pare că o găsesc, când și când. Din cauza asta nu numai că fac literatură, din cauza asta m-am și nutrit cu ea. Căutând mereu acea lumină adevărată de dincolo de tenebre. Scriu în noapte și spaimă, luminat l.i răstimpuri de umor. Dar nu luminarea aceasta, nu lumina ■K casta o caut. Piesa de teatru, confesiunea intimă sau roma-nul rămân sumbre dacă, după ce am străbătut tenebrele, nu dau de lumină. în romanul meu *Insinguratul,* la sfârșit, după tunel, ivirea peisajului e o necesitate: ziua strălucind III lumina dimineții, un pom înflorit și un tufiș verde. în *Setea și foamea,* Jean, personajul rătăcitor, vede apărând pe cer o scară de argint. în *Amedeu,* eroul își ia zborul în Calea Lactee; personajele din *Scaunele* nu-și mai amintesc decât de o biserică dintr-o grădină luminoasă, apoi lumina dis-pare și piesa sfârșește în neant. Și așa mai departe. De cele mai multe ori, imaginile luminii, repede stinse sau, dimpo-

trivă, ivindu-se firesc la capătul drumului, n-au fost voite, ci găsite. Iar dacă au fost prevăzute conştient, sunt imagini ce mi-au apărut în vis. Vreau să spun că atât în teatru, cât şi în proză, am sentimentul că întreprind o explorare bâj-bâind în beznă, într-o pădure întunecată. Habar n-am unde voi ajunge sau dacă am s-ajung undeva, scriu fără nici un plan. Sfârşitul vine de la sine: constatarea eşecului, ca în ultima mea piesă, *Omul cu valize,* ori reuşita, atunci când sfârşitul poate părea un nou început.

în realitate, caut o lume virginală, caut lumina paradiziacă a copilăriei, splendoarea zilei dintâi, splendoarea fără pată, univers intact care aştept să mi se-arate proaspăt, parcă abia născut. Ca şi cum aş vrea să asist la evenimentul facerii lumii, de dinaintea căderii, şi caut acest eveniment în mine însumi, cu dorinţa, parcă, de-a străbate iar cursul Istoriei, sau îl caut în personajele mele, care sunt alţi eu însumi ori care sunt aidoma altora ce-mi seamănă, fiind şi ei, ca şi mine, în mod conştient sau nu, în căutarea luminii ah-." lute. Fiindcă n-au nici o indicaţie cu privire la drumul p. care-l au de parcurs, personajele mele rătăcesc în întuncin absurd, incomprehensiune, angoasă. S-a afirmat adesen i ii am vorbit mult despre angoasa mea. Eu cred mai degr.ilu că vorbesc despre angoasa omenească de care oamenii in cearcă să scape prin mijloace improprii, zbătându-se în coli dian, în cenuşiul vieţii, sau că se înşală închizându-se in impasurile Istoriei şi ale politicii, ale exploatărilor, represiu nilor, războaielor. Copilăria şi lumina se întâlnesc, se ideii tifică în sufletul meu. Tot ce nu-i lumină este angoasă, bezn.i Scriu ca să regăsesc lumina aceea şi ca să-ncerc s-o împart ii şese. Ea se află la hotarul unui absolut pe care ba îl pierd, ba îl regăsesc. Mai e şi uimirea. Mă văd în fotografiile din copilărie, cu ochii mari, plini de stupoarea că exist. Nu m-am schimbat. Uluirea primordială mi-a rămas. Mă aflu aici am fost pus aici, sunt înconjurat de tot ce mă-nconjoau nu ştiu întotdeauna ce s-â întâmplat cu mine. Am fost me reu impresionat de frumuseţea lumii. Când aveam opt ani, nouă ani, am trăit două luni de aprilie şi două de mai pc care nu pot să le uit. Alergam pe drumul mărginit de cin boţica-cucului, alergam de-a lungul pajiştilor înverzite, cu bucuria inexprimabilă de-a fi. Culorile de-atunci, strălucirea de-atunci mă obsedează şi nu spun adevărul deplin afirmând că lumea-i o temniţă. Primăvara recunoşteam culorile, fru museţea, lumina unui paradis de care aveam să-mi mai amintesc. Chiar şi azi, ca să pot scăpa de spaime, mă aşez parcă în afara lumii şi o privesc atent, ca şi cum totul mi s-ar arăta pentru prima oară, ca în prima zi a conştiinţei mele. Stând deoparte, izolat de lume, o contemplu ca şi cum n-aş face parte din ea. In asemenea clipe, mi se-ntâmplă să fiu invadat de bucurie. Iar când uimirea atinge apogeul, nu mă

mai îndoiesc de nimic. Am certitudinea că m-am născut
|H ntru eternitate, că moartea nu există şi că totul e miracol.
I'uv.enţă strălucitoare. Sunt recunoscător că asist la această
Manifestare şi că particip la ea. Şi, de vreme ce particip la
ii castă Manifestare, voi participa la toate Manifestările di-
unităţii, veşnic. Numai în astfel de momente, dincolo de
mate nenorocirile şi toate spaimele lumii, am certitudinea
■ a sunt pe deplin şi cu adevărat conştient. Regăsesc vârsta
• ind mă plimbam cu băţul meu de alun printre violete şi
i tuboţica-cucului, în mireasma lor, în lumina de primăvară,
i And lumea îmi părea a fi la început, când eu însumi eram
l.i început. Da, scriu mai ales ca să-mi mărturisesc uimirea.
I >ar nu totdeauna uimirea cuprinde bucuria sau, mai de-
grabă, rareori ajung să fiu îndeajuns de uimit ca să încerc
o asemenea bucurie, un asemenea extaz. Mai tot timpul
cerul e întunecat, mai tot timpul trăiesc în angoasă, cu de-
prinderea angoasei. Declicul în urma căruia totul se lumi-
nează se produce rar. încerc să-mi amintesc, încerc să mă
.igăţ de miracolul luminos, izbutesc câteodată, dar, cu vârsta,
din ce în ce mai greu. Anii de istorie personală sunt ca se-
colele zbuciumate, nefericite, demonice, ale Istoriei univer-
sale. Un trecut agitat, ce pare a se confunda cu amintirile,
cu memoria lumii, mă desparte şi ne desparte de începuturi.
1 răim deprinşi cu angoasa şi nefericirea şi, chiar dacă recep-
tez când şi când lumea ca pe o sărbătoare, ştiu, cum ştim
cu totii, că ea înseamnă nefericire.

Mai întâi a existat prima uimire: conştientizarea existen-
ţei, o uimire pe care aş putea s-o numesc metafizică, o ui-
mire în bucurie şi lumină, o uimire pură, străină de orice
judecată asupra lumii, o uimire pe care n-o mai regăsesc
decât în clipe de graţie, clipe foarte rare, firește. A doua
uimire s-a grefat pe cea dintâi. Un sentiment de nedumerire,
constatarea că răul există ori, mai simplu, că nu e bine.
Constatarea că răul există, deocamdată, chiar în mijlocul
nostru, că ne roade, că ne distruge. Răul ne împiedică vi
avem conştiinţa miracolului. Ca şi cum n-ar face parte din
miracol, răul e cotidian, e hrana noastră de toate zilei»
Bucuria de-a fi e înăbuşită, chiar înecată în nefericire. I n
răul e la fel de inexplicabil ca şi existenţa, e legat de ea. Aii i
se află marea enigmă. Tema a fost dezbătută de sute de mu
de filozofi, teologi, sociologi. Nu voi discuta despre aceasta
problemă insolubilă. Vreau doar să spun că, în calitate ti»
scriitor, nefericirea universală devine pentru mine o chesii
une personală, intimă. Trebuie să parcurg răul ca să ating,
dincolo de el, nu fericirea, ci o bucurie trecătoare. Răul şi
angoasa mi-au inspirat - naiv, stângaci - operele. Răul .1
strivit bucuria. El mă înconjoară, uimindu-mă la fel ca şi
lumina, dar cântărind mai greu decât ea. El apasă pe urne
rii mei. In piesele mele, n-am vrut să-l discut, ci să-l înlă

țișez. Faptul că ^inexplicabil face ca orice demers, orice aci al nostru să fie/absurd. Asta simt eu, ca artist. Enigma exis tențială mi se părea de acceptat, misterul răului — nu. Răul e cu desăvârșire inacceptabil, întrucât a devenit lege și nu oamenii sunt răspunzători de acest lucru. E destul să privim în jurul nostru, să citim ziarele, ca să înțelegem că binele nu e cu putință. Dar, de asemenea, e destul să privim o pică tură de apă la microscop ca să vedem cum celulele, ființele microscopice se află într-o luptă continuă, cum se distrug reciproc, cum se devoră unele pe altele. Ceea ce se petrece în infinitul mic se petrece pe toate treptele nemărginirii uni versale. Legea e războiul. Singura lege. Știm cu toții acest lucru, dar nu⊣mai băgăm în seamă. E suficient să devenim conștienți de el, e suficient să ne gândim la el, pentru a înțelege că nu așa ar trebui să fie, că a trăi e imposibil. E năucitor și tragic că suntem prinși între naștere și moarte, a fi însă obligați să ucidem și să ne lăsăm uciși este absolut inadmisibil. Condiția existențială este inadmisibilă. Trăim într-o economie închisă, nimic nu ne vine din afară, deci •.untem constrânși să ne mâncăm între noi. Mâncati-vă unii pe alții. Creaturile nu cred să fie de acord cu această stare de lucruri. Un singur gest al nostru e o catastrofa pentru universuri întregi de protozoare. împlânt lopata și distrug dintr-odată popoare de furnici. Orice gest, orice mișcare, oricât de neînsemnate, produc dezastre și catastrofe. Mă plimb pe o pajiște tihnită fără să mă gândesc că toate plan tele de-acolo își dispută un mic spațiu vital și că rădăcinile acelor impunători arbori, adânc înfipte în pământ, provoacă tragedii și suferințe, ucid. Fiecare pas al meu ucide și el. ,Și-atunci îmi spun că frumusețea lumii e o amăgire.

Mai târziu, către paisprezece-cincisprezece ani, la vârsta când toți suntem pascalieni, fără să-l fi citit neapărat pe Pascal, uitându-mă o dată la stele m-a cuprins amețeala spa țiilor infinite. Infinitul mic e și mai amețitor decât infinitul mare. Neputința de-a concepe o lume fără limite, neputința de-a ne imagina infinitul - iată infirmitatea noastră funda mentală. Nici măcar nu știm ce facem. Suntem puși să facem lucruri pe care nu le înțelegem, de care deci nu suntem res ponsabili. Pentru o inteligență superioară, suntem aidoma acelor caraghioase animale sălbatice de la circ, dresate să execute acțiuni și gesturi comandate, al căror sens nu-l pot pricepe. Suntem luați în râs, suntem jucăria cuiva. Dac-am ști măcar... Suntem cufundați în ignoranță, facem altceva decât ne închipuim că facem, nu suntem stăpâni pe noi înșine. Totul ne scapă de sub control. Facem revoluție ca să instaurăm dreptatea și libertatea. Și instaurăm nedreptatea și tirania. Suntem păcăliți. Totul se întoarce împotriva noas tră. Nu știu dacă există sau nu un sens, dacă lumea este sau

nu absurdă, pentru noi e absurdă, noi înșine suntem absurzi, trăim în plin absurd. Ne-am născut gata înșelați.

Condamnați să nu știm nimic, exceptând faptul că tragedia e universală, acum ni se spune că moartea e un fenomen natural, că suferința e naturală, că trebuie acceptată penim că e naturală. Nu este o soluție. De ce sunt ele naturale ți ce înseamnă natural? Naturalul e tocmai incurabilul pe care nu-l accept, e legea pe care o neg, dar degeaba, sunt prin în capcana frumuseții părelnice a lumii. De un lucru putem fi însă conștienți: că totul e tragedie. A explica asta prin păcatul originar nu înseamnă de fapt a oferi o explicație. 1)i ce s-a produs păcatul originar, dacă-i adevărat că s-a produs Mai extraordinar decât orice e că până la urmă fiecare din tre noi devine conștient de tragedia universală. Și că fiecare dintre noi e centrul universului, fiecare ființă trăiește într-o
» >
spaimă pe care n-o poate împărtăși cu miliardele de alte ființe ce trăiesc totuși aceeași spaimă, fiecare fiind un Atlas pe care apasă toată povara lumii. N-am decât, mi se spune, să discut despre toate astea cu un prieten care desigur nu mă va ucide, n-am decât să mă duc astă-seară la un concert sau la teatru. Ca să aud ce? Ca să văd ce? Aceeași tragedii insolubilă. N-am decât să-mi ofer un prânz copios, unde să mă înfrupt din animalele care au fost tăiate, din plantele .t căror viață a fost curmată. Tot ce pot face e să nu mă gân dese la asta. Dar, atenție, ne paște primejdia. Vom fi omo râți la rândul nostru fie de oameni, fie de microbi, fie dc dezechilibrul funcțional al propriei noastre fiziologii. N-avem parte decât de clipe de răgaz, de câte o scurtă recreație, în detrimentul celorlalți. îmi dau seama, repet, că spun numai banalități. Le numim banalități, dar sunt adevăruri fun damentale pe care încercăm să le ocolim ca să nu ne mai gândim la ele și să putem trăi. O să vi se spună că nu tre buie să vă lăsați obsedați de asemenea lucruri, că e anormal să fii obsedat de ele. Mie anormal mi se pare ca aceste lucruri să nu ne obsedeze și ca pofta de-a trăi, dorința de-a trăi să ne adoarmă conștiința. Suntem alienați metafizic. Alienării noastre îi adăugăm inconștiența.

în atari condiții, un om într-adevăr conștient, un om pentru care aceste adevăruri elementare există, poate oare accepta să trăiască? Am un prieten, filozof al disperării, deloc insensibil, pentru care pesimismul a devenit chiar mediu firesc de viață. Vorbește mult, vorbește bine și e vesel. „Omul modern, zice el, bricolează în incurabil." Prietenul meu asta și face. Să-l imităm. Trăim pe mai multe niveluri de conștiință. De vreme ce tot nu e nimic de făcut, de vreme ce tot suntem sortiți morții, să fim veseli. Dar să nu ne lăsăm păcăliți. Să păstrăm, în străfundul conștiinței noastre, ceea ce știm. Și să ne facem datoria de-a le-o spune și celor-

lalți, căci oamenii trebuie să cunoască adevărul. Să ucidem cât mai puțin cu putință. Ideologiile nu fac decât să ne încurajeze să ucidem. Să le demistificăm. Poate așa ne vom da seama, bunăoară, că s-au ridicat imperii coloniale și s-au comis masacre în numele creștinismului și al iubirii. Noi imperii coloniale se constituie astăzi, cu prețul unor asasinate și mai cumplite, în numele dreptății ori al fraternității. Să știm așadar că ideologiile nu sunt decât măști ce permit explozia naționalității ori a extranaționalității crimei, înscrisă chiar în firea noastră. Dacă avem de dus o luptă, s-o ducem împotriva instinctelor criminale care caută alibiuri în ideologii. Dacă nu putem să nu masacrăm animalele și plantele, să cruțăm oamenii. Nici filozofiile, nici teologiile, nici marxismul n-au fost în stare să rezolve problema răului, nici să-i explice prezența. Nici o societate, cu atât mai puțin societatea comunistă, n-a reușit să-l înlăture sau să-l diminueze. Furia a cuprins totul. Justiția nu este echitate, este răzbunare și pedeapsă. Dacă răul pe care oamenii și-l fac unii altora își schimbă aparența, natura lui profundă rămâne aceeași.

Am scris ca să mă întreb la rândul meu despre această problemă, despre acest mister. E tema piesei mele *Ucigaș fără simbrie,* unde ucigașul îl chestionează pe asasin încei când zadarnic să afle motivele urii acestuia. Ura poate ave;i pretexte, motive - nu. Asasinul omoară fiindcă nu poate face altfel, fără nici o motivație, cu un fel de candoare, de puritate. Ucigându-i pe alții, ne ucidem de fapt pe noi în șine. A trăi dincolo de bine și de rău, a considera un lucru dincolo de bine și de rău, cum voia Nietzsche, e cu nepu tință. El a înnebunit de milă văzând un cal bătrân prăbu șindu-se și crăpând. Mila există deci, nu Eros, ci Agape. Dar caritatea e grație, har.

O singură ieșire posibilă: contemplația, minunarea în fața actului existențial, cum spuneam mai înainte. E un mod de-a te situa dincolo de bine și de rău. Știu, e greu să trăiești în uimire când te afli în ocnă, când te țintuiese mitralierele ori pur și simplu când te dor dinții. Să trăim totuși în uimire atât cât ne stă în putință. Bogăția creației este infinită. Nici un om nu seamănă cu altul, nici o sem nătură nu seamănă cu alta. Nu există doi inși cu amprente digitale identice și nimeni nu e altcineva decât el însuși, încă un motiv de stupoare. încă un miracol. în America, oamenii de știință, cei de astăzi, au depășit ateismul. Mă refer la fizicieni, matematicieni, naturaliști, cărora creația li se pare a avea o finalitate, cărora li se pare că există un plan, o conștiință diriguitoare. Nici un individ nu s-a născut în zadar. Dacă universul are o finalitate, atunci si individul trebuie să aibă una, ca și orice particulă materială. Deci, să ne păstrăm încrederea. Toate astea vor trece. Poate lumea-i

doar o farsă grandioasă pe care Dumnezeu i-a jucat-o omu lui. E strigătul personajului din piesa mea intitulată *Ce nemaipomenită aiureală!* care, la capătul unei vieți de-a lungul căreia n-a făcut decât să-și pună problema misterului sau să interogheze misterul, începe să râdă, părându-i-se a înțelege că totul n-a fost decât o strașnică sau o sinistră glumă. Am fost, fără îndoială, inspirat de povestea acelui

călugăr zen care, ajuns în pragul bătrâneții, după ce toată viața căutase sensul universului, începutul unei explicații, o cheie, are brusc o iluminare. Privind în jur cu alți ochi, exclamă: „Ce înșelătorie!"[1] și izbucnește intr-un hohot de râs. îmi vine în minte și un film italian - al cărui titlu l-am uitat, ca și numele regizorului -, pe care l-am văzut cu mulți ani în urmă, imediat după ultimul război. Niște soldați germani ocupă o mănăstire. Partizanii italieni atacă mănăstirea, nemții se retrag, cu excepția unuia, mai năuc. Un soldat cu ochelari, un intelectual, desigur. Fiind găsit singur-singurel în mănăstire, e fugărit de un partizan italian, înarmat cu un cuțit, până în capela schitului. în goana lui nebună, neamțul răstoarnă o statuie a Fecioarei și o cruce pe care era reprezentată imaginea lui Cristos răstignit și însângerat. Italianul îl prinde pe neamț și-i înfige cuțitul în spate. Neamțul se prăbușește, apoi se uită în jur, ca și cum ar vedea pentru prima oară lumea în toată grozăvia ei, își scoate ochelarii și întreabă cu glas tare: „De ce, totuși de ce?" și moare. Și aici tot un fel de iluminare se produce, iar întrebarea ultimă nu este decât expresia unei constatări înspăimântătoare. Atunci, pentru prima și ultima oară, s-a gândit el cu-adevărat asupra lumii și și-a dat seama de oroarea existențială. De ce oroarea, de ce nonsensul ororii? întrebarea ni se impune fie odată cu trezirea conștiinței, fie când vine sfârșitul vieții. Dar toată viața, suntem cu toții cufundați în oroare, ca și cum așa-i firesc să fie, nici măcar nu ne mai întrebăm de ce. Fiind chiar în miezul ei, ni se pare absurd să ne punem întrebări, când, de fapt, nebunesc este să nu ni le punem. De aceea, să-ți pui problema fundamentală e un început de iluminare. Sau măcar să conștientizezi problema fundamentală: de ce oroarea?

Repet: n-am impresia că aș fi spus lucruri noi, ci că am trăit intens două sentimente contradictorii - lumea e și minunată și atroce, și miracol și infern, iar aceste două

sentimente contradictorii, aceste două adevăruri evidente constituie fundalul existenței mele personale și al operei melc literare. Spuneam la începutul conferinței că m-am întrebai de ce scriu. Analizându-mă, sper să fi găsit un răspuns sub stanțial, deși provizoriu. Scriu ca să dau seamă despre ade vărurile fundamentale, despre întrebările absolute: de ce există, ori, mai bine zis, cum de există, și cum de este posibil răul ori, mai bine zis, de ce pătrunde răul în miracolul existenței? Deci scriu ca să le reamintesc oamenilor aceste probleme, ca să-i determin să devină conștienți de ele, să fie în gardă, să nu le uite. Sau, mai degrabă, să și le reamintească din când în când. De ce să nu le uităm, de ce să ni le reamintim? Pentru a fi conștienți de destinul nostru, pentru a ști cum să ne raportăm la ceilalți și la noi înșine. Conștiința noastră socială decurge din conștiința noastră metafizică, din conștiința noastră existențială. Neuitând ce

suntem, unde suntem, ne vom înțelege mai bine. O fraternitate cu temei metafizic este mai sigură decât fraternitatea ori camaraderia cu temei politic. Deşi fără răspuns, întrebarea metafizică este mai sigură, mai autentică, în cele din urmă mai folositoare decât răspunsurile false ori parțiale pe care pretinde a ni le da politica. Știind că fiecare individ, dintre miliardele de indivizi, reprezintă un tot, un centru, că toți ceilalți sunt tot noi înşine, vom fi mai îngăduitori cu noi sau, ceea ce înseamnă acelaşi lucru, cu alții. Trebuie să admitem că fiecare este, paradoxal, buricul pământului. Astfel, fiecare va dobândi mai multă importanță: tu însuți, o importanță mai mică, celălalt - una mai mare. Suntem, în acelaşi timp, insignifianți şi nemaipomenit de importanți, iar destinul nostru este identic. Numai pornind de la conștiința acestui fapt, vom stabili între noi alte raporturi. Sentimentul uimirii şi al minunării în fața lumii pe care o contemplăm, legat de sentimentul concomitent că totul

nu e decât suferință, iată temeiul unei posibile fraternități metafizice, al unui umanism metafizic. Ceilalți sunt infernul e formula celebră a unui scriitor și filozof contemporan. Ceilalți sunt noi înșine, i se poate răspunde. Dacă nu ne stă în putință să transformăm într-un paradis viața noastră laolaltă, barem să facem din ea o trecere mai puțin neplăcută, mai puțin spinoasă.

Teatrul scris de câțiva dintre noi după 1950 e radical diferit de teatrul bulevardier, fiind chiar la antipod. Spre deosebire de teatrul bulevardier, care e divertisment, și în ciuda umorului unora dintre noi, în ciuda sarcasmelor noastre, teatrul nostru dezbate condiția existențială a omului. Teatrul de bulevard nu-și pune probleme, întrebări. El contribuie la adâncirea somnului conștiinței. Nici nu neliniștește, nici nu liniștește. S-a spus despre noi că prea ne-am îngrijora și că lumea e, oricum, copleșită de îngrijorare, așa încât simte nevoia să nu-și mai pună probleme, măcar câteva clipe. Dar clipele astea trec repede și ne trezim față-n față cu noi înșine și cu propria noastră angoasă. Pe mine unul, teatrul de bulevard mă angoasează mai mult decât orice angoasă. Mi se pare insuportabil prin vidul și inutilitatea lui. Noi însă nici nu vrem să îndepărtăm neliniștea. încercăm s-o facem să ne fie familiară ca s-o putem depăși. Lumea poate fi comică și derizorie, după cum ți se poate dezvălui tragică, dar în nici un caz veselă. Nimic nu e vesel.

Nu facem nici teatru politic sau, cel puțin, nu un teatru pur și exclusiv politic. Politica îmi pare a fi și ea un divertisment, uneori cumplit, totuși divertisment. Ceea ce înseamnă că nici politica nu poate fi despărțită de metafizică. Fără metafizică, politica nu exprimă problema fundamentală, constituind o activitate secundară, limitată, străină de implicațiile ultime. Două veacuri de politică și revoluții n-au instaurai nici libertatea, nici dreptatea, nici fraternitatea. Politica nu răspunde la întrebarea esențială: cine suntem, de unde venim, unde ne ducem? Este menținută între limite strâmte. A fost retezată de la rădăcina transcendentală. Nici metafizica după cum nici o știință și nici o filozofie a științei, n-a putui da un răspuns definitiv problemei fundamentale. Singurul răspuns posibil e întrebarea însăși. Ea ne reactualizează în conștiință certitudinea fraternității în ignoranță, dincolo de clase, peste toate barierele, și, în pofida tuturor diferențelor, certitudinea identității noastre fundamentale, în caii tate de creaturi. Această conștiință nu poate nici ea să învingă angoasa, cum am mai spus, în schimb, spre deosebire de politică, poate împiedica declanșarea războaielor și masa erelor. Politica înseamnă alienare și poate fi trăită exclusiv ca reflex al pasiunilor analizabile sau neanalizabile care o dirijează, o domină și fac din noi niște marionete. Elucidă

rile teatrului politic sunt foarte limitate. Teatrul ideologii este inferior ideologiei pe care își propune s-o ilustreze, deci al cărei instrument devine. Cum teatrul politic reflectă ideologii cunoscute, el este tautologic. In ultimul secol, dar mai ales în ultimii cincizeci de ani, tot dezbătând aceleași teme, a devenit academic. Teatrul politic ne întreține inconștiența metafizică ca și teatrul de bulevard. Să depolitizăm teatrul. Teatrul politic nu ne mai poate învăța nimic nou.

Aș minți dacă aș afirma că motivele expuse mai sus sunt singurele care m-au determinat să scriu. Multe din aceste motive s-au ivit treptat, pe măsură ce progresam în cariera mea de dramaturg, pe măsură ce eram confruntat cu tot felul de ghizi ideologici, maeștri spirituali și directori de conștiințe care și-au propus să mă orienteze. Am întâlnit

pe parcurs destui recrutori ai artei angajate, ai teatrului angajat. Mi s-a întâmplat chiar, sunt peste douăzeci de ani de-atunci, să fiu convocat, împreună cu Jean Vauthier, de către un domn Panigel, pe care nici unul dintre noi nu-l cunoștea. Am ezitat, apoi am primit invitația. Domnul Panigel era membru al partidului comunist și, pe vremea aceea, stalinist înfocat. Ne-a vorbit cam așa: „Băieți, voi aveți talent, dar n-aveți idei. Or, teatru Iară idei nu puteți face, deci o să vă instruiesc; ideile vi le voi da eu. O să ne întâlnim periodic și o să vă spun ce anume trebuie să scrieți.“ Evident, nu l-am mai vizitat niciodată pe acel domn. Cam tot pe-atunci sau poate un an mai târziu, Bernard Dort a scris un lung articol, pe o pagină întreagă din *L Express*, despre Adamov și despre mine. Portretele noastre ilustrau pagina respectivă a hebdomadarului. Ce susținea Bernard Dort în articol? După părerea lui, până atunci noi făcusem bine un lucru negativ, și anume criticasem societatea burgheză ori mic-burgheză - aspect cu totul subsidiar în cazul meu -, ceea ce era un lucru bun, dar nu și suficient. Adamov și cu mine, fiind plini de talent, puteam deveni cei mai mari dramaturgi ai epocii. Cu o condiție. Să punem capăt criticii negative și să trecem la afirmații pozitive, altminteri nu vom mai avea nimica de spus. Pentru a nu se repeta, pentru a deveni scriitori majori și adulți, exista o singură cale: să devenim scriitori angajați. Pe-atunci se vorbea mult despre angajare. Trebuia să participi la lupta socială și politică. Noi eram chemați să scriem piese revoluționare, nu doar în formă, ci și în conținut, la urma urmei în aceasta constând angajarea. Angajamentul nu însemna să sprijinim ce cauză am dori, ci, pur și simplu, să ne înscriem în partidul comunist și să militäm. Asta era angajarea, singura angajare. Să facem teatru de edificare marxistă. Același era și rostul teatrului popular: să educe politic masele într-un

sens unic, chiar dacă nu pur marxist, dar, oricum, conform lozincilor zilei. Ideologii occidentali voiau să ne impună directivele date de guvernele ţărilor din Est, directive de la care intelectualii de valoare din respectivele ţări încearcă şi reuşesc să se sustragă cu preţul unor imense sacrificii personale, cum am văzut. în Franţa, ca şi în Anglia şi Gei mania, de altfel, adevărata cenzură o exercita sau încerca s-o exercite opoziţia ori, mai degrabă, moda ideologică. Mă simţeam în minoritate, mă simţeam strivit între convenţia burgheză şi noua convenţie ideologică. Mă simţeam în minoritate, în dezacord cu toată lumea, profund nemulţumit, fără familie spirituală, singur. Evident, nici vorbă să cedez. Adamov n-a rezistat, a consimţit să se angajeze, s-a conver tit la un marxism primar şi brechtian şi a fost aplaudat de critica ideologică. Dar nu şi de public. L-au susţinut doar câţiva gânditori burghezi, care se credeau revoluţionari, fără să aibă însă nici un contact real cu lumea largă. Arthur Adamov şi-a renegat primele opere, pierzându-se ca scriitor şi artist. Ştiu că la sfârşitul vieţii a regretat acest lucru.

Reacţionari din fire, tinerii burghezi care scriau şi atunci critică dramatică, şi continuă, cu îndârjire, să mai scrie şi acum, când sunt mai puţin tineri, se credeau „aproape de mase“, în asentimentul maselor, şi ţineau să explice poporului ce este poporul. Se ştie însă că popor şi mase nu sunt decât noţiuni teoretice, abstracte. Respectivii domni n-au lucrat niciodată în uzine ori la câmp, ei nu cunosc de fapt decât saloanele.

Şi eu am făcut teatru angajat, *Rinocerii* e o piesă angajată. La fel şi *Ucigaş jură simbrie* şi multe altele, pe alocuri. Numai că nu m-am angajat în direcţia dorită de ideologi. Bunăoară, am denunţat răul care bântuie în nenumărate şi felurite societăţi, sub nenumărate şi felurite înfăţişări. Ideologii nu mi-au iertat-o. Au început imediat să scrie în reviste şi ziare că operele mele încetaseră să mai aibă valoare, că mă trădasem pe mine însumi, când, de fapt, eu ascultam numai de mine. Deoarece nu eram de acord cu ei, deoarece refuzasem să mă supun lor, au decretat că nu mai am talent, regretând amarnic că mi⊣recunoscuseră cândva. Li s-a întâmplat chiar să revină asupra primelor critici favorabile, unii declarând că mi se acordase „prea multă importanţă“, cum s-a exprimat Bernard Dort în persoană, în cadrul unui turneu de conferinţe prin Europa, în ciuda faptului că tocmai el îmi acordase „prea multă importanţă". Dar să lăsăm pe altă dată polemicile personale, interesante totuşi pentru cunoaşterea culiselor, nu ale teatrului, ci ale criticii de teatru şi ale criticii în general, cea a contemporanilor, niciodată obiectivă, totdeauna pătimaşă. Firește, te poţi înşela şi atunci când ai pasiunea obiectivităţii, dar atunci când pasiunile îţi sunt orientate ideologic, te înşeli

cu bună știință ori minți. Iată de ce se poate considera că prea multă importanță i se acordă tocmai criticii contemporane.

Vreau să revin asupra primelor impulsuri ce m-au determinat să scriu. Spuneam că am simțit nevoia să-mi împărtășesc uimirea în fața existenței, apoi, după miracolul existențial, oroarea și răul, apoi, în sfârșit, intrând în hățișul existenței, ideile. Ca să mărturisesc totul, trebuie să vorbesc în primul rând despre plăcerea gratuită de a scrie, despre bucuria de-a inventa, despre voluptatea de-a imagina, de-a povesti lucruri care nu mi s-au întâmplat. Intr-un cuvânt, despre bucuria de-a crea, de-a adăuga, la ceea ce există, ceva nou, de-a adăuga universului un alt univers sau alte mici universuri. Ce vrea orice scriitor, artist, poet, dacă nu să-l imite pe Dumnezeu, să fie și el un mic Dumnezeu care să creeze gratuit, fără vreo cauză, în joacă și liber, în d< plină libertate?

Pe când eram elev la școala primară, „cei mari“ din cursul mediu mi se plângeau că au de făcut niște teme ciudate și foarte grele: compunerile. Li se cerea să scrie povestiri pe subiecte date sau să trateze subiecte libere. Am fost imprc sionat, îmi ziceam că trebuie să fie o treabă nemaipomenii de grea, dar și nemaipomenit de frumoasă. Eram nerăbdător să încerc și eu. Pentru majoritatea colegilor mei, lucrul aces ta însemna corvoada corvezilor. Pentru mine, ținea de mister. In sfârșit, anul următor, când am trecut din cursul elementar în cel mediu, mi s-a dat să fac o compunere. Toc mai avusese loc sărbătoarea satului. Ni s-a cerut s-o poves tim. Eu am povestit o sărbătoare imaginară, cu dialoguri. Am primit cea mai bună notă, iar profesorul a citit compunerea în fața clasei. II impresionase mai ales faptul că povestirea era dialogată, spre deosebire de toate celelalte. M-a și felicitat pentru că inventasem dialogul, deși, mi-a spus, fusese inventat mult mai demult. Pe urmă, am făcut si alte
>
compuneri, cu aceeași plăcere. Cum însă la școală ni se cereau cam rar asemenea narațiuni, eu scriam povestiri, istorioare, așa, pentru mine. Pot spune că sunt scriitor de la vârsta de nouă ani, adică dintotdeauna. Scriitor născut. Niciodată n-am fost în stare să fac altceva decât literatură. Literatura mi-a adus mari bucurii, ale mele, ale altora. A început să-mi placă și pictura, iar picturile anecdotice ale lui Breugel, de pildă, cu petreceri, lume multă, continuă să-mi placă și astăzi, ca și cele ale lui Canaletto, care înfățișează și el o groază de oameni plimbându-se, ireali, într-o Veneție ireală, o viață, un întreg univers luat din realitate și devenit imaginar, apoi interioarele olandeze și portretele vechi, unde calitatea picturii se îmbogățește prin calitatea umană, documentară. Da, da, există o întreagă lume despre

care nu știm dacă e adevărată sau falsă, o lume care-mi insufla o nostalgie aparte, foarte puternică, pentru lucrurile ce-ar fi putut să fie sau au fost și nu mai sunt, ca niște universuri propuse doar sau defuncte. Iar eu făceam literatură ca să propun, la rândul meu, alte universuri, alte lumi posibile. Deci, plăcerea cea mai pură de-a scrie am resimțit-o în copilărie, atunci s-a manifestat vocația mea. Miracolul lumii nu numai că mă uluia, cum v-am spus, dar îmi trezea dorința de a-l imita făcând eu însumi alte mici miracole.

In uimirea cu care priveam lumea, în mirarea în fața miracolului existenței și în bucuria de-a inventa, am găsit, conștient, semiconștient ori inconștient, rațiunile fundamentale ale scrisului, ale creației artistice. Abia pe urmă au venit rațiunile mai adulte, mai impure, mai puțin naive, ale actului de a scrie: odată intrat în dispută și controverse, am vrut să răspund, să explic, să mă explic, să lansez mesaje sau antimesaje, dar mereu să întreb, în primul rând să întreb, căci numai întrebarea mă ține atât de aproape de impulsul din copilărie.

Mai există și o altă rațiune, ați ghicit-o desigur, care nu le este specifică doar artiștilor, ci oricui: nevoia de-a face ceva pentru ca lumea văzută, oamenii cunoscuți, peisajele din copilărie și de mai târziu să nu fie uitate, pierdute în neant. Scriem ca să le perpetuăm și ca să ne perpetuăm, ca să învingem moartea. Suntem aici cu tablourile, muzicile, poemele, cărțile noastre, în căutarea unui simulacru de nemurire. Scriem ca să nu murim de tot, ca să nu murim chiar imediat, căci totul se stinge. Și cred că dintre toate rațiunile scrisului, două sunt cele mai puternice: să împărtășim celorlalți uluirea, minunarea că există, miracolul lumii, și să facem auzit lui Dumnezeu și oamenilor strigătul nostru de spaimă, să aducem la cunoștință că am existat. Restul e secundar.

Arta este în același timp umană și inumană. E um.uijt fiindcă exprimă întrebările, disperarea și bucuria oamenii»>i Dar întrebările, disperarea și bucuria nu sunt decât mau rialele cu care se construiește un fel de edificiu. Edific iul trebuie să dureze. Și, ca să reziste în timp, edificiul trebui» să evoce epoca lui și, totodată, peste vremuri, extratemporalul, permanența. Esteticul precumpănește asupra eticului și enu» ției. Cântecele deznădăjduite nu sunt totdeauna și cele nul frumoase, iar strigătele care se repetă încetează de-a mai fi auzite, ascultate. Cea mai sinceră emoție nu înseamnă nimic dacă nu are valoare artistică. Istoria artei e istoria expresiei ei. Așadar, valoarea operei de artă se confundă cu originalitatea sa, opera trebuie să aducă ceva nou în expresie. Ea trebuie să răspundă exigențelor actualității, dar și celor ale permanenței. Nefericirea interesează numai în mă sura în care este expresivă.

Dar oare ești cu adevărat sincer când nu ești deopotrivă original și universal? E oare chiar atât de simplu să fii sin cer? Sinceritatea este profundă, originalitatea sincerității tale o găsești în tine însuți, nu la alții. Totuși, alții trebuii s-o recunoască și să se regăsească în ea. Opera de artă nu poate fi nici expresia unui caz întru totul particular, nici repetiție, nici imitație. Aceasta e legea ei paradoxală, acesta e paradoxul criteriului estetic. în tine însuți găsești și ceea ce este profund personal, și ceea ce este impersonal.

Academia

Academia Franceză nu trebuie
să fie o doamnă bătrână

Evident, mă simt fericit şi foarte onorat că fac parte din Academia Franceză. Acolo i-am întâlnit pe cei mai renumiţi savanţi ai Franţei. Acolo învăţ curtoazia, acolo dobândesc poate simţul prieteniei. Intr-adevăr, este o societate aleasă, confraternă, o adunare de egali care se respectă reciproc. Pe scurt, e aşa cum trebuie să fie o academie, o academie ai cărei membri sunt ultimii oameni politicoşi care se mai află pe lume. Din păcate, de faptul acesta profită prea puţini, Academia fiind, prin natura ei, foarte restrânsă, deci închisă celor mulţi.

Acestea fiind zise, se pune totuşi întrebarea: n-ar fi de datoria Academiei să se deschidă spre lume? Dezbaterile dintre academicieni se reflectă oare în operele lor? Academia acordă premii, e drept, premii literare ori de alt fel, academicienii inaugurează monumente şi, cu asemenea prilejuri, rostesc discursuri. Dar nu-i de-ajuns. Acţiunea Academiei nu se exercită eficient în actualitate. Dacă Biserica trebuie să fie în acelaşi timp actuală şi inactuală, Academia Franceză trebuie neapărat să fie actuală. E foarte emoţionant să vezi reunindu-se bătrâni anarhişti, scriitori si savanţi, în sălile Institutului, menite să găzduiască schimbul de opinii al unor foarte marcate individualităţi şi personalităţi intelectuale, schimb ce se desfăşoară într-o desăvârşită libertate de spirit, care reprezintă în fond exclusiv apanajul erudiţilor si al artiştilor.

Apoi, fiecare se întoarce Ia el acasă.

Dar Academia nu trebuie să fie o doamnă bătrână. Tre buie să fie activă, compusă - adică - din persoane aflate în plină acțiune. Se ridică însă o întrebare dificilă: cum să ghi ceşti ce anume, din tot ce alcătuieşte tumultul artistic, poli tic, ştiinţific al confruntărilor actuale, este menit să învingă şi să dureze? Titlul de academician nu trebuie să reprezinte însă încoronarea activităţii cuiva, intrat prin chiar acest fapt într-un soi de splendidă izolare. Nu acesta este cazul Aca-demiei Franceze, desigur, în schimb e poate cel al Secţiei de Belle-Arte a Institutului, unde, exceptând două-trei nume, nu există nimeni cu-adevărat viu, nici un gânditor de direc-ţie, care să fie urmat de artiştii actuali.

Părerea mea e că a sosit timpul să optăm pentru unul din cei doi termeni ai alternativei. Din vacarmul si furtunile
>
actualităţii cred că trebuie aleşi aceia care reprezintă actuali-tatea, tumultul, mişcarea de astăzi. Nu contează dacă se întâmplă să ne înşelăm. Omisiunile au fost întotdeauna mai grave decât erorile de alegere a membrilor Academiei Franceze. Bunăoară, sunt mirat că marii noştri poeţi nu fac parte din Academie. Ii citez în ordine alfabetică şi rog să fiu iertat dacă din întâmplare i-am uitat pe unii dintre ei: Ara-gon, Bonnefoy, Char, Jouve, Michaux, Ponge, Saint-John Perse, Tardieu. Mi se pare inadmisibil ca nici unul să nu fie în Academia Franceză. La fel de trist e faptul că nu fac parte din Academie şi alţi scriitori, care pot să-ţi placă sau să-ţi displacă - eu însumi îi admir pe unii şi îi detest pe alţii —, dar de care nu avem dreptul să ne dispensăm dacă vrem ca Academia să rămână un focar viu: Malraux, Sartre, Simone de Beauvoir, Nathalie Sarraute, Robbe-Grillet (pe care Jean Paulhan voia să-l includă printre aleşi). Şi mai sunt şi alţii, de pildă Jean Genet, Marcel Jouhandeau ori Jules Roy (care trebuia ales pentru curajul şi luciditatea de-a fi

scris cartea despre China). Barthes și Anouilh s-ar cuveni să se numere printre academicieni, iar dintre oamenii de știință - Claude Levy-Strauss, Jacob, Monod. Dintre filozofi - Denis de Rougemont, Gabriel Marcel, Wahl, Jankelevitch, Raymond Aron, Kastler, Laurent Schwartz și încă mulți alții.
» >

Alegând personalitățile numite, poate că Academia și-ar pierde întru câtva seninătatea. In schimb, ar deveni un centru viu, contradictoriu, dinamic, reprezentativ pentru viața intelectuală de azi. Se-ntâmplă rar ca tendințele manifestate puternic la un moment dat în viața culturală să nu se înscrie în istoria manifestărilor spiritului.

Mai sunt și altele de propus în vederea reactualizării Academiei. Nădăjduiesc că vom mai vorbi despre asta.

Le Figaro, 21 ianuarie 1972

Academia nu este o societate ezoterică

Articolul meu despre Academia Franceză și actualitatea ei a trezit reacții mai degrabă favorabile din partea academicienilor. Au răspuns cu o ironie nemalițioasă, majoritatea declarându-se principial de acord cu lista viitorilor posibili academicieni. Lucru deloc surprinzător, căci academicienii au un spirit deschis, contrar opiniei curente a intelectualilor mic-burghezi ori a cercurilor prost informate. De altfel, și Maurice Genevoix propusese, la radio dacă-mi amintesc bine, o listă de nume asemănătoare cu a mea.

Doar Pierre Emmanuel s-a înfuriat, găsind articolul meu nu numai necuviincios, ci și „dezagreabil" și „deplasat" (adică deplasat și dezagreabil).

In ceea ce mă privește, nu-mi dau seama ce necuviință am comis închipuindu-mi pe Francis Ponge alături de Pierre Emmanuel, nici de ce i-ar displăcea lui Jules Romains să-i vadă lângă el pe Robbe-Grillet, Jean d'Ormesson ori Jean Dutourd, nici de ce nu i-ar conveni lui Marcel Achard să fie colegul lui Roland Barthes. Nu cred nici că scopurile, proiectele, intențiile academicienilor trebuie ținute secret. Academia Franceză este o instituție națională. Mi se pare firesc ca francezii să poată fi informați asupra ei. Academia nu este o societate ezoterică.

Trebuie alese personalitățile cu maximă influență în viața științifică, literară, artistică și filozofică a țării, căci influența cuiva ține de domeniul evidenței, chiar când ea ne displace, chiar când o contestăm. întreaga intelectualitate știe perfect cine exercită sau nu o înrâurire în lumea spiritului, cine s-a impus și cine nu. Trebuie aleși toți cei care inovează. E drept că nu toate personalitățile de pe lista mea vor să facă parte din Academie. Unii ezită. Tocmai de aceea am numit atât de mulți. Cât despre cei care ezită, am putea merge noi în întâmpinarea lor.

Fiind academician, am ținut să demonstrez că nu sunt împotriva Academiei. Dar Academia trebuie să intre în actualitate, în actualitatea ale cărei contradicții, poziții și opoziții s-ar concretiza prin personalitățile care le-ar reprezenta. Se cuvine ca Academia să rămână vie. De altfel, cei mai mulți dintre confrații mei sunt convinși de această necesitate.

Cu oamenii de știință e simplu. Mai greu e cu literații.

Le Figaro, vineri, 4 februarie 1972

Omagiu prietenilor mei dispăruți

Robert Postec

Recent, Robert Postec a murit într-un accident: prins într-un vârtej, s-a înecat în Mediterana orientală. Avea 44 de ani.

A fost unul dintre cei mai buni regizori francezi. Riguros, lucid, de o cinste intelectuală fără pereche, era unul dintre rarii oameni de teatru care nu trișa în fata unui text.
> >
Subtilitatea, puterea de înțelegere, probitatea nu l-au ajutat să facă o carieră rapidă, spectaculoasă. Deși foarte net orientat politic, nu-și îngăduia niciodată să atribuie operelor și autorilor lucruri pe care nu voiau să le spună. Da, s-ar fi vorbit mult mai mult despre Robert Postec dacă ar fi avut demagogia grosolană a cutăruia ori cutăruia, acel spirit ștrengăresc ce se confundă cu talentul, găselnițe facile, „eficiente", trimiteri la actualitate, dacă ar fi fost deci stupid și oportunist, dacă ar fi trădat operele și s-ar fi trădat pe sine, succesiv și contradictoriu. Cu timpul, a devenit din ce în ce mai conștient de el însuși, experiența îl îmbogățea, iar dacă autoritățile din țara sa nu-i acordau subvenții grase, precum opozanților neloaiali și vulpoilor tineri sau bătrâni, țări din Lumea a Treia îi arătau încrederea meritată și îi recunoșteau inteligența teatrală, pe cât de luminoasă, pe atât de discretă și de sigură.

Există câțiva oameni care se bucură de stima lumii, cărora teatrul le datorează mult, iar unii dintre noi - totul. El mi-a pus în scenă câteva piese, ceea ce m-a făcut să fiu fericit și mândru, căci nu regiza niciodată piese care nu-i plăceau. Și nici nu confunda regia cu deformarea. Robert Postec dădea operei ritmul, suflul, personalitatea ei. Toate acestea sunt cu neputință de spus în câteva cuvinte, dar vom vorbi mai târziu, la rece și mai pe larg, despre stilul teatral la crearea căruia el a contribuit din plin.

Le Figaro litteraire, 6 august 1964
Jean Follain

Nu s-a scris îndeajuns despre Jean Follain.

A fost un mare poet. Poemele lui păreau simple: erau subtile. Ca să ajungă la această simplitatea, a trebuit, desigur, „de zeci de ori lucrarea-i din nou s-o migălească"11. Dac-ar fi fost pictor, și-ar fi pictat tablourile în tonuri de alb, în nuanțe de gri luminos.

Am devenit un admirator al lui Jean Follain de mult, în ziua când am citit un text al lui, proză publicată în *La Nouvelle Revue frangaise,* un text-cheie, care dezvăluia filozofia sa, concepția despre viață, cum se spune, dar și resorturile artei sale. Era tot un text simplu, ermetic sau aproape inexpresiv în simplitatea lui, pe care trebuia să-l citești cu atenție, într-un moment de disponibilitate interioară; pe trei pagini de revistă, istorisea povestea nefericită a unui om, un destin oarecare, viața, aidoma multor altora, a unui personaj căruia i se întâmplase să vină pe lume, să meargă la școala primară, apoi la colegiu, să nu se simtă deloc vesel

11 Nicolas Boileau, *Arta poetică,* trad. rom. Savin Bratu, ESPLA, București, 1957 *(n. t).*

și în largul lui la internat, apoi să studieze o vreme dreptul, să continue munca de notar a tatălui său, să se căsătorească, să aibă doi copii, să îmbătrânească și să moară. Remarcabil e că „această viață a unui om oarecare", goală și plină totodată, exprima cu mare densitate drama noastră existențială. Trăite de eroul povestirii, faptele cele mai obișnuite în aparență deveneau importante, semnificative, unice, tragice. Imaginați-vă un roman de Flaubert, redus la esență.

Jean Follain știa multe. Vorbea mult și interesant. L-am cunoscut și ne-am împrietenit la Anne Heurgon-Desjardin, la Cerisy-la-Salle. Acum câțiva ani, soții Follain ne-au invitat, pe soția mea și pe mine, împreună cu alții, la el acasă în Place des Vosges. In onoarea venirii noastre, își pusese cea mai frumoasă cravată și o splendidă vestă roșie, de care era foarte mândru.

Sunt atât de trist că nu mai e printre noi. Nu mă pot obișnui cu moartea prietenilor mei.

Le Figaro litteraire
Victor Brauner

Voi vorbi din nou despre Victor Brauner, unul dintre puținii mei prieteni, mort de curând. Ce-mi plăcea la el, printre altele, era desăvârșita independență. Era el însuși.

Provenind din suprarealism, s-a desprins de mișcare spre a-și trăi propria aventură spirituală. Nepăsător la mode, nu s-a convertit la pictura nonfigurativă, ca atâția și atâția pictori lipsiți de vocația nonfigurativului, care, în această enorma inflație, au contribuit la compromiterea artei abstracte. Unde se situează pictura lui Brauner, nici figurativă, nici nonfigurativă, atât de specială, de personală și de universală?

Ca tradiție, ca spirit, mi se pare oarecum înrudită cu sculptura lui Brâncuși, cu un sistem de expresie diferit, dar cu substratul identic. Se poate spune despre ea că e chiar figură nonfigurativă, amestec de spirit popular și subtilitate, de logic și mitic, naivitate și intelect, primitivism și rafinament; ca și Brâncuși, Brauner era „un țăran de la Dunăre“. Există o întreagă familie, o întreagă rasă, lucidă și credincioasă, șireată și candidă, dură și afectuoasă. Astea erau și calitățile lui Brauner, care cunoștea limitele raționalismului și care limita iraționalismul. De altfel, ce poate fi mai iraționalist decât raționalismul, de vreme ce raționaliștii plutesc în iraționalismul care atât îi nemulțumește? Priviți în jur și veți vedea cât sunt de imbecili gânditorii care gândesc că gândesc, fără să aibă habar că nu gândesc deloc.
Arts et Loisirs, 13-19 aprilie 1966

Jean-Marie Serreau,
el care părăsise totul pentru teatru
A murit nu demult. N-a avut încă timp să se transforme
într-o piesă de muzeu, într-o statuie, într-un monument.

Ar trebui să mai aștept un timp ca să pot vorbi despre el „cum în el însuși eternitatea îl va fi schimbat"[11][12], cum zicea altcineva, sau pe-aproape.

Cât ne-am mai certat! în fiecare dimineață îmi retrăgeam piesa pe care i-o încredințasem ca s-o pună în scenă. Firește, după o jumătate de oră i-o dădeam înapoi. Avea o imagi nație colosală. Ideile, imaginile îi mișunau în cap și tot ce-mi

12 Primul vers, ușor modificat, din sonetul *Mormântul lui Edgar Poe* de Stephane Mallarme *(n. t.).*

povestea, toate proiectele lui de regie mi se păreau imposibile, contradictorii, incoerente, fără legătură cu piesa, nebunești.

Mă exaspera. „Bine, bine — zicea - am să fac așa cum vrei.“ Și făcea după capul lui. O nouă criză de disperare din parte-mi, o nouă discuție. A doua zi dimineața, retrăgeam piesa ca să i-o înapoiez peste o jumătate de ceas, și tot așa săptămâni după săptămâni, cât durau repetițiile.

La enervările, explicațiile, indignările mele, își păstra calmul, gentilețea, intransigența. Câtă dreptate avea să facă numai ce voia el! Găsea întotdeauna exact ce trebuia, dar colaborarea era dificilă, insuportabilă. A pus în scenă una, două, trei, patru, cinci dintre piesele mele. Apoi le-a reluat și de fiecare dată găsea ceva nou, de fiecare dată piesa devenea alta. Juram să nu mai lucrez cu el, dar ce inspirat am fost că am continuat! Era candid, sincer, abil, întortocheat, naiv.

Mulți alți regizori cu care am colaborat îmi înțelegeau piesele mai bine decât le înțelegeam eu, mi le explicau, mi le clarificau, dar când spectacolul era terminat, îmi dădeam seama că totul e complet sau parțial fals și că tocmai cei ce înțeleseseră mai bine înțeleseseră cel mai puțin. Din precizia lor se năștea confuzia. Din confuzia aparentă a lui Jean-Marie Serreau se năștea înțelegerea cea mai corectă, mai exactă, mai ordonată, mai fidelă. Nu cred să se fi înse-
>
lat vreodată.

S-a spus de nenumărate ori, la moartea a nenumărați oameni de teatru, că au fost pasionați de teatru, că n-au trăit decât pentru teatru, ceea ce rareori era adevărat. In cazul lui Jean-Marie Serreau e purul adevăr.

Nici nu mai știu precis când ne-am cunoscut... Mai întâi l-am văzut jucând în *Paznicul mormântului* de Kafka, în regia lui, realizarea sa cea mai importantă, din câte cred eu. Era în 1950. Ce a rămas din ea? Poate câteva fotografii, cine știe pe unde, niște programe, niște afișe, amintirea unor

imagini... Apoi l-am văzut în alte piese și abia în 1953 ne-am întâlnit și am început să lucrăm împreună. El a pus în *scena Amedeu* laTheâtre de Babylone, cu Lucien Raimbourg, mort și el între timp, în rolul principal. A reluat piesa la Odeon, unde a interpretat chiar el rolul lui Amedeu, apoi a jucat-o la Theâtre de Poche și pe urmă la televiziune. In fine, am mai lucrat împreună și cu multe alte prilejuri.

Știu, ar trebui să vorbesc despre pasiunea lui de-a descoperi, despre necontenita-i căutare de noi autori pe care fie el cel dintâi i-a introdus în Franța, fie i-a descoperit pur și simplu, ca pe Adamov, de pildă, un alt mort, un mare om și un mare copil „găsit“, la care ori de câte ori mă gândesc sunt copleșit de remușcări, din pricina disputei noastre idioate, și a cărui ultimă piesă - cea mai tandră, mai frumoasă, mai proaspătă dintre toate -, jucată după moartea lui, a fost brutal primită de jurnaliști, chiar călcată în picioare.

Tot el l-a descoperit pe Dubillard. Și pe Aime Cesaire. Și pe mulți alții. Dar nu despre asta vreau să vorbesc. Aș dori să-i evoc imaginea, prezența, pentru mine și pentru alții.

Prin anii '50, locuiam lângă Porte de Saint-Cloud. Tocmai mi se instalase telefonul. El locuia înspre Denfert-Rochereau. I-am telefonat ca să fixăm o întâlnire. Ne-am înțeles să plecăm în același timp, fiecare de la el de-acasă; ne-am întâlnit la jumătatea drumului, pe Rue de la Convention. Amândoi am ridicat brațele deodată, apropiindu-ne unul de altul, iar el mi-a strâns foarte energic mâna. Avea o mână puternică, aproape că a strivit-o pe-a mea. Nu mai țin minte unde ne-am dus pe urmă, la el, la mine sau la un bistrou, ca să bem „sauvignon“, care ne plăcea mult.

Apoi, altă dată, în aceeași perioadă, am mâncat la el, soția mea și cu mine; Genevieve, soția lui, ne-a dat calta-boși, camembert, iar de băut - mult vin roșu, foarte tare. Eram săraci. Ei aveau totuși un apartament spațios, mobilat

ca vai de lume, dar el își construise, singur mi se pare, un întreg dispozitiv, adică o bibliotecă cu sertare mari de care era foarte mândru. Acolo își pusese manuscrisele, schițele, dosarele.

în timpul acelui prânz, eram înconjurați de vreo zece pisoi care ni se încurcau printre picioare, deși aveau destul loc în imensul apartament, pe culoarele goale unde puteai să te plimbi cu bicicleta. Serreau ne-a vorbit, bineînțeles, despre proiectele sale teatrale. Despre ce altceva ar fi putut vorbi?

Eu m-am apucat de teatru oarecum întâmplător, aș fi vrut să scriu romane ori să ajung filozof sau matematician. El părăsise totul pentru teatru: arhitectura, și multe altele. Nu ne prea înțelegeam în politică. Dar ce importanță avea? El condusese Theâtre de Babylone, devenit celebru, pe care se poate spune că-l construise cu mâna lui și despre care, în mod sigur, istoria artei dramatice și a teatrului va avea multe de spus.

Căci, încă de pe-acum, Jean-Marie Serreau face parte din istorie, din „cultură", dar mie mi se pare mult mai interesant să-mi amintesc că purta ochelari, că se scărpina în cap în momente de indecizie, că avea un mers ciudat, puțin săltat. Ca și el, Genevieve se ocupa de teatru. Cei trei copii ai lui mai mari, Coline, Dominique și Nicolas, toți foarte dotați, ar fi făcut studii strălucite în oricare domeniu, dar și ei au renunțat la orice altceva pentru a se dedica teatrului. O familie întreagă cu aceeași profesie. Pasiunea lui Jean-Marie pentru Lumea a Treia, lungile lui călătorii - în Africa, în America, în Orient - au fost deosebit de fructuoase pentru teatrul francez. Dar să vorbească alții despre asta, că tot există profesori. Eu aș avea altceva de povestit: ce ni s-a întâmplat, ce am făcut, ce l-am văzut făcând, dar pentru ceilalți toate astea n-ar fi decât simple anecdote ori

„documentație*[1].

Așa că nu mai știu ce să spun. îmi amintesc totuși de bucuria lui și a mea atunci când a reușit să-i convingă pe Robert Hirsch și Maurice Escande să aleagă pentru Comedia Franceză una dintre ultimele mele piese. Cât de fericiți eram, cât de fericit era! Nu mai putea de bucurie, pasiunea lui fiind mașinăriile scenei. Lucrase mai mult în teatre mici, prețuite, firește, de istoria literară, dar frecventate de foarte puțină lume. Când era nervos fiindcă afacerile mergeau prost și parizienii nu se-nghesuiau la casa de bilete, mătura scena ca să-și potolească furia.

Nu exista administrator mai nepriceput ca el. Evident, Theâtre de Babylone a dat faliment. Prețuitorul a vândut la licitație fotoliile, decorurile, accesoriile. N-a reușit să vândă uriașa păpușă, de câțiva metri lungime (numai picioarele măsurau doi metri), al cărei cap era făcut după chipul și asemănarea lui Raimbourg, interpretul rolului lui Amedeu. Gigantica păpușă reprezenta un cadavru care creștea, creștea mereu, invadând scena. „Asta-i ce-i?“ l-a întrebat prețuitorul. „Un cadavru**, i-a răspuns Jean-Marie. Cum nimeni n-a vrut s-o cumpere, a fost obligat s-o taie în bucăți și să le pună în lăzi. I-au trebuit câteva nopți ca să scape de uriașul de lemn pe care, în mai multe reprize nocturne, l-a aruncat în Sena ca pe un adevărat și incomod cadavru.

Dar iată că am pierdut șirul. Voiam să spun că atunci când s-a pomenit la Comedia Franceză, pentru prima dată pe o scenă enormă, cu cincizeci de mașiniști, cincizeci de figuranți, o mulțime de actori și de cabine, recuzită la discreție, orgă de lumini, nenumărați costumieri, a fost cuprins, ca și mine, de un fel de furie a excesului. Ni s-a reproșat că ne credem la Châtelet[13]. Cât ne-ar fi plăcut să putem conti-

13 Teatru parizian inaugurat în 1862, celebru pentru montările

nua la fel! Toate astea însă tot anecdote sunt.

în ultimii ani, mă întrista. Mereu în căutare de autori tineri, considera că eu încetasem să mai fiu un tânăr autor. Ce să fi făcut el cu unul „ajuns" și „consacrat", ale cărui piese puteau fi jucate în orice teatru, în marile teatre? Mă neglija în favoarea unor autori necunoscuți, basci, bretoni, bulgari, ori a celor din țările africane, cu nume barbare. L-am văzut cu puțin timp înainte să moară, se subțiase, barba îi albise... Cum soția mea se așezase contra luminii, iar el nu se putea mișca din pat, i-a spus: „Mută-te pe alt scaun, uite-aici, ca să te văd."

Sunt ultimele cuvinte memorabile pe care le-am auzit de la el. Memorabile pentru noi.

Nu era mult mai tânăr ca mine, cum crezusem. Eu am început să fac teatru foarte târziu, către patruzeci de ani. Am aproximativ vârsta pe care ar fi avut-o Camus dacă trăia. Dar cum eu am început cu actori tineri, cum am devenit cunoscut odată cu ei, cum am „urcat" împreună, sunt inclus în generația următoare. Am fost încadrat în „teatrul tânăr", în „noua generație", cea a noilor autori și actori. Eram sigur că voi muri înconjurat de ei, nu singur. Dar, vai, mulți m-au părăsit pe drum: Claude Mansard, Robert Postec, Rosette Zucchelli, R.-J. Chauffard, englezul George Devine. Și alții.

Ar fi trebuit să mă înconjur de bătrâni. Sunt mai rezistenți. Nu le-o reproșez.

Dimpotrivă.

Le Figaro litteraire, 9 iunie 1973

Prietenul meu

Jacques Lemarchand

Dacă nu mă înșel, pe Jacques Lemarchand l-am văzut pentru ultima oară în iulie trecut. îmi spusese la telefon: „Vino, vino să bem un pahar, ca altădată. “ Acest „ca altă-

---

sale fastuoase *(n. t.).*

dată' mi s-a părut ciudat. Ce temere îl încerca? Am aflat apoi că era bolnav. Simone, tovarășa lui de viață, mi-a spus că în iulie, când ne-am văzut, boala încă nu se declanșase.

Abia în august a început să aibă dureri. Presimțise? Mi se păruse nervos, chiar îngrijorat. Cum casa noastră de vacanță nu se afla prea departe de-a lui, ne-am făgăduit să ne vizităm reciproc, ca vecini. Ceea ce nu s-a întâmplat. Abia când m-am întors acasă am aflat că e bolnav. I-am scris întrebându-dacă pot veni să-l văd. Mi-a răspuns să mai aștept. Nu voia să fie văzut când îi era rău.

Soția mea i-a telefonat acum câteva zile. Avea o voce clară, fermă, părea, după glas, Jacques Lemarchand cel dintotdeauna. Deznădăjduiți, nădăjduiam totuși că se va însănătoși. El nu mai spera de mult, dar nimic nu-i zdruncina resemnarea, calmul, seninătatea, curajul.

Nu voia să i se reediteze opera romanescă. Deși *Genevieve* este o capodoperă. începuse un lung roman, *Les Escrocs,* apoi îl abandonase. Poate se vor mai găsi fragmente din el. Evident, citite vor fi mai ales criticile sale dramatice.

Claude Gallimard i-a propus să le editeze, să le adune în culegeri. Jacques Lemarchand s-a opus mereu. Criticile lui vor constitui însă documentul cel mai complet despre mișcarea teatrală a epocii noastre. Cinci sau șase volume în *Pleiade.*

Când scria la *Combat,* era un critic violent și temut. A continuat să fie așa și la *Figaro litteraire.* După câțiva ani s-a mai domolit. Nedispunând decât de o cronică săptămânală, nu putea vorbi despre toate piesele reprezentate, scria doar despre unele. Alegerea era prin ea însăși un act critic, de negare a celor de care nu se ocupa. Când ne alegea, eram foarte mândri. Dacă un critic „sever“ spune lucruri rele despre operele analizate, există nouăzeci la sută posibilitatea să fi avut „dreptate". Operele care rezistă în timp sunt într-adevăr foarte puține.

Presupun că Jacques Lemarchand nu mai avea o prea mare încredere în „critica" negativă sau pozitivă, căci unde sunt criteriile? Către sfârșitul vieții, simțea nevoia mai curând să explice, să interpreteze, să apere, decât să excludă. In ultimul sau penultimul lui articol critic, scrisese despre mine, apărându-mă. II interesa nu atât reușita estetică, cât valoarea umană.

Era liber, neînrobit de nici o estetică, de nici o obsesie politică, nici de psihanaliză, nici de vreun fel de lingvistică, nici de sociologie etc.

Știa să găsească unicitatea operei, acel ceva ce o făcea de neînlocuit. Pentru asta trebuia să fie, și era, ușor sceptic față de regulile criticii, dar totodată foarte încrezător în suflete. Avea o mare generozitate și, în același timp, și vocația prieteniei. Era un prieten fără egal. Nu mi-au rămas mulți ca el.

Mă uit în jurul meu. Numărul dispăruților — dintre oamenii pe care i-am cunoscut, cu care am lucrat sau am discutat, pe care i-am admirat de când m-am apucat de teatru - e mare: Lemarchand, Vilar, Barsacq, Escande, Serreau, Mansard, Chauffard, Rosette Zucchelli, Raimbourg, Postec, și unii pe care-i priveam de departe: Gerard Philipe, Bourvil, Marcel Ayme. Ultimii dintre cei vechi: Jouvet, Dullin, soții Pitoeff. Prietenii de care m-am despărțit în mod stupid: Adamov și alții. Apoi Andre Breton, Cocteau, Paulhan, apoi Peret și Tzara, apoi Morvan-Lebesque, apoi Neveu-Degas, și Muriel Reed, apoi... și lista nu se mai termină.

Mulți dintre prietenii ce mă-nconjurau erau mai tineri ca mine, speram să-mi supraviețuiască, dar m-au părăsit. E neplăcut să te pomenești din ce în ce mai singur. Aproape caraghios. Ca și cum ai merge pe drum între două șiruri de oameni care te ascultă, te privesc și, brusc, dispar; comic, nu?
Le Figaro litteraire, 9 martie 1974

Cuprins

INTRODUCERE
A îndrăzni să gândeşti altfel decât ceilalţi
(Jurnalul unui cetăţean fără voie)
II Giornale, ianuarie 1975 7

I. DE LA PRAGA LA LONDRA, RUŞINEA

Fascismul n-a murit
Le Figaro litteraire, 2 iunie 1969..... *17*
Cehoslovacia? Singura ţară din Europa
care îşi merită independenţa
Le Figaro litteraire, 11 noiembrie 1968 22
De la Praga la Londra, ruşinea
Le Figaro litteraire, 14 aprilie 1969..... *28*
Vânătoare de oameni
Le Figaro litteraire, 6 mai 1972..... *33*
Interviu pentru *L'Arche*
L'Arche, martie-aprilie 1973 39
In Israel şi mai departe
Le Figaro, 29 octombrie 1973..... \2
Ce am văzut şi ce am auzit în Israel
Le Monde, 1 februarie 1975..... 46
Abuzuri de limbaj
Le Figaro, 31 august-i septembrie 1976 52
Allende şi socialismul altora
Le Figaro, 28 septembrie 1973 60
Mirajul revoluţiei
(„Jurnalul unui cetăţean fără voie")
II Giomale, iunie 1975..... 65
La bordul corăbiei nebunilor
Le Figaro litteraire, 16 august 1975..... *68*
Galii, contemporanii noştri
Le Figaro litteraire, 23 iunie 1969..... *73*
Mai există „nazistul"[1]? *(Jurnal de bord")*
Le Figaro litteraire, 4 octombrie 1975 78
Extrase dintr-o convorbire cu Frederic de I owarnicki
L'Express, 5 octombrie 1970..... 82
Le Monde aşa cum este
II Giomale, mai 1976..... 96
îngenuncheaţi în faţa lui Mao
Le Figaro, 30 septembrie 1976..... 101
Dacă lumea ar fi sovietizată
Le Figaro, martie 1976..... 106
Utopii
Le Figaro, 24 aprilie 1969..... 113
„Comunismul este cel mai mare eşec din istoria omenirii"

Le Figaro, 8 iulie 1976 ..... 115 [14]
Aş vrea să scriu un elogiu al societăţii burgheze
La Semaine de Paris et ailleurs, 3 februarie 1966 ..... *146*
Societăţile de autori împotriva autorilor
Le Figaro, 30 mai 1975 .....
Un nou Miinchen '75?
Le Figaro, 4 august 1975 ..... [1]**5**°
Laşitatea nu este profitabilă
France-Soir, 19 februarie 1976 152
Salvarea culturii
Le Figaro, 28 iulie 1976 ..... **153**
Mesaj internaţional la a 15-a ediţie a Zilei mondiale
a teatrului (martie 1976) **157**
III. AŞ FI SCRIS ÎN ORICE CAZ
Aş fi scris **în** orice caz 163
Frânturi de idei („Jurnalul unui cetăţean fără voie")
II Giornale, 6 ianuarie 1975 .....
Teatrul nu poate evolua dacă nu va fi depolitizat
Le Figaro litteraire, 24 iunie 1972 ..... *170*
Nu-mi place Brecht
Le Figaro litteraire, 12 martie 1971 ..... *173*
Teatrul spaimelor mele
II Giornale, 17 februarie 1975 ..... *[1]74*
Apărarea poetului
France-Observateur, 16 noiembrie 1961 178
Scrisoare despre piesa La Peau d'un fruit sur un arbre pourri
de Victor Hai'm
Le Monde, 25 iunie 1971 ..... [J]8[2]
Euripide, cu ochii în lacrimi...
Le Figaro, 24 septembrie 1971 ..... *84
Apropo de Beckett 186
împletirea durerii cu frumuseţea
Le Figaro, 30 septembrie 1975 ..... ^**9**
A te explica în inexplicabil
Le Magazine litteraire, nr. 81 ..... *[1]9[1]*
Şestov ne readuce la esenţial
Le Monde, 18 mai 1967 ..... [200]
Un doctor al sufletului

---

14 CULTURA NU E TREABA STATULUI
Pentru cei nebuni după libertate
Le Figaro, 27 octombrie 1973 121
„Toţi în aceeaşi oală!". Interviu despre *Macbett*
Le Monde, 3 februarie 1972 124
UNESCO sau cultura contra culturii
Le Monde, 12 iulie 1972 126
Cultura nu e treaba statului
Le Figaro litteraire, 3 august 1974 ..... *131*
Toată cultura a fost făcută de duşmanii culturii
Le Figaro litteraire, 19 mai 1973 ..... *141*

Le Monde, 21 mai 1976 210

Opera lui Denis de Rougemont: o metafizică creștină 215

Mărturie asupra Bisericii de astăzi (noiembrie 1975) 216

IV. ÎNSEMNĂRI, FRAGMENTE, POLEMICI, CONVORBIRI

însemnări regăsite

Les Nouvelles litteraires, 25 februarie 1971 229

Critici, voi trăiți din mine!

Le Figaro litteraire, 30 mai 1963 236

După succes... frica de vid

Realites, mai 1967 240

O tiflă dată destinului

Le Quotidien de Paris, 1975 241

Cei cincisprezece ani ai „Cântăreței" mele

Nouvel Observateur, 10 decembrie 1964 243

Jurnal

Arts et Loisirs, 28 martie 1966; *Arts,* 9-15 martie 1966;

Arts et Loisirs, 13-19 aprilie 1966 247

Fărâme de vise, fărâme de idei

Les Lettres franțaises, 17 februarie 1966 264

Dreptul de a ucide

Le Monde, 18 octombrie 1974 273

L'Espagne sur le fii de Paseyro 278

Le Figaro, ianuarie 1977

ÎNCHEIERE

De ce scriu? (Conferință rostită în februarie **1975** la Centrul mediteraneean de la Nisa) 287

ANEXE

Academia
Academia Franceză nu trebuie să fie o doamnă bătrână
Le Figaro, 21 ianuarie 1972 ..... **3°9**
Academia nu este o societate ezoterică
Le Figaro, 4 februarie 1972..... **3**[11]
Omagiu prietenilor mei dispăruți
Robert Postec ..... **3**[J]**3**
Jean Follain..... *3H*
Victor Brauner ..... **3**[J]**5**
Jean-Marie Serreau ..... 3[J]6
Jacques Lemarchand ..... **3**[22]

„Personajele din *Cântăreața chelă* vorbeau, spuneau lucruri banale. Dar nu ca să critic banalitatea spuselor lor am scris această piesă, nu, deloc. Ceea ce spuneau ele nu mi se părea banal, ci uimitor și extraordinar în cel mai înalt grad.
Să împingi burlescul la extrema lui limită. Ici un ușor bobârnac, o alunecare imperceptibilă, și te regăsești în tragic. E o scamatorie. Trecerea de la burlesc la tragic trebuie să se facă fără ca publicul să-și dea seama. E ceea ce am încercat în *Lecția*." (Eugene IONESCO)
ISBN 978-973-50-5527-1
152 pp., 2016
„Faptul că lumea îmi pare absolut ireală naște în mine sentimentul grotescului, al deriziunii. Dar lumea asta prea ușoară, prea goală, poate oprima, sufoca. Obiectele se amestecă, proliferează la nesfârșit invadând totul; refuzul condiției umane îl va conduce, pas cu pas, pe Jacques la supunerea cea mai desăvârșită. El, cel ce refuzase să se cufunde într-o lume decăzută, va sfârși prin a se lăsa prins în capcana existenței, se va mulțumi cu o anume liniște biologică.
Scaunele sosind cu toată viteza, din ce în ce mai repede, constituiau imaginea centrală, aceasta exprima pentru mine vidul ontologic, un soi de vârtej al vidului. Pe această imagine inițială, pe această primă obsesie s-a grefat o povestire, cea a celor doi bătrâni care sunt, ei înșiși, pe buza neantului, care au avut necazuri întreaga lor viață. Insă povestea lor e destinată numai să susțină imaginea inițială, fundamentală, care dă semnificație piesei." (Eugene IONESCO)
ISBN 978-973-50-5528-8
248 pp„ 2016
„Mi-am intitulat comediile «antipiese», «drame comice», iar dramele mele — «pseudodrame» sau «farse tragice», căci, mi se pare, comicul este tragic, iar tragedia omului e vrednică de luat în râs. Pentru spiritul critic modern, nimic nu poate fi luat pe de-a-ntregul în serios, nimic pe de-a-ntregul în râs. Am încercat, în *Victimele datoriei,* să înec comicul în tragic.
Amedeu e, înainte de toate, drama cuplului. O dramă realistă, dar tratată cu mijloace neobișnuite, cu elemente insolite, precum acest personaj monstruos care, aflat între două personaje, e întruchiparea unui duh neînduplecat: neputința lor de a iubi provoacă, fără îndoială, un soi de pasivitate latentă.
Tabloul ar putea fi o poveste cu zâne și cu bătrâne vrăjitoare. Poate fi o ilustrare a miracolelor științei medicale (succese ale tratamentelor de întinerire, de grefe, implantări de organe și membre care lipsesc etc.) și ale chirurgiei estetice. Dacă e altceva, spectatorii își vor da seama. Co-

micul nu e bun decât dacă e îngroșat; trag nădejde că e așa. Și comicul nu e comic decât dacă e puțin înspăimântător. Al meu este oare așa?“
(Eugene IONESCO)

„Iraționalitatea este cu mult mai puternică decât raționalitate.i iu <| **1** dovedesc anume comportamentul, erorile noastre. Nu știm cc .. .., I credem că știm sau că putem face acte care ne-ar duce către un ți întoarcem spatele țelului, facem ceea ce n-am fi voit să facem, .ijuii gem la contrariul scopurilor dorinței noastre, ale sărmanei nn.iui* voințe. Nu suntem stăpânii evenimentelor, care se întorc Impui m ı noastră.

Am avut, poate, în operele mele clipe de rugăciune, inconștient, clip* de spiritualitate... spiritualitate dincolo, deasupra putreziciunii '
(Eugene IONESCO)

Iubiți cititori, credeti-mă si încredintati-vă: fiecare dintre voi are dreptate, numai ceilalți greșesc. Totdeauna. Cu o condiție: nici unul dintre voi să nu-și închipuie că e celălalt. Nu vă încredeți în afirmațiile altora. Repuneți totul în discuție. Fiți voi înșivă. Nu ascultați nici un sfat: cu excepția acestuia.

Nici o societate nu e bună. Toate societățile, revoluționare sau nu, sunt ratate. S-ar zice că Istoria și-a bătut joc de om. A făcut contrariul decât au vrut sau au pretins oamenii că vor să facă. Sau poate Istoria a dezvăluit pornirile profunde, inconștiente sau reale, intențiile ascunse ale întemeietorilor de societăți. îndărătul celor mai nobile idealuri și ale celor mai generoase intenții, există o voință de putere, o voință malefică sau o sete de distrugere.